

૩૧૦ ડોસાભાઈ રસ્તમજી ધાભર એલ. આર. સી. પી.
એલ. આર. સી. એસ. વગેરે.

“હેનરી ફૉન આઇકનફેલ્ડ બુદ્ધિને કેમ પીછાણતાં શીખ્યો,”
“કંગાલીયન અને માણસાઇ કાયદાનો ભોગ,” “મદાગાસ્કર વાર્તા સંગ્રહ”
“ફારસી શાએરામાંથી ચુંટેલાં ગોહરો”નાં કર્તા.

આ પુસ્તકમાં નીતિ, ડહાપણ અને દુનીયાના અનુભવને લગતો અદ્વિતીય વિષય હુંકમાં લખેલો છતાં તે ઉપર ટપકેનો કે અધૂરો લાગતો નથી. વળી દરેક બાબતને લાગુ પડતાં પ્રસિદ્ધ કવિઓ, શાએરા કે લેખકનાં વચનો ટાંકી કે કથારૂપ દૃષ્ટાંતો આપી તે એવી આકર્ષક બનાવવામાં આવી છે કે અદ્વિતીય લેખ વાંચનાર થોડા સમયમાં પૂરો વાંચી લઇ શકે છે, જે એવા લેખની કસોટીજ છે.

ડોક્ટર ધાભરનાં બહોલાં વાંચણનું માપ દરેક વાંચનાર આ પુસ્તક ઉપરથીજ કરી શકશે. ‘મંગ્રેજી ખીન્ન’ સાહિત્યોનો એમનો અભ્યાસ અને આ પુસ્તક ઉપરથી જણાઇ આવે છે, એટલુંજ નહિ અને એઓ કદત વાંચીને બેઠા નથી પણ દરેક બાબતનો પોતે વિચાર કર્યો છે અને તે ઉંડા વિચારનું ફળ વાંચનારને આપ્યું છે એમ પણ જણાશે. બ્યારે ‘કર્તાની શીલસુશી આગળ જમાનાના પ્રખ્યાત રોમન એનેકા અને શીલ્મ આદશાહ માર્કસ એરેલીયસની તથા ઇરાની સાયરો સાદી અને હાફેઝની આપણને જગે જગ યાદ આવે છે. વળી તેમની ટીકાની ઝીણી ચીમટીઓ વાંચતાં રોમન કવિ હોરેસ - કે ‘જુવેનલ્સ’ કવિઓ કે ઇંગ્લિશ કવિ ધોપ કે ડીન સિવ્વટ કે ચેસ્ટરટનનાં લખેલાં વારંવાર સ્મરણ થાય છે.

એ ઉપરાંત સુપ્રસિદ્ધ યુરોપીયન લેખકોના ચુંટી કાઢેલા વિષયો બહુ સુંદર આકારમાં કર્તા રજુ કરે છે.

૮૩ જુદા જુદા વિષયો ધરાવતું ૨૪૦ પૃષ્ઠનું આ પુસ્તક દરેક માં આવે પોતાના બચ્ચાઓના વાંચના આપણું નેપથ્ય.

પ્રગટ કરનાર:—હોશંગ તેમ અંકલેશરીઆ

કીમત રૂ૦ ૨-૦-૦

વી૦ પી૦ સાથે ૨-૪-૦,

જરથોસ્ત નામું

રચનાર:—

મહુમ એવંદ તેહમુરસ દીનશાહજી અંકલેશ્વર્યા.

આપણી કામનાં ભલાં દીનદાર અને નીતિમાન જરથોસ્તી નર-
નારીઓ તેમજ ઉધરતી કુમલી વયનાં બાળકોને પોતાના પેઠાખર
વખશુરે વખશુરાંન અશે રખીતમ જરથોસ્ત સાહેબ કોણ હતા, તેમણે
પોતાની જાંઘળી કેવી રીતે ગુજારી હતી, તથા પોતાનો બરહક ધર્મ
કુન્યાનાં લોકોમાં ફેલાવવા કેવી રંજ, અને મુસીબતો ખેંચી હતી, અને
તે સધલું છતાં તેવણ પોતાનાં એ મહા કીર્તીવંત કામમાં કેવી ચીવ-
ટામથી વલગી રહી, સમલો આધાર પોતાના પેદા કરનારા ઉપરજ
રાખી સેવટે પોતાના મહાન કામમાં કેવા ફતેહ શીરાજી-ભરેલા નીવડી
પોતાની કીર્તી જગ આશકારા કાઢી હતી તેનું ખુદ અવસ્તા પુસ્તકોને
આધારે જે અસરકારક વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે તે દરેક જરથો-
સ્તીએ વાંચી તે ઉપરથી પોતે પોતાની જાંઘળીનું સાર્થક શોધવું
જોઈએ છે.

કીમત રૂ૦ ૧-૮-૦

34329

ધી ફેર્ટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,

નં૦ ૧ પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, ઘાટ સુબધ.

34329

EDITED. PRINED & PUBLISHED

BY

HOSANG T. ANKLESARIA

AT

The Fort Printing Press,

No. 1 Parsi Bazaar Street, Fort,

BOMBAY.

ઉપોદ્ધાત

“કહેવત મુજ ” આ પુસ્તકનું નામ અતિ અર્થગર્ભિત છે અનેક કહેવતો આપણે જાણીએ છીએ, નિત્ય વ્યવહારમાં વાપરીએ પણ છીએ ; પરંતુ તેમાંથી કેટલી થોડી કહેવતોનાં મૂળ આપણે જાણીએ છીએ ! કદાચ કેટલીક કહેવતો માટે આપણને કોઈ કોઈ પૌરાણિક કથાઓની કે સામાજિક આખ્યાનિકાઓની ઝાંખી—હા, ઝાંખી માત્ર હશે; પરંતુ નિશ્ચિત ઝાંખું જાણુતા નથી. આ પુસ્તક તે દિશામાં પ્રયત્ન કરે છે. અને એકંદરે પુસ્તકમાં જેટલી કહેવતો આપેલી છે, તેટલી પૂરતો તો તે પ્રયાસ સંકળ થયો હોય એમ લાગે છે.

હા, પુસ્તકમાં આપેલી દરેક વાર્તા કહેવત સંબંધે લાગતી નથી. કેટલીક વાર્તાઓ રસિક અને રમુજ છે, છતાં તે વાર્તાઓ કહેવતનાં દૃષ્ટાંત રૂપે નથી, તે તો સ્વતંત્ર વાર્તાઓ જ છે. ઉદાહરણ તરીકે ૨૮, “ તેરા કુત્તા મેરી કુહાડી લાયા હય ? ” વાર્તા ૬૫, “ ઘણીને ખાસડાં મારવાની શરતથી પરણેલી નવાબની બે કુંવરીઓ.” વાર્તા ૬૬ “ ઘણીને મુઝેલો સમજી તેની પીઠ પર ઉભી રહી પૌઆ ખાનાર ચારત.” આ છેલ્લી વાર્તા તો જાણે શામળલટની “સિંહાસન બત્રીસી” કે “સુંડા બોતેરી” માંથી લીધી હોય એવી લાગે છે. તેવીજ બીજી એક વાર્તા નં ૫૯, “ આક્રીન બહા કે પીર,” એ તો “ બાદશાહ અને ખીર-બલ ” ની એ નામની વાર્તાનું અવતરણ છે. વાર્તા ૬૭, “ બંદો આહે છે શું અને ખુદા કરે છે શું ? ” એ ચંદ્રહાસની વાર્તાનું રૂપાંતર છે. તેવીજ રીતે વાર્તા ૬૯, “ મહેનત ઉપર નસીબનું કાવડું ” એ શામળ-લટના “ ઉઘમ કર્મ સંવાદ ” નો ખીજા નામે અનુવાદ છે; વગેરે વગેરે.

આવી થોડીક વાર્તાઓ અપવાદ રૂપે બાદ કરતાં બાકીની વાર્તાઓ ઘણી રમુજ અને જ્ઞાનપ્રદ છે. કેટલીક વાર્તાઓ આ બેઉ ગુણ સાથે પેટ પકડીને હસાવે તેવી છે. કેટલીક વાર્તાઓ સંસારનું વ્યવહારિક દર્શન કરાવી પુસ્તકોના લણતર સાથે દુનિયાદારીનું ગણતર શીખવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ૧, “ નહિ બણ્યા કે નહિ ગણ્યા, ” “ બણ્યા પણ ગણ્યા નહિ, ” વગેરે.

ભાષા ઘરગથ્થુ છતાં સમતોલપણું જાળવીને, શુદ્ધ સંસ્કારી અને સરળ વાપરી છે. આવી શૈલીજ લોકપ્રિય થઈ શકે; અને આવી શૈલીમાં લખાયેલાં પુસ્તકો જનસમાજમાં ઘેર ઘેર, નાનાં મોટાં, અર્ધશિક્ષિત મંડળોમાં વંચાય; અને ત્યારેજ સમાજ શિક્ષણ mass training નો પ્રચાર થઈ શકે.

છતાં તેમાં કંઈક ખામીઓ તો છે. ફારસી-ઉર્દુ, ટુંકમાં ઇસ્લામી શબ્દોની જોડણીમાં, અને તેના પ્રયોગોમાં ભુલો થઈ છે. ઉદા. “એકીન બડા કે પીર” ‘એકીન’ નહિ પણ ‘આકીન’ જોઈએ; પા. ૮૪, પૈસા ખરા કે અફલ? ” ‘ખરા’ નહિ પણ ‘ખડા’ જોઈએ; પા. ૭૫ “લેને ગઈ પુત અને ખોઈ આઈ ખશમ” બે ઉર્દુ વાક્યો વચ્ચે ‘અને’ ગુજરાતી પ્રયોગ અસ્થાને છે; “અને” ને બદલે “ઐયાર” જોઈએ વળી “ખશમ” નહિ પણ “ખસમ” જોઈએ. વળી જ્યાં ત્યાં ‘પૈસો’ અને “તુકશાન” વપરાયાં છે: તેને બદલે “પૈસો” અને “તુકસાન” જોઈએ, વગેરે વગેરે.

ઘણી ખરી વાતોઆને મથાળે લોકપ્રિય થયેલી કવિતાની ઠડીઓ આપી છે, તે પુસ્તકની મોહકતા અને સમાજપ્રિયતામાં નિઃસંશય વધારો કરે છે. વળી દરેક કહેવત નીચે હાથ વાતો આપી છે તે થે જ્યાં ત્યાં જણાવેલું છે, એટલે તે પણ એકંદરે માર્ગસૂચક નીવડે છે.

દિવસે દિવસે માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણની માન્યતા વધતી જાય છે. યુનીવર્સિટીમાં પણ ઘણાં વર્ષો પર આરંભાયેલી આ ચર્ચા હજી ચાલુ છે ‘અને’ હવે થોડા સમયમાં કંઈક નિશ્ચિત રૂપ લેશે એવાં ચિન્હ જણાય છે. તેવે સમયે આવાં પુસ્તકો બહુ આવકારદાયક થઈ પડશે.

છેવટે પ્રકાશકને એમના પ્રયાસમાં સફળતા ઇચ્છી વિરમું છું. અસ્તુ !

નહીઆદ

કરીમ મહમદ ખાસ્તર

પ્રકાશક તરફના બે બોલ.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ આજથી બરાબર સાઠ વર્ષ અગાઉ એટલે ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં, એના રચનાર મરહુમ મોખેદ સાહેબ પેસ્તાનલ કાવસલ રૂબાડી તરફથી પ્રસિધ્ધ થઈ હતી; ત્યાર પછી માત્ર ત્રણ વર્ષના અરસામાં એટલે ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં એજ ગૃહસ્થે આ પુસ્તક બીજી વાર છપાવ્યું હતું. સને ૧૮૮૧ માં એની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ. ગુજરાતી ભાષામાં શાળાપંચોગી પુસ્તકો બાદ કરીએ તો બહુજ થોડાં પુસ્તકોની ત્રણ ત્રણ આવૃત્તિઓ આટલા થોડા વખતમાં નીકળવા પામે છે અને તેજ બતાવી આપેછે કે તે વખતની ગુજરાતી વાંચનારી આલમમાં આ પુસ્તક કેટલું લોકપ્રિય થઈ પડેલું હોવું જોઈએ. ત્રીજી આવૃત્તિ પછી આ થોડી આવૃત્તિ આજે પીસતાબીસ વર્ષના મોટા ગાળા પછી બહાર પડે છે. તેથી કંઈ એમ નથી કરવું કે એની લોકપ્રિયતા કોઈપણ રીતે કમી થઈ છે. અંથકારતું મૃત્યુ સને ૧૮૮૭માં થયું, અને ત્યાર પછી કુદરતીજ આ પુસ્તક “ધણી વગરના દોર” જેવું એક ખૂણે પડી રહ્યું હતું તેના ગુજરાતી સાહિત્યના, કેટલાક અભ્યાસી ગ્રહસ્થોના આગ્રહથી અમે આજે પુનરુદ્ધાર કરીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે આજના જમાનાના વાંચકો તેમના બાપ દાદાએ આપ્યો તેટલોજ આવકાર એ અંથની આ નવી આવૃત્તિને આપશે.

આ પુસ્તક આટલું બધું લોકપ્રિય થઈ પડવાનું કારણ એજ કે તે વખતે આ જાતનું એ પહેલું તેમજ એકલુંજ પુસ્તક હતું. અમે આગળ વધી ને હિસ્મત સાથે કહીયું કે આજે પણ આ પુસ્તક અદ્વિતિય છે. આજકાલ ગુજરાતી ભાષામાં કહેવતને લગતાં અર્થો ઇઝન ઉપર અકેકથી સરસ ગ્રંથો છે. મહુમ શેઠ જ. ન. પીતોતની “કહેવતમાળા” ઉપરાંત રા. બ. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ, સદ્ગત સાક્ષરો દાસુભાઈ હાથાભાઈ મહેતા અને આશારામ દલીચંદ શાહ એમણે તૈયાર કરેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો આજે સાહિત્યના ગ્રાંથીન સન્મુખ અડાં

છે. આમ છતાં અમે કહીએ કે આ પુસ્તક અદ્વિતિય છે તો તે વાત ઘણાને વાહિઆત લાગશે. પણ જેઓ ‘કહેવતમૂળ’ ઉપર ટપકે પણ જોઈ જવાની તસ્દી લેશે તેમને તરતજ માન્ય પડશે કે આગળ જણાવેલા ગ્રંથોમાં માત્ર કહેવતોનો સંગ્રહજ આપવામાં આવ્યો છે, ત્યારે આ પુસ્તકમાં કહેવતોની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તે સારી અને સ્પષ્ટ ભાષામાં સરસ રીતે સમજાવવામાં આવ્યું છે. ખાલી કહેવતોનો સંગ્રહ સામાન્ય વાંચનારને નિરસ લાગે છે, અને માત્ર સાહિત્યના અભ્યાસીઓનેજ work of reference તરીકે ઉપયોગી છે, પણ આ કહેવતમૂળમાં તો ‘રસ પડે ને કટકા ગળે’ તેવી અનેક નાની નાની વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે જેથી કોઈપણ વાંચનાર બીલકુલ ઠંડાળ્યા વગર ગમત સાથે જ્ઞાન મેળવી શકે. આ તો દેખીતી વાત છે કે આવા પુસ્તકમાં કહેવત સંગ્રહમાં આવવી જોઈતી બધી કહેવતોના સમાવેશ થઈ શકેજ નહિ. તેમ કરવા બેસીએ તો “એન્સાઈક્લોપીડીઆ બ્રિટાનિકા” જેવો અનેક લાગનો મહાભારત ગ્રંથ થાય અને તે તૈયાર કરવો એ કંઈ લાઈવો ખાવાનું કામ નથી.

કહેવત એટલે શું? નર્મકોપમાં નર્મદાશંકર એનો ખુલાસો આ પ્રમાણે કરે છે: “પરંપરાથી લોકમાં કહેવાતું આવેલું બોધ-રૂપ દૃષ્ટાંત-રૂપ વાક્ય-વચન” તર્કશાસ્ત્રીઓની ભાષામાં કહીએ તો આ વ્યાખ્યા વ્યાપ્તિ અને અતિવ્યાપ્તિના દોષથી મુક્ત નથી. પણ એ વિષે ઉદાહરણ કરવાનું આ સ્થાન નથી. મહેમુ શેઠ. જ. ન. પીતીત કૃત “કહેવત-માળા”ના વિદ્વાન અધિપતિ મી. જી. ભટ્ટાચાર્ય મીસ્તરીએ એ પુસ્તકની શરૂઆતમાં “કહેવત વિષે નિબંધ” લખ્યો છે તેમાં આ વિષયની લંબાણ, વિદ્વાતભરી ચર્ચા કરી છે, અને તે વાંચી જવાની કહેવતોના અભ્યાસીને હું અત્રે સલામણુ કરીશ. ગુજરાતીઓમાં કાગળ લખતી વખતે છેવટે એક વાક્ય ઉમેરવાનો રિવાજ હતો—આજે પણ લુના વિચારના ડોકોમાં છે,—કે “એક વાર લખ્યું વાર ૧૦૮ કરી વાંચજો,” એટલે કે થોડામાં ઘણું સમજી લેજો. કોઈપણ ભાષામાં કહેવતો આવોજ કંઈ ભાવ દર્શાવે છે. જ્યારે તેનો ઉપયોગ

૩૧. છસ મૂળસે આયે હિસ મૂળસે ગયે, નફેસે દો જીતીઆં.	૭૪
૩૨. ઇને ગઇ પૂત અને જોઈ આવી ખસમ !	૭૫
૩૩. લાકડાના દેવને ખાસડાની પુ'ન.	૭૬
૩૪. રાજને ગમી તે રાણી અને છાણાં થાપતી આણી.	૭૭
૩૫. ઘેરની કસર અને વહાણની સફર.	૮૦
૩૬. લખાણું તે વંચાણું.	૮૨
૩૭. પૈસા બરા કે અક્કલ.	૮૪
૩૮. પટેલની વાત તો પટેલ જાણે, હાથમાં ઠાંડો ને ઘંટી તાણે.	૮૭
૩૯. લાખના બાર હજાર.	૮૮
૪૦. અક્કલ ખડી કે ભોંસ ?	૯૦
૪૧. જટાળો તે ભેગીના ભાગ.	૯૩
૪૨. હોઠ ખહાર તે કોટ ખહાર.	૯૩
૪૩. પાપનો ઘડો ફુટી ગયો !	૯૭
૪૪. શું એકેક કોરે કાળ જશે ?	૧૦૩
૪૫. ચોરને ઘેર ચોર પરાણો.	૧૦૬
૪૬. જેવી વાડ તેવો વેલો.	૧૧૩
૪૭. સજીરીનો ખદલો સાહેબ આલો.	૧૧૫
૪૮. લોણા ના દેવા ?	૧૨૫
૪૯. નહિ આડીઆ' કે નહિ ઉભીઆ ને લેઓરે બીબી ખાટ !	૧૨૮
૫૦. અન્ન તેને પુન્ય અને રથિ તેને ધુઆડો.	૧૨૯
૫૧. રોટલો આપીએ પણ ચોટલો ન આપીએ.	!..	૧૩૧
૫૨. છીનાળાને ઉલ્લા દહાડાની શી કીકર ?	૧૩૩
૫૩. હોરે વહુ વિસામો ખા, હું કાંઈ ને વું દળવા જા.	૧૩૫
૫૪. જો મુજે કાંઈ નહિ મારે, તો મેં સારે ગાંવકું મારું !	૧૩૭
૫૫. મમત ખાણું ને મોટી વાત !	૧૩૮
૫૬. મુરતકા ભાતાં ને ખરી ખરી ભાતાં.	૧૩૯
૫૭. ધાંચો ધાંચો અને કરમમાં હોય તેજ પાવો.	!..	૧૪૨
૫૮. મન ચંગા તો કપરોટમેં ચંગા.	૧૫૩
૫૯. એકીન ખડા કે પીર ?	૧૫૬
૬૦. ખૂબસુરત પતિવ્રતા રાણીએ જાળવેલી આખર.	૧૫૮
૬૧. પાંચ અશરદીથી મળેલી પાઠશાળી.	૧૬૨
૬૨. ચાર સારની ચમત્કારિક ચુબી.	૧૭૨
૬૩. મરઠ બેવકા કે ચોરત.	૧૭૮
૬૪. હંસની ચાલ ચાલવા જતાં કાગડાની પણ ભૂકી ગયો.	૧૮૫
૬૫. ઘણીને ખાસમાં મારવાની શરતથી પરણેલી નાખની બે કુંવરીઓ.	૧૮૮

૬૫. 'આવી મા જઈએ પીટયા જઈએ ! ૨૨૮
૬૬. હગતે ત્યાં હગ પડેણો. ૨૨૯
૬૭. યમરાજને છેતરનાર હમાણ હમૂ ૨૩૧
૬૮. ચોર કે જમાણ ૨૩૨
૬૯. કોહવાતી કરામત ૨૩૧
૧૦૦. કુતોષી માફક એ કયા કરતા હૈ ? ૨૩૭
૧૦૧. બોલું તો મા મારી જય ૨૩૮
૧૦૨. મારનાં દેશના શુરા સારા, ને પરદેશીનાં કર્ચે પ્રિય,				
પાખનાં કીધાં પાતરાં, દીચનાં કીધાં પીણ. ૨૪૦
૧૦૩. ઘરનાં કુણિયાં ને ઘરનાં ડાંગળિયાં ૨૪૦

મુખ્યના જાણીતા વર્તમાન પત્રો જેને
માટે તારીફ કરે છે એવો મહાન
સામુદ્રિક વેત્તા

પ્રો. વ્યાસ

તમારું હાથ મારું તપાસીને લુલું.
ભવિષ્ય અને વર્તમાન કહેશે.
સ્કુલમાં તથા કોલેજમાં શીખનારાઓને
યોગ્ય લાઘન લેવાની ભલામણ કરશે.

૬ ઉસમાન ટેરેશ, વીન્સેન્ટ રોડ,
દાદર, મુંબઈ.

ચીનાઈ, જાંપાનીઝ અને ફ્રેન્ચ રેશમી
કાપડનું ખાત્રીપુર્વક ખાતું.

લગનનો વાગો પસંદ કરો તે આગમજ અમોને એક
વીઝીટ આપશો.

ક સ બ ખા તું.

લગનસરા થા તેવાજ કોઈ શુભ પ્રસંગે સાડીઓ,
ઝભલાંઓ વગેરે ભરાવવું હોય તો અમારા હુશી-
આર કારીગરોના હાથના નમુનાઓ જોઈ જશો.

કે. સી. મુલ્લાની કું.

'રેશમી' કાપડનો વેપારી.

૮-૯ બોની બીલડીંગ, ન્યુ ચરનીરોડ — મુંબઈ.

ટેલીગ્રામ "ચિરાગ."

કેલવત મુલ.

નહિ ભણ્યા કે નહિ ગણ્યા.

પટેલ અને પાંચ બ્રાહ્મણની કથા.

જ્ઞાન વિનાના બ્રાહ્મણ, ભીક્ષા માગી ખાય,
કહ્યું પટેલે જપ કરે, નદી કિનારે જાય.
નદી કિનારે જપ કરે, આવડત નાહિ કાય.
નહિ ભણેલા બ્રાહ્મણ, દુર ઇચ્છા ખડું થાય.

એક ગામમાં એક પટેલ હતો, જે પૈસાટકાથી તેમજ સંસારમાં બધાં સુખથી ભરપુર હતો. એક દિવસ એક પરદેશી બ્રાહ્મણ તે પટેલના ગામમાં જમ પહોંચ્યો, અને ભિક્ષાને સાત આણીગમ પેલીગમ ભટકવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણ બિચારો વાખાનો માર્યો હતો. તેના ઘરમાં બધાં છોકરાં હતાં, પણ તેઓ પોપણ કરવા જેટલું તે પેદા કરી શક્યો નહીં; કારણ કે તે કંઈ ભણેલો ન હતો. એટલું જ નહીં પણ તે સાથે તેનામાં અક્ષય પણ થોડી હતી. બ્રાહ્મણ એક શપ્તના ઘર આગળ ભિક્ષા માટે ગયો. ઘરઘણીએ તેને કાંઈ આપ્યું નહીં, પણ જણાવ્યું કે ગામનો પટેલ સઘળી પાંતિએ સુખી છે અને ધર્મ ઉપર તે સાફ દીક્ષ શખે છે, વારતે ત્યાં જવાથી તને કંઈ દક્ષિણા મળશે. બાકી હું એક ગરીબ માણસ તને કંઈ દક્ષિણા આપી શકતો નથી. પટેલનું ઠેકાણું પુઝી બ્રાહ્મણ લાંથી ગયો અને પટેલનું ઘર શોધી ત્યાં દક્ષિણાને માટે કાકલુદી કરવા લાગ્યો. પટેલે પોતાને ત્યાં “ગોર” દાખલ રહેવા બ્રાહ્મણને જણાવ્યું. બ્રાહ્મણ બિચારો કંઈ ભણેલો નહીં, તેથી ઘણી શરમ સાથે બોલ્યો કે:—“મહારાજ ! હું તો કાંઈ શીખેલો નથી તો જન્મમાનપણું તે ક્યાંથી કરીશ ? ” પટેલે બ્રાહ્મણને

કહ્યું, “મહારાજ ! તમે અમારા ગુરુદેવ કહેવાઓ, અને તમે તમારેજ મોઢે કહો કે હું કંઈ શીખેલો નથી, જેથી જેમ તમને શરમ લાગે છે, તેમ મને-તમારા જજમાનને પણ શરમ લાગે છે કે એક ધર્મગુરુ જેનો ધંધો મોતાના જજમાનને ઉપદેશ કરવાનો છે. તે જ્યારે ઉપદેશ કરવાને બદલે બીજા માંગે છે ત્યારે તેના જજમાનને પણ શરમાવું પડે છે. માટે હું તમારું પોષણ કરું અને તમે જો ધર્મકથા શીખો તો બહુ સારું. શા વાસ્તે કે વપઘી તમે આખર સાથે તમારું ગુજરાન કરી શકશો, અને કાંઈને ઘેર જમને હાથ લંબાવવાની તમારી ધારતી મરી જશે. ” બ્રાહ્મણે જવાબ દીધો કે “મહારાજ ! હું તો પરદેશી છું અને તે સાથે બચરવાળ છું. છઠ્ઠયાંતું પેટ ન ભરી શક્યો અને બાપડીએ જ્યારે બહુજ સતાવ્યો ત્યારે દેશ છોડી પરદેશ તરફ આવ્યો છું. માટે હે મહારાજ ! મારી નહિં તો મારા બાળકોનીએ જો તમને દયા આવતી હોય, તો મને કંઈ સારી દક્ષિણા આપો જેથી હું દેશમાં જઈ તેઓની સાથે ખેતી ખાઉં.” પટેલે જવાબ દીધો, “મહારાજ ! હું કંઈ લક્ષ્યાધિપતી નથી કે જેથી તમારું અને તમારાં છોકરાંઓનું ગુજરાન થાય તેટલું આપી શકું; પણ જમના કાંઠે ખેતી મારા નામના જપ કરો તો હું દર મહિને તમને ત્રણ રૂપિયા આપ્યા કરીશ; વધારે આપવાની મારામાં શક્તિ નથી.” બ્રાહ્મણે આ વાત કબુલ કરી અને નદી કાંઠે કોઈ એકાંત જગ્યાએ જઈ, હાથમાં માળા લઈ મોટે અવાજે બોલવા લાગ્યો કે “પટેલના જપ કરું,” “પટેલના જપ કરું.” માત્ર આટલા શબ્દ સિવાય બ્રાહ્મણ ગીબું કંઈ બોલતો નહી, કારણ કે “જપ” એટલે શું તે પણ તે બ્રાહ્મણ સમજતો ન હતો. આવી સ્થિતિમાં તે બ્રાહ્મણ થોડાએક મહિના પસાર કર્યા. એક દિવસ એક લકડંગો બ્રાહ્મણ ત્યાં જઈ ચઢ્યો અને પેલાને મોઢેથી “પટેલના જપ કરું” એવા શબ્દ-જ્યારે તેણે સંભળ્યા, ત્યારે તે વિચારમાં પડ્યો કે કદાચ આ માણસ દિવાને હશે અને દિવાનાપણાની હાલતમાંજ આવા શબ્દો બોલ્યા કરતો હશે. આ વિચારથી તેણે પેલા બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે “ભાઈ ! ‘પટેલના જપ કરું,’ ‘પટેલના જપ કરું’ એવા શબ્દો તું બોલે છે તેનું કારણ શું?” બ્રાહ્મણે કહ્યું કે “ભાઈ ! હું વાખાનો મારેલો એક પરદેશી બ્રાહ્મણ છું અને આ ગામમાં બીજા માંગવા આવ્યો છું. બિલ્લાને માટે જ્યારે હું આમતેમ કરતો હતો, ત્યારે એક દયાળુ માણસે મને સલાહ આપી કે આ ગામનો પટેલ ધર્મિષ્ઠ છે. જો તું ત્યાં જશે તો તને સારી રીતે દક્ષિણા મળશે. એ ઉપરથી હું પટેલને ત્યાં

ગયો અને દેહલીક વાન કીધા પડી તેણે મને પોતાના નામના “જપ” કરવાનું કહ્યું; અને તેના બદલામાં દર માસે ત્રણ રૂપિયા આપવાનો દરખાસ કીધો છે. ” આ વાત સાંભળી પેલા લક્ષ્મી માણસે પટેલનાં ધરની નિશાની પૂછી લીધી, અને પોતે પણ તેને ઘેર ગયો. ત્યાં જઈ આવ્યો કરી કહેવા લાગ્યો, કે “મહારાજ! હું પરદેશી બ્રાહ્મણ છું. મારા દેશમાં કાંઈ ધંધો રોજગાર ન મળવાથી વાખાનો માર્યો અદિ આપ્યો છું. તેમ હું કાંઈ ધર્મનો બોધ કરી ગુજરાત ચલાવું તેટલું બજારો પણ નથી, માટે હું ધર્મતિમા! મારી ઉપર દયા કરી મને કાંઈ દક્ષિણા આપો; તો હું દેશ જઈ મારા બધાં-ઓનું ગુજરાત ચલાવી શકું. ” પટેલે જોયું કે આ પણ પેલાના જેવો દેખાય છે માટે તેને પણ “જપ” કરવા નહીં કહી બેસાડ્યું કે જેથી મને પૂન્ય થાય અને તેનું પણ કામ સરે. એવું વિચારી તેને પણ પેલા બ્રાહ્મણની પેઠે ત્રણ રૂપિયા દરારી નહીં કહી “જપ” કરવા બેસાડ્યો. આથી તે બ્રાહ્મણ પેલા બ્રાહ્મણની જોડે નાનું કિનારે ગયો. અને વિચાર કીધો, કે આતો “પટેલના જપ કરું.” “પટેલના જપ કરું” એમ બોલે છે; ત્યારે હું પણ જો એજ શબ્દો બોલું તો તે કાંઈ કીધે લાગશે નહિ. એમ વિચારી તેણે એક તોડ શોધી કાઢ્યો. પેલા બોલે, કે “પટેલના જપ કરું, પટેલના જપ કરું” ત્યારે આ બોલે કે “તું કરે તે હું બી કરું, તું કરે તે હું બી કરું” એવા રીતે તે બંને બંધાયો નહીં કીનારે બેસીને બોલ્યા કરતા હતા. એ પ્રમાણે થોડાંએ માંસ ચાલ્યું. પછી વળી એક ત્રીજો શબ્દ તેઓની નજરે ગયો, અને તેણે જપારે પેલા બંનેનું બોલતું સાંભળ્યું; ત્યારે તે વિચારવા લાગ્યો કે આ બંને બંધાયો થું ગાંડા દુશ્મે કે એક બોલે છે “પટેલના જપ કરું; પટેલના જપ કરું” અને બીજો બોલે છે કે “તું કરે તે હું બી કરું, તું કરે તે હું બી કરું” એવા વિચારથી પેલા ત્રીજા પુરુષે બંનેને પૂછ્યું કે, “ભાઈઓ તમે આમ બંધાયા કરો છો તેનો સબબ શું?” પ્રથમ પેલાઓ પોતાની દકીકત કહી, અને પછી બીજાએ કહી સંભળાવી. એ સાંભળી તે પણ પટેલને ઘેર ગયો; અને પેલા બંનેની માફક પટેલ આગળ કાંઈની સાથે દક્ષિણા માટે વિનંતિ કરવા લાગ્યો. પટેલે તેને ચાકરી કહેવા કહ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું, કે, “મહારાજ! હું તો બીજા માગ્યા સિવાય બીજું કાંઈ પણ શીખેલો નથી અને કદાચ ચાકરી રાખ્યો, અને કામકાજમાં કાંઈ ચોરી થશે તો, ફેકટમાં બ્રાહ્મણનો દીકરો માર્યો જઈશ; કારણ કે બીજારી લોકોના જીવ ધણેજ નીચો હોય છે, અને તેના હાથમાં પેસો

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિં.

પટેલ કરતાં કટેલ વધતો.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહી, ધિકં! ધિકં ! એ અવતાર.
જે જન ગણ્યા વન ભણે, કદી પડે નહિ પાર.
પટેલ કરતાં કટેલ જન, પચે ખહુ વખણાય,
ભણ્યો-ગણ્યો ઘોડે ચઢે, અભણુ ધક્કા ખાય.

મોતા નામે ગામમાં રામશંકર કરીને એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, તે શાસ્ત્ર અને વિદ્યાનું ધણું જ્ઞાન ધરાવતો હતો. રામશંકરને જે દીકરા હતા, જેમાંના એકનું નામ ઉદેશંકર કરીને હતું. ઉદેશંકરે વિદ્યાભ્યાસ ધણો સારો કર્યો હતો. રાત અને દિવસ પુરતક પાછળજ તે કાઢતો હતો. અને આ ટેવને લીધે તેણે એકે પણ પોતાનો મિત્ર શોધ્યો ન હતો. તેમજ તે ઘર છોડીને ક્યાંય બહાર પણ ફરતો નહિ કે તેને સંસાર સંબંધી જ્ઞાન મળે. રામશંકરના ખીન્ન છોકરાનું નામ પ્રાણશંકર કરીને હતું. એ છોકરો કાંઈ પણ શીખ્યો ન હતો; પણ બચપણથીજ તેણે ધણું મિત્રો મેળવ્યા હતા. તે ઘણા ભણેલા અને વિદ્વાન હતાં. તેવા સોબતીઓની સાથે ફરવાથી જો કે પ્રાણશંકર ભણેલો ન હતો; પરંતુ શાસ્ત્ર અને સંસારના વહીવટથી ઘણાજ કુશલ અને માહિતગાર થઈને હતા. રામશંકરનો પ્યાર બંને છોકરા વિપર સરખો હતો? પણ પ્રાણશંકરને શાસ્ત્ર ન ભણવા માટે ત્રારંવાર ઠપકા આપતો અને ઉદેશંકરને શાખાશી આપતો. એ ઉપરથી પ્રાણશંકર દીલગીર થવાને બદલે ખુશી થતો; અને કશી પરવા કર્યા વિના જોશીકરાઈથી જરતો. રામશંકરે પોતાના બન્ને છોકરાને પરણાવેલા હતા. પ્રાણશંકરની વહુ બહારગામની હતી. જે ગામ મોતાથી એક મંજલ દુર હતું. પ્રાણશંકરની વહુ મોટી થવાથી તેના બાપે રામશંકરને આજ્ઞા તેડી જવા કહ્યું. આથી રામશંકરે માનશંકરને તેડવા જવા કહ્યું. આ વાત ઉદેશંકરે સાંભળી તેથી તેને મન થયું કે મારી ઉમ્મરમાં હું ક્યાંય ફર્યો નથી માટે આ ટાણે જરા બહાર જઈ આવું એમ ધારી તેણે તેના બાપને જણાવ્યું કે પ્રાણશંકરની બાપડીને હું ગોલાની લાવું. આ વાત તેના બાપે તેમજ ધરના સર્વે માણસોએ કહ્યું કરી; અને એક દિવસ પ્રાણશંકરની સ્ત્રી

જમના વહુને તેડવા માટે તેના આપના ગામ તરફ ગયો. ઉદેશંકર મામનો મારગ જાણતો ન હતો; પણ મોતા અને ઉપલા ગામ વચ્ચે બહોળો વેપાર હોવાથી આખો દિવસ રાહદારી માણસો અને ગાડાંઓ આવતાં હતા. તે અડસઠા ઉપરથી ઉદેશંકર પોતાના ભાઈના સાસરે જવા નીકળ્યો. આવતાં આવતાં સૂર્ય અસ્ત પામવા આવ્યો. રસ્તામાં ગાડાંની ધૂળને લીધે ઉદેશંકરે કમરે બાંધેલું ધોતીયું ખરાબ થયું હતું. તેને ગામને પાદરે આવેલી નદીમાં ધોઈ સાફ કર્યું, અને તે ધોતીયું સુકવવા વાસ્તે એવડું કરી શરીરપર જોડાયું; અને પોતાના ભાઈના સસરાના મહોલ્લામાં દાખલ થયો. ઉદેશંકરે માથા ઉપર ધોતીયું એડવાથી તેના દેખાવ ખીકામણો થયો; અને જાણે કાંઈના મરજીના ખખર લઈ આવ્યો હોય એવો દેખાવ થયો. તેના ભાઈની સાસુ પોતાના ધરના જોટલા ઉપર બેસી હતી. તેણે ઉદેશંકરનો આવો દેખાવ જોઈ ધાયું કે કદાચ જમનાનો ભરથાર મરણ પામ્યો હશે; અને તેના ખખર લઈ આ તેના ભાઈ આવે છે.

વાંચનાર નીચેની હકીકત વાંચવાથી તને માલમ પડશે કે “ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ” એટલે ભણવા સાથે બહારતી દુનીયાથી વાકેફ નહિ હોવાને લીધે કેવો માઠો બનાવ બને છે.

ઉદેશંકરનો એવો દેખાવ જોઈને જમનાની માએ પોતાના જમાઈના ખખર ધરમાં, પડોશીને, તથા સગાંવહાલાને કહી દીધા. અને ઉદેશંકર ઘેર આવે તે પહેલાંજ જમનાના આપના કુટુંબના માણસો બહાર નીકળીને જોટલા હેઠળ એકઠાં થયાં.

આ દેખાવનો ઉદેશંકરે ઉલટોજ અર્થ લીધો. તે સમજ્યો કે જમાઈના ધરમાં કાંઈ મરણ પામ્યું છે. જેથી તેઓ મૈયતના શોકની નિશાની અત્યવશને જોટલા આગળ એકઠા થયા છે; માટે હું પણ મારા તરફની દીલગીરી તેઓને આગળથીજ જણાવું. એવા તરંગી વિચારથી ઉદેશંકરે ઘેરથી દુર રહીનેજ “ઓ જમના વહુ આ શું થયું?” એવી લાંબી પોક મુકી. જમનાના કુટુંબીઓને એકસ થયું કે ખરેખર જમનાનો ભરથારજ મરણ પામ્યો છે, કારણ કે તેના ભાઈએજ ઘેર આવતાં અંગાઉ પોક મુકીને બીજાને જણાવ્યું છે. એ ઉપરથી તેઓ પણ રડવા લાગ્યા એક તરફ ઉદેશંકરની આસપાસ ભાવડાઓ એકઠા થઈ રડવા લાગ્યા; ત્યારે બીજી તરફથી જમનાની આગળ એકાએક

એકઠાં મળી રડવા અને કુટવા લાગ્યાં. કુટતી વખતે યૈરાંઓએ રૂદન કર્યું કે “હાર્યરે. પ્રાણુશંકર હાથ, તારી જમના રાંડી !” બીજી તરફથી જમનાનો બાપ અને ભાઈ પોક મુકીને બોલ્યા કે, “ઓ પ્રાણુશંકર ભાઈ આ શું તારી ગતી થઈરે.” આ દેખાવ જોવાથી ઉદેશંકર કે જે દુનીયાની કાંધ પણ રીતભાત જાણતો ન હતો; તેણે એમ ધાર્યું કે જમનાને પહેલ વહેલીજ મોકલવી પડે છે; માટે આ લોકો આમ કરતા હશે; કારણ કે જમના બચપણથી તે હમણાં સુધી તેના ઘરમાં મોટી થઈ છે, અને તેનાથી છુદ્ડ પડવાનો વખત પાસે આવ્યાને લીધે આ લોકો આવી રીતે કરતા હશે; પણ આપણે તો આણું તેડવા આવ્યા છીએ માટે તેડીનેજ જવું; નહિ તો ભાઈ મરેકરી કરશે. એવો વિચાર કરે છે એવામાં યૈરાંઓએ જમનાના હાથના ચુડા ભાંગવા માંડ્યા, અને હજમને બોલાવી તેનું માથું સાફ બોડાવી નાખ્યું. આ દેખાવથી પણ દુનિયાના રીત-રીવાજથી તદ્દન અજાણ એવા ઉદેશંકરે એમ ધાર્યું કે જમનાનું માથું બોડાવે છે, તેનું કારણ એ કે તેથી એના ચહેરા ખરાબ લાગે અને હું એને લઈ ન જઈ. એ ઉપરથી તેણે જમનાના બાપને હળવેથી કહ્યું કે, “ભાઈ, જમનાને માટે તમે ગમે તેટલું કરો; પણ હું એને રહેવા દર્શશ નહિ; કારણ કે મારા બાપે તેને તેડીનેજ આવવાનું કહ્યું છે.” જમનાનો બાપ સમજ્યો કે તેના સંસારએ આહ રાખીને બોલાવી છે; માટે મોકલવીજ જોઈએ તેથી તેણે ઉદેશંકરને કહ્યું, ‘હા ભાઈ હું જરૂર મોકલીશ.’

રડીકુડીને પરવાર્યા પછી બધાએ અંગ ધોયું; અને સઘળાં પોત પોતાને ઘેર ગયાં. ઉદેશંકરને ઘરમાં ખાટલો નાખી બેસાડ્યો; અને જમનાને તેની આગળ બેસાડી કે ધેનો જેઠ તેનો લરથાન કેમ મરણ પામ્યો તે તથા તેનું દુઃખ કહી સંભળાવે. જમનાનો બાપ પોતાની દીકરીના રંડાપા સંબંધી વિચાર કરતો બેઠો. ‘જમનાની માએ રસોઇ તૈયાર મુકી અને ઉદેશંકરનું ભાણું તૈયાર કર્યું’ અને તેને જમવા બેસાડ્યો. ઉદેશંકરે જમવા માંડ્યા પછી જમનાની માએ પૂછ્યું, ‘રે ઉદેશાઈ! તારો ભાંડુ શાથી મરણ પામ્યો.’ ઉદેશંકર ગભરાયો અને પૂછવા લાગ્યો, કે, “બાઈ આ ખજર તમને કાણે કહી ! મોતામાંથી હમણું કાઢ આવ્યું કે શું ?” જમનાની માએ વિચાર કીધો કે આતે શું બોલે છે. તેણે ફરીયા પૂછ્યું કે, “ભાઈ ઉદે, તારો ભાઈ જે પ્રાણુશંકર તે મરણ પામ્યો તે સાચી ?” ઉદેશંકરે ફરી પૂછ્યું કે, “બાઈ ! પણ તમને પ્રાણુશંકરના મરણની ખજર કાણે આપી ! ત્યારે તેણે ઉત્તર દીધો કે, “ત્યારે માએ બીવું ધોતીયું ચોઢી જાણે કાઢના મરણની

નિશાની લઈ આવ્યો હોય તેમ જ્યારે તું ઘેર આગળ આવ્યો ત્યારે ‘ઓ જમના વહુ આ શું થયું રે’ એમ કરીને આવતાં પહેલાંજ પોક મુકીને રડ્યો તેનું કારણ શું? ભાષના મરણની ખબર લાવ્યો છે કે કોઈ ખીજીજ કારણથી રડ્યો તો.” ઉદેશંકરે કહ્યું, “મારો ભાઈ કાંઈ મરી ગયો નથી; પણ તમે તમારે ઘેરને આંગણે સહુ એકઠાં થએલાં; તે જોવાથી હું સમજ્યો કે તમારે ઘેર કોઈ મરી ગયું છે; માટે તે શોકમાં સામેલ થઈ હું રડ્યો હતો. હું તો જમના વહુને આણું કરવા આવ્યો છું; માટે એને મારી સાથે મોકલો.” જમનાના બાપે આ શબ્દ સાંભળ્યા ત્યારે તે પોતાની દીકરીનું દુઃખ સૂઝી જઈ જલ્મથી આગળ ગયો; અને ઉદેશંકરને ઠપકો આપતો હોય તેમ બોલ્યો, “શમશાનની ખબર લાવે તેની રીતે તું મહોલ્લામાં આવ્યો અને ‘ઓ જમના વહુરે આ શું થયું’ અને એમ કહી રડવા લાગ્યો, જેથી અમોએ જાણ્યું કે જમનાનો ભરથાર મરણ પામ્યો છે, અને તેજ ઉપરથી અમે રડવા બેઠાં. તેજ રીતે વળી તું પણ અમારી સાથે રડવા બેઠો. પુરુષોએ અને ઐરાંઓએ રડવામાં પ્રાણશંકરનું નામ ખુટી રીતે વાપર્યું; જમનાના ચુડા ભાંગ્યા, તેનું માથું બોડાવ્યું; ત્યાં સુધી તું બોલ્યો નહિં તેનું કારણ શું?” ઉદેશંકરે જણાવ્યું કે “મરણની ક્રિયા મેં કોઈ દિવસ જોયેલી નહિ, તેથી હું સમજ્યો કે તમારા ઘરમાં કોઈ મરણ પામ્યું છે, જેથી તમે એવી ક્રિયા કરો છો; વળી વગર પુછ્યે તમને વહેવાઈ દાખલ માત આપતો તમારી સાથે હું પણ રડવા બેઠો.” છેવટે ઉદેશંકર જમનાને રાંડીરાંડના દેખાવમાં પોતાને ઘેર લઈ ગયો, જેથી પહેલ અને કહેલની પરીક્ષા થઈ. પ્રાણશંકરે પોતાના બાપ આગળ ઉદેશંકરની પ્રીત્યાદ કીધી કે, “રે પિતા તમારા આ ઘણા ભણેલા દીકરાએ આ શું કોયું?” ઉદેશંકરે બોલ્યો, “ભાઈ અમે ‘ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ’ એટલે મેં જેમ પુસ્તકની કેળવણી લીધી તેમ જો દુનિયાંદારીની વ્યવહારિક કેળવણી મેળવી હોત તો, આવું માહું પરિણામ કદી બનેત નહિ.”

ગર્થ ખરચીને ગમાર થાયું.

ગરથ ખરચી ગાંઠનો, દિય તનનો લોખ,
અંત સમે પરતાઇ મરે, દેહને કચકે રૈંગ.
દારકીચો દાર પીચે, ઢેક શ્વેતા ધાય,
તન, મનની હાંની કરે, પર જનમા દિણાય.

મહિ નામના ગામડાના પટેલને તે ગામના રહેવાસી વાલા નામના કોઇ શાખ્સનું કામ પડ્યું. પટેલ વાલાના ઘરમાં ગયો; અને ત્યાં જઈ તેને હાંક મારી બોલાવવા લાગ્યો. વાલો ઘરમાં ન હતો; તેથી ડાહી નામે તેની દીકરીએ જવાબ દીધો કે, “મારો બાપ ઘરમાં નથી.” પટેલે પૂછ્યું કે “ક્યાં ગયો છે?” ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે, “ગરથ ખરચીને ગમાર થવા ગયો છે.” પટેલે પુછ્યું કે ક્યારે આવશે? ડાહીએ કહ્યું કે “આવશે તો નહિ આવશે, અને નહી આવે તો આવશે.” ફરી પટેલે પૂછ્યું તારી મા ક્યાં ગઈ છે? ડાહીએ જવાબ આપ્યો કે “દમડી ખરચીને રતન લેવા ગઈ છે.” પટેલે પૂછ્યું ત્યારે તું રસોડામાં શું કરે છે? સામે જવાબ મળ્યો કે “મા બળે છે અને દીકરી ચડે છે.”

ઉપલા ચારે જવાબનો ખુલાસો પટેલે ડાહીને પુછ્યો, તેથી તે બોલી કે:—
“૧ મારો બાપ ‘ગરથ ખરચીને ગમાર થવા ગયો છે’ એમ મેં જે કહ્યું તેનો અર્થ એ કે, પૈશા ખરચીને તે દાર પીવા ગયો છે. દાર પીવાથી તે ધણીવાર મારામારી કરે છે, અને તેથી ઘણાં ખરાબ પરિણામ કોઇ કોઇવાર આવે છે. ત્રણારે છાકટ અન્યાયી કેટલીકવાર રસ્તામાં પડી રહે છે; જેથી એની હાલતમાં જે તેને જીએ છે, તે તેની અછત ઉપર હસે છે, અને કહે છે કે આ પુરૂષ કેવો મૂર્ખ છે કે પૈશા ખરચીને આવી માફી દશા ભોગવે છે. વળી કોઇ કોઇવાર તેના ચરીરને પણ અડુ નુકસાન થાય છે તો આ બધું ‘ગરથ ખરચીને ગમાર થયું’ નહીં ગણાય?”

૨ મારો બાપ “આવશે તો નહીં આવશે, અને નહીં આવશે તો આવશે”, એના ખુલાસો એકે, બાપણાં ગામની પડોશમાં “માડીમા” નામે એક નદી છે. તેને પૈલે પાર આવેલા “વયથુન” ગામના એક પીડામાં તે

દાડ પીવા જાયછે. એ નદીના પાણીમાં ભરતી ઓટ થાયછે; માટે જો ભરતીના પાણી નદીમાં આવશે તો મારો બાપ ઘેર નહી આવે, અને ભરતીનું પાણી નદીમાં નહિ આવે તો મારો બાપ ઘેર આવશે: ગાંઠનો પૈશો ખરચીને એવી રીતની હાડમારી ભોગવવી એ શું “અર્થ ખરચીને ગમાર થવું” નહિ કહેવાય ?

૩ મારી મા ‘દમડી ખરચીને રતન લેવા ગઇ છે’ તેનો અર્થ એકે, મારી મા દમડી લઇને દિવેલ-ગયાસ્લેટ લેવા ગઇ છે, જેની બની સળગાવવાથી ઘરમાં રાતનની પેઠે અજવાળું થાય છે. પૈશો ખરચીને મેળવેલું ખર્ચ સુખ તો એને કહેવું જોઇએ.

૪ રસોડામાં ‘મા બળે છે અને દીકરી ચડે છે’ એમ જો મેં કહ્યું તેનો અર્થ એકે, ટુવેરની દાળને રાંધવા સાડ મેં ચુલા ઉપર મુકી છે; અને તેને સીજવવાને એટલે પકાવવાને વાસ્તે ટુવેરની કરાંડી એટલે ટુવેરના સુંકાં લાકડાં ચુલામાં સળગાવ્યાં છે. એટલે લાકડાં જે મા તે બળે છે, અને દીકરી જે ટુવેર તે ચડે છે.

34329

બહાત મેંચી બેચીઓ.

ખુદો ધોખી અને રાજા મિત્ર.

મીત હિત હુંડે ધરી,	રાજાએ કહી ખાત,
તક ધોખી મીતને દિધી,	લિધો લાભ સમઘાત.
વજીર તથો ધોખી ઘરે,	‘ઓ લુગડાં ધોનાર-
લેઠ બોલે જો, વાતનો,	આપું સોલ હમ્મર,

એક રાજાના શહેરમાં કેાઇએક ધોખી રહેતો હતો તે જ્યારે બચપણમાં નિશાળે જતો; ત્યારે તે ગામના રાજાનો છોકરો પણ નીશાળે આવતો જેથી તે બેઉને સારી દોસ્તી થઇ હતી. બંનેએ નિશાળ છોડ્યા પછી ધોખી પોતાના બાપનો ધંધો કરવા લાગ્યો હતો, અને કુંવર પણ તેના બાપના મરી જવાથી ગાદીએ બેઠો હતો. આ વાતને લાંબો વખત થઇ ગયો હતો; તેથી રાજા અને તેનો મિત્ર વૃદ્ધાવસ્થામાં આવ્યા હતા. રાજા સુખી હતો, તેથી નેનું

ધડપણુ જનું જણાતું નહિ; પણ ધોખી ખીચારો ગરીબ, વળી રાજ કરતાં ઉંમરે પણ મોટો તેથી તેની અવસ્થા માડી, અને તેથી લાકડીના ટેકા સિવાય તે આલી પણ શકતો નહિ. ધોખી અને રાજાએ નીશાળ છોડ્યા પછી તેઓ કેાઈ દિવસ મળ્યા પણ ન હતા; પણ ધોખી દરરોજ રાજના મહેલ આગળથીજ પોતાને ઘેર જતો હતો. એક દિવસ રાજા ખુશ મીઠાજથી પોતાના મહેલની બારી આગળ ઉભો હતો, અને ધોખી હાથમાં લાકડી લઈ ખાંધ ઉપર કપડાંના ગાંસડો નાંખીને ભે રસ્તેથી જતો હતો, તેવામાં અનેની નજર એક થઈ. ધોખી કુરનેસ બગલપીને રાજાની સામે ઉભો રહ્યો. રાજાએ તેને આગળથી, અને તેની બચપણની દોસ્તી યાદ આવી; તેથી રાજાએ તેને બોલાવ્યો કે, “કયું ધોખી !” ધોખીએ ઉત્તર વાળ્યો કે “રાજા સલામત.” રાજાએ પૂછ્યું, કે “દો ચલતે હૈ, ઇસકી સાથ તીસરેકુખી લેના ચૈએ ?” ધોખીએ ઉત્તર આપ્યો કે, “હા સાહેબ તીસરેકુખી લેના ચઇએ.”

રાજાએ ખીજવાર પૂછ્યું, “કયું એ ધોખી !” ધોખીએ ઉત્તર વાળ્યો કે “રાજા સલામત.” રાજાએ પૂછ્યું, “જે પીછેશે આયે આ આશુસે ગયે ?” ધોખીએ કહ્યું કે “હા સાહેબ.”

રાજાએ ત્રીજી વાર પણ એજ પ્રમાણે ધોખીને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું કે “આઠ મારે તોખી ચાર માર વિના ચલે નહિ ?” ધોખીએ કહ્યું, “ના સાહેબ ન ચલે.”

રાજાએ ચોથીવાર ધોખીને કહ્યું “કયું હે ધોખી !” તેણે ઉત્તર વાળ્યો કે “રાજા સલામત.” રાજાએ કહ્યું “બોત મોંઘી બેચીઆ.” ધોખીએ જવાબ દીધો “બહોત ખુબ સાહેબ.”

આટલી વાતચિત થયા પછી પાદશાહને નમ્રતાથી સલામ કરી તે ચાલતો થયો. પાદશાહની આગળ એ વંખતે વજર ઉભો હતો. રાજાએ તેને ધોખી સાથેની વાતચિતનો ખુલાસો કરવા ફરમાવ્યું. વજરે વિચારમાં પડ્યો અને ચાર દિવસ પછી ખુલાસો કરવાની કશુલત આપી. ધોખી કેાણ હતો અને ક્યાં રહેતો હતો, તેની વજરે તપાશ કરી, તેને ઘેર જઈ ઉપલી વાતનો ખુલાસો પૂછ્યો. ધોખીએ તેને જણાવી દીધું કે, “રાજા સાથે ચાર વાત કરી છે, અને તે દરેક વાત દીઠ રૂપિયા ચાર હજાર આપવામાં આવેતો ખુલાસો કરીશ.” વજરે એ વાત કશુલ રાખી અને એ દરેક વાત દીઠ રૂપિયા ચાર હજાર પ્રમાણે ધોખી ને રૂપિયા સોળ હજાર ગણી આપ્યા. ધોખી બોલ્યો, કે, “રાજાએ મને પ્રથમ પૂછ્યું કે:

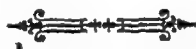
“દો ચલતે હૈ, દસ્કી સાથ તીસરેકુજી લેના ચાઈએ.” એનો જવાબ મેં વાળ્યો કે હા સાહેબ. એનો ખુલાસો એ કે, હું ધરડો થયો છું; જેથી એ પગ ચાલે છે છતાં ત્રીજી લાકડીનો આધાર રાખવો પડે છે.

“બીજી વાત રાજાએ પૂછી ‘જે પીછેશે આથે વો આગેસે ચાલ ગયે.’ એનો જવાબ પણ મેં હામાં આપ્યો. એનો ખુલાસો એકે, મારા મોઢાના દાંત જે મારો જન્મ થયા પછી આવ્યા હતા તે હું જીવું છું ત્યાં- એટલે મારા પેલા પડી ગયા.

“ત્રીજી વાત એ કે ‘આઠ મારે ચાર ચાર વિના ચલે નહિ.’ એના જવાબમાં મેં ના પાડી, એનો અર્થ એકે આઠ માસ જે ઠંડી અને ગરમીની ઋતુના છે તેમાં, કામ કીધું હોય તોપણ અમારા ગરીબ સંસાર પ્રમાણે ચોમાસાના ચાર માસ પણ ધંધો કર્યા વિના ચાલે નહિ.

“તેમણે મને ચોથી વાત એ કહી કે, ‘બહોત મોંધી બેચીયો’ મેં એનો જવાબ વાળ્યો કે, ‘ખુબ બહોત સાહેબ.’ તેનો ખુલાસો એકે રાજા સાથે મેં કીધેલી વાતનો કોઈ ખુલાસો મળે તો ધણું લેવું.”

આ ખુલાસો જ્યારે વજરે જઈ રાજાને કહ્યો; ત્યારે તેણે બપ્પુ કે મારો મિત્ર ધોળી હવે સુખી થયો છે.

લુલીની લયે કકરતી ખોળે ભરી.

લલો લલાઈ ના તજે, સહુસે કરે લલાઈ,
એ લક્ષણ ગુણ જીનના, રહે સદા જલવાઈ.
જીરાએ બદકેલ કિધાં, જીલલી ના ઠીરઠી,
ચુકુલે ચઢેલી ખીચડી, કડકડતી ખોલે ભરી.

કોઈ પરદેશી માણસ એક ગામથી નીકળેલો, તે દીવસ અસ્ત થતાં બીજા ગામમાં જઈ પહોંચ્યો. ગામમાં ગયા પછી તેણે ઉત્તારા સંબંધી શોધ કરવા માંડી. આમ તેમ જોતાં તેણે એક ગ્રહસ્થને ખુશ મીઠાજમાં આટલા ઉપર બેઠેલો જોયો. પરદેશીએ તે ગ્રહસ્થને અરજ કરી કે, “આ પરદેશીને આજની રાત આપના”

‘ઑટલા ઉપર વિશ્રાંતિ લેવા દેવાની કૃપા કરશે ?’ તે માણસે તેની અરજ કબુલ નાખી, અને પોતાના ઑટલા ઉપરનો સામાન દૂર કરી તેને સુવાની જગ્યા કરી આપી. પરદેશીએ એક ખીજી અરજ કરી કે, “મારી પાસે રસોઇ કરવા કંઈ વાસણુ નથી, તો ભે એકાદું વાસણુ આપો તો. રસોઇ પકાવી આખા દિવસની જૂખ શાંત કરું.” આથી તે દયાળુ માણસે તેને પુરતાં વાસણુ પણ લાવી આપ્યાં. આથી તે પુરૂષે એક વાસણુમાં ખીચડી ચડવા મુકી થોડો વખત ગયા પછી પેલા ઘર ધણીની દીકરી કે જે ઘણું સુંદર દેખાવની હતી, તે પોતાના ઑટલા ઉપર જઈ ઉભી. પેલા પરદેશીએ તેને જોઈ પોતાના મન ઉપરનો કાણુ ખાચે; અને પૂછ્યું, “બાઈ! તું કાણુ છે?” પેલી સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું આ ઘર ધણીની દીકરી છું. “તને પેલા પરદેશીએ કહ્યું,” “બાઈ! તારો બાપ તો ઘણો દયાળુ પુરૂષ જણાય છે. તેણે મને રહેવાની સગવડ આપી એટલુંજ નહિ; પરંતુ રાંધવા સારૂ વાસણુ વગેરે ચીજો પણ હાજર કીધી. પણ તારો બાપ દયાળુ છે તેવી તું પણ દયાળુ હશે.” એમ કહી તેણે તે બાઈ પાસે પોતાની રિથતિનો, તેમજ કરેલા ઉપકારનો વિચાર કર્યા સિવાય પોતાની નીચ વૃત્તિ તેની પાસે જાહેર કીધી. આ વાત સાંભળી તે બાઈ લજ્જા પામી, પોતાના ઘરમાં જતી રહી અને તેના બાપ જે તેની નજદીક ઉભો રહી બધું સાંભળતો હતો, તે પરદેશીની પાસે આગ્યો અને તેને ત્યાંથી તરતજ આદ્ય જવાને કહ્યું. પરદેશી પોતાની નીચ વૃત્તિને માટે પરતાવો કરવા લાગ્યો, અને ઘર ધણી પાસે માફી માગવા લાગ્યો; પણ ઘર ધણીએ ધણીજ તાકીદ કીધાથી અંતે પોતાના કપડાંની અંદર પેલી કાચી ખીચડી જે યુક્ત ઉપર હતી તે રેડી લીધી; અને લાચાર થઈ તેના ઑટલા ઉપરથી ચાત્રતો થયો. રસ્તા ઉપર ચાલતાં કપડાંમાં રેડેલી ગરમ કકળતી ખીચડીની વરાળ નીકળતી હતી; અને જમીન પર પાણીનાં ટીપાં પડતાં હતાં આ દેખાવ ઉપરથી રસ્તા ઉપર જતાં માણસોએ પરદેશીને પૂછ્યું કે, “બાઈ! આ તું શું લખને જાય છે?” પરદેશીએ પોતાની જામ વિષે પરતાવો કરી જવાબ દીધો કે, “લુન્નીનીં લપે કકળતી ખોળે ભરી,” એટલે કે જામને આડે માર્ગે વાળ્યાથી ચુલા ઉપર પુર જોસમાં આવેલી અને કકળતી ખીચડી હાથમાં ધરી. હવે આણીગમ પેલીગમ ભટકતું પડે છે.”

ફકીરા મસીદ અને જ્યાં પડ્યા ત્યાં નચિંત. . .

કીસ કારણે નિદ્રા પ્યારી.

નફકરાનો ચિંતા નહી, નહિ દુઃખ કે લાજ,
નચિંત નિદ્રાએ પડે, નફકરો નયરહજ.
સતો માતો થઇ શરે, ના લોક લાગની દાજ,
નફકરા સુખીયા સદા, કવચીત રહે મોતાજ.

એક શહેરનો પાદશાહ ધણો દયાળુ હતો, અને પોતાની પ્રજા તરફ દયાદષ્ટિથી જોતો હતો. તેની પ્રજા કેવી રીતે પોતાનો કાળ ગાળે છે, અને પોતાના રાજ્યમાં તે સુખી છે કે દુઃખી તે જાણવા તે ધણો ધંતેજાર હતો; અને તેથી દર અઠવાડીએ વેશ પલટી શહેરમાં ચર્ચાએવા નીકળતો. એક દિવસ પાદશાહને ગરીબ માણસની હાલત જોવાની ઇચ્છા થઇ; તેથી રાતના વેશ બદલી શહેરમાં નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં તેણે એવા દેખાવ જોયો કે, એક ભરવાડના વાડામાં બકરાતું મોટું ટોળું બેઠું હતું, અને ભરવાડ બાવળના કાંટાની વાડ ઉપર લાંબો થઇ ઉંઘમાં સુતો હતો; વળી ચોમાસાનો વખત હોવાથી તે વખતે વરસાદ પણ પડતો હતો. એ દેખાવ જોઈ બાદશાહ નવાઈ પામ્યો, અને વિચારવા લાગ્યો કે, અણીદાર કાંટાની વાડ ઉપર પણ આ ગરીબ માણસ સુતો છે, તેની ઉપર વરસાદનું બેસમાર પાણી પડે છે. તે છતાં તે પુરુષ ભર નિદ્રામાં છે. ખીજા જગાએ ક્યાં પછી બાદશાહ પોતાને મહેલે આવ્યો. રાત્રીએ આ નવાઈ ભરેલા દેખાવ માટે વજીર પાસેથી પૂછાસો માગ્યો હતો. વજીરે જવાબ માટે થોડા દિવસની મહેતવ માગી; અને પાદશાહના “કીસ કારણે નિદ્રા પ્યારી” એ સવાલ માટે કેટલાક દિવસ આણીગમ તેણીગમ ભટક્યા પછી, પેલા ભરવાડના રહેઠાણ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં જઈ જુએ છે તો એક ભરવાડ કાંટાની વાડ ઉપર ભર ઉંઘમાં ચકચુર પડ્યો હતો. આ દેખાવ જોઈ તે સંબંધે કેટલીક તપાસ કર્યા પછી, વજીર શહેર તરફ પાછો ફર્યો; અને પોતાને દુર

અચો ખીજે દિવસે સવારમાં કચેરીમાં જઈ આદલાહની પરવાનગીથી. જવાન આપતાં બોલ્યો કે, “ફકીરા મશીદ અને જયાં પડયા ત્યાં નચિંત” આદલાહે તેનો ખુલાસો માગ્યો ત્યારે વહરે કહ્યું કે:—

“કુચ્ચા દૂધ ખાતા, અંગસે ઘોત સાતા,

નહિ ઘરકી નાર કે, નહિ પર ઘર જતા.

નહિ ઘરમેં ધી કુંવારી, ધસ કારણસે નિંદ્રા પ્યારી.”

વહરે એનો એવો અર્થ કીધો કે “ભરવાડ પોતાનાં અકરાંના તરત દોહુલાં દૂધનોજ ખોરાક ખાય છે; જેથી શરીરે ધણોજ મસ્તાન છે. વળી તેણે કાંઈ સ્ત્રી સાથે પોતાના લગ્ન કીધા નથી; તેમ તે વ્યભિચારી પણ નથી; વળી તેને કાંઈ છોકરાં છંપાં નથી કે જેથી તેને પરણાવવાની ચિંતા હોય. આથી તે બધી વાતે નચિંત છે. અને બેફકીરાધથી ગમે તેવી સ્થિતિમાં ગમે ત્યા અરાબર ઉંધ લપ્પ શકે છે.”

નવાણું ત્યાં પુરા સો.

નવાણું ખુનો કિધાં, રાખી ના દીઝમાં ભા,
વાચા વનનાં હુખ હરી, પુરા કિધાં ખુન સો,
વાત પાડે પુદુય થકી, ખુન કિધાં ભરપાઈ,
રાહ થયા પરમાત્મા, પાપ ગયાં ઘોવાઇ.

૮

કોઈ એક વાટપાકુ છુટારો અગાડના વખતમાં જંગલની એકાંત ઝાડીમાં રહેતો હતો, ત્યાં આગળથી ઓળ અનેક શહેર તરફ જવાનો ધોરી રસ્તો નીકળતો હતો. તે રસ્તે આવળ કરનાર રાહદારીઓ બે ભોગભોગે એકલા હોય અને તેઓની પાસે કાંઈ પણ દૈવત જેવું માલમ પડે, તો આ છુટારો કોઈની જાતની પુછપરછ અને તપાસ કર્યા સિવાય તેના ગળા હપર ઝટકો મારી, તેવું કોઈ ધડથી છુદું કરી નાખતો, અને તેની પાસેની માલ મિલકત છુટી લઈ તેની લાશને જંગલમાં ફેંકી દેતો. એ પ્રમાણે તે વાટપાકુએ બધા મળીને નવાણું માણસોના જીવ લીધા હતા. એક દિવસ એક બ્રાહ્મણ તે રસ્તા હપર જઈ પહોંચ્યો. બ્રાહ્મણ ચંચળ અને તેના જાતિગુણ પ્રમાણે વાચાળ-હતો. રસ્તાના એકાંત અને ખીલામણા જંગલને લીધે તે બ્રાહ્મણ ચારે

આશુ લાંબી નજર ફેરવતો ચોકસાઈથી ચાલતો હતો. થોડે ગયા પછી તે બ્રાહ્મણની નજર પેલા વાટપાડુની ઝાડીપર પડી; જેથી તેણે સાવધ થઈ વિચાર કરીધો, કે જે આજે કંઈ હીકમત લગાવશું નહિ તો આજે, આપણું નકડી મોત છે. આમ વિચાર કરી પોતાની પાસેનું બોચડું આગળ કરી વાટપાડાની ઝાડી નજીક ગયો. બ્રાહ્મણ નજીક આવતાંજ વાટપાડુએ તરવાર પોતાના હાથમાં લીધી; એટલે બ્રાહ્મણે દૂરથીજ પેલાં બોચડું તેની આગળ ધરી અરજ કરી, કે, “હે ભલા આદમી! તારે તો મારી પાસેની મીઠકતનું કામ છે; અને તે તો મેં આપની આગળ અગાઉથીજ ધરી છે, તો હવે નકામું પાપ કરવા તકવાર શું કામ હાથમાં ઝાંતી છે? તારી મતલબ તો વગર મહેનતે પહેંચેથીજ પાર પડે છે, તો હવે એક જીવતો ફેફટનો નાશ કરવાનું કામ શા માટે હાથ ધરે છે? જે હું જીવતો રહીશ તો માલમતા તો કાંતે પાછી મેળવીશ, પણ જે તું અત્યારે મારો નાશ કરશે તો તને તો બે પ્રકારની હત્યા થોડશે”. વાટપાડુએ પૂછ્યું કે, “તે કવી રીતે?” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “એક તો હું જાતેજ બ્રાહ્મણ છું જેથી મને મારવાથી તને બલકલ્યાનું પાતક બેસે; જે પાપ શાસ્ત્રમાં ઘણું મોટું કહેલું છે. બીજું એક તમારે હાથે મારું મરણ થવાથી મારા બચ્ચાં ભૂખે મરે તે હત્યા પણ તનેજ લાગે. પણ જે હું જીવતો રહીશ તો તમને બેવડું પુન્ય મળશે.” વાટપાડુ શ્રદ્ધાળુ હોવાથી તેનો પણ ખુલાસો પૂછ્યો. બ્રાહ્મણે કહ્યું, કે “જે હું જીવતો રહીશ અથવા તુમે મને જીવતદાન બક્ષો તો હું રાજ્ય ધરા તમને આશિર્વાદ આપીશ, તે એક તરફનું પુન્ય; અને બીજું એકે મારા બાળ-ગોપાળ પણ તમને સારી દુઆ દેશે. જેવી રીતે બ્રાહ્મણોની દુઆ સફળ થાય છે, તેમ તેનો શાપ પણ લાગે છે. શાસ્ત્રમાં માણસનો પ્રાણ લેવાનું મોટું પાપ કહેલું છે, અને તેથી મનુષ્યનું ખુન કરનાર માણસ જ્યારે જન્મી પામે છે; ત્યારે તે નરક-દોજખમાં જાય છે. ત્યાં તેને ઘણું દુખ પડે છે, અને તે દુખને લીધે કંટાળી પોતાના પાપનો પરતાવો કરી ‘હવે હું નહિ કર’, ‘હવે હું નહિ કર’ એમ પોકાર પાડે છે; ત્યારેજ ત્યાંથી પુરેપુરી સજા ભોગવ્યા પછી છુટકા થાય છે. માટે હે ભાઈ! તારે આવું અધોર કામ કરવું ન બેનય્યે. તારી મૂળ ઇચ્છા તો મેં આગળથીજ પુરી પાડી છે. તો હવે મારો પ્રાણ લેવાનું વાતકી કામ શા માટે કરે છે?” વાટપાડુ બ્રાહ્મણની વાતથી જરા પીગળ્યો. અને પૂછ્યું કે, “શું એક માણસને માર્યાથી આટલું બધું પાપ લાગે છે?” બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, “હા ભાઈ એક માણસને માર્યાનું શાસ્ત્રમાં મોટું પાપ લખ્યું છે. જેનું નિવારણ કરવાને ઘણું કષ્ટ ભોગવવું પડે છે.” વાટપાડુએ કહ્યું, “એક

માણસને મારવાનું જ્યારે શાસ્ત્રમાં આવું મોટું પાપ કહ્યું છે; ત્યારે મેં તો આજ સુધીમાં બધા મળીને નવાણું માણસના પ્રાણ લીધા છે; તો મારાં પાપ હવે કેમ મટશે, અને મને સ્વર્ગ-એહસ્ત કેમ મળશે ? ” બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, “ જંગલના લાકડાંનો એક કકડો તાપી કિનારે દાટ, અને રાત દહાડો ત્યાં બેસી ઈશ્વરનું ભજન કરે, તો લાંબી મુદતે તારા પાપનું નિવારણ થશે. ” વાટપાકુએ સવાલ કર્યો કે, “ મારું પાપ મટી રહ્યું એમ મારે ક્યારે જાણવું ? ” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ તાપી કિનારે દાટેલા લાકડાના કકડાને તારું પાપ બળી રહ્યા બાદ પાંદડાં આવશે, એ ઉપરથી તારું પાપ બળી રહ્યાની તને ખાતરી થશે. ” વાટપાકુ એક તો જાતે આસ્તિક હતો, તેથી બ્રાહ્મણની મીઠાસ ભરેલી અને ધીરજથી સમજ પાડેલી વાત તેને પસંદ પડી. આથી તેજ વખતે તેણે પોતાની પાસેના દ્રવ્યનો થોડોક ભાગ બ્રાહ્મણને આપી દીધો, અને પોતે સારો માર્ગ બતાવવા માટે બ્રાહ્મણનો ઉપકાર માની; જંગલમાંથી લાકડાનો કકડો લઈ જમના કાંઠે ગયો. ત્યાં જઈ કકડો જમીનમાં ડાટી, પોતે રાત દિવસ ઈશ્વર ભક્તિમા મશગુલ રહેવા લાગ્યો. આથી તે પોતાના પાપી ધંધો તો ખીલકલજ ભૂલી ગયો. જે નદીને કાંઠે ભક્તિ કરવા બેઠો હતો તે નદીનાં પાણી જમીનથી ધણાંજ નીચાં ગયેલાં હતાં, એટલે કે તેના કાંઠા ઉંચો હતો. નદીએ જવાનો રસ્તો ધણો ઢાળવાળો હોય, લાંબો અને કઢંગો હતો. થોડા દિવસ પછી એક એવો બનાવ બન્યો કે, પેલા વાટપાકુ નદી કાંઠે બેઠો છે, ત્યાં સાંજને વખતે એક નવત્રાખી વણુજરો બળદને પાણી પાવા આવ્યો. તેના બળદને રસ્તામાં ચાર દિવસ સુધી પુરતું પાણી મળ્યું નહોતું, તેથી તેના ધણા બળદો રસ્તામાં મરણ પામ્યા હતા. આથી વણુજરે જેમ બને તેમ પોતાના બળદોને જલદીથી નદી કાંઠે લઈ જવાની કોશીશ કરી. પણ કમનશીએ એવું બન્યું, કે નદીમાં જવાના રસ્તા ઉપર એક સરકારી ચોકી હતી. ત્યાંના ચોકીદારે વણુજરના બળદોને અટકાવી તેની પાસેથી પોતાની જકાતનો હિસાબ માગ્યો. વણુજરે ચોકીદારને નમ્રતાથી અરજ કરી કે, મારી પાસે બળદો ધણાં છે, વળી તે ચાર દિવસના તરસ્યા છે; માટે હમણાં તું પાણી પીવા જવા દે, પછી આપણે હિસાબ કરીએ. તારે જોઈએ તો વગર હિસાબે જોઈએ તેટલું નાણું અનામત રાખ. ચોકીદાર ધણાંજ હડીંગો હતો એટલે તેણે વણુજરાનું કહેવું માન્યું નહિ, અને બળદોને પાણી પીવા જતા અટકાવ્યા, આથી તેના ચાર દિવસના તરસ્યા બળદો ટપોટપ મરવા લાગ્યા. આ દેખાવથી રસ્તા ઉપર ચારે બાજુએ માણસોનો પોકાર ઉઠ્યો. આ દેખાવ જ્યારે પેલા વાટપાકુએ જોયો, ત્યારે તે, પેલા ચોકીદાર કે જે તેના દોસ્ત હતો તેની પાસે

ગયો, અને તેને ધણુંજ સમજાગ્યો કે જેમ અને તેમ બળદોને નીચે પાણી પીવા જવા દે. આ ચોક્કીદારને અને વાટપાકુને ધણીજ દોસ્તી હતી. વળી તે અન્ને ખાણું પણ સાથેજ ખાના; તેથી તેણે પેલા ચોક્કીદારને ધણુજ સમજાગ્યો; પણ તે કુર માણસ સમજ્યાજ નહિ. જેથી વણુઝારાના ધણાં બળદો એક પછી એક મરણ પામતા ગયા. આ દયાજનક દેખાવ જોવાથી વાટપાકુના મનમાં ધણીજ દયા આવી. તેણે વિચાર કીધો કે મેં જયારે આટલા માણસના ખુન કીધાં છે ત્યારે એકનું વધારે ખુન કરું તો શું? આગતાં ખુન તો મેં મારી ખુરી ઇચ્છાથી કીધાં હતાં; પણ આજે હું ખુન કરીશ તેથી તો લાખો જીવોના બચાવ થશે અને ઈશ્વર પણ મને આ પાપ માટે તો મારી બક્ષશે. આમ વિચારી પોતાની તલવાર હાથમાં પકડી તે મોટા અવાજથી બોલ્યો કે, ‘નવાણું’ ત્યાં પુરા સો’ એટલું બોલી તલવાર વતી પેલા ચોક્કીદારનું માથું ઉડાવી દાધું. આથી પેલા બળદો નદી કાંઠે ઉતરી પડ્યા અને પાણીથી તૃપ્ત થઈ, પેલા વાટપાકુને આશિર્વાદ દીધો. આ મુંગા જનાવરોની દુઆથી પેલા દાટેલા લાકડાના કંકડાને પાતરાં પુટ્યાં. આથી પેલા વાટપાકુ ધણો આનંદ પામ્યો, અને સંમજ્યો કે, આલ્હાલુના કહેવા પ્રમાણે આજે મારાં બધાં પાપ બળી ગયાં. માટે હવે મને સ્વર્ગ મળશે.

આ બધું જો લાખો બળદોના આશિર્વાદથીજ મળ્યું હતું.

રાઇના પાંડ તો રાતે વહી ગયાર.

ચોર ગયા ચોરી થકી, ઘુસ્યા વણીકને ખાર.
વાણીયાએ અનરાઇ કરી, કંગાઇ ગયા હુડાર.

આસરે નેતું વરસની વયનો એક વાણીયો અળસી વગેરે ખીઆંની સલાથી કરતો હતો. વાણીયો ખુદાપાને લીધે ઘણોજ અશક્ત હતો; પણ એકી-નદારી અને કામની ચંચળાઈને લીધે તેની આખર ઘણી હતી. વેપારીઓ તેને ઘેર માલ લેવા અને આપવાના સોદા માટે જતા હતા. આવી આંદને લીધે તે ખુદાએ પૈસા ઠાંક પ્રાપ્ત કીધો હતો. દલાલીના નમુના એકઠા થવાથી તેના ઘરમાં દરેક ખતના ખીના જથ્થા રહેતા હતા. એક વખતે અળસીની તાણ

પડી, જેથી તેનો ભાવ ધણોજ ચઢી ગયો. વાણીયો લાંબી નજરવાળો હતો. જેથી તેણે અળસીની રૂપ ઉપર ધ્યાન આપી માલનો સારો જથ્થો એકઠો કીધો હતો. અકસ્માત એવું બન્યું કે બહાર દેશાવરની અલસીની ખરીદી આવી, અને ગમે તે ભાવથી અળસી ખરીદવાને જણાવ્યું. આ તેજથી વાણીઆને અળસીના વેપારમાં એકના આઠ થતા હતા. અળસીની આવી મોંઘવારીના વખતે એક દિવસ વાણીયાના ઘરમાં ચોરની ટોળી દાખલ થઈ. વાણીયો ધીરજવાળો અને ડાહ્યો હતો. તેણે જાણ્યું કે ઘરમાં ચોરોની મોટી સંખ્યા દાખલ તો થઈ છે; પણ જો હવે યુક્તિ નહિં કરું તો અળસીનો મોટો જથ્થો અથવા રોકડ દ્રવ્યનો ઘણો ભાગ ચોરાઈ જશે. તે ખાટલા ઉપરજ સૂતો રહ્યો, અને ખાપડીના કાનમાં કહેવા લાગ્યો કે ઘરમાં ચોર ભરાયા છે માટે સાવધ રહેવું, ને કશી ગડબડ કરવી નહિ. ત્યાર પછી તે મોંઢેથી ખાપડી સાથે વાત કરવા લાગ્યો કે, “અલિ ! સાંભળે છે કે ? સારે નસીબે અળસીના વેપારમાં આપણે ઘણું કમાયા છીએ. કાલે તેનો ભાવ એકદમ પડી ભાંગવાનો છે; કારણ કે જે દેશાવર ખાતે અળસી ચડતી હતી ત્યાં બહારના દેશોથી ખપ કરતાં આડગણો જથ્થો એકઠો થયો છે: માટે ત્યાંથી ખરીદી બંધ કરાવી છે. એટલુંજ નહિં પણ અળસીનો મોટો જથ્થો અહિં પાછો વાળ્યો છે. આસપાસના દેશો તરફ પણ અળસીનીજ વાવણી કીધાથી હમણાં રાષ્ટ્રની ખુદ પડી છે. જે દેશમાં અળસીના તેલતું કારખાતું છે તેજ દેશમાં હમણાં રાષ્ટ્રનો પણ ઉપયોગ શોધી કાઢ્યો છે. તેથી હવે રાષ્ટ્રનો ભાવ પણ ધણોજ મોઢો થશે, એમ ધારી મેં ઘરમાં રાષ્ટ્ર એકઠી કરવા માંડી છે. આવતી કાલે રાષ્ટ્રનો ભાવ ત્રણગણો બોલશે, માટે રાષ્ટ્રની બહુજ સંભાળ રાખવી.”

વાણીયાની ખાપડીએ તેને પૂછ્યું કે, “અલસીના નાણાં તું શું કીધું?”

તેણે જવાબ આપ્યો, “શરાફને ત્યાં આપણું ખાતું ચાલે છે, તેથી ત્યાં નાણાં ભર્યાં છે. ઘરમાં એકે દોકડો નથી; માટે રાષ્ટ્રને માટે કાલે સવારમાં નાણાં લાવવાં પડશે; કારણ કે સવારમાં રાષ્ટ્રની મોટી ખરીદી કરવી પડશે.”

ચોરોએ જાણ્યું કે એના ઘરમાં રોકડ તો કાંઈ નથી, ત્યારે નકામી મહેનત શું કામ કરી. અળસીનો ભાવ ઉતરી ગયો છે, અને રાષ્ટ્રના ભાવ ચડી જવાના છે તો રાષ્ટ્રનો જથ્થોજ ઉપાડી જઈએ તો બે પૈસા મલે પણ ખરા. આમ ધારી ચોરોએ રાષ્ટ્ર ઉપાડી જવાતું નક્કિ કીધું, અને તપાસ કરી તો વાણીયો વાણીએણું ઉંઘી ગયેલાં જણાયાં. પછી ચોરોએ રાષ્ટ્રના મોટા ગાંસડા બાંધ્યા, અને

તે લઈ ત્યાંથી આવતા થયા. ખીજે દિવસે જ્યારે પેલો વાણીઓ ફરવા નીકળ્યો, ત્યારે બજારમાં તેણે ચોરોને રાંધના નમુના લઈ ફરતા જોયા. જે ભાવ તેને બજારમાંથી મળ્યા તે સાંભળી તે વિચારમાં પડ્યા કે દેશાવરનાં કુળગણના સમાચાર બજારમાં ફેલાયા નથી કે શું? ધણી જગાએ ભાવ પુછ્યા પછી ચોરો બજારમાં એક જગાએ ઉભા રહ્યા. આ વાતની વાણીઆને ખબર પડી; ત્યારે તેણે બજારમાં ગડબડ કીધી. અને કેટલાએક દલાલોને 'કહું કે રાંધની મોટી ખરીદી કરવી છે, માટે બજારમાં રાંધના ભાવની તપાસ કરી આવો. આ દલાલો ત્યારે તરફ ભાવ માટે તપાસ કરવા લાગ્યા, ત્યારે પેલા ચોરોએ જાણ્યું કે વાણીઆની રાતની વાત ખરી ઠરી છે; માટે હાલને ઓછે ભાવે જો ખરીદ કરીશું તો આપણને ઘણો નફો થશે. એમ વિચારી તેઓ અધા બજારમાં ફરી વળ્યા, અને રાંધની મોટી ખરીદી કરી. ચોરોની ખરીદી નીકળવાથી બજારમાં ભાવ એક દમ વધી પડ્યા; કારણ કે ચોરોએ આકરા ભાવથી ખરીદી કરી હતી. ધણાં દિવસ સુધી ચોરોએ રાંધ જોઈ પણ રાંધનો ભાવ તો વધવાને બદલે એકદમ નીચો પડ્યો. એટલે ચોરોની ટોળી માંહિનો એક માણસ વાણીયા પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો, કે અમારી પાસે રાંધનો મોટો જથ્થો છે માટે તમે તે ખરીદશો. વાણીયાએ જણાવ્યું કે, “ભાઈ રાંધના પાઉં તો રાતે વહી ગયા,” માટે તમે હવે સઘળો માલ વેચી નાખો. આ વાત સાંભળી ચોરો ધણાં દીવગીર થયા; અને વાણીઆએ કરેલી ચુકિત સમજી ગયા. પછી તેમણે માલ વેચવા માંડ્યો; મોટા જથ્થામાં માલ વેચવા નીકળ્યાથી રાંધના ભાવ ઘણોજ ઘેસી ગયો. ચોરોએ વાણીઆના ઘરમાંથી ચોરેલી રાંધ વેચતાં તેઓ પોતાનાં નાણાં પુરાં કરી શક્યા નહિ.

ટાઢ જાએ રૂએ અને આદત જાએ મુવે.

વાંડી	પુછી	સ્વાનની,	કદી ન	સીધી	થાય,
પડી	રેવ	રૂજો નહી,	મુવે	સંગાયે	જાય.
ટાઢ	જાય	રૂઠ સમે,	આદત	કદી ન	જાય.
કસ્તુરી	સંમ કંદો	ધરો,	તોખી	તે	ગંધાય.

એક માણસ જે હંમેશાં કુટુંબજનોને ધંધો કરતો હતો, અને જેણે આ ધંધાથી આખી જીંદગી સુધી પોતાના કુટુંબનું ચુસ્ત રીતે ચલાવ્યું હતું. તેણે

ધડપણુના વખતમાં વિચાર ક્યોં કે, મારા જીઠાણાથી ઘણાં માણસોના ઘર ભાંગી
 ગયાં છે. કેટલાએ દિકરા દિકરી વિનાના, કેટલાએ પુરુષો બાઇડી વિનાના, અને
 કેટલીએ આંખો ભર્યાર વગરની થઈ ખરાબ હાલતે પહોંચી છે. આવું કુર
 અને મહાપાપી કામ કરીને મારું પેટ ભર્યું છે; માટે પસ્તાવા ખાતર શાસ્ત્ર વાંચી
 કાંઈ ધરમ કરું તો સારું, જેથી તેણે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કર્યું. ઘણાં
 દિવસ નીકળ્યા પછી શાસ્ત્રમાંથી કુટણપણું કર્યાનું. પાપ નીકળ્યું. આ ઘડો
 તેને મળતો આવ્યાથી બ્રાહ્મણે તે ઉપર ખરાબર લક્ષ આપ્યું તે વાક્ય વાંચતાં
 એવું જણાયું કે, જે મળુસ કુટણપણું કરી કોષ્ટનું ઘર ભાંગે તેને મવા
 પછી નરકે જતું પડે. બ્રાહ્મણે વિચાર્યું કે આતો એક ઘર ભાંગવાતું પાપ છે,
 પણ મેં તો મારા પેટને ખાતર અનેક ઘરનો નાશ કીધો છે. આ વિચારમાં
 મશયુદ્ધ થયા પછી બ્રાહ્મણે શાસ્ત્ર વાંચવાનું આગળ ચલાવ્યું. શાસ્ત્રમાંથી એક
 એવું વાક્ય નીકળ્યું, કે તેમાં મોટા પાપીને પણ પસ્તાવો કરવાનો તેમાં માર્ગ
 દેખાડ્યો હતો. એ માર્ગ એ હતો કે ગમે તેવો પાપી કોઈ મોટી જત્રાનું તિર્થ
 કરે તો તેના પાપમાં ઘટાડો થાય, આ ઉપરથી બ્રાહ્મણે શ્રીનાથજીની જત્રા
 કરવાનું નક્કી કર્યું. સારો દિવસ જોઈ બ્રાહ્મણ જત્રા કરવા નીકળ્યો. તેની પાસે
 જત્રાના જેટલા પૈસા ન હતા કે તે પૈસા ખરચી સીધો જત્રાએ જઈ શકે. તેથી
 તે ગામેગામ લિક્ષા માગતો આગળ ચાલ્યો. આ પ્રમાણે બીજા માગતાં જ્યાં
 સુધી થતો ત્યાં લાંબો વખત રહી પણ જતો. તેથી તેને જત્રાએ જઈ પાછો
 આવતાં લગભગ ૧૦ વરસ લાગ્યાં. આવી રીતે ફરતો ફરતો બ્રાહ્મણ જત્રા કરીને
 પોતાના ગામની પડોશના એક ગામમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તે એક વાણીઆના
 ઘર આગળ ગયો અને તેને અરજ કરી કે, “મહારાજ ! હું બ્રાહ્મણનો દીકરો છું,
 અને શ્રીનાથજીની જત્રા કરી આવું છું. આ ગામમાં આવતાં રાત પડી છે,
 માટે હમે આજની રાત ઉતરવા આપશો, તો ઇશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે.
 વાણીઆને દયા આવ્યાથી તેણે બ્રાહ્મણને પોતાની ત્યાં ઉતારે આપ્યો એટલું જ
 નહીં, પણ ઘરના સઘળાં માણસની રસોઈ તેની પાસે કરાવી, તેના હાથથીજ
 પીરસાવી જમવાની સગવડ પણ કરી આપી. જ્યાં જમવા એમાં ત્યારે પેલા
 બ્રાહ્મણને પોતાના આગલાં કામો યાદ આગ્યાં. તે ઉપરથી તેણે વિચાર્યું, કે
 આટલી લાંબી મુદતે મારાં કારસ્થાનો ચત્રાવું તો તેમાં ફાવી શકું કે નહીં ? જમી
 રહ્યા પછી બ્રાહ્મણ વાણીઆના ઓટલા પર જઈ બેઠો, જેથી વાણીઆએ વિચાર્યું
 કે, બ્રાહ્મણ એકલો બેઠો છે, તેથી તેની પાસે જઈ બેસું તો શાસ્ત્રની બે વાતોથી
 જાણીતો થાઉં. વાણીઆ એવા વિચારથી બ્રાહ્મણ પાસે જઈ બેઠો, અને તેની

સાથે આડી અવળી વાતો ચલાવી. એ વખતે બ્રાહ્મણને પોતાને આગ્રહો ધધો અજમાવવાનું મન થયું. તેણે વાણીઆ આગળ પોતે કીધેલાં તીર્થની વાત કરવા માંડી; જેમાં તેણે જણાવ્યું કે હું દસ વરસ સુધી ભીખ માગી ધણું તીર્થ કરી આવ્યો હતો, પણ તે સઘળું તારા ધરમાં ઉતારો લઈ જમ્યાથી હુખી ગયું છે. વાણીઆ તવાઈમાં પડ્યો અને બ્રાહ્મણ પાસે કારણ માગ્યું. બ્રાહ્મણે જણાવ્યું કે, “મહારાજ ભમારા દીકરાની વહુ ઝાકણ છે, અને તે દરેરાજ નમારું કાળજું ખાવાં સાર તમારા ઓરડામાં આવે છે, પણ જાતે નાહિમત હોવાથી પ્રથમ તમારા મોઢા આગળ ધ્યાન ધરે છે, કે તમે જાગ્ર છે કે ઉંધો ગયા છે. તમે ઉંધમાં હીંચ્યાલ કરો તે ઉપરથી તે જાણે છે, કે સસરોજી જાગે છે. એમ સમજી તે પાછી ફરે છે”. વાણીઆ આ વાત સાંભળી નવાઈ પામ્યો અને બોલ્યો, “મહારાજ ! મારી વહુ એવી હોય એમ હું જરા પણ માનતો નથી. તમે તમારી ધારણામાં ભૂલો છો”. બ્રાહ્મણે ફરીથી વાણીઆને જણાવ્યું કે, “શેઠ ! જો તમે ન માને તો તમારી ખુશી. માનવું અથવા ન માનવું, એ કાંઈ મારા હાથમાં નથી. એ સઘળું તમારી મરજી ઉપર છે, પણ એ વાતની સાચિતી દાખલ મારે આટલું તમને કહેવું જોઈએ કે, તમે જો ખાત્રી કરવા માગતા હો તો આજની રાત તમારે જાગતા રહેવું, અને જો તમારી વહુ તમારા ખાટલા આગળ આવે તોજ મારા બોલવા ઉપર વિશ્વાસ લાવવો, અગર ન આવે તો સુખેથી મને જુઠો ગણવો”. વાણીઆ આટલું સાંભળી મુંઝો રહ્યો, અને પોતાના મનમાં ધાર્યું કે, બ્રાહ્મણ કહે છે તેમ કરું, તો ખરું ખોટું મારુમ પડી આવશે. ત્યાર પછી ખીજી કાંઈ વાત બ્રાહ્મણે કાઢી પણ વાણીઆનો જીવ ઉપરથી વાત સાંભળી ઉદાસ થવાથી ખીજું કાંઈ તેને સાંભળવું ગમ્યું નહિ, અને ત્યાંથી સુવાને બાને ઉઠી ગયો. ખાટલા પર જઈ સુતો ખરો, પણ બ્રાહ્મણની વાત તેના મનમાંથી ખસી નહિ.

એ પછી વાણીઆનો છોકરો, જે ધરમાં પોતાની બાયડી પાસે બેઠો હતો, તેણે વિચાર્યું કે, બ્રાહ્મણ આટલે એકલો બેઠો છે, તો તેની આગળ જઈ ધરમને લગતી એ વાત સાંભળું. એમ ધારી તે પેલા બ્રાહ્મણ પાસે ગયો, અને તેને કહેવા લાગ્યો, “મહારાજ ! તમે તો પૂન્યનું કામ કરી આવ્યા તેથી તમારા સઘળાં પાપ બળી ગયાં”. બ્રાહ્મણે બોલ્યો કે, “રે જગમાન, મારી જે ધારની હું મટાડી આવ્યો હતો, તે તમારે ત્યાં ઉતારો લેવાથી પાછી વધી પડી છે. જેથી ચિંતાને લીધે હું અહિં ઉદાસ થઈ બેઠો છું”. છોકરો નવાઈ પામી પુછતા લાગ્યો કે, “મહારાજ, તે કેમ ?” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ગમે તેમ છે પણ હું કાંઈના

ઘરમાં કેંકાસ ઘાલવાને રાજ નથી". જેથી છોકરાએ આતુર થઈ પૂછ્યું, "મહારાજ !
 હું કાંઈ ઘરમાં કેન્સેશ કરું એવો માણસ નથી. મારું પેટ સમુદ્ર સરખું છે, જેથી
 તમે જે છાતી વાત કહેશો તે હું કાંઈને પણ નહિ કહેતાં છુપી રીતે કામ
 લમ્પશ". બ્રાહ્મણે કેટલોક વખત સુધી ભાવ ખાધા પછી પેલા વાણીઆના છોકરા
 ને કહ્યું કે, "જો ભાઈ તું કાંઈ આટું કામ નહીં કરે એમ જાણી તને જણાવું
 છું કે, તારો બાપ બહુજ ખરાબ આદતવાળો છે. તે તારી વહુને બગાડે છે,
 એમ મને વતારા ઉપરથી માલમ પડ્યું છે. એના એક નકારા અને અનિતીવાન
 કુટુંબમાં હું આવી ફર્યો, અને તેના ઘરનું અનાજ ખાધું, માટે મારા બધા
 પુન્યનો નાશ થયો છે". છોકરો સારી પેટ જણવો હતો કે તેનો બાપ નિતીવાળો
 છે, વળી પેતાની સ્ત્રી પણ પવિત્રતા છે, માટે બેમાંથી એકે પણ આવું
 અનિતીનું કામ કરે નહીં. તેથી તેણે કહ્યું, "મહારાજ ! તમે તમારા જ્યોતિષ
 માં હગાતા હશે. એ બંનેની પ્રતિષ્ઠા વિષે મારો સારો મત છે. તેથી તમારે
 કીધેલી વાત હું માની શકતો નથી". બ્રાહ્મણે કહ્યું, "ભાઈ ! હરેક વાત ખરી યા
 ખોટી માનવાનું કામ મારું નહીં પણ તમારુંજ છે, પણ જે હકીકત મેં
 તમને કહી છે તેની સાબિતી ખાતર તમારે આજની રાત ઉઝગરો કરવો, કે
 જેથી તમને નક્કી થાય કે, તમારી બાપડી તમારા બાપનાં ઓરડામાં જાય છે
 કે નહીં, જો જાય તો તમને ચોક્કસ થશે કે તે બેઉ બયલિયારી છે, વળી તમને
 મારા જ્યોતિષ ત્રિપે પણ ખાતરી થશે. " આ વાત સાંભળી વાણીઆના દીકરાના
 મોઢા ઉપર ગજાની છવાઈ રહી, અને આ શબ્દો સાંભળી તે મુંગોજ થઈ ગયો.
 અને થોડી ઘણી વ્રાતો સાંભળી ત્યાંથી ઉઠી ચાલતો થયો. એક તરફથી ઓટલા
 ઉપર બેસી બ્રાહ્મણ વિચાર કરે છે કે, યુક્તિ તો ઠીક બેઠી, પણ હવે છોકરાની
 બેરીને ગમે તે રીતે સમજવીને ઘરડાના ઓરડામાં મોકલવી જોઈએ. એટલે પછી
 જોઈને કે વાણીઆના ઘરમાં કેવો વરવોડો થાય છે. બીજી તરફથી વાણીઆનો છોકરો
 ઘરમાં સૂતો સૂતો બગાપો કરે છે કે, જો બ્રાહ્મણની વાત ખરી ફરી, તો પછી મારું
 જીવનર ફેકટ જણવું. હાલ તો આખી રાત ઉઝગરો કરીને આ વાતની સાબિતી મેળ-
 વવી. વાણીઆના દીકરાની વહુ ઘરના કામમાંથી પરવારી બ્રાહ્મણને કહેવા ગઈ કે,
 "ખડકીમાં તમારા સાઈ બીજાનું ક્યું છે, ત્યાં તમારે સૂવું". મહારાજે જવાબ આપ્યો
 "આઈ, મારું જીવનરજ બગો ગયું જે મોટા દુઃખમાં હું કુબેલો છું, તેનો વિચાર પડતો
 સુદી સુવાને તે ક્યાં રહું ?" વાણીઆણી ગજરાટમાં પડી પુછવા લાગી કે, "મહારાજ !
 એવું તે શું દુઃખ તમને પડ્યું છે કે સુવાનું બી તમને ગમતું નથી ?" બ્રાહ્મણે કહ્યું,
 "મારી ઉપર જે દુઃખ આવી પડ્યું છે તે તને કહેવાથી કાયદાને બદલે ગેરકાયદાજ

આપ, એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે પારકા ઘરમાં કંકાસ થાય. માટે બહેતર છે કે મારું દુઃખ હુંજ ભોગવું. ” વાણીઆની વહુ વિચારમાં પડી, અને આલ્હણું દુઃખ કે જેની સાથે પોતાના ઘરને સંબંધ હતો, તે સાંભળવા અધીરી થઈ. તેથી તેણે આલ્હણને ધણું વિનવ્યો, અને તે વાત જાણવાથી આદેશ ખતાવી જણાવ્યું કે, “ હું એવી યૈરી નથી કે તમારી વાત સાંભળી સામાન્ય યૈરીની માફક ઘરમાં કંકાસ કરીશ. તમારી વાત સાંભળી તેનો ભેદ જુઓજ રાખીશ. ” આલ્હણે કહ્યું, “ જો એમજ છે તો ખાઈ સાંભળ કે, “ તારો સસરો છાંટો છે અને દરેકજ ખાધા પછી દારૂ પીએ છે, જેથી એવા ઘરમાં ઉતરી તેનું અનાજ ખાધાથી મારું જત્રાતું સર્વે પુન્ય બળી ગયું છે. તેજ દુઃખને માટે ખેસી દુઃખળાપો કરું છું. ” વાણીઆના છોકરાની વહુ ડાહી અને અકલ્પવાન હતી, તેથી તેણે આલ્હણને જણાવ્યું કે, “ મહારાજ મારો સસરો એ ખરો ભક્ત છે, વળી નાત-જાત અને ધર્મની આજ્ઞાએને તે ખરા બાવથી માન આપે છે, માટે તમે તમારી ધારણામાં તદ્દન ઠગાઓ છો. મારો સસરો દારૂ પીએ એ વાત હું સ્વપ્નામાં પણ માની શકું નહિ. ” આલ્હણે બધાની માફક તેને પણ કહ્યું, “ આઈ, મારી વાત તારે ભ્રષ્ટ્રએ, તો તું સ્વપ્નામાં પણ ખરી ન માન, અને ખરી મનાવવાનુંજ શું પ્રયોજન છે. આ વાત કહેવામાં પણ મેં ક્યાં તને ખુશીથી કહેવા કહ્યુંતું. તેં જ્યારે ત્રણીજ બેઝરજતીથી મને કહેવાની ફરજ પાડી ત્યારે મને જે ભેવામાં આવ્યું તે તને જણાવ્યું છે. એ વાતનો જો કોઈ સાક્ષી હોય તો પણ તને ખાતો કરાવું, પણ જ્યોતિષમાં જણાવેલી વાતની સાક્ષી શું હોય ? એવી વાતની સાબિતી તે વાત જ્યારે અને ત્યારેજ જણાય. આઈ, મારા બોલવાની સાક્ષી એટલીજ કે, આજ રાતે તારો ભરથાર હંધ્યાં પછી, તારે તારા સસરાનું મોઢું મુંઝી બેવું, પછી તને મારી વાનની ખાતી થશે. ” વાણીઆની વહુ આ વાત સાંભળી ઘણીજ દીવંગીર થઈ. અને તેથી ત્યાંયા મુંઝે મોઢે ઉઠી પોતાના ભરથાર બેડે બેઠ સૂતો. આ વખતે વાણીઆ, તેનો દીકરો, અને તેની વહુ તે ત્રણે જણાઓ જગતા સૂતાં છે, અને એક બીજાના છિદ્રે ભેવાને આતુર છે. વાણીઆ વિચાર કરે છે, કે વહુ મારું કાળજું ખાવાને આવે છે કે નહિ, તે જાણવું. દીકરો ધારે છે કે તેની ગાયડી પોતાના આપ સાથે બલિયાર કરવા જાય છે કે નહિ તે બેવું. અને વહુ ધારે છે કે તેનો સસરો છાંટો છે કે નહિ તેની સાબિતી કરી.

થોડીએક રાત ગયા પછી વાણીઆના દીકરાની વહુએ તેના ધણીને દાંડ મારી, જેથી તે સમજ્યો કે આપડી હવે જવાને તૈયાર થઈ છે, તેથી તેને ડાંઢ જવાય

આપ્યો નહિ, તેથી તેની બાઈડીએ તેનું શરીર ઝાલી હલાવ્યો, પણ તે કાંઈ બોલ્યો કે હાલ્યો નહિ. તેની બૈરીના મનમાં એમ હતું કે એ વાત પોતાના ભરથાર આગળ કહેવી, અને બ્રાહ્મણની વાત ખરી છે કે નહિ, તેની તપાસ તેના ભરથાર પાસેજ કરાવવી, પણ કમનશીએ તેના ભરથારે તો બાણે ઉઘી ગએલો હોય એમ ઉતરજ નહિ દીધો, જેથી તેને બાણુ' કે ભરથારને મહેનત આપવા કરતાં ઝડપથી જમ હુંજ જઈ આવું, અને પછી મારા ધણીને જણાવું. એમ વિચારી તે ખાટલા ઉપરથી ઉઠી. આ ઇસારો તેના ધણીએ જાણ્યો, ત્યારે તે સમજ્યો કે, બ્રાહ્મણનું કહેવું ખરું ઠર એવું લાગે છે, કારણ કે આ રાંડ તો ખાટલા ઉપરથી ઉઠી પણ ખરી. તેની બાયડી ચોરડામાંથી નિકળી કે તે પણ તરતજ ઉડ્યો, અને વિચાર્યું કે તેના બાપ સાથે બલિયાર કરતાંજ પકડું.

પેલી તરફ વાણીએ દીકરાની વહુને ચોરડામાં આવતી દીડી એટલે તેણે બાણુ' કે, બ્રાહ્મણની વાત અંતે ખરી ઠર એમ લાગે છે. રાંડ તો કાળજી ખાવાને આવી પણ ખરી, પણ હવે જોવાનું એટલુંજ કે, મધ્યમ તે શું કરે છે. તેની વહુ સસરાના ચોરડામાં ગઇ અને તે છાકટો થઈ દાર પોંચે છે કે નહીં. તેની તપાસ કરવા સારૂ તેના મોઢા તથા હોઠ આગળ પોતાનું મોઢું લઇ ગઇ; આ દેખાવથી તેનો સસરો સમજ્યો કે કાળજી મેલી નાક કરડવા જાય છે, તેથી તેણે ખૂમ પાડી કહ્યું કે, “આવોરે બાધો,” બીજી તરફથી તેનો દીકરો પોતાની બૈરીનું બલિયાર પકડવા તૈયાર થઇ બાપના ચોરડા આગળ ઉભો હતો, તેણે પોતાની બૈરીને બાપનું મોઢું સુધતા જોઇ વિચાર્યું કે તે તેને હળવેથી જાગૃત કરે છે, તેથી જે વખતે તેણે ખૂમ મારી તેજ વખતે તેણે પોતાના બાપના ચોરડામાં આવી બૈરીને મારવું શરૂ કર્યું, તેથી ચોરડામાં સસરાની સાથે વહુનો અને તેના દીકરાનો પોકાર પડ્યો. સસરાએ પોકાર્યું “આવોરે બાધો,” વહુએ ખૂમ પાડી “આવોરે મારે છે;” અને દીકરાએ ધાંટો પાડ્યો કે, “આ દુરાચરણી બાપ, આ મહા પાપી કામ તું શા માટે કરે છે.” આ એકજ ચોરડામાં ત્રણેના એક સામટા અવાજ થવાથી લોકોમાં મોટો ગભરાટ થયો. આ તરફથી બ્રાહ્મણ જાગી ઉઠ્યો અને તેણે બાણુ' કે યુક્તિ જરાજર બેઠી તો ખરી, પણ હવે હું અહીં ઉભો રહીશ તો મારો જવાનો. એમ સમજીને પોતાનું ધોતીયું પાંચડી સંભાળી નાસવા માંડ્યો. બાણુ' ઉઘડું હોવાથી આસપાસના પાડોશી ઘરમાં દાખલ થઇ ગયા, અને ત્રણેને એક પછી એક પુછવા લાગ્યા સસરે કહ્યું કે, “વહુ મારું નાક કરડવા આવી;” વહુએ કહ્યું કે “સસરો છાકટો છે એમ બ્રાહ્મણના કહેવાથી નાક સુધવા ગઈ,” દીકરે કહ્યું કે, “બ્રાહ્મણે મને કહેલું કે-

તારી બાપડી તારા બાપ સાથે વ્યભિચાર કરે છે તેથી મેં તેને મારી." સસરે કહ્યું કે, " મને પણ બ્રાહ્મણે જ કહેલું કે તારી વહુ ડાકણ છે, માટે આજ રાતે તારું કાળજી ખાવા તારા ઔરડામાં આવશે." લોકો બ્રાહ્મણને શોધવા લાગ્યા. એકે કહ્યું કે, "બ્રાહ્મણ ધોતીયું અને પાધડી બગલમાં મારી નાસે છે." તે ઉપરથી લોકો દોડી પહોંચ્યા અને ગામને પાદરેથી બ્રાહ્મણને પકડી લાવી માર મારવા મંડ્યા. ઘણા માર પડવાથી બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે, "ટાઢ જાય રૂએ અને આદત જાય સુવે" જાત્રા કરીને ગમે તેટલાં તિર્થ કરે પણ પડી ટેવ તેતો ટળે કેમ ટાલી."

રૂપાળી રહે અને કરૂપડી જમે.

કીસ કારણ કાંતે ને રૂવે, કીસ કારણ કાંતે ને હશે ?

પતી વન	પત્ની	રૂપવંતી,	રડી	શુભરે	રેન,
હિન રૂપ	પતી	પ્રીતમા,	સદા	કરે	સુખ ચેન.
વન સુખ,	મન સુખ,	ધન સુખ,	પતી સુખ	વન સહુ	નૃશ,
'શેશન'	રજની	ચંદ્ર સમ,	દીસે	કાળો	ત્રાસ.

એક શહેરનો પાદશાહ પોતાનું રાજ્ય બરાબર ચલાવવા પછવાડે ઘણા ઉમંગ-પૂર્વક મહેનત લેતો. તે રાજ્ય પ્રજાનું દુખ અને સુખ જાણીવા માટે એટલો તો ઉત્સુક હતો. કે દર અઠવાડીએ તે વેશ બદલી નગર ચર્ચા કરવા નીકળતો. એક દીવસ રાતના મહોલ્લામાં ફરતો હતો, અને મહોલ્લાનાં સોફે, શુ કરે છે તે છુપી રીતે જોતો હતો. કેટલાએક ઘરમાં કંઈ જાણવા જોગ માલમ ન પડ્યું, જેથી આગળ ચાલ્યો. ત્યાં એક ઘરમાં એક ધણીજ ખુબસુરત સ્ત્રી રેંટીયો કાંતતી કાંતતી ચોધાર આંસુ પાડી રડતી હતી, પણ તેનું કારણ પાદશાહ સમજી શક્યો નહી. પાદશાહ ત્યાંથી જરા આગળ ચાલ્યો, અને બીજા ઘર માંહેનો દેખાવ જોવા લાગ્યો. તો ત્યાં તેને તદ્દન ઉલટાજ દેખાવ માલમ પડ્યો. તે ઘરમાં એક ખુબસુરત સ્ત્રી પોતાની પાડોશ-ણીની માફક બેસી રેંટીયા કાંતતી હતી, પણ તેની પાડોશણી પેઠે તે કાંઈ રડતી ન હોતી, પણ ઉલટી તે ધણીજ આનંદમાં જણાતી હતી. આ જાંને દેખાવ.

સંબંધી બાદશાહને કંઈ ભેદ માલમ પડ્યો નહીં જોયો તે ધણો નવાઈ પામ્યો. એ ને તેતું કારણ જાણવા બીજો દીવસે કચેરીમાં વજરને બંધી હકીકત જણાવી કહ્યું કે, “ એક પાડોશણ કાંતે ને રડે; એક પાડોશણ કાંતે ને હસે; કીસ કારણ કાંતે ને રડે, કીસ કારણ કાંતે ને હસે ? ” એવાતનો ખુલાસો કરવા વજરે પાદશાહ પાસે મહેતલ માગી. કેટલાએક દીવસ ઉપલા બનાવની શોધમાં વજરે શહેરમાં ફર્યો, અને તે બંને પાડોશીના ઘર શોધી કાઢ્યા. તો ત્યાં તેણે બંને પાડોશીના ઘરમાં પાદશાહે કહેલો દેખાવ જોયો. તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું, કે જે પાડોશણ રેંદીઓ કાંતતા, રડતી હતી તેનો ધણી ધણોજ ખરાબ હતો, અને તેથી તેને તેના તરફતું સુખ ન હતું, એટલુંજ નહીં પણ તેના ભરથારની બે-સમજથી તે સ્ત્રીને પોતાની સાસુ, સસરા, અને નણંદ તરફથી ઘણું મોસવું પડતું. માત્ર એટલુંજ નહીં પણ તે સાથે તેતું પીઝર પણ ધણુંજ દૂર હતું. આથી એક ખુબસૂરત રૂપાળી સ્ત્રીને આજો દીવસ ધરનાં દરેક માણસના અપમાન હેઠળ કામ કરવું પડતું, એટલુંજ નહીં, પણ રાતે પણ તેને નિરાંતે સુવાતું મળતું નહિ, કારણ કે તેનો ધણી બલિયારી હતો, તેથી તે રાતને વખતે ઘરમાં બરાબર સૂતો નહીં. રાતે જ્યારે બીજું કાંઈ કામ કરવું ન હોય, ત્યારે તે બિચારીને રેંદીઓ આપવમાં આવતો, અને તેથી તે ચોધાર આંસુએ રડી દુખ સાથે કાંતતી હતી.

બીજી સ્ત્રી બદસૂરત હતી પણ તેના ધણી તરફતું તેને ધણું સુખ હતું. તેનો ધણી સારી છુદ્દીવાળો અને સમજી હોવાથી તે સ્ત્રીને તેના સાસુ, સસરા, વગેરે પણ આદરતાં. સાસરાનાં સુખ સિવાય તેને બીજું મોટું સુખ એ હતું. કે તેના બાપતું ઘર એટલે તેતું પીઝર ધણુંજ નજીક હતું. આ સંબંધનાં સુખનાં જમાવથી તે સ્ત્રી પૈશો એકઠો કરવાને ખુશીથી રેંદીયો કાંતતી હતી. મુદત પુરી થઈ પાદશાહનાં હુકમથી વજરે તેના આગળ ખુલાસો કર્યો કે:—

સાસરીઆમે ખટપટ ધણી, પીઝર કે સખ આગે બસે,
હસેદા ધણી પર-ઘર સુએ, ઇસ કારણ કાંતે ને રડે.

ત્યાર પછી બીજી પાડોશણને માટે વજરે બોલ્યો કે:—

સાસરીઆમે સંપગ ધણી, માથે છે મન ગમતો ધણી.

પીઝર કે સખ આગલ બસે, ઇસ કારણ કાંતે ને હસે.

હકીકત સાંભળી પાદશાહને પેલી દુખી સ્ત્રીની હાલત પર દયા આવી, માટે

તેના દુઃખનું નિવારણ કરવા તેના ભરથાર સાથે, તેને પોતાની માસે બોલાવી. તે સ્ત્રીના ભરથારને પાદશાહે કટલુંએ સમજાવ્યો જે ઉપરથી તેણે પોતાની ઘેરીની બેવકુફાઈ વિષે, સાબિતી આપી. પાદશાહના પુછવાથી તે સ્ત્રીએ પાદશાહને સવાલ કર્યો કે, “ રૂપાળી રહે, અને કંડૂપડી જમે ? ” પાદશાહે તેને જણાવ્યું કે, “ તું રૂપાળી છે, પણ તારા ભરથારના કહેવા પ્રમાણે બેવકુફજ હોય, તો તારું રૂપ કાંઈ કામનું નથી, પણ કદાચ તું જે બેસુરત હોતે અને સમજદાર હોતે તો તારા જેવું ભાગ્યશાળી બીજું કોઈ નહીં ”

ચડમ બેટા સુળીપર.

એકે ધરકું પણ બુધ્ધિમાન બેકું.

ચડમ બેટા સુલીએ, લઈ ખુલાનું નામ.
તું મગર પાવન ધરો, ધર તું દીલમાં હામ.

એક વાણીઓ ધણોજ વૃધ્ધ થયો હતો, વળી તેની ઘેરી પણ તેટલીજ વયની હતી. વાણીઓ પાંચ પૈસે સારી રીતે સુખી હતો, પણ તેનો કોઈ વારસદાર ન હોવાથી તે બંને ધણીધણીઆની હંમેશાં દીલગીર રહેતાં. તે બંને ધરડાને વૃધ્ધ અને અશક્ત માનીને, એક સપ્તે તેના ધરમાંથી બેંધું રોકડ નાણું ચોરી જવાનું ધારી, દીવસને વખતે છુપી રીતે દાખલ થઈ, ધરમાં ભરાઈ બેઠો, કારણ કે રાતને વખતે તે બંને જણ સુઈ જવાથી મરણ સુંબળ ચોરી કરવાનું બની આવે, પણ એ ધારણામાં ચોર ફાની શક્યો નહિ. રાતે વાળુ ક્યારે પછી, ધરનું બારણું બંધ કરી બંને જણ પોતાને કાંઈ ફરજ ન હતું એ સમજી વાત કરવા બેઠા. પછી તે ડોશો પેટી ઉપર સુતો, અને ડોશી પેટીની નજીકમાંજ એક ખાટલા ઉપર સુતી. થોડો વખત ગયા પછી ચોરે જાણ્યું કે બંને જણાં હવે ઉંઘી ગયાં હશે, એમ સમજી ચોરી કરવા માટે તે તૈયાર થયો, અને ધરની બીજી બુઝવી નાખી. આથી ડોશો તરત ચેત્યો, કે ધરમાં કોઈ પરાણો પહોંચ્યો છે ખરો. ડોશાએ મોટે અવાજે કહ્યું, “ અત્રિ ઉઠે ઉઠ, ધરમાં તો દીકરો આવ્યો છે. દરેજ બંધાર પાસે આપણે જે માગતા

હતા તે ઇશ્વરે આજ આપ્યું છે, અને આપણી દરરોજની ફિકર ઇશ્વરે ટાળી છે, માટે વેશી ઉઠ, અને ખતી કર એટલે દીકરાને ભેટીએ. આપણી પાસે જે દૈવત છે, તે આપણે તેને સોંપી આપણો ભાર ચાલો કરીએ.” ડોશી આ વાત પામી ગઇ, તેથી તેણે મોટી જેવી એક ખતી સળગાવી, અમે બન્ને જણાએ હાથમાં ખતી લઇ આ તરફ પેટી તરફ જોવા લાગ્યાં, અને જોવા માંડ્યાં, “દીકરા, આવ રે. તને ભેટીએ, અને સઘળું તને સોંપી નચિંત થઇ બેસીએ.” ચોર જાતે બેઝકલ હતો. તેણે ઉપલા શબ્દ સાંભળી વિચાર્યું કે, આતો વધારે ઠીક થાય છે. એમ જાણી તે દાઢીમાં સંતાઈ રહ્યો હતો, ત્યાંથી બહાર આવ્યો. જેવો તે બહાર આવ્યો તેવા ડોશી ને ડોશી તેને ‘ઓ દીકરા ! ઓ દીકરા, ! કરતાં બાત્રી પડ્યાં. ધરમાં કાઠ દૂર ગયેલો સગો લાંબી મુદ્દતે પાછો આવ્યો હોય તેમ તેને મળ્યાં. ધરમાં સઘળી જગાએ જે જે વસ્તુઓ હતી તે સઘળીં તેને ખતાવા લાગ્યાં, અને કહ્યું “એ સઘળું તારું જ છે. હવે અમે નિરાંતે બેસી રહીશું, અને તું તારો ઉદ્યમ કરી અમને ખવડાવજે. ઇશ્વર પાસે અમે દરરોજ દીકરો માંગ્યા કરતાં હતા; વળી આજ રાતે પણ અમોએ એજ વાત કરી, ઇશ્વરે અમારી અરજ સાંભળી તને અમારે ઘેર મોકલ્યો છે.” તે પછી એક રોકડ નાણાંની ધણીજ હાંડી અને મોટી પેટી હતી, તેમાં રોકડ નાણાં સિવાય કંઈ ન હતું. તે ઉગાડી ચોરને કહ્યું દીકરા આ પેટીમાં જે રોકડ નાણું છે તેવું સઘળું ગણીને સંભાળી લે. ચોર લોભાયો અને પેટી જે હાંડી હતી તેમાં વાંકા વળી રૂપીઆ ગણવા લાગ્યો; એટલામાં ધણીધણીઆણીએ ઇસારત કરી તેના બન્ને પગ પેટીમાં નાખી દીધા, અને પછી ઢાંકણ બંધ કરી ઉપર તાળું મારી દીધું, પછી ટોસાએ હાથમાં ઢોલ પકડ્યો અને ડોશીએ થાળી લીધી. બન્ને જણા ધરના દરવાજા ખોલી સામસામે બેસી થાળી અને ઢોલ વગાડતા બેસવા લાગ્યા કે, “અમારે ઘેર તો દીકરો આવ્યો, અમારે ઘેર તો દીકરો આવ્યો.” આ ગડબડાટ સાંભળી પોલીસના માણસો પણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા, અને તેને પુછ-પરછ કરવા લાગ્યા. ડોશીએ કહ્યું, “ભાઈ, અમે બંને જણા તો મૃતાં હતાં, તેવામાં આ દીકરો આવ્યો, અમે તેને પેટીમાં સંતાડ્યો છે તેની ખુશાલીમાં આ ગાળું ગાઇએ છીએ.” સીપાઇએ તેની આ હીકમત સમજી ગયા કે આ ડોશી ને ડોશી બંને અશક્ત છે, તેથી તેને ચોરને આ રીતે પેટીમાં પુર્યો છે. પણ બહાર આવી સીપાઇને જોવાવી લાવવાની શક્તિ તેઓમાં નહિ હોવાથી તેણે આ ઢોલ અને થાળીની યુક્તિ ચલાવી છે. સીપાઇઓએ કહ્યું, “દીકરો ક્યાં છે તે અમોને કહેવો.” ડોશીએ સીપાઇઓને સાવધ રહેવાની ઇસારત કરી પેટી ઉઘાડી. જેવો

પેસો ચોર હોને ઉમે થયો તેવોજ તેને સીપાઇએ પકડી લીધો, અને ડોશા ડોશીને જણાવ્યું કે તમારા દીકરાને પાદશાહની પરવાનગીથી કાલે સવારે પાછો લાવ્યું, એટલું કહી સીપાઇએ તેને દેખાને લઇ ગયા. એ વખતે ડોશાને ડોશી માટે અવાજે કહેવા લાગ્યા કે, “રે દીકરા તું હવે વેસો આવજો” એ સાંભળી પેસો અનાડી ચોર કહેવા લાગ્યો કે, “હું હવે સવારે આવીશ.” તે પાદશાહનો એવો ધારો હતો કે જે ચોર છટ્ટા વારં ચોરી કરતાં પકડાય તેને ફાંસી દેવી. આ ચોર પણ એજ વાંક માટે પાંચ વાર તુરંગમાં જઇ આવ્યો હતો. સવારે તેના ઇન્સાફ થયો ત્યારે તપાસ કરતાં કોઠવાલને માઝમ પડ્યું કે, આ રાખશ ફાંસીની સજાને લાયક થયો છે, કારણ કે ચોરીના વાંક માટે તે પાંચ વખત તુરંગમાં જઇ આવ્યો છે. એ ઉપરથી તેને તેજ દિવસે પાછલા પહોરમાં ફાંસી દેવાનું નક્કી કર્યું, આ દરમિયાન સાંભળી પેસો ડોશો ફાંસી દેવાની જગાએ આગળથી એક ખુરસી નાંખી બેઠો. પેસો ચોરને ફાંસી દેવાને લાવ્યા, ત્યારે તે રડતો રડતો ત્યાં આવ્યો. ડોશાને ત્યાં બેઠેલો જોઈ સીપાઇને તેને ડોશા આગળ લઇ જવા કહ્યું, સીપાઇ-એ તેને ડોશા આગળ લઇ ગયા. ડોશો તેને પેટમાં દાખી બેઠ્યો, એટલે ચોરે જાણ્યું કે, ડોશાથી ચલાતું નથી, તોપણ મને છોડાવી ઘેર લઇ જવા વાસ્તે તે અહિં આવી બેઠો છે. એવી આશાથી તે બોલ્યો કે, “જે આપ ! મને તો આ પાદશાહ સુળીએ ચડાવે છે”. ડોશો મુઠ્ઠા સમારતાં સમારતાં બોલ્યો, “કાંઈ ફીકર નહિ, પરમેશ્વરનું નામ લઇ ચડજી બેઠા સુળી પર.” ચોરે આથી આશા છેકડી, પછી તેને તુરંતજ ફાંસી દેવામાં આવ્યો.

આ બેકું ધરકું અને અશકન હતું, પણ હીકમતથી તેણે પોતાના બળ-વાન શત્રુને પણ યોગ્ય સજાએ પહોંચાડ્યો.

ક્રમજેર ઓર ગુસ્સા ખોત.

ડાહીના ઘેલા અને ઘેલીના ડાહ્યા.

જેર વિનાનો મહેન્જીઆ, નિની નહી લેસ લગાર,
રણુ મહડે રજપુતિયો, ખળ ખદન સણુગાર.
ક્રમજેરને ગુસ્સો ઘણો. લવલવી કરે હજર,
પાડ જ્યારે આવી પડે, ખળનો યાય સુમાર.

ઉપલી કહેવત અસલના વખતથી ઉતરી આવી છે અને તે વાણીઆ તથા રજપુત લોકોને લાગુ પડે છે. વાણીઆણે ઘેલી સરખી અને કુવડ હોય છે, તેઓમાં વધારે બુધ્ધિ હોતી નથી, તેમ તેઓ પોતાનું ઘર પણ સફાઈથી સુઘડ રાખી શકતી નથી, શરીર ઉપરના કપડાં પણ ખરાબર પહેરી જાયતી નથી, અને મમે તેના કારા કપડાં પણ ગમે તેમ પહેરી લે છે. તેઓની ઓછી બુધ્ધિને લીધે તેઓ ધુતારા બ્રાહ્મણોના હાથમાં તુરત ફસાઈ પડે છે. આવી રીતે સામાન્ય રીતે જોતાં વાણીઆ લોકોની ઘેરીઓ લગભગ ઘેલી જેવી હોય છે, પણ તેઓના પેટથી પેદા થએલા વાણીઆઓ જાતે ડાહ્યા, બુધ્ધિમાન, ધોરજવાન, અને વેપાર વગેરે ઉદ્યોગોમાં કાબેલ અને ઠરેલ બુધ્ધિના હોય છે. તેઓના ઉપર જો કાંઈ દુઃખ આવી પડે અથવા કાંઈએ દુખ દીધું હોય તો તેના આકળા થયા વિના ઉપાય લે છે, પણ ઝંતુનમાં આવી તરત બુધ્ધિ તરકડાની માફક કાંઈ આકુ અવળું કરી બેસતા નથી. કારણ કે તેઓ સારી પેઠે 'સમજે છે કે, તેથી પૈશા અને વખત બંનેની સામગ્રી ખુવારી યાય છે.

એક મારવાડીએ બે વાણીઆ ઉપર જુદું તકેમ ર કિયું કરીયું, અને જો તેઓ મારવાડીને કાંઈ મોટી રકમ ન આપે તો તેને સરકારના કાયદામાં ફસાવાની ખીંક આપી. વાણીઆઓ જાતે દીસા અને આબરૂથી વેપાર કરનારા હોવાથી, મારવાડીને નાણું આપી માંડી વાળવા જણાવ્યું, પણ મારવાડી તેટલાથી રીઝ્યો નહિ, તેથી વાણીઆ અને મારવાડીને ભાંજગડ ચાલી. થોડા વખતમાં વાણીઆ અને મારવાડીનું તરકટ માલમ પડ્યું, તેથી તેઓએ મારવાડી પાસે પોતે આપેલું

ગમ ન હતી. પોતાની ચાકરીનો પગાર લાવી બૈરીના હાથમાં આપતો. બાઈડી તેમની ઘરના ખર્ચની વેતરણ કરતી. રજપુત બચ્ચો ગમે તેવા પૈશાવાળો અને રૂપાળો હોય પણ તે હમેશાં સાદોજ દૂર છે, તે મુજબ આપણો આ રજપુત પણ સાદાધર્મીજ રહેતો. એક વખતે રજપુત બહાર ગયો હતો અને તેની સ્ત્રી જ્યારે પાણી ભરવા જતી હતી, ત્યારે આ મુસલમાન પોતાના ઓટલા ઉપર બેઠો હતો. તેણે રજપુતાણીને પુછ્યું કે, “ભાભી ! ભાઈ ક્યાં ગયા છે ?” રજપુતણે ઉત્તર આપ્યો કે, “ભાઈ ! તારા મોઢાને સંભાળ. જે તારે વાત કરતી હોય તો સમજતાથી કર, પણ જે તું આડી રીતે ચાકશે તો કોઈ દિવસ પસ્તાવું પડશે.” મુસલમાન બોલ્યો, “ભાભી ! શું આ મઠા પાડા ભાઈની બીક દેખાડો છો કે ? એ ભાલડ છુંજે શું વાઘ મારતો હશે ! જે રજવાડામાં ચાકરી ન હોત તો ખચીત તે રખડી રઝગીને જૂએ મુઝો હોત. જેને ચાલતા પણ આવડતું નથી. અને મોઢાં ઉપરથી માખી ઉડાડવાની પણ જેનામાં વાકત નથી, પુરું બોલતાં પણ આવડતું નથી, તે રજવાડામાં શું ઘાડ મારતો હશે ?” રજપુતણે બીજવાર કહ્યું, “ભાઈ, તારી ઉપર નહી પણ તારા બૈરી છોકરાની ઉપર મને દયા આવે છે, માટે હું તને ચેતાવું છું કે તારે સારી સાથે ગમે તેવા શબ્દો બક્યા કરવા નહી, અને ફરી પણ જે તેમજ કરશે તો તારે જરૂર પરતાવાતું.” મુસલમાન જાતે મગરૂ અને સારી કમાણીવાળો હોવાથી “તરત બુધ્ધિ તરકડો.” એ કહેવત પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે, “હા ભાભી હા ! મારો ભાઈ પહેલવાન અને શૂર પુરુષ છે, તેથી મને પરતાવો કરવાનો વખત આવે તેમાં કંઈ નવાઈ નહિ !” રજપુતણે કહ્યું, “શુરો મરદ અને પહેલવાન ન હોય તો કાંઈ નહી, પણ તને પારખા ધરતી પંચાતમાં શું કામ ઉતરવું જોઈએ. ઉઘટું “ પહેલો સગો પાડોશી ” બહુ બધા સાથે હળીમળીને ચાલવું જોઈએ. આ બધી સમજાવટ ક્યોઈતાં મુસલમાન ઉપર કંઈપણ અસર થઈ નહી, અને વારે ધરીએ રજપુતાણીને ટકોરના લાગ્યો કે, “ભાભી ભાઈ શું પાડ મારતા હશે ?” રજપુતાણીએ અંતે કંટાળીને પોતાના ધણીને આ વાત કહી સંભળાવી. રજપુતે કહ્યું કે “જ્યારે ગામમાં ઘાડ આવે અને નોખતનો અવાજ થાય, ત્યારે મને આ વાત જરા યાદ આપજે.” થોડા દીવસ પછી ઘાડપાકુ સામે જવા માટે નોખતનો ડંકો થયો, કે તરત પેલા રજપુત બચ્ચાના દીલમાં શૂર છૂટ્યું, તેથી બહારવટીઆએ સામે જવા મટે દુધીઆર ભીડવા લાગ્યો. આ વખતે તેની સ્ત્રીને પેલા મુસલમાનની વાત યાદ આવવાથી પોતાના ધણીને તેની યાદ આપી. બચ્ચું પણ એવુંજ,

વિષે સમજવી, તારા પસ્તાવાની વાત કરીશ, એટલે તે તારા ગળામાંથી તોક કાઢવાની ધાડ મારશે.

ખીજે દિવસે રજપુતાણીએ નગારચીને શીખવ્યાં મુજબ તેણે ધાડનો ખોટો ડંકો વગાડ્યો, એટલે પેલા રજપુતને શુર છુટ્યું, કે તરત તેની સ્ત્રીએ મુસલમાનની કાલની આજીજની અને દુઃખની વાત કહી, તેના ગળામાંથી તોક કાઢી નાખવા સમજાવ્યું, એટલે રજપુતે મુસલમાનના ગળામાંથી તે લોખંડના શળીઆનો આટો ઉકેલી તેને દુઃખમાંથી છોડ્યો.

જલમ બેત ખરાબ.

વિનાશ કાળે વિપ્રોત જીવે, સુજે આપોઆપ,
ધણું કીધું થોડાં કાળે, જલમ બેત ખરાબ.

જામુલ નામનો એક છોકરો ભારપુર નામે એક ગામમાં રહેતો હતો; તે છોકરો ધણેજ કદાવર અને મસ્તાન હતો; કારણકે તેને ખાવા પીવા કે, પહેરવા સોઢવાનું કે ધરખારની કંઈ ફીકર ચિંતાજ ન હતી. તે ખીનઅકલી અને ભોળો હોવાથી લુચ્યા લોકોનું હથીઆર બનીવગયો હતો. લુચ્યાએ તેની મુખાંધનો લાભ લેખ પોતાની યુક્તિમાં ફાવના. જામુલના એવા જીલમથી ધણાં લોકોએ તેના હાથનો માર ખાધો હતો, કેટલી એ સ્ત્રીઓની લાજ તેના હાથથી છુટાઈ હતી. તેના આવા કામથી ગામના લોકોમાં તે ધણે અકરો થઈ પડ્યો હતો. એક દિવસ તે રાતના વખતે પરગામથી પોતાને ગામ પાછો આવતો હતો. રસ્તામાં તેજ ગામનાં કેટલાંક ગાડાં તેને મળ્યાં. જામુલે તેઓને પૂછ્યું કે, ગાડાં કયા ગામનાં છે. ગાડાંવાળાએ તેના સાદ ઉપરથી તેને આજખ્યો, અને તે ગાડાં ઉપર બેસી દુઃખ ન દે માટે પોતે ખીજ ગામનું નામ દીધું. જામુલે તે માંહેના એકને અટકાવી પોતાને ગામ લઈ જવા કહ્યું. ગાડાંવાળાએ તેને સમજાવીને ના કહી, પણ જામુલ અલમસ્ત અને તોફાની હોવાથી ગાડાંવાળાને ગાળો આપી, પોતાને ગામ મુકી જવા જબરદસ્તી કરવા લાગ્યો. પાછળના ગાડાવાળાએ આ તકરાર સાંભળીતાંજ હળવેથી આવી, જામુલના માથામાં લાકડાના દંડુકાનો એક એવો સખત ફટકો માર્યો તેથી તેની ખોપરી ઉપરની ચામડી ચીરાઈ ગઈ.

અને માથામાંથી લોહીની નીક આવી. જાંબુલ બેલાંન યમ જવાથી ગાલ-
વાળાઓ ત્યાંથી આદયા ગયા. થોડા વખતમાં એક બીજા ગાડાવાળો ત્યાં આવતાં.
તેની પાસે ફાનસ હોવાથી જાંબુલને બેલાન હાલતમાં પડેલો જોયો. આથી તેને
હયા આવવાથી તેણે જાંબુલને ઉચકી પોતાના ગાડામાં નાખ્યો; અને તેના
ગામમાં લઈ જઈ તેના સગાને સોંપ્યો. આ દુઃખથી જાંબુલ બે વરસ સુધી
હેરાન થયો. પાછો સારો થયા પછી આંગળનીજ માફક માટેલા સાંઠ જેવો
કરવા લાગ્યો, અને ગામના કાષ્ઠપણુ માણસની શરમ રાખ્યા સિવાય દરેકની
વહુ દીકરી ઉપર કુદ્રષ્ટિ કરવા લાગ્યો.

એક વખત એવો બનાવ બન્યો કે, તેજ ગામમાં વોરાને અને રજપુતને
ટોટા હોવાથી, રજપુતે હરામખોરાની પાસે વોરાને માર મરાવ્યો. માર બે-
સુમાર પડવાથી વોરા થોડા દિવસમાં મરણ પામ્યો. વોરાને જ્યારે માર મારેલા
ત્યારે તેને તેના બધા સગાંએ પુછેલું કે તને માર કોણે માર્યો. જવાબમાં માત્ર
તેણે રજપુતે માર માર્યો એટલું જ જણાવેલું. હવે થયું એવું કે, વોરાએ ક્યા
રજપુતે માર્યો તેમ તેણે જણાવેલું નહિ, તેમ તેના સગાંઓએ પણ રજપુતનું નામ
જણાવવા કંઈ પણ પુછપરછ કરેલી નહિ; તેથી વોરા મરણ પામ્યો પણ તેને
ક્યા રજપુતે માર્યો તે કાઠએ નક્કી નહયું નહિ. જે રજપુત સાથે વોરાને
કહ્યો હતો તે રજપુતને સરકારે શકદાર ગણી પકડ્યો. તે સુકરદમાની તપાસ
વખતે બધા વોરાએ એકજ સરખી સાક્ષી આપી કે તેને રજપુતે માર્યો; પણ
જે તરફથી જ્યારે રજપુતનું નામ માગવામાં આવ્યું, ત્યારે બધા વોરાએ કહ્યું,
કે અમે તે રજપુતનું નામ જણાવતા નથી, તેમ અમેએ મરનારને નામ પૂછ્યું નથી કે
મરનારે અમને કહ્યું પણ નથી. આ તકનો લાભ લઈ એક મારવાડીએ જાંબુલને
ચડાવ્યો, કે તું જો એવી સાક્ષી આપે કે, કલાણા રજપુતે મારી પાસે વોરાને
મરાવ્યો છે, તો રજપુત ઉપર ખુર્નું તહોમત આવશે અને તે ફાંસીએ જશે.
તેથી વોરાના સગાં તરફથી તને મોટી રકમ મળશે. જાંબુલ ખીનઅકલી
હોવાથી તે મારવાડીની જાળમાં ફસાયો, અને વોરા તરફથી સાક્ષી આપવા ગયો.
અદાલતમાં જ્યારે સાક્ષી લીધી ત્યારે તેણે કહ્યું, કે કલાણા રજપુતે પોતે સમસ
હિલા રહી મારી પાસે વોરાનું ખૂ ન કરાવ્યું છે; અને તેથી તે વોરા મરણ પામ્યો
છે. રજપુતને પુછતાં તેણે પોતાનો ગુન્હો ના કબુલ કર્યો, તેથી જાંબુલ ઉપર
તે ખૂનકરવાનો ગુન્હો તેની જીભેજ સાખીત થયો. આથી જાંબુલ સાહેબે તેને જણાવ્યું
કે રજપુત પોતાનો ગુનો કબુલ કરતો નથી, તેમ તારા સિવાય વોરાના મરણ

વખતે ખીજ કાઢ હાજર હોવાની સાક્ષી પણ પડતી નથી પણ તું તો તારી છલેજ લાકડા વતી વોરાનું ખુન કરવાનો ચુન્હો કબુલ કરે છે, જેથી તને ફાંસીની શિક્ષા કરવામાં આવે છે.

રજપુતને વોરા સાથે અણખનાવ હતો એ વાત ન્યાયાધિક્ષના જાણમાં હોવાથી અને કોર્ટમાં તે જુદું જોડ્યો વિગેરે બાબતો ધ્યાનમાં લઈ, કોર્ટ તેની પાસે સારી આલચલણ માટે છ માસની મુદતનાં હાથખમીન લખાવી લઈ તેણે છોડી મૂક્યો, તેમજ જાંબુલને ફાંસી દેવાનું નક્કી કર્યું.

જાંબુલને હાથે ઘેડી ઠાકી તેને ફાંસી દેવા સાડ તૈયાર કર્યો, ત્યારે ગામના લોકોએ તેનો શીટકાર કરી કહ્યું કે, “જલીમ એત ખરાખ”

એક તરફથી રજપુતના ઘર આગળ ખુશાફતા ઢાલ વાગ્યા, અને ખીજ તરફથી જાંબુલના ઘરમાં મૈયતની તૈયારીને સાડ સામગ્રીઓ તૈયાર થવા માંડી.

આગલી અચ્છી, પીછલી ખરાખ.

વચન વચનને લેઈ ઘણો, અનધાર જણે શું આપ.
આપ જુલે જુલવાપ ખાઈને, પડે અકલપર કાપ !

એક શહેરને પાદરે છાપડ નાખી એક વેરાગી ધણી મુદત થવા રહેતો હતો. તે ગાંજનો બચસની હોવાથી દરરોજ ગાંજે પીતી વખતે પોતાની છાંદગી વિષે એવા શબ્દો બોલતો કે આગલી અચ્છી, પીછલી ખરાખ. એક વખત એવા બનાવ બન્યો, કે તે વેરાગી ગાંજે તૈયાર કરી પીવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં બરાબર તેજ વખતે રાજની રાણી પાછળ અને તેની જુવાન ખુબસુરત દીકરી આગળ એમ બન્ને જતાં હતાં. બરાબર તેઓ વેરાગી પાસેથી જોવાંપસાર થતાં હતાં, તેજ વખતે વેરાગી પોતાના હંમેશના રાખેતા મુજબ “આગલી અચ્છી, પીછલી ખરાખ” એવા શબ્દ બોલ્યો. આ સાંભળી રાણીના દીકરામાં ધણોજ ગુસ્સો આવ્યો; કારણ કે તે એવું સમજે કે વેરાગીએ મારી દીકરીની જુવાની અને મારા ધડપણનો મુકામલો કરી એવા શબ્દો બોલ્યો છે. આ શબ્દો સાંભળી તેણે તરતજ ગુસ્સામાંને ગુસ્સામાં આ સઘળી હકીકત પોતાના ધણીને કહી, ને વેરાગીનું માથું ધડથી જુદું કરી નાખવા મજબુત હવામણ કરી. અને રાજ જે તેમ

કરવામાં આનાકાની કરે કે વિશ્વંબ કરે તો પોતાનો જ્ઞાન પણ ખરખાદ કરવા જણાવ્યું.
રામ ગણા અને સમજી હોવાથી પોતાની સ્ત્રીના કહેવા પ્રમાણે ન કરતાં
સત્ય શોધવા માટે પેલા વેરાગીને પોતાની હતુરમાં જોડાવ્યો. વેરાગીને પુછતાં
તે ક્યુજ થયો કે “હું તે શબ્દો દરરોજની માફક આજ પણ ગાંતિ પીતી
વખતે જોડ્યો છું. પણ તેમ, જોડવામાં મારી ધરણા કંઈ ખરાબ ન હતી”. વળી
તેણે જણાવ્યું કે “મારી આગલી જીંદગીમાં એટલે જુવાનીમાં જે સુખ ભોગવ્યું
છે, અને અત્યારે હું જે દુઃખ ભોગવું છું તે ઉપરથી બંને જીંદગીની વિરુદ્ધતા
દર્શાવવા, આ શબ્દો હું દરરોજ ગાંતિ પીતી વખતે જોડું છું અને તે મુજબ હું
આજે પણ જોડ્યો છું”. વેરાગીની આસપાસ રહેતા માણસોને પુછવાથી આ
વાત સાચી હતી, જેથી વેરાગીને છોડી ચૂક્યો. આ ઉપરથી રાજાએ વિચાર્યું
કે, આટલી તપાસ કીધા સિવાય રાણીના કહેવા ઉપરજ ને ભરોસો લાવીને
વેરાગીને મારી નંખાવ્યો હોત તો નાહક એક નિર્દોષ જીવની હાયાતું પાપ એસત.

અપનતો કહેનેવાલા, કુછ કરનેવાલા નહિ.

કાજીજીની કહેવત.

ધર્મજ્ઞાનીપર	ધુલ પડી,	અકલ્પનો	કુરામન,
હસા હસા	વાચન કરે,	સમજાવે	જોવા નહીં
જ્ઞાન ધર્મનું	લેસ નહી,	યથ નિહ્યે	વિદવાંન,
કોલે કાઢપણુ	દોઢ ગળ,	લિતરમા	પોખાંલુ,
હું કહું તે	સહુ કશે,	કરો ન	ખીજું કંઈ,
હું તો છું	કેલવાવાલો,	કરવાવાલો	હું નહી.

એક ગામમાં મુસલમાની ધર્મ પ્રમાણે તેઓને શિક્ષા આપનાર એક કાજી
રહેતો હતો. તે કુરાનમાં લખેલા ફરમાન મુસલમાનોને પાળવા આગ્રહ કરતો.
કાઠપણુ મુસલમાનને કાંઈ ધર્મને ખ્દાને કરવું હોય તો તે કાજીજીની સલાહ
લેતા. એક વખત તે ગામનો એક મુસલમાન દેશાવરથી ધણું દ્રવ્ય મેળવી
પોતાને જામ પાછો આવ્યો. સારી કમાઈ થવાથી તેને ધર્મને નામે કંઈ કરવાની
ઇચ્છા થઇ. મુસલમાને વિચાર કર્યો, કે કુરાનમાં જે જ્ઞાતનું દાન એકરૂં કરે તે

જાતરું ધર્માંદા કરવું. આમ વિચારી તે કાજી પાસે સલાહ લેવા ગયો, અને પૂછ્યું કે “અપને કુરાનમેં કીસ જાતકે સવાળ સખસે બરે કહાતે હૈ ?” કાજીએ ઉત્તર આપ્યો કે, “નંગેકુ વસ્ત્ર દેના, બૂખેકું ખીલાના, પ્યાસેકું પાણી પીલાનાં, ઐર બૂલે ચુકેકું રાહ જાતલાના” એ ચાર કામ કોરાનમેં સખસે બરે કલા હૈ. આ વખતે કાજીની ઐરાત તેના ઐરાઝા આગળ આવેલી એક બારી પાસે ઉભેલી હોવાથી તેણે આ બધી વાત સાંભળી હતી. થોડા વખત પછી કાજી કાંઈ કામ સર ધરમાંથી બહાર ગયા પછી એક મુસલમાન ફકીર મોહોદલામાં આવી પોકારવા લાગ્યો કે, “ઠંડસે મરજતાહું, જો કોઈ નંગાકુ વસ્ત્ર દેવે ઉનકે ઉપર ખુદા બહોત મહેરબાની રખતા હૈ, નંગેકુ વસ્ત્ર દેનેકા કુરાનમાં જોત બરા સવાળ કીયા હૈ.” આ કાકલુદી બરેલા શબ્દો જ્યારે કાજીની ઈંચે સાંભળ્યા, ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો, કે મારા ખાવિંદે પણ નંગાકુ વસ્ત્રથી ઢાંકવાનો સવાળ-ધર્મ-મોટો છે એમ કુરાનમાં જોઈ કહ્યું છે. તો આ ફકીર પણ તેને મળતીજ વાત કહે છે, તો હું એને વસ્ત્રથી ઢાંકીશ તો મોટો સવાળ હાંસલ થશે. એમ વિચારી તેણે કાજીને આઠવાણું બનુસ જો હતું તે ફકીરને આપ્યું. કાજીના ધરમાં માત્ર તે એકજ બનુસ હતું. વળી પોષ માસ હોવાથી ઢાઢ પણ ઘણી સખત પડતી હતી. રાતને વખતે જ્યારે કાજી જમીને ઢોલીયા પર સુતા ત્યારે ઢાઢ હોવાથી બનુસ લેવા ઉઠ્યા અને આસપાસ નજર નાખી પણ બનુસ નજરે ન પડતાં જોઈને શોધી આપવા કહ્યું. જોઈએ કહ્યું કે, “આજ ફજરમેં જો સુરજમીન તુમારી પાસ આયા થા, ધરકું તુંમને કોરાનકા ફરમાન મુજબ નંગેકુ વસ્ત્ર દેનેકા બરા સવાળ કીયા થા, ઉરકે પીછે તુમ બહાર ગયે, બાદ એક નંગા ફકીર પોકારતે પોકારતે મહોદલામેં આયે કે, ઢાઢસે મરતા હું, ધસ ઉપરસે ધરકે અંગ ઢાંકનેકે વાસ્તે સવાળકી ખાતર મેં ધરકું બનુસ દે દીયા”. આ સાંભળી કાજી ધણેજ સુરસામાં આવ્યો, અને બોલ્યો કે, “અરે રાહ ! અપન તો કહેનેવાલો, કુછ કરનેવાલો નહી, ધરમે એકજ બનુસ થા, સો તુંમને સવાળ કે ધરાદેસે ફકીરકું દે દીયા; અબ અપનકે ઠંડી લગતી હૈ, ઉરકા ધવાજ કેસા કરના. અબ પીછે ખુબ યાદ રખના, કે સવાળ કેસા કરના સો ફકત બતાનેકા કામ અપના હ. કુછ સવાળ કરનેકા કામ અપના નહિ.”

રજેલો રોટલો કુતરે ખાધો

ફાંમ જિના અકલ નાકાભી, અકલ માચી જાય,
ખાર માસની મોઘી રોટી, ફાંમ વિના હુણાય. — ૧
અકલના અંધોએ એવા, ફાંમ વિના હરખાય,
ફાંમ હોય ને અકલ સાથે, હુલ કહી નવ થાય. — ૨

એક વાણીઆ વેપારીને ત્યાં મુસલમાન જ્ઞાતિનો છોકરો નોકર હતો. એક દિવસ તે છોકરાના માખાપે તે શેઠ ઉપર એક કાગળ લખી જણાવ્યું, કે, મહેરબાની કરી એક વરસના પૈશા અગાઉથી આપો તો તેની શાદી કરી શકીએ. વાણીયો દયાળુ હતો, વળી પૈશા છોકરો પણ સ્વભાવે ગરીબ અને હાથનો એકબો હોઈ, અગ્રીનદારીથી ચાકરી કરતો ; તેથી તેણે છોકરાના એક વરસના પગારની હુંડી તેના ગામના શરાફ પર લખી આપી, ભાતું બંધાવી તેને ગામ રવાના કર્યો. ચાલતાં ચાલતાં જ્યારે પૈશા છોકરાને ભૂખ લાગી, ત્યારે એક ઝાડના છાંયા નીચે પૈશા ભાતાંની પોટલી નીચે ઉતારી બેઠો. શેઠ લખી આપેલી હુંડી પણ તેણે ભાતાંની પોટલીમાંજ ખાંધી હતી. થોડો વખત વિસામે ખાધા પછી, પીશાબની હાજત થવાથી તે ત્યાંથી ઉઠી થોડે દૂર પીશાબ કરવા ગયો. એટલામાં એક કુતરે ત્યાં આવી પોટલીમાં અનાજની વાસ આવવાથી પોટલી મોઢામાં ઘાલી ચાલતી પકડી. છોકરે પીશાબ કરી આવી જોયું તો ભાતાંની પોટલી દીઠી નહી. આસપાસ નજર કરતાં એક કુતરાને પોટલી મોઢામાં નાખી લઈ જતું જોયું. પોટલી વાસ્તે છોકરો કુતરાની પછવાડે પડ્યો, પણ જમ છોકરો પાછળ પડી દોડવા લાગ્યો તેમ કુતરું પણ આગળ દોડવો લાગ્યું. અંતે કુતરુંજ ફરતે પામ્યું. રાતે અંધારી હોવાથી છોકરે વિચાર કર્યો કે જંગલમાં ભૂલો પડીશ તો જનાવરો ખાઈ જશે, એમ સમજી તે પાછો ફર્યો, અને એક જગાએ રાત વાસો કરી બીજે દિવસે સવારમાં પોતાના શેઠને ગામ પાછો ગયો શેઠ તેને જોઈ વિચારમાં પડી ગયો, અને પાછા આવવાનું કારણ પૂછ્યું તો પૈશા છોકરે જવાબ દીધો કે:—

“અકલતો થી, પણ ફાંમ નહી, ફાંમ બડી જાદા,
ખારે મહિનેકી રોટી, સો કુત્તા લેકર ભાગ્યા.”

તેના ખુલાસો એ છે, કે છોકરો સમજતો હતો, કે હુંડીને વધારે કાળજીથી

જળથવી જોઈએ; પણ ગફલતથી ભાતાં સાથે આંધ્યાથી કુતરે લઇ ગયું. વાણીએ સમજ્યો કે છોકરો હુંડી ચુમતી છે તેથી છોકરાને કહ્યું કે એવી તે શી ગફલત કે, “રોલો રાટલો કુતરે ખાધો.” એમ કહી તેણે છોકરાને એક પેઠ લખી આપી તે લઇ છોકરો પોતાને ગામ ગયો અને પંડનાં નાણાંનો ઉપયોગ પોતાની શાદીમાં કર્યો.

‘ રાણીના શાળો !

અડભંગ રાજ રંગે રાજે, સત વચનીઓ ત્યાંથી ભાગે.
અંધર નગરી રાજ નિહાલો, રંગ કદે રાણીનો સાલો.

આપણા લોકમાં કહેવત છે કે:—

“અંધેરી નગરી ચોપટ રાજ,
ટકે શેર બાલ ટકે શેર ખાજ.

વળી; એજ આખતમાં એક ખીને જ્વાલ છે કે:—

“અંધેરી નગરી ચોપટ રાજ, નહિ તમાને કોઇ કીસીકુ;
સાઠ પટેલ, નવ ચોધારી, કયા દેખના હસ બસતીકુ.”

ઉપર પ્રમાણેના કારભારથી એક રાજકુવર રાજ ચત્રાવતો હતો. રાજકુવર રાજનિતીમાં કે રાજવહીવટમાં કંઈ સમજતોજ નહિ. રાજ પ્રજા વચ્ચે કેવો સંબંધ હોવો જોઈએ, તેનું તો તેને લાગજ ન હતું. માત્ર તે એક પુતળાની જેમ રાજ કહેવાતો. રાજની ખરી સત્તા તો જુવમી માણસોના અને કારભારીઓનાજ હાથમાં હતી. આવી સ્થિતિમાં અમલદાર તેમજ દોષપણુ જુવમી માણસ પ્રજાને ગમે તેમ નીચેથી શકતા. શહેરની આવક જવક માલની જગત જે જેની મરજીમાં આવે તેમ લઇ ખાઇ જતા. તેઓનો એ આખતમાં એવોતો જુલમ હતો, કે કોઇ માણસ સો રૂપિયાનો માલ વેચના આવે તો માલની કિંમત સહાં, જકાતમાંજ પુરી થઇ જતી. વળી આ અંધેર કારભારમાં “ન્યાય” જેવો શબ્દ પણ હોવાતી ધરાવતો ન હતો, તો દાદ મેળવવાનું તો કહેવુંજ શું? આવી રીતે દિવસે દિવસે તે શહેરમાં જુલમ વધી પડ્યો, અને લોકોના જનમાલની કે આજની સત્તામની રહી નહિ છતાં, તે બેવકુફ રાજકુવરે પોતાના કારભાર

તરફ જરાપણ લક્ષ આપ્યું નહિ; તેમ તેના કોઈ મિત્રે પણ તેને આ વાતથી વાકેફ કીધો નહિ.

એક વખત એક લક્ષ્મી માણસ ભટકતો ભટકતો ધંધા મારે આ શહેરમાં આવી ચડ્યો. દરવાજામાં દાખલ થતાંજ દરવાને તેને અટકાવ્યો, અને શહેરમાં દાખલ થવાનો એક રૂપિયો માગ્યો. લક્ષ્મીએ વિચાર કર્યો કે જો શહેરમાં દાખલ થવાનાં પણ પૈસા પડે છે, તે શહેરની આમદાની સારી હશે, એમ ધારી રૂપિયો એક આપ્યો પણ આ શહેરને આવા સાત દરવાજા હતા, અને તે સાતે પચાસ કર્યા પછી શહેરમાં જવાતું. તેથી બીજા ભાગોએ આવતાં મહેત્રાંની માફક જગાતના પૈસા માગ્યા. લક્ષ્મીએ પહેલા દરવાજામાં એક રૂપિયો આપ્યાનું જણાવ્યું. દરવાને જોયું કે તેણે પહેલે દરવાજાએ એક રૂપિયો આપ્યો છે; મારે તેણે “બે” માગ્યા. લક્ષ્મીએ અનુમતિ દેવાથી દરવાજાના કહેવા મુજબ તેને પણ બે રૂપિયા આપ્યા, અને આગળ ચાલ્યો. આગળ આવતાં વળી ત્રીજા ભાગોએ આવી ત્યાં પણ તેને જકાત આપવાની ફરજ પાડવામાં આવી. એવી રીતે તે માણસને લક્ષ્મી દેવા કરતાં દરેક દરવાજાએ એક એક રૂપિયો ચડતી જગાત આપી શહેરમાં દાખલ થવું પડ્યું. શહેરમાં જઈ, બ્રૂચો દેવાથી મીઠાઈવાળાની દુકાને જઈ દરેક જાતની મીઠાઈના ભાવ પુછવા લાગ્યો. મીઠાઈવાળાએ સઘળી જાતની મીઠાઈ એકજ ભાવે; એટલે ટકે શેર આપવા કહ્યું. આથી નવાઈ પામી આ લક્ષ્મી આગળ ચાલ્યો, અને બજારમાં જઈ અનાજ, ભાજી, તરકારી, વગેરે ચીજોના ભાવ પુછવા લાગ્યો. તો બધે ઠેકાણેથી તેને “ટકે શેર” નો એકજ ભાવ મળવા લાગ્યો. બજારના ભાવ ઉપરથી નવાઈ પામી તેણે ઉપલો દોહરો જોડી કાઢ્યો, લક્ષ્મીએ શહેરમાં ફરી જોઈ લીધું કે આ શહેરમાં જેને જેમ ગમે છે તેમ બુલમ મુજબ છે; પણ સરકાર તરફથી કોઈપણ જાતનો બદોબરત કે અટકાવ નથી; મારે હું પણ કોઈ જાતનો બુલમી ધંધો કરું તો મને પણ કોઈ જાતનો અટકાવ થવાનો નથી. આમ વિચારી બીજે દિવસે સવારમાં તે મથાણ કાઢે જઈ બેઠો અને મુઠ્ઠા ઉપર કર લેવા ચાલુ કર્યો. આ ધંધાથી તે થોડા વખતમાં મોટો પૈસાદાર થઈ પડ્યો.

પ્રસંગોપાત એક વખત એવું બન્યું કે રાજાની મા મરણ પામી; તેથી તેને અગ્નિદાહ કરવા રાજા પણ સાથે મથાણમાં આવ્યો. લક્ષ્મીને ખબર પડી કે આ મૈયત રાજાની માની છે; છતાં પણ તેણે રાજાની બેવકુફીના લાલ લઈ હીંમતથી પોતાનો કર માગ્યો, અને જણાવ્યું કે જગાત આપ્યા વિના મુદદાને અગ્નિદાહ કરવા દેવામાં આવશે નહિ. મૈયત સાથે ગળેલા લોટિયાએ તેને, પૂછ્યું,

કે “તું કોણુ છે ? અને આ કર શેનો માગે છે ?” લક્ષ્મીએ જવાબ આપ્યો કે, “હું રાણીનો સાળો થાઉં છું અને મને મળેલા પરવાનાથી આ કર વંશપરંપરાથી ઉધરાવતો આવ્યો છું.” રાજના અધિર કારભાર પ્રમાણે કોઈએ આ બાબતમાં વધારે તપાસ કરી નહિ, અને તેને કર આપી રાજની માને અગ્નિદાહ કર્યો. ઘેર ગયા પછી રાજાએ રાણીને પૂછ્યું કે, “રાણીજી, તમારો સાળો મશાણુ કાંઈ બેસી શેનો કર લીધે છે ?” રાણી ડાહી અને ચતુર હતી, તેથી રાજાને તેના રાજકારભારની બાબત હંમેશા ચેતવણી આપ્યા કરતી અને ધણી ધણી રીતે સમજાવતી; પણ રાજા મૂખ હોવાથી તેનું કહેવું ગણાકારતો નહિ. રાણીએ રાજાને જવાબ આપતાં કહ્યું કે “હું રાજા મશાણુ કાંઈ બેઠેલા માણસે તને જવાબ આપતાં ભૂલ કરી છે; કારણ કે તે મારો સાળો નહિ પણ તારી મુખાંધિનો નમુનો છે. જે રાજા જી આંખે આંધળો હોય તેના રાજ્યમાં આવી જાતના બુલમથી પ્રજાને પીડામાં આવે તેમાં શું નવાઈ ! જે અખે તારી પાસેથી પણ હિંમત રાખીને ઝોટા નામથી કર લીધો; છતાં પણ તે કાંઈ તપાસ કર્યો નથી. તો તારી દૈવત પર વધારે ભુલમ ગુજરતો હોય તો તે બિચારાં કેની આગળ દાદ મેળવે ! કારણ કે જે સકેરનો રાજા બેદરકાર તેની પ્રજાનો ઇન્સાફ કર્યા થાય ? વળી જેને એટલું પણ જ્ઞાન નથી કે સ્ત્રી જાતીનો તો સાળો હોઈ શકે નહિ. કેતે પુરુષ રાજગાદી ઉપર રહી શું કરેલ કરવાનો હતો.”

અધિરી નગરી ને ગંડુ રાજ, ટકે શેર ભાલ ટકે શેર ખાજ.

અધિર નગરી, કલદર ગામ, રાજ અલ્લાઈ ગંડુ રાજ,
જે માગો તે એકજ લાવે, મન ઇચ્છા ભાજન જમાવે.

ઉપર કહી તેવી એક અધિરી નગરીમાં એક સાધુ પાતાના ચેલા સાથે જઈ ગયો. પોતે એક જર્માપર ઉતારો કરી ચેલાને ગાનમાં મીખ માગવા માકર્યો. ચેલાએ ઘેર ઘેર ફરી થોડો આટો મેળવ્યો. પછી તેણે વિચાર્યું કે આટાનો થોડો ભાગ બજારમાં વેચી આવું તો લાકડાં વગેરે ખીજો કંઈ સામાન લઉં. એવા ઇરાદાથી તે બજારમાં ગયો અને દુકાને દુકાને ફરી સાંધનો ભાવ પૂછ્યો. દુકાન-

દારોએ એવો જવાબ આપ્યો કે દરેક ચીજ દેકે શેર મળવાની. એ ઉપરથી એલો વિચારમાં પડ્યો કે, આ નગરમાં અંધેર જણાય છે; કારણ કે બધી ચીજ એકજ ભાવથી મળેછે. બજારમાંના એક માણસે તેને જવાબ આપ્યો કે “અંધેરી નગરી ગાંડુ રાજા, દેકે શેર લાલ દેકે શેર ખાજા,” એટલે કે આ શહેરનો રાજા ગાંડો હોઈ અહિં તુ બજાર પણ આપું ગાડું છે. વેપારીએ તેને લાકડાં, તરકારી, અને ‘મીઠાઈ બધું’ એકજ ભાવે આપવા જણાવ્યું. આથી એલો એલો નવાઈ પામ્યો, અને રાજા યથ પોતાની પાસેના બધા આટાની મીઠાઈ લીધી, અને પોતાના ગુરૂ આગળ જઈ મેલી. એસે ગુરૂને જણાવ્યું કે “તમારે જેટલી મીઠાઈ ખાવી હોય તેટલી ખાવ; કારણકે અહિં કાંઈ મીઠાઈના બાંવ મોંઘા નથી અને ખાધા ખોરાકની બધી ચીજ એકજ ભાવે મળેછે.” વેરાગી ગુરૂએ જણાવ્યું કે, “જે શહેરમાં એવા એક સરખાજ ભાવ હોય ત્યાં એક રાત પણ રહેવું યોગ્ય નથી, માટે આપણે અત્યારેને અત્યારેજ બીજો ગામ જતા રહીએ, કારણ કે ત્યાં ખાધા ખોરાકી સંબંધી આવો અંધેર કારભાર હોય, ત્યાંના ઇન્સાફ પણ એવોજ અંધેર હોય; માટે હું તો અહિંયા એક ઘડી પણ થોભવા રાહ નથી. તું જલદી તૈયાર થા.” એસે કહ્યું “ગુરૂ! આ ગામનું આવું સરતું ખાવાપીવાનું મુકી બીજા દરિદ્ર ગામમાં હું નથી આવવા માગતો. ખાવાપીવાની આવી મજા છોડી હું તમારી સાથે નથી આવી શકતો. તમારે જવું હોયતો સુખેથી જવ.” શિષ્યના આ શબ્દો સાંભળી એલો સાધુ તરત ત્યાંથી ચાલતો થયો. એલો એલો તો દરેકજ ગામમાંથી આટો માગી લાવી તે બદલ બરાબર મીઠાઈ લઈ ખાવા લાગ્યો. એક તો એ શ્રીકર અને પાછું આવું ખાવાનું મળવાથી તેનું શરીર વધી ગયું, અને હાથીની માફક ગામમાં ફરી પોતાનો વખત સુખેથી ગુજારવા લાગ્યો, અને ગુરૂની મૂર્ખાઈ માટે તેને ધિક્કારવા લાગ્યો.

એક વખત એવું બન્યું કે ચાર ચોરો એક શાહુકારને આં ચોરો કરવા ગયા. ઘેરમાં દાખલ થવા સારૂ દિવાલ કોતરી રસ્તો કરવા લાગ્યા. દિવાલ કોતરતાં નબળી હોવાથી નીચે પડી અને ચોરો તે નીચે આવવાથી ચગદાઈ મરણ પામ્યા. ચોરોની મા રાજાજી પાસે ફરીઆદ કરવા ગઈ કે ફલાણુ શેઠે પોતાના ઘરની દિવાલ નબળી બાંધ્યાથી, મારા ચારે દીકરા તે નીચે ચગદાઈ મરણ પામ્યા. રાજા જાતે મૂર્ખ હોવાથી તેનો ઇન્સાફ પણ ઉંઘા હતો; અને તેથીજ તેના શેઠરને “અંધેરી નગરી” કહેતા હતા. રાજાએ એલા ઘરઘણીને પકડાવી પોતાની હજીરમાં બોલાવ્યો. અને કહ્યું કે, “તે તારું ઘર નબળું બાંધ્યાથી ચાર માણસનો જીવ ગયો; અને તેથી આ છુટી સ્ત્રીને ઘડપણમાં કેષ કમાનાર ન હોવાથી મોટું દુઃખ થયું છે.”

તેટલા માટે તને સૂળીએ ચડાવવામાં આવશે". ધરધણીએ સમય વિચારી જવાબ આપ્યો, કે "રાજ સાહેબ ! તેમાં મારી તકસીર શાની ? કઠીઆએ દિવાલ નખળી બાંધી તેથી આ માઠો બનાવ બન્યો છે". રાજએ કઠીઆને પકડી મંગાવ્યો, અને કહ્યું કે "તે દિવાલ નખળી બાંધી તેથી ચાર પુરૂષનાં ખુન થયાં છે; માટે તને ફાંસીએ દેવામાં આવશે". કઠીઆએ પોતાનો બચાવ બોળી "જાણીયું કે, 'બંદેનવાજ ! એમાં મારી તકસીર જરા પણ નથી. દિવાલ બાંધવા જે સુને તૈયાર કર્યો હતો; તેમાં બીસ્તીએ પાણી વધારે નાખ્યાથી સુને નરમ થયો; અને દિવાલનું કામ નખળું થયું". અનાડી રાજએ આ ઉપરથી બીસ્તીને પકડાવ્યો, અને સુનામાં વધારે પાણી નાખવા માટે તેને ફાંસીએ ચડાવવાનો હુકમ કર્યો. બીસ્તીએ પોતાનો વિચિત્ર બચાવ કરતાં કહ્યું કે, "હું જ્યારે સુનામાં પાણી નાખતો હતો; ત્યારે રસ્તે થઈને મુઠ્ઠાં સાહેબ પુર દબદબાથી સ્વારી કાઢી જતો હતો. તે રમુજ દેખાવ જોવામાં માફ ચિત્ત લાગ્યાથી પાણી વધારે પડી ગયું. પાણી રેડ્યા પછીજ જ્ઞે તે મુઠ્ઠાં ત્યાંથી નીકળ્યો હોત, તો આ માઠો બનાવ બનત નહિ". મૂર્ખ રાજએ અછલતી ખામીને લીધે વળી મુઠ્ઠાંને પણ પકડી મંગાવ્યો, અને તેને જાણીયું કે "બીસ્તી સુનામાં પાણી નાખતો હતો, તે વખતે તારી સ્વારી નીકળવાથી તેનું ચિત્ત તે ઉપર લાગ્યું; અને તેથી સુનામાં પાણી વધારે પડવાથી દિવાલનું કામ નખળું થયું; અને પરિણામે ચાર માણસોના જીવ ગયા; માટે તને સૂળીએ ચડાવવો જોઈએ". મુઠ્ઠાંએ કહ્યું, "જહાંપના ! એમાં મેં શું તકસીર કરીધી ? "રાજએ કહ્યું કે, " પાણી રેડવાનો વખત પુરો થયા પછી હું ત્યાંથી પસાર થયો હોત તો આવો માઠો બનાવ ન બનત. " મુઠ્ઠાંને ખીચારને પોતાનો બચાવ કરતાં ન આવડ્યો તેથી તેને સૂળી દેવા લઇ ગયા.

થોડી વાર પછી એક અમલદારે રાજને જઈ કહ્યું, કે સૂળીની અણી તો જાડી છે, અને તે મૂઠ્ઠાંના પતલા ગળામાં બરાબર બેસતી નથી. રાજ ખીજવાઇ ગયો અને બોલ્યો કે, " દરેક કામને વાસ્તે મને શું પુછવા આવેછો ? જેમ તમારા ધ્યાનમાં આવે, તેમ શા માટે કરતા નથી ? " મુઠ્ઠાંનું ગળું પાતળું છે, તો કોઇ માતેલા પુરૂષને શોધી લાવી મુઠ્ઠાંને બદલે સૂળીએ ચડાવો, એટલે ખૂનને બદલે ખૂન લેવાઇ જશે". મુઠ્ઠાંને માથે બેઠેલું ચકકર બસી ગયું, એટલે રાજના અમલદારો કોઇ જાણ માણસને શોધી લાવવા ગામમાં નીકળી પડ્યા. ફરતાં ફરતાં તેઓની નજર પેલા અલમરત ચેલા ઉપર પડી. રાજના માણસો તેને પકડી સડી દેવા લઇ ગયા. ચેલો બિચારો આ બધો દેખાવ જોઇ-સાંભળી લાચાર થયો; અને તેને પોતાના ગુરૂના આ શહેરના ઇન્સાફ આગતમાં વચનો યાદ આપ્યા. ચેલાએ

કકલુદી સાથે પેલા કારભારીજાને વિનંતી કરી કે, “ મને તમારે શૂળીએ ચડાવવોજ હોય તો ખુદીથી ચઢાવો; પણ મરતી વખતે મને એક વખત મારો ગુરુ જે આ ગામની નજીકનાજ બીજા ગામમાં છે, તેને મળી આવવા દો”. કારભારીએ તેની માંગણી કશુંલ રાખી, તેને તેના ગુરુ પાસે લઇ ગયા. એણે પોતાના ગુરુને પગે પડ્યો, અને તેની શિખામણ પ્રમાણે નહિ ચાલવાથી જે વખત આવ્યો હતો, તે બધા કહી સંભળાવ્યો, ગુરુએ તેને કહ્યું કે, “તારી ઉપર આ પ્રસંગ આવ્યો તેમાં તારો પોતાનોજ વાંક છે.” ખારા જેવી નીચ બાળત માટે મારા કહેવાનો તિરસ્કાર કર્યો, અને ખાવા માટેજ તેં મારી સોગત પાશુ સદાને માટે છોડી.” એલાએ ગુરુને પગે પડી પોતાનો વાંક કશુંલ્યો; અને તેની મારી માગી. ગુરુ દયા આવ્યાથી તે એલાની સાથે અંધેરી નગરીમાં આવ્યો, અને કારભારીને કહ્યું; “ તમે જઇ રાજાને અહિં બોલાવો. ” બોલાવવા પ્રમાણે રાજા શૂળી પસં આવી હાજર થયો. તેને પેલા ગુરુએ જણાવ્યું કે, “ અત્યારે એવું ચોષડીયું છે કે જે રાખસ શૂળીએ ચડે તેને શાસ્ત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે મોટું સ્વર્ગ મળે માટે હું એલાને બહારે શૂળી પર ચડું છું”. એમ કહીને શૂળી પાસે ગયો કે તરત પેલા એલાએ તેને આંચકા મારી શૂળી પર પોતે ચડવાનો આગ્રહ કર્યો. આ પ્રમાણે ગુરુ અને એલા વચ્ચે ઢેઢોડ વખત ખુબ રકબડ ચાલી આ દેખાવ પેલા રાજાએ જોઇ પોતે શૂળીપર ચઢી સ્વર્ગે જવા ધાર્યું, અને તેથી તેણે પેલા ગુરુ-શિષ્યને ગામથી બહાર કાઢી પોતે શૂળીપર ચઢ્યો જે રાજાને પોતાને જાતી અક્ષલજ ન હોય તેના વખતમાં આવા બનાવ અને તેમાં શું નવાઇ !

સખ સખકી સંભાળીઓ, મેં મેરી ફેરતાં હું.

અકલ અકલમે ફેર પડે, હિંજુ અકલ ગંવારે,
કમાલ અકલમંદ, શુલભર કરે ખિરમાર.

અંગ્રેજ હકુમતમાં દેશી લશ્કરની એક ટુકડી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જતી હતી. ત્રણે દૂર પહોંચ્યા પછી ભુખ શાંત કરવા તથા વિસામો ખાવા એક નદીને કાંઠે છાવણી નાખી. છાવણી કરી દરેક સિપાઇ પોતાને વાસ્તે રસોઇની તૈયારી કરવા મંડી પડ્યો. એક મુસલમાન સિપાઇ રસોઇ માટે કુવા ઉપર પાણી લેવા ગયો હતો, તે પાછો વળતાં પોતાનો ચુલો ભૂટી ગયો. આ ગફલતથી તે સિપાઇ

ખીજ હિંદુ સિપાઇના ચુલા આગલ જવા માંડ્યો. આથી તે ચુલાનો ધણી જે હિંદુ સિપાઇ ખીજ સિપાઇઓ સાથે ટોલે મલી વાત કરતો હતો, તેણે ત્યાં બેઠા બેઠાજ ખૂમ મારી કે, “એ ચુલા તો મેરા હૈ”; આ પ્રમાણે તે મુસલમાન સિપાઇ ખીજ ધણીએ ચુલા આગળ જઇ પાછો ફર્યો. દરેક પોતાનો ચુલો જોઈ ખૂમ મારતા; પણ કોઇ તેને તેનો ચુલો બતાવતું નહિ. આથી તે ધણો ગુસ્સે થયો, એક તો રસ્તામાં ચાલવાથી તેને થાક અને ભૂખ બહુજ લાગ્યાં હતાં અને વધારામાં પીઠ ઉપર પાણીનો ભાર હતો. આથી કંટાલી જઇ તેણે પાણીના વાસણને નીચે મુકી, હાથમાં મોટા પત્થર લઇ બેઠો કે “સળ સ મકી સંભાલીઓ, મેં મેરી ફેરતા હું” આ શબ્દ સાંભળી દરેક સિપાઇ પોતાનું વાસણ પુટી જવાના લયથી ચુલા પાસે જઇ બેઠા. આવી રીતે બધા પોતપોતાના ચુલા આગળ બેસી જવાથી પેલા મુસલમાન સિપાઇનો ચુલો ખાફી રહ્યો તે પેલા મુસલમાનનો ફર્યો.

અતિ લોભ તે પાપનું મુળ

લોભી ગમિમા વસે લોભીયા, લોભે ઈજગત મય,
લોભ કરાવે પાપ સેંકડો, જગમા અતી હિણાય.

માતર નામના એક પરગણાને પાદર એક બાવો છાપડું નાખી આપેલા ઉપર ઘૂણું ધખાવી જ્યાં બેસી રહેતો. તે કર્યાથી વીશ ગાઉ દૂર અનાર કરીને એક શામ હતું. બંને ગામડાઓ દરીઆ કઠિ આવવાથી વેપાર રોજગારને લીધે આબરૂદ નહતો. બંને ગામના લોકો ધણું ખર્ચ સમુંદ્ર માર્ગેજ એક ગામથી ખીજે ગામ જતા, તે બંને ગામ વચ્ચે જમીનભાગ પછુ હતો; પરંતુ તે ઉજડ અને છુટારા લોકોની વસ્તીવાળો હોવાથી તે રસ્તે ધણું થોડાજ માણસો આવળ કરતા. એક વખત એવું બન્યું કે માતરથી પચાસ કોસ આવેલા એક ગામનો વેપારી ઉધરાણી માટે ફરતો માતરમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં તેને પોતાની ઉગરાણીના રૂપિયાની મોટી રકમ મળી. વાણીઆએ વિચાર કર્યો કે ઠેક અર્હિં સુધી આવ્યો છું, તો અનાર કર્યામાં પણ ફેરો મારું, જો પૈશા ફેરવવાની પીડાથી આળસ કરીશ તો પાછું ઘેર જઈ આ પૈશા મુકી પાછું અનાર આવવું પડશે. વાણીઆએ વાહણનો અર્થ બચાવવાના વિચારથી જમીન માર્ગેજ અનાર તરફ

જવા નિકસ્યો. ગામને પાદરે તે પેલા વેરાગીની ઝુંપડામાં ચલમ પીવા બેઠો. વેરાગીએ ચલમ પાછ, ભાંગ, ગાંઝે કે, ચરસ પીતો હોય, તો તે પાવા જણાવ્યું. વાણીઆએ ભાંગ પીધી અને થોડોવાર વેરાગી સાથે વાતોના તડાકા માર્યા. વાતચીત ઉપરથી વેરાગીએ જાણી લીધું કે વાણીઆ પાસે પૈસાની મોટી થેલી છે. થોડોવાર પછી વાણીયો અનાર કર્યા તરફ જવા તૈયાર થયો. વેરાગીએ તેને કહ્યું કે, “જે ભાઈ તારે અનાર કર્યા તરફ જવું હોય, અને તારી પાસે જોખમ હોય તો સાથે ન લઈ જતો; કારણ કે રસ્તામાં ઘણો ભય છે; માટે જે કંઈ હોય તો માતરમાં મુકી જાણે”. આ શબ્દો સંભળી વાણીયો ખીધો અને વિચારમાં પડ્યો. માતરમાં વાણીઆને એક વેશ્યા સાથે દોસ્તી હતી, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે તેને ત્યાં પૈસાની થેલી મુકીને જઈ; પણ પાછો વિચાર થયો કે વેશ્યા તો વખતે પૈસા ખાઈ જાય. વેરાગીની વાતચીત પરથી તેને સારો માણસ ધારવામાંજ વાણીઆએ ભૂત ખાધી; અને તેણે વેરાગીને કહ્યું, કે “રસ્તામાં ભય છે તેથી હું મારી પાસેના જોખમ તમને સોંપવા માગું છું. વળતી વખતે તે હું પાછો લઈ જઈશ”. વેરાગીએ કહ્યું, “તારું જોખમ સંભાળવાની મને જરાએ ગરજ નથી, પણ તે તારે અહિંજ મુકી જવું હોય તો ઝુંપડીમાં જઈ, તને યોગ્ય લાગે તે જગાએ દાટી આવ, અને પાછો વળે ત્યારે તેજ જગાએથી કાઢી લેજે; કારણ કે હું આ ધુણી આગળથી રાત દિવસ ઉઠી શકતો નથી.” વાણીઆએ વેરાગીના કહેવા ઉપર પુરો વિશ્વાસ રાખી ઝુંપડીમાં જઈ એક જગાએ ખાડો કરી તેમાં રૂપીઆની થેલી દાટી, અને અનાર કર્યા તરફ ચાલ્યો. વાણીઆના ગયા પછી વેરાગીએ તે જગાએથી થેલી કાઢી લઈ ખીજ કાઢ જગાએ દાટી દીધી; અને વાણીઆવાળી જગા ઉપર ધૂળ વાળી તેને અસલ માફક કરી દીધી. ખીજે દિવસે વાણીયો પાછો આવ્યો અને ‘કહેવા લાગ્યો કે, “આવા હું મારી થેલી કાઢી લઉં છું”. વેરાગીએ કહ્યું, “તારી વસ્તુ તને મુખારક.” વાણીઆએ ઝુંપડીમાં જઈ પોતે દાટેલી જગાએ તપાસ કરી પણ તેમાં શું હોય કે તે બિચારો લે. આ ખબર વાણીઆએ વેરાગીને આપ્યા એટલે પેલા વેરાગીએ કહ્યું, “ભાઈ હું શું જાણું કે તારું ધન તે કયાં દાટ્યું છે? તે જ્યાં દાટ્યું હોય ત્યાંથી કાઢી લેવાને તને જરા પણ મનાઈ નથી.” વાણીઆએ ઝુંપડી માંહેનો ઘણો ભાગ ખણી નોખ્યો, પણ ત્યાં શું હોય કે તેને મળે? આથી તે લાચાર થયો અને તેને કહેવા લાગ્યો, “આવા ઇસ જમીનમેં તો કુંહં નહિ હે!”. આવો બોલ્યો, “ભાઈ! મેં બહાર બેસનેવાલા અંદર કયા હુવા ઇસ્કી મુઝે કયા ખયર! વખતપર કોઈ નિકાલ કે લે ગયા

હોય તો મુજે ઉસ્કી કયા માલુમ ? ઔર તુમે ઉસ્મે દાટા થા કે નહિ, એ બી...
 મેરેકુ કયા માલુમ ?" વાણીઓ આથી નિરાશ થઇ રડતો રડતો વેશ્યાને ઘેર
 ગયો, અને તેને બધી વાતથી વાકફ કીધી. વેશ્યાને ખબર હતી કે તે વેરાગી
 ધણાં માણસોને એવી રીતે ઠગી તેનું જે હોય તે હોખ્યાં કરી જાય છે, માટે
 તેને શિક્ષા આપવાનું નક્કી કર્યું, અને વાણીઆને દીવાસો આપ્યો કે, "કાંઈ
 શીકર નહિ હું તારી થેત્રી હમણાં પાછી લાવી આપું છું". તેણે વાણીઆને
 શીખવ્યું, કે હું કાલે સવારે નવ વાગ્યે તેના ઝુંપડા આગળ જમણ. તું ત્યાં
 સાડા નવ વાગે આવી રહી કુદીને વેરાગીને કહેજે કે, "બાવા મેરી ગઠરી દો."
 ત્યાર પછી વેશ્યાએ પોતાના ચાકરને હુકમ કર્યો કે, "કાલે દશ વાગે તું ઝડપથી
 બાવાની ઝુંપડીએ આવીને મને ખબર દે કે, તમારો ભરથાર આવ્યો છે અને
 તમને ઝડપથી બોલાવે છે". આ પ્રમાણે ઠરાવ્યા પછી બીજે દિવસે સવારે નવેક
 વાગ્યે તે વેશ્યા પેલા વેરાગીના મઠ આગળ ગઈ. વેશ્યાએ આ વખતે ધણુંજ
 ધરેણું પહેલું હતું; તેથી તેણે વેરાગીને ડાળ કરીને પૂછ્યું, કે "બાવા અનાર
 ગામ તરફ જતાં રસ્તામાં કંઈ ધારતી છે કે ? કારણ કે મારે મારી બહેનને ત્યાં
 લગ્નમાં જવાનું છે." વેરાગીએ જોયું કે આ ધણો મોટો શિકાર મળે છે તેથી તે
 બોલ્યો કે, "બાઇ મેં તો અહિંઆં બેઠેનાલા હું. કીસે ખબર કે રસ્તેમે
 કયા હોતા હે, પણ લોકોની બાતસે ઇતના જાણતા હું કે રસ્તેમે બદમા-
 શોકા ત્રાસ બહુત હે. ઔર આદમીકુ કાટનેમે ઇસ્કુ જરા પણ ડર નહિ
 હે." ત્યારે પેલી વેશ્યાએ કહ્યું, "બાવા જ્ય તો મુજે બાત ડર લગતા હે. ઔર
 મેં ઔરત જાત હું, ઉસ વાસ્તે મેરા સખ દાગીના આપકુ સંભાળને કે વાસ્તે તરફી
 હેતી હું, તો મેરીપર ઇતના મહેરબાની કીજીએ." વેરાગીએ જાણ્યું કે આ તો
 "ભાવણું" તે વેદે ફરમાવ્યું તેના જેવું થયું. એમ ધારી કહ્યું, "કે મુજે
 કીસકા કુછ અર્થતા નહી, મગર તુમેરી ખુશી હુઇ તો મેરી ઝુંપડીમાં તુમકુ
 અમ્મલ લગે ઉધર દાટ દો. ઔર પીછે નીકળતી વખતે લે જાના." વેશ્યાએ
 કહ્યું, "બાવા તુમેરા કહેના સમ્યા હૈ ઉસ વાસ્તે મેરા સખ દાગીને ગઠરીમે બાંધ-
 કે ઝુંપડી કે બીચમે ડાલતી હું." એમ કહી તે બાવાની સામે બેઠી અને જમીન
 ઉપર રૂમાલ પાથરી તેમાં એક પછી એક બધા દાગીના ઉતારી મુકવા લાગી.
 ઐતલામાં પેલા વાણીઓ રડાપીટ કરતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને વેરાગીને કહેવા
 લાગ્યો કે, "બાવા મેરી ગરીબકી ગઠરી તુમેરી ઝુંપડીમેં ગુમ હુઇ હૈ તો આપ
 પસ ગરીબપર મહેરબાની કરકે ઉસકા પત્તા દેતા ચાહીએ". વેરાગીએ જાણ્યું
 કે જે આ વાણીઆની વાતને જરા ચોળીશ તો આ સ્ત્રી પણ એતી જશે કે

આવો માણસોને હસાવે છે, એમ મારી તેણે કહ્યું કે, “જનીયા બાપ, તુમેરી ગઠરી સુમ દુધની ઘસ વાસ્તે મેં અહુત ગમગીન દુવાયા અને ઇસ વાસ્તે મેં ને હુંપડીમે તપાસ કરા તો તુમેરી ગઠરીકા પત્તા મીસા દે. નો સુમ નવ હુંપડી મેંસો તુમેરી ગઠરી લેતો.” વાણીએ હુંપડીમાં જઈ આવતેમ જતાવેલી જગાપર તપાસ કરી અને પેંચાતી થેલી મળી તે સમ્મ લીધી. પેલી વેરમા દહુ તોપરેણાં ઉતારતી બેઠી છે એવામાં તેના ચાંદરે આવી કહ્યું કે, “બાપ સાહેબ ! આપકા આવિંદ આના દે, સો તુમક જલદી બોલાને દે.” આ ઉપરથી વેરમાએ ઉતારેલા બધા દામીના ઝડપથી પહેરી વેરાગી સાથે નાચ કરવા લાગી. વાણીએ પણ તેની સાથે નાચવા લાગ્યો. આ જાને જગાને નાચતા જોઈ પેંચો વેરાગી પણ તેમની સાથેજ દુધવા લાગ્યો. આ જોઈ પેંચી વેરમા બોલી કે:—

“મેં નાચું મેરા પીયુ ઘર આવે, મેં નાચું મેરા પીયુ ઘર આવે,
જનીયા નાચે સો ગઠરી પાગે, જનીયા નાચે સો ગઠરી પાગે,
તું કયું નાચે બેરાગી બાપ ?”

આ સખ્તો સાંભળી વેરાગીએ જવાબ વાળ્યો કે:—

“તું નાચે તેરા પીયુ ઘર આવે, જનીયા નાચે સો ગઠરી પાગે.
તો મેં નાચું આજ અહુત પાગે; એકી કરાવુ દે સન લે બાપ.”

એમ કહી પેંચો વેરાગી બોલ્યો કે, “અતિ લોભ તે પાપતું મૂળ.”

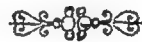
હન્સાનનું ટુંકારે મોત.

લાલ વાવડો મૂકે લકડો, નહિ સરમ કે લાલ.
સર આવચર નાચે નડી, પેટ બંધવે કામ.

એક શહેરમાં વહરના અને ત્યાંના એક સોદાગરના ઓકરને અહુત દોરતી હતી. તે જાને જણાએ દંમેશા કરવા દરવામાં પણ સાથેજ રહેતા. તેઓ દર-રોજ સાંજને વખતે નદીકાંઠે જ્યાં પતીદારીઓ પાણી ભરતી ત્યાં બેસતા અને પતીદારીઓનો અને બીજા સહદારીઓનો દેખાવ જોઈ આનંદથી ગોળિટ કરી ઘેર જતા. થોડા વખત પછી એક ત્રીજો માણસ જે લકડો અને રંડીયાજ હતો તે પણ તેમની સાથે બેસવા લાગ્યો. આ ત્રીજા માણસની ચાલચલગતથી

તેઓ બંને અમણ હતા, તેઓએ તેને પણ પોતાના જેવા નિખાલસ દીલનો ગણી પોતાની સાથે ભેળવ્યો. આ બંને જણાઓ તો ચોખા દીલથી પતીહારીઓ તરફ ભ્રેષ્ઠ નિર્દોષ રમુજ કરતા; પણ આ માણસ તો તેઓની કુમકનો લાભ લઈ છુપી રીતે પોતાની નીચ મતલબ પાર પાડતો. એક દિવસ તે લકંગાએ કાંઈ ખાનદાન માણસની કન્યા ઉપર નીચ હુમલો કર્યો. આ બાબતની ખબર પડતાં પેલા લકંગાને તેમજ તેની સાથે બેસનાર બંને અમીરખદાઓને પણ કાટવાલે પકડ્યા. બીજે દિવસે ઇન્સાફ વાસ્તે કાટવાલે તેમને કચેરીમાં ઉભા કર્યા. આ તહેામતદારોમાં બંને અમીરખદાને ભેષ પાદશાહે વિચાર્યું કે કાટવાલ કેવી રીતે ન્યાય કરે છે તે હવે જ્ઞેવાતું છે. ફરીઆદી તરફના સાક્ષી શી વાથી કાટવાલને જણાવ્યું કે, જે જગાએ પેલા બે જણાઓ બેઠા હતા તેજ જગાએ પેલો લકંગો પણ બેઠો હતો, અને ત્યાંથી ઉઠી તેણે પેલી સ્ત્રીની આબરુ ઉપર હુમલો કર્યો હતો. આ દેખાવ ઉપરથીજ પેલા લકંગાને ઈસ્કેરવાનો આરોપ પેલા અમીરખદાઓ ઉપર ફરીયાદીઓએ મૂક્યો હતો; પણ અમીરખદાઓના ખુલાસાથી તે આરોપ હટી જાય તેમ હતું; પણ એ બાબતમાં ફરીઆદી તરફની એક સાક્ષી તેઓના ખુલાસાથી વિરુદ્ધ હતી, પણ તે સાક્ષી કાંઈ વધારે વજનદાર ન હતી. આ ઉપરથી કાટવાલે વિચાર્યું કે બંને અમીરખદાઓ તેઓના ખુલાસા પ્રમાણે નિર્દોષ છે ખરા; પણ તેઓની બૂલ એટલીજ કે તેમણે આ લકંગાને વગર વિચારે પોતાની સોબતમાં લીધો. આમ ખારી તેણે પેલા બંનેને જણાવ્યું કે, “સારા આબરુદાર માણસના ફરજદે આવા લુચ્ચા માણસોની સોબ-તમાં રહી પોતાની આબરુને ધકકો પહોંચાડવો તે યોગ્ય નથી.” એટલું કહી તેણે પેલા બંનેને છોડી મૂક્યા, અને પેલા લકંગાને અવળે ગધેડે બેસાડી, આખા શહેરમાં ફેરવી છોડી મુકવાનો હુકમ કર્યો. પાદશાહે વહરના આ ઇન્સાફને વાંજી માન્યો, પણ રમુજને ખાતર કહ્યું કે, “કાટવાલજી ! તમે વહર અને સોદાગરની સહેમાં તણાઈ તેના ફરજદોને બે શબ્દ કહી છોડી મૂક્યા, અને પેલા ગરીબ માણસને ગધેડે બેસાડી ફેરવવાનો હુકમ કર્યો. કાટવાલે જણાવ્યું કે, “હજાર ઇન્સાનનું દુઃકારે મોત, વહર અને સોદાગરના છોકરાઓ ખાન-દાનો છે, જેથી તેને બે શબ્દો પણ બે તીરના જેવા સાલતા હશે; પણ પેલા ગધેડે બેસનારને તેનું કાંઈ નથી. જે પાદશાહ સલામતને તેની ખાત્રી કરવી હોય તો તે ત્રણે શખ્સની પછવાડે એક એક છુપો જમસુસ મુકવો. તેઓના ખુલાસાથી આપની શંકાનું સમાધાન થશે”. આ ઉપરથી પાદશાહે તે ત્રણે જણની પછવાડે એક એક છુપો જમસુસ મોકલ્યો. તેઓએ પુરતો તપાસ કરી

આતમી આપી કે, “સોદાગરનો છોકરો મુસાફર તરીકે શહેર છોડી ચાલ્યો ગયો, અને વજીરના છોકરાએ અહિંથી નિકળી શહેર બહારના કુવામાં પડી આપઘાત કર્યો ! પણ પેલો ગધેડે બેસનાર તો તદ્દન નફ્ટ જણાયો, કારણકે તે જ્યારે મોહલામાં ફરતો હતો, તેવામાં તેનો પાડોશી તેને મળ્યો. તેણે તેની સાથે પોતાની બેરીને કહાવ્યું કે, ‘હું’ ગધેડે બેસીને અર્ધું શહેર તો ફરી ચુક્યો છું, હવે માત્ર અર્ધું ફરવું બાકી છે’ તે પુરું કરી હમણાં ધેર આવું છું, તો તું ગરમ પાણી તૈયાર કરી રાખજે કે જેથી આપીને તરત ડીઝ શેકું”. આ ખુલાસો સાંભળી કચેરીના બધા માણસો ધણાં દીવગીર થયાં. કાટગાલે પાદશાહને જણાવ્યું કે, “ખુદાવિંદ, જેઓ ઇનસાન છે તેઓને માટે એક શબ્દ પણ તીરથી પણ વિશેષ છે, પણ જેઓ બેઆબરૂ છે તેને માટે ખરાબમાં ખરાબ શિક્ષા પણ કાંઈ અસર કરતી નથી, પણ કિલતા તેઓ શિક્ષા ભોગવવાથી વધારે નફ્ટ બને છે. તેની આ મુકર્દમાના પરિણામ ઉપરથી પાદશાહ સલામતને વિશેષ ખાતરી થશે.”

મા મેં ભલા કે મેરા ભાઈ

હરામખોર એમ પુછે માતને,
હવે લાણું હું ક્વો સારો. શુભ મારા તું મા.
માત કહે તું પુછે શેનો, મન માહે મલકાઈ,
તું તો જખરો દેહ ખુવાછે, લાઇ તારો કસાઇ.

એક મુસલમાન પોતાની પાછળ બે બાળક અને એક છુદો સ્ત્રીને મુકી મરણ પામ્યો હતો. બાળકો નહાના હોવાથી તે છુદો સ્ત્રીને ધન્ય વહીવટ અગ્રાવી તેને ઉછેરવાની બહુ મુશ્કેલી હતી, વધારામાં તે બંને છોકરાઓ ધણાં અટકચાળાં અને ખરાબ ચાલનાં હતાં. તેઓ દરરોજ મહોલામાં તોફાન કરી ગામના બીજા છોકરાઓ જોડે અડડતા. જો કોઈ માણસ તેને સમજાવે તો તેને પણ ગાળોનો વરસાદ વરસાવતા. આથી ડાશી પાસે દરરોજ તે છોકરાઓની ફરી-આદ આવતી; વળી તેઓ રોગી પણ હતા. તેથી તે છુદોને મહેનત સાથે પૈશાની પણ ખરબાદી થતી. તે છોકરાઓ માત્ર તોફાન મસ્તીથીજ અટકે એવા ન હતા, પણ ચોરી વગેરે સધળા બેસનમાં સંપૂર્ણ હતાં. એક દિવસ તેના મોટા છોકરાએ એક મુસલમાન ગ્રહસ્થની આઠ વરસની છોકરીને પંદર રૂપિ-

યાના સાંકળા વાસ્તે મારી નાખી. જેમાં તે બિચારીએ નાણાંની મોટી બરબાદી કરી ત્યારે તે મહા મૂશીબતે ઘૂટ્યો. તે છોકરાઓ એવા તો આળસુ હતા, કે કાંઈ ધંધો રોજગાર ન કરતા, એટલુંજ નહિ પણ ધરનો સરસામાન પણ લાવી ન આવતા. સવારમાંથી ઉઠીને જતા તે પાછા રાતના સુવા વખતે ઘેર આવતા. કાંઈ કાંઈ દિવસ તો આખા દહાડામાં જમવા પણ ન આવતા. આવી રીતે તે છોકરાઓના ત્રાસથી, ધરના કામકાજથી તથા ઘડપણથી અશક્ત થઈ, 'ત્યારે તેણે ધરનો સરસામાન લાવવાનું છોડી દીધું', અને પાડોશીઓની ખુશામત કરી તેની પાસે મંગાવવા લાગી. એક વખતે છુટ્ટી આ બધા ત્રાસથી કંટાળી વિચાર કરતી રડતી હતી કે, "મારો ભરથાર પૈશા મુકીને મરણ પામ્યો છે, છતાં આ બંને હરામખોર છોકરાઓ પૈશા છતાં પણ મારા ઘડપણમાં કામ લાગતા નથી, તે જો મારો ભરથાર મને નિર્ધન મુકી મરણ પામ્યો હોત, તો મારી શું હાલત કરત ? આમ વિચારી દુઃખથી તે રડતી હતી, તેવામાં તેનો નાનો છોકરો ઘેર આવ્યો. તેને પોતાની માને રડતાં જોઈ દયા આવી. આથી તેણે ડોશીને રડવાનું કારણ પૂછ્યું, પણ ડોશીએ ગુસ્સે થઈ કાંઈપણ જવાબ ન આપ્યો. આથી તે ઘણી કાંકલુદી કરી નરમાશથી પુછવા લાગ્યો. અને ડોશીએ તેને જવાબ દીધા કે, "રે ભાઈ ! તમે બપોળે દીકરા છતાં મને મારા ઘડપણમાં શું કામના ? માણસના દીકરાઓ તો 'માબાપને પોષી ઘડપણમાં તેની ચાકરી કરે છે, પણ તમે તો છોતે પૈશે પણ ચાકરી તો રહી પણ ધરનો સામાન લાવવા એટલું કામ પણ કરતા નથી. મેં તમને બપોળથી પાળી પોષી મોટા કર્યા અને હજી પણ મારું શરીર નબળું છતાં તમને પાળું પોષુ છું, તેના બદલે તમે ઉલટો આવી રીતે વાળો છો !" નાનાં છોકરાને ડોશીનું કહેવું વાજબી લાગ્યું, તેથી તેણે તે દિવસથી ધરનો સામાન લાવી આપવાનું માથે લીધું. તે દિવસથી તે બહારનું કામ કરવા લાગ્યો ખરો, પણ રૂપિયાનું લાવી ડોશી પાસેથી દોઢ રૂપિયો કઢાવતો. ડોશી આ લુચ્ચાઈ જણતી છતાં ગરજની મારી બધું સહન કરતી. ઉલટું તે નાનાં છોકરાને શાખાશી આપી ચઢાવતી, અને મોટા છોકરાને તેની ચાક જણાવી ધીક્કારતી. એક દિવસ નાના છોકરો ડોશી ઉપર આભાર મુકવા બોલ્યા કે "માં મેં ભલા કે મેરા ભાઈ ?" ડોશીએ ક્રોધને ત્રીધે જવાબ આપ્યો કે, "સુવા તું દેહ એર એ કસાઈ !" આથી તેણે તેની માને કહ્યું, કે "મા તે તો ધરનું કાંઈ કામકાજ કરતો નથી, ઉલટો હરામખોરો કરી તોફાન કરી, તને ત્રાસ આપે છે અને હું તો તારું બધું કામ કરું છું, છતાં તું મને પણ તેના જેવાજ ગણે છે કે, શું ?" આથી ડોશીએ પેલા નાના છોકરાને કહ્યું કે, "બચ્ચા ! મને જેટલાં વરસ

થયાં છે તેના અર્થોં પણ તમહુને તેની સાસુ સાથે અણુજનાવ હતો; કારણ કે વહુ
 બનરની વસ્તુઓ લાવવામાંની; તેથી તેની સાસુ રોજ તેને દમ માર્યા કરતી; અત્યંત
 રૂપિયાનો દોઢ શમ હો છેસરો ને સાસુની કંઈ ખરાબ વાત કહે તો સાસુને સામું
 સમણું છું, પણ શું કંઈ કરવા થાય. આ વિચારથી તેણે આ વાત સાંભળવાને
 મોઢે સહન કરું છું. કાકુલની કરી. વાણીયો તેની કાકુલની ભરેલી જમ અને
 છે તેમ તું હુઆઈથી. કાગ્યે, અને કેટલીક શિખામણુ દમ પોતાની બેરીની પોતાના
 મારા ઉપકારનો ખટ્ટો મંચારની છુપીવાતવહુને કહી સંભળાવી, અને કહ્યું કે, “મેં ને એ
 તમને કેટલીક વાર, બાંજગડ કરી હોત તો ઘણોજ મોઢો બુનાવ બનત. તારી સાસુને
 આ તરીકેનો મારો ૧ વાત હું બીજા કાઈ આગળ કરત તો તેને માહું લાગત, તેથી
 ૧૧ત કરત; અથવા ગુસ્સામાં આવી મેં તેને છોડી દીધી હોત,
 નેનો સંબંધ તૂટત. અને આ ગુલખર ને મારા ધરમાં
 ન હોત; માટે તે વખતેજ મેં ગંભીરાઈ ધારીને ન બોલ્યાના
 પાઠ ભણ્યો, તો આજે નવે ગુણુનો હું લાભ ભોગવું છું. ને તેમ
 નહું ખુલ્લુ કયું હોત, તો આજે મોટો અવગુણ મને થયો હોત.
 કહ્યું,” “સસરાજી નવ ગુણુ તે કયા કયા”? સસરે જવાબ આપ્યો કે:-
 . એકે-રૂપાનાં પતરાં જેની, ઘર બળવનારી, અને સાથે ભરથાર
 મધુરસ ન સમજનારી બેરી કાયમ રહી.

તેને ગંભીરશાહ એકે-ન બોલ્યાથી બંને વચ્ચે સંપ સલાહ રહી.
 મંભીર જ હતો એકે-સંપ સલાહ હોવાથી છેવાં છોકરાં થયાં.
 ચંદ્રાવલી હવું, એકે-છોકરાંને ઘેરે પણ છોકરાં થયાં, જેથી મારું ઘેર દીપી નિકળ્યું છે.
 દેવચેતે તે એકે-છેવાં છોકરાંને લીધે હું આજે ઘડપણમાં પણ સુખી છું.
 તે મિત્રદ્રોહી ૧ એકે-ને એ વાત વિષે મેં કરી પણ બાંજગડ કરી હોત તો મારા
 એક વખત તે પળી થાત, અને સાથે ધજીત આખરે પણ જાત.
 ચંદ્રાવલીનો ભરથાર નહિ બોલ્યાથી આજે હું એવી હાલતમાં પહોંચ્યો, કે જેથી પર
 ત્યાંથી નાસી ગયું આખરે વધી, અને મંડલીમાં મને માન મળેછે.
 કહ્યું. તેનો આ એકે-ને હું એ વાત બોલ્યો હોત, તો મારી અને મારી બેરીની ફળેતી
 આ છુરાં કામજોથી અટકી ગઈ.
 હોય, તો આ એકે-હું ન બોલ્યો તેથી મારા મિત્ર સાથે પણ દુરમનાવટ થઈ
 ચંદ્રાવલીએ તે એકે-હું ન બોલ્યો તેથી મારા મિત્ર સાથે પણ દુરમનાવટ થઈ
 સ્વભાવના સ્વામી પડત અને ખેડિની આખરે જાત.
 આ બીજાં બેરી મિત્રે

આ સાંભળ્યા પછી નાનકડી વહુથી કાંઈ ભૂલ થઈ, જેથી ચંદ્રાવલીએ તેને 'શિખામણુ આપવા માંડી; ત્યારે વહુએ મેલું માયું' કે, "સાસુ છિનાળ અને વહુને શીખામણુ દે" ચંદ્રાવલીએ તેને કહ્યું કે, "મેં રાંડ કેની સાથે છીનાળુ ક્યું?" વહુએ કહ્યું કે, "મારા સસરાળના મિત્રને પુછો. આ સાંભળી ચંદ્રાવલીને ખુબ ખરાબ લાગ્યું, તેથી તેણે તરતજ કુવામાં પડી આર્પણાત કર્યો. ગંભીર-શાહે જોયું કે જ્યાં સુધી ન જોડ્યો ત્યાં સુધી સધળી જુજેતી ઢંકાઈ રહી; પણ નાનકડી વહુ આગળ ભૂલ કીધાથી હવે સવલે જુજેતી થવાની; એમ સમજી તેણે પણ કુવો પવિત્ર કર્યો. આ જોઈ નાનકડી વહુએ વિચાર કર્યો કે આ ખંને જીવ જવાનું મૂળ હું છું. માટે જગતમાં જીરીશ ત્યાં સુધી મારા ઉપરજ લાનત પડવાની; એમ ધારી તેણે પણ કુવામાંજ પડતું મૂક્યું. તેના ભરથારે ધાયું કે મારી બાયડીની આડી ચાલથી જે આ બધું બન્યું. માટે લોકો મનેજ આંગળી ચીંધવાના એમ વિચારી તેણે પણ જીરી મારી આપણાત કર્યો. ગંભીરશાહના બીજા ચાર દીકરાઓએ વિચાર્યું, કે આ જુજેતી ભરેલી હાલતમાં જીવતું શાં કામનું? એમ વિચારી તેઓએ પણ આપણાત કીધો. આ દુઃખદાયક બનાવથી ગામમાં મોટો પોકાર પડી ગયો, બધે ગામના લોકોએ જઈ બાઈના કુંદુબને આપણાત કરતા અટકાવ્યાં.

વાંચનાર ! કોઈની પણ એમ નજરે જોઈ, કે કાને સાંભળી હોય તો બહેતર છે કે તે દરજીજર કરજે; કારણ કે જ્યારે એવું મહાપાપી કામ કરનારાંએ । પણ જુજેત થાય છે; ત્યારે તેઓ નીચ વૃત્તિના હોય તોપણ આપણાત સિવાય બીજા કોઈ પણ રસ્તો તેઓને માટે રહેતો નથી. માટે તેમની જનની ખાતર પણ તેમને જુજેતીમાંથી મુક્ત કરજે.

હાથનાં કયાં હૈયે વાંચ્યાં.

લરશે	તક	વેકો	કરી,	ગયો	બાપને	ગાંમ,
લોલો	ઘસડાઈ	માતકી,	કિધું	કામ	હરાંમ.	
દ્રવ્ય	દેખી	પ્રપંચ	રચ્યું,	ઘડ્યો	પુરો	ધાડ,
પિછાન્યો	પુતને	નહિ,	જુન	કિધું	મધરાત.	

અસુંદરા નામે એક ગામમાં દેવશંકર નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે આસપાસના ગામમાંથી બીજા માગી લાવી પોતાના કુંદુબનું યજ્ઞરાત કરતો. દેવશંકરને ચંપાવલી નામે દીકરી અને શુલાબશંકર નામે એક દીકરો હતો.

આ બને લાઠીએન ઉમરે પહોંચેલા હતાં. પણ તેનો આપ ગરીબ હોવાથી તેમની ક્યાંય પણ સગાઈ થઈ ન હતી. દેવરાંકર જેકે આલણ હતો, પરંતુ તે કાંઈ પણ શીખ્યો ન હતો; જેથી તે પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન પણ મહામૂશી-બતે ચલાવતો. જેમ તે પોતે કાંઈ શીખ્યો ન હતો; તેમ તેનાં બરવાંએ પણ કાંઈ શીખેલા ન હતાં. ગુલાબશંકર અને હેચિયાર આલાક અને લાંબી સમજવાળો હોવાથી, તે ગામના છોકરા ભેગો રહીને, થોડું વણું લખતાં વાંચતાં શીખ્યો હતો. જ્યારે ગુલાબશંકર મોટી ઉંમરનો થયો અને સમજતાં શીખ્યો; ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો, કે આ મારાં ઘરડાં માઆપ જેનાં હાડકાં હવે ચાલતાં નથી, તેની મારે બરવાસ કરવી જોઈએ. તેને બદલે હું અને મારી બેન તેમની ઉપર બોજ રૂપે પડ્યાં છીએ. તેઓને પોતાને પણ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતાં મુશ્કેલી પડે છે; તેને ઉલટી અમારે વાસ્તે વધારે મુશ્કેલી ભોગવવી પડે છે; માટે હું અહિંથી નિકળી બીજા ગામમાં જઈ, અને ક્યાંય ચાકરી કરી બે પૈસા મેળવું, તો આ મારા ઘરડાં માઆપ જેઓએ પોતાની આખી ઉમર દુઃખમાં કાઢી છે તેને થોડો પણ આરામ મળે. પોતાનો આ ઠરાવ તેણે પોતાની બેનને જણાવ્યો, અને પોતાનો આપ પ્યારને લીધે રજા ન આપે માટે હળવેથી છુપી રીતે નિકળી જવાનું નક્કી કર્યું. બેન જણાવ્યે આ વાત પસંદ કરી, જેથી ગુલાબશંકર બીજા દિવસે સવારમાં ગામમાંથી નિકળી ગયો. ચાલતાં ચાલતાં કાંઈ એક સહેર આવ્યું, ત્યાં જઈ એક વેપારીને ત્યાં ચાકરીએ રહ્યો. ગુલાબશંકરની ચોલચાલ, અને ઇમાનદારી જણાવાથી તેના શેઠે તેને કામકાજમાં આગળ વધાર્યો. ગુલાબશંકર આલાક હોવાથી તેણે થોડા વખતમાં વેપારના કામમાં સારો અનુભવ મેળવ્યો. આ પ્રમાણે તેની હોશીયારી જોઈ તેના શેઠે તેને બીજા ગામ વેપારના કામ માટે મોકલ્યો, અને તેને જરૂર ભેગો પૈસા આપી તે શહેરમાં પોતાના નામની દુકાન નખાવી. દુકાન નીજ્યા, પછી શેઠે તે ગામ જઈ હિસાબ તપાસતોં થણો નક્કી માત્રમ પડ્યો; વળી ગુલાબશંકરે પૈસા ઉપરાંત ગામના લોકોનો ચાલ પણ સારો મેળવ્યો હતો. આથી શેઠે તેને પોતાના વેપારમાં અર્ધો ભાગ આપ્યો. ઉપરાઉપરી આગળ વધવાથી તથા આવી અણુવારી તકથી તે પોતાના માઆપને કાગળ લખવાનું પણ ભૂલી ગયો હતો. લાંબો વખત થયા છતાં તેનો કાંઈ પણ પતો નહિ લાગવાથી તેના માઆપે તેને મુએલોજ ધાર્યો હતો. એક વખત દેવાવરનો એક શેઠીયો અમુંદરા ગામમાં આવ્યો હતો. તે મોટો પૈસાવાન હોવાથી અમુંદરા ગામનાં ઘણાં ગરીબોને શુદ્ધી શુદ્ધી જાતનું દાન આપતો હતો, કાઠને કપડાંનું, તો કાઠને અનાજનું. આ

ચાતની દેવશંકરને ખબર પડતાં તેણે પોતાની દીકરીના લગ્ન કરી આપવાની અરજ કરી. શેઠે વિચાર્યું કે આ દીક કન્યાદાનનું કળ મળે છે. માટે તેણે તેમ કરવા કબુલાત આપી. બનાવ એવો બન્યો કે તેજ વખતે અમુંદરાથી ખાર કોસ દૂર આવેલા ગામનો એક બ્રાહ્મણ પોતાના દીકરા વાસ્તે કન્યા શોધવા આવ્યો હતો; તેથી ગામના માણસોએ તે બંનેને સમજાવી ચંપાવલીના લગ્ન પેલા બ્રાહ્મણના દીકરા સાથે નક્કી કરીધાં. ચંપાવલી સાટે ઠેકાણે પડ્યાથી પોતાના ઘરડાં માળાપને આશરો આપવા માંડ્યો, અને તેથી તે ઘરડું બેઠું પણ પોતાની દીકરીનું સુખ ભેષ સંતોષ માની બેઠું હતું.

પેલી તરફથી શુભાખશંકરે જ્યારે મોટી દેહલત મેળવી ત્યારે તેણે પોતાના માળાપને મળવાનો વિચાર કર્યો. તે સુજન્ય પોતાના શેઠ પાસેથી રજા લઈ પોતાને ગામ જવા નિકળ્યો. શુભાખશંકરની બેનનું સાસરું પણ ભેંશાણુ ગામ જે તેનાં આપના ગામના રસ્તામાં હતું, ત્યાં હતું. કેટલેક દિવસે શુભાખશંકર તે ગામમાં જઈ પહોંચ્યો. શુભાખશંકરને ખબર ન હતી કે મારી બેન આ ગામમાં છે; કારણ કે ભાઈ બેન છુટાં પડ્યા ત્યારે ચંપાવલી કુંવારી હતી; અને તેના લગ્ન થયા પછી શુભાખશંકરને પતો ન હોવાથી કાંઈ ખબર આપી શક્યું નહોતું. શુભાખશંકર પૈસે ટકે સુખી થયો હતો; તેથી રસ્તામાં જે કોઈ ગામ આવતું ત્યાં થોડા દિવસ રહી બીજે ગામ જતો. તે પ્રમાણે ભેંશાણુમાં પણ થોડા દિવસ રહ્યો. એક દિવસ શુભાખશંકર ફરવા નિકળ્યો હતો; તેવામાં બનાવ એવો બન્યો કે તેની બેન ચંપાવલી પાણીનું બેકું લઈને સામેથી આવતી હતી. તેણે શુભાખશંકરને ભેટાં પોતાના ભાઈનું મોઢું બરાબર મળતું આવવાથી બરાબર ધારી ધારીને જોયો, અને ઓળખ્યો. ચોક્કસ કરવા વાસ્તે ચંપાવલીએ તેનું નામ ઠામ પૂછી જોયું. શુભાખશંકરે પોતાનું નામ, આપનું નામ જણાવી ગામ પણ જણાવ્યું. ચંપાવલી ઘણીજ ખુશી થઈ અને તેણે શુભાખશંકરને પોતાનું સગપણ જણાવ્યાથી બંને ઘણાંજ ખુશી થઈ મળ્યાં. પછી ચંપાવલી પોતાના ભાઈને પોતાના ઘેર લઈ ગઈ, ત્યાં પોતાના સાસુ સસરા વગેરેને પોતાના ભાઈની ઓળખાણ કરાવી બધી વાત કરી. પછી ભાઈ બેને એવું નક્કી કર્યું કે, શુભાખશંકરે પ્રથમ પોતાના માળાપને ત્યાં એક પરાણા તરીકે દાખલ થવું, અને બીજે દિવસે ચંપાવલી આવ્યા પછી બધા બેદ ખુલ્લી કરવો, અને બેનું કે તેના માળાપ લાંબી મુદત થવાથી ઓળખે છે કે નહિ. એ પ્રમાણે નક્કી કરી શુભાખશંકર પોતાના ગામ અમુંદરા તરફ ચાલ્યો, ત્યાં જઈ પોતાના આપને ઘેર જઈ તેની પાસે અજવવા મુસાફર તરીકે એક રાત ઉતરવાની અરજ કરી. દેવશંકરે જો કે હતો ગરીબ પણ દયાળુ હતો, તેથી તેણે બેરીને

સમજાવીને શુભાખશંકરને ઉતરવાની જગા કરી આપી. રાતે શુભાખશંકરને જમાડ્યા પછી ત્રણે જણા વાતો કરવા લાગ્યા; પણ શુભાખશંકરને તેના માબાપ જોળખી શક્યા નહિ; તેમ શુભાખશંકરે પણ તે ભેદ લાંગર્યો નહિ.

ત્યાર પછી શુભાખશંકર વાસ્તે એક ખીછાતું કરી ત્યાં સુવાતું તેની માએ તેને જણાવ્યું. આ વખતે શુભાશંકરે પોતાની પાસેની સોના મહોરોની થેલી તેની માને સાચવવા આપી. અને કહ્યું કે ‘હું’ જ્યારે સવારે તમારે ત્યાંથી પાછો જાઉં, ત્યારે મને પાછી આપજે; એમ કહી તે પોતાના ખીછાના ઉપર જઈ સૂતો. દેવશંકરની સ્ત્રી જો કે ઘડપણને લીધે મરવા સુતીતી, પણ પૈસાએ તેની બુદ્ધિ બગાડી નાખી. તેણે પોતાના ઘણીને ધીમેથી જણાવ્યું કે આ મુસાફરને જો આપણે મારી નાખીએ તો આ સોના મહોરોથી જીંદગીભર મરીએ ત્યાં સુધી સુખી થઈએ. આ વાત દેવશંકરે ના કબુલ કરી; તીરસ્કાર્યા છતાં ડોશીએ રાતના વખતે બધા ઉંઘ્યા પછી શુભાખશંકરના પેટમાં હળવેથી છરી ભોંકી દીધી ! આથી જો દિકરો માબાપને સુખી કરવા આવેલો તે, તેનાજ હાથથી ત્યાજ ખતમ થઇ ગયો ! !

વાંચનાર ! તું જોજે કે આ ધરમાં હવે કેવો બનાવ બને છે. જે કુટુંબે આખી જીંદગી દુઃખમાં ગાળી અને તેનો જ્યારે સુખ ભોગવવાનો વારો આવ્યો અને શુભાખશંકર નાણાંની મોટી રકમ લઈ પોતાનાં માબાપને શાંતિ આપવા આવ્યો, ત્યારે લોભને લીધે આખા કુટુંબનો નાશ થઈ ગયો ! ! !

જે રાતે તેની માએ શુભાખશંકરને છરી મારી ધરમાં દાટ્યો, તેને ખીજે દિવસેજ ચંપાવલી ત્યાં આવી પહોંચી. ધરમાં ચારે તરફ જોતાં તેને લાઇ આવ્યાની કશીએ નિશાની જણાઈ નહિ. ત્યારે તે પોતાના માબાપને પુછવા લાગી, કે કાલે આપણે ઘેર પરાણો આપ્યો હતો તે ક્યાં છે ? તેની માએ જવાબ આપ્યો કે તે આજ સવારે અહીંથી ચાલ્યો ગયો છે. આ યોલવા ઉપર તેને વિશ્વાસ નહિ આપતાં પોતાના બાપને પૂછ્યું, તો તેણે પણ એવાજ જવાબ દીધો; ત્યારે તે યોલી કે, ‘‘ હે છુદા બાપ ! તે તો મારો લાઇ શુભાખ હતો, તે વળી ધર છોડીને ખીજે ક્યાં જાય ? આ વાત સાંભળી ડોશીએ પોક મેલી અને દીકરીને બધા હેવાલ કહી સંભળાવ્યો. આ વાત જાણી ચંપાવલીએ કુવામાં પડી આપઘાત કર્યો, અને દેવશંકરે પણ ગળામાં ફાંસો ખાઇ પ્રાણુ ખોયો. એટલામાં પોલીસને ખબર પડતાં દેવશંકરની છુદી સ્ત્રીને ચોટ્ટીપર લઇ ગયા, અને ઈન્સાફ કરી તેને ફાંસીની શિક્ષા કરી, અને ફાંસીની જગાએ લઇ ગયા. આ વખતે એક સન્યાસી ત્યાંથી જતો હતો. તેણે એ ડોશીને ફાંસીએ લઇ જતાં આખા કુટુંબના નાશથી રૂંદન કરતી જોઈ;

નવાઈ પામી પૂછ્યું ત્યારે પેલી ડાશી બોલી કે, “રે આવાજ આમાં કાઢતો કશો દોષ નથી આ તો મારા હાથનાં કીધેલાં હોયે વાગ્યાં.”

આળસુનો પાદશાહ ?

મામા લાલેજ બે હતા,	આલસુના સરદાર.
આલસ 'પકી ભુજે મરે,	ના ભુખ ભોજન દરકાર.
એક સમે ઘર આગમાં,	જલવા લાગ્યું જવાર,
આલસમાં પડી રહ્યા,	ના બોલ્યા હરે લગાર.
કુટુંબને દુખી કરે,	એવા આલસુ તંવાર.
આલસ દલીદ મૂલ છે,	છવે ખાઈ પેતર.

મયુરાં નામે એક શહેરનો પાદશાહ ધણેજ દયાળુ હતો; તેથી પોતાની રીયત માંહેની ગરીબ માણસોની તે સંભાળ રાખી મદદ કરતો. એ શેકરમાં બે આળસુઓ રહેતા હતા, તેમાંનો એક મામો અને બીજો તેનો ભાણેજ થતો હતો. એ બન્ને પુરૂષો એવા તો આળસુ હતા કે ખાવાના વખતની પણ દરકાર કર્યા વિના સુષ રહેતા. આ બન્ને આળસુઓ કાંઈ ધંધો ન કરવાથી ભૂખે મરવા લાગ્યા, રાત્રીને આ બન્ને આળસુઓની સ્થિતિની ખબર પડતાં તે બન્નેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને કાંઈ ધંધો કરી ગુજરાન ચલાવવા કહ્યું. તેઓએ રાત્રીને જણાવ્યું કે, અમારે ધંધો કરવાની કાંઈ જરૂર નથી; ઇશ્વર જેમ રાખશે તેમ રહીશું. રાત્રીએ પોતાના મહેલની સામેનું એક મકાન ખાલી કરાવી તેમાં આ બન્ને આળસુઓને રાખ્યા. તેઓના સાર દરરોજ ખાણું તૈયાર કરવાને વારંતે તેમજ તેમની જરૂરીયાત પુરી પાડવાને થોડા માણસો રાખ્યાં. અને તે મકાનનું નામ “આળસુઓની ધર્મશાળા” રાખ્યું. આ નામનો લાભ લુચ્ચા માણસોએ પણ લેવા માંડ્યો. પાદશાહે તેનું નામ આલસુઓની ધર્મશાળા રાખ્યાથી આળસુમાં ખપાવી ત્યાં રહેવા આવનારને કાંઈ અટકાતી શક્યું નહિ. આથી થોડા વખતમાં તેમાં પ્રત્યેકથી પણ વધારે આળસુઓ ભેગા થઈ ગયા. આથી પાદશાહે જાણ્યું કે આ બહુ ખોટું થાય છે; કારણ કે તેનો લાભ લેવાને લુચ્ચા સોડા પણ ચુકતા નથી. પાદશાહે આ કામમાં વજરની સલાહ લીધી. વજરે જણાવ્યું કે એ ઘરને આગ લગાડી ખાતી કરવી કે કેટલા ખરા આળસુ છે, અને કેટલા

હરામખોરો છે. કારણ કે હરામખોરો તો આગ લાગતાંજ ભાગી જવાના; પણ જે ખરા આળસુ છે તે આગમાં પણ ત્યાંજ પડી રહેવાના. પાદશાહને આ સ્વહા હ વાજખી લાગી; તેથી તેણે એ ઘરને આગ લગાડવાને હુકમ કરીધો. આગ લાગતાંજ જેઓ લુચ્છા હતા તે તો તરત દોડીને નિકળી ગયા; પણ પેલા મામો ભાણેજ અને જણા તો આગ તેઓની નજીક આવી છતાં પડ્યા રહ્યા. પાદશાહ આ દેખાવ જોયા કરતો હતો. તેણે ધાર્યું કે હવે આ આળસુઓ શું કરે છે. એવું, બન્યું કે આગ તેઓના ખાટલાથી બે એક વાર દૂર રહી; ત્યારે ભાણેજ ખાટલામાં પડ્યો પડ્યોજ મામાને કહેવા લાગ્યો કે, “મ” “ત્યારે મામે જવાબ આપ્યો કે, “હં ભ” ત્યારે ભાણેજે કહ્યું કે “બ” ત્યારે મામાએ કહ્યું કે “ઉ બ”

આ મામો અને ભાણેજ એટલા તો આળસુ હતા કે હાલવા ચાલવાનું કામ તો રહ્યું: આખો શબ્દ કે વાક્ય બોલવાની પણ તેઓ આળસ કરતા. ઉપરની તેમની વાતચિત ઉપરથી જણાશે, કે ભાણેજે જ્યારે આગ નજીક આવી; ત્યારે “મામા” ને બદલે ક્રકત “મ” એટલેજ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો. મામાએ પણ “હં ભાણેજ” ને બદલે “હં ભ” થીજ ચલાવ્યું. આગ આગળ આવીને બળે છે, એમ કહેવાને બદલે “બ” થીજ ચલાવ્યું. અતે મામાએ કટલી અકસ્મત અને આળસાઇથી જવાબ આપ્યો કે “ઉ બ”, એટલે તું સુતો રહે એવો આપણી ઉપરથી જશે.

આ દેખાવ જોઇ પાદશાહે વજરને કહ્યું કે હરામખોરો તો આગ જોઇનેજ નાશી ગયા છે; પણ આ બંને જણાઓ આગ પાસે આવ્યા છતાં પડ્યા રહ્યા છે; માટે તેજ ખરેખરા આળસુ છે. તેને “આળસુના પાદશાહ,” ગણી પાળવા જોઇએ; કારણ કે તેઓ ખાવાપીવાની અને હરવા ફરવાની આળસ કરે છે, એટલેજ નહિ, પણ આખો શબ્દ બોલવાની પણ આળસ કરે છે. આમ કટલી દુરત આગ હોલવાવી નાખી, તેઓના મરતાં સુધી તે બંનેને પાળ્યા.

સો મણ સાથુ વાપરો તોપણ સીંદીભાઈ

કાળોને કાળો !

કપડાંજ નામે એક શહેરમાં કરીમભાઈ નામનો એક વોરો રહેતો હતો. તેની ધેરીનું નામ હસનથુ કરીને હતું. કરીમભાઈ પાસે પૈસો ઘણાજ હતા; પણ કાંઈ સંતાન ન હતું. કરીમભાઈ પાસે તેના જાપનો પૈસો પણ સાસો હતો,

અને બાકી તો તેણે વેપારવણુજમાં પણ ખુબ પૈસો પેદા કર્યો હતો. કરીમભાઈની દુકાન ઉપર એક દિવસ અચાનકના ગુલામી ધંધા કરનારાઓ આસરે ચાર વરસના છોકરાને વેચવા લાવ્યા. કરીમભાઈએ તે છોકરાને પાંત્રીશ રૂપિયામાં વેચાતો લીધો, અને તેને 'પોતાને ત્યાં રાખી તેનું નામ મુરજાન રાખ્યું'. એ વખતે કરીમભાઈને ત્રીસ વરસ થયાં હતાં, છતાં કાંઈ છોકરું ન હોવાથી તેની બેરી હસનણુએ તેને જણાવ્યું કે મુરજાન જોકે કંઈ ચહેરાવાળો નથી, પણ ઉધરતી ખાશીઅતનો એક લાયક છોકરો છે; અને તે આગળ જતાં સારો નીવડે એવું મને લાગે છે; માટે તેને આપણું ગુલામ માફ નહિ પણ દીકરા માફ ઉછેરીએ, કરીમભાઈ પણ તેની બેરીના જેવોજ દયાળુ હતો, તેને પણ મુરજાનની ચાલચલણુ ગમી જવાથી તેણે વિચાર કર્યો કે, મરણુ પછી નામ કાયમ રાખવાનો આ સારો માર્ગ છે. એમ જાણી તેણે તેની બેરીની માગણી કબુલ રાખી પછી એક સારો દિવસ ઠરાવી મુરજાનની સુન્નત મોટી ધામધુમથી કરી, તે દિવસે મળેલી મીઠાસમાં તેણે મુરજાનને પોતાનો દીકરો ઠરાવ્યો અને મુસ્લાંઈ સાહેબ પાસે કબુલ કરાવ્યો.

આ વાત જ્યારે તેના જાતભાઈઓએ જાણી, ત્યારે તે માહેના મુસાભાઈ નામના એક વેપારીએ પોતાની મરીયમ નામની દીકરીની નિકા મુરજાન સાથે કરવાને કરીમભાઈ ઉપર માથું મોકલ્યું; કારણ કે મુસાભાઈ અને કરીમભાઈ બન્ને તેમની નાતમાં મોટા પૈસાવાળાં અને આખરવાળા હતા. મુસાભાઈની જે દીકરીનું કરીમભાઈને ત્યાં માથું આવ્યું હતું, તે છોકરી એવી તો ખુબસુરત અને રૂપાળી હતી, કે તેની હરીશાઈમાં ઉતરે એવી રૂપાળી સ્ત્રીઓ કદાચ દુનિયામાં પણ થોડી હશે, એથી કરીમભાઈ અને તેની બેરી બંને ઘણાંજ ખુશ થયાં, અને મુસાભાઈની માગણી તેઓએ કબુલ રાખી; અને મુરજાનની ખીખી મરીયમ માટે ગામના ખૂબ માણુસોના કરતાં સુંદર ઘરેણુંગાંઠું કરી બન્નેની શાદી કરી.

ત્યારે કરીમભાઈએ મુરજાનને દીકરા તરીકે લીધો ત્યારે એણે એવો વિચાર કર્યો હતો, કે જો તેના શરીરને લાંબો વખત સુધી સાથુ ચોળવામાં આવશે, તો તેનું શરીર કંઈક સફેદી પડશે. આ વિચારથી તેણે મુરજાનને નાહતી વખતે, મોઢું ઘાતી વખતે, અને ખીજ સધળી વખતે સાથુ ચોળવા જણાવેલું હતું. જ્યારે મુરજાનના લગ્ન એક પરીજેવી છોકરી સાથે કીધા; ત્યારે કરીમભાઈએ મુરજાનને સાથુ ચોળવા એ માણુસો રાખ્યા, અને તેને નહાતી વખતે સાથુ ચોળવા જણાવ્યું. અને સાથુ વાસ્તે એક વેપારીને ત્યાં સાથુનું ખાતું પાડ્યું. ત્યાર પછી એક દિવસ કરીમભાઈ વેપારના કામ માટે બહાર દેશાવર ગયો, અને પાછો લાંબી મુદતે પોતાને ઘેર આવ્યો. કરીમભાઈના આવ્યા પછી સાથુના વેપા-

રીએ કરીમભાઈ ઉપર સાણનો આંકડો મોકલ્યો. તેમાં સો મણ સાણ ઉપડ્યાનું
 પેલા વેપારીએ જણાવ્યું હતું. કરીમભાઈ નવાઈમાં પડ્યો, અને તેની બીબી
 હસનબુને પૂછવા લાગ્યો, કે, “શું સો મણ સાણ વાપર્યો, તોપણ સીદીભાઈ
 કાળો ને કાળોજ ?” તેની બીબીએ જણાવ્યું કે “મહેનત તો ધણીએ કરી,
 પણ કંઈ સફેદી નીકળી નહિ.”

ભેરમ ભેરાની જત્રા.

આવડે નહિ ઉડેલતાં,	અક્ષર એક લગાર,
ધર્મ કન બનવા ચક્રી,	માટે રોળ દબાર. — ૧
પ્રાણલુપ્ત લિખ માગતાં.	મલે ન લિખા જમાર,
અનપડને ઉપરેશ કર,	કાલી રોળ દબાર. — ૨

હાલના વખતમાં અંગ્રેજ તેમજ પારસી, હિંદુ, મુસલમાન વગેરે કામમાં
 નહિ ભણેલા માણસો બીજાના ઉપર બોળ રૂપ છે; કારણકે તેઓમાં કશું જ્ઞાન
 નહીં હોવાથી હગાઈ, તરકટ અને હુમ્મ્યાઈથી પોતાનું શુન્દરાન ચલાવેછે. એ લોકો
 કેટલીક વખત પોતાના કારસ્તાનમાં સપડાઈ અપડે; ત્યારે કાંતો તેમને માર ખાવો
 પડેછે, અથવા તો આળસ ખોઈ મુંગે મોઢે ચાલ્યા જવું પડેછે.

આવાંજ માલ લાગ્યેનો એક બ્રાહ્મણ કે જે કાંઈ પણ અક્ષર જાણતો
 ન હતો, અને ગરીબ લોકોને ધર્મનો બોધ કરવાને બદલે છેતરી પોતાનું
 શુન્દરાન ચલાવતો. તે બ્રાહ્મણ એટલો તો અજ્ઞાન હતો કે તેને
 ગણુતા પણ બગળર આવડતું ન હતું. એટલુંજ નહિ, પણ વાર તીથીનું
 સાધારણ જ્ઞાન પણ ન હતું. તેણે વાર અને તીથીની સમજણ “માટે” જે
 મહોલ્લામાં તેના યજમાન રહેતા હતા તે મહોલ્લાને નાકે રહેતી એક ડાશીના ધરના
 ગોખલામાં સળી અને કાકરાં જુદા જુદા રાખ્યા હતા અને દરરોજ તે એકેક સળી
 અને કાકરાં જુદો પાડી તીથી અને વારનું નામ સમજતો, અને પોતાના યજમાનને
 તે મુજબ સમજવતો. આ પ્રમાણે તેણે ઘણાં વરસો કાઢ્યા, પણ હજી સુધી
 તેની હુમ્મ્યાઈ પકડી શકે એવો એકે યજમાન તેને મળ્યો ન હતો. જે ડાશીના
 ધરના ગોખલામાં બ્રાહ્મણે આ બધું રાખ્યું હતું તે ડાશીને ત્યાં એક દિવસ
 તેના પરોણા આવ્યો. તેણે ગોખલામાં હાથ ધાલતાં બ્રાહ્મણની બધી ગણતરી
 જોવાઈ ગઈ. આ જોઈ ડાશીએ જૂમ પાડીકે, “રે ભાઈ ! આ ગોખલામાં હાથ નહિ

ઘાલીશ, કારણકે એમાં તો બ્રાહ્મણની પુન પાતરીનો સામાન છે.” આ ઉપરથી તે
 શંખસે આ વાતનો તે વખતે તો કાંઈ ખ્યાલ કર્યો ન હતો. કારણકે પારકા ઘરમાં
 નકામી પંચાત કરવાનું તેને ઠીક ન લાગ્યું. બીજા દિવસે સવારમાં બ્રાહ્મણ ત્યાં
 આવી ગોખલામાં હાથ નાંચે છે, તો બધી ગણતરી ભેલાઈ ગયેલી માલમ પડી
 બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો, આજે કાંઈ યુક્તી કરી આહિંથી નાશી જવું જોઈએ, અને
 ડોશીના ઘરનો પરાણો બહાર બધ ત્યાં સુધી આજનીને બહાને ઘરમાં રહેવું જ
 ઠીક પડશે, નહિતો માર પડશે અને સાથે જીંદગી આખીના રોટલાય જશે.
 આ વિચારથી તે કાંકરા અને સળી ગોખલામાં જેમના તેમ મુકી ઝડપથી
 નાસવા મંડ્યો, એટલામાં ડોશીને ત્યાં આવેલા પરાણાએ પૂછ્યું, “મહારાજ !
 આજે શું તીથી થયું?” બ્રાહ્મણે વિચાર કીધો કે માર્યા, હવે આખર જવાનો
 વખત આવ્યો, એમ ધારી તેણે તાલ કર્યો અને કહ્યું કે “મારે ઘેર મોટું તુકશાન
 થાય છે, માટે જલદીથી મારે ઘેર જવું જોઈએ એમ મને ગોખલા માંહેની મારી
 સામગ્રીથી માલુમ પડ્યું છે, માટે મને જેમ બને તેમ જલદીથી ઘેર જવા દો.”
 પરાણાએ હાથ પકડી પૂછ્યું, “મહારાજ ! મારે આજે ઉપવાસ કરવો છે, માટે
 આજની તીથી શું એટલું કહી તમે તમારે જતા રહો.” મહારાજે જોયું કે હવે
 કાંઈ યુક્તિ કર્યા વિના છુટકા નથી, તેથી તેણે જણાવ્યું કે, “આજ તો
 ભેરં મંભેરાની જાત્રા થય છે.” પરાણાએ પૂછ્યું “એ જાત્રા તો અમારે ગામ કાંઈ
 ઠેરતું નથી, તો એ જાત્રા તે કયું?” બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, “ભાષ એ જાત્રાનો ખુલાસો
 લાંબો છે, અમે તે સારું હું હમણા થોભી શકું તેમ નથી, માટે ઘેર જઈ આવી
 બધા ખુલાસો કરીશ.” એટલું કહી બ્રાહ્મણ ઘેર ગયો તે પાછો આવ્યો નહિ.
 પરાણાને ભેરં મંભેરાની જાત્રા જાણવાની ઇંતેજરી થઈ, તેથી તેણે બ્રાહ્મણને
 ત્યાં ‘તેડું’ મોકલ્યું. બ્રાહ્મણે જાણ્યું કે જો ગયો તો સુવો ! માટે તેણે જવાબ
 આપ્યો કે, “મારા જીવને સુખ નથી, તેથી હું આવી શકતો નથી”. પરાણાની
 ઇંતેજરી વધવાથી તે બ્રાહ્મણને ઘેર ગયો, અને પેલી જાત્રા વિષે તેને પુછવા
 લાગ્યો. બ્રાહ્મણે વિચાર્યું કે હવે પરાણો ઘરમાં આવ્યો છે, માટે તેને શરમમાં
 નાખી સધળો ખુલાસો કરું. તેને પરાણાને આદરમાન આપી બેસાડ્યો, અને
 હાજત ભેગ થીજે આગળ ધરી. આથી પરાણો ખુશી થયો, અને બે હાથ બેડી
 બ્રાહ્મણે જણાવ્યું કે, “શેઠ ! હું તો તીથીને વાર પણ ગણી જાણતો નથી,
 તે ગણવા વારતે તમારા સગાના ઘરના ગોખલામાં તીથીની સળી અને
 તારના કાંકરા રાખેલા હતા. તે ગણીને હું તીથી અને વાર
 સમજું છું; પણ આજે તમે તે બધું ભેળી નાખ્યું; તેથી તીથી

અને વાર કહેવાને હું અશક્ત થયો; પણ તમે તો આગ્રહ કરીને પૂછનાં
 દાગ્યા તેથી મેં ચુકિત કરી કે આજતો ભેરમ ભેરાની જાત્રા થઈ છે.”
 પરાણને પ્રાદાણની ઠગાઈ જોઈ ગુસ્સો આવ્યો, આથી તેણે તેને ખુબ માર માર્યો;
 અને ગામમાં જઈ પેલી ડોશી અને ખીજ સગાંઓ આજળ તેનાં ભેદ ખુલ્લો
 કર્યો, આથી ગામનાં કાંઈ લોકોએ તેને પોતાને ત્યાં આવવા દીધો નહિ.

તેરા કુત્તા મેરી કુહાડી લાગ્યા હય ?

ફાજલભાઈ ફાજલ ધણો, બંદર ઈજ્જતદાર,
 પહાનાં કાહડી નિત ધણાં, ઘુસતા તેને કાર,
 ભોજન સમયે નિત જતા, કરી તદખીર અનેક,
 બીબીએ રસ્તો કીધો, શીખી ગયો ચીવક.

મહેમદાવાદ નામે ગામમાં બે મુસલમાનો એક ખીજની પાડોસમાં રહેતા
 હતા. તેમાંના એકનું નામ બંદર અને બીજનું નામ ફાજલ કરીને હતું. બંદર
 જાતે ઉદ્યોગી અને હુશિયાર હોવાથી પોતાના કુટુંબનું સારી રીતે ગુજરાન
 ચલાવતો. ફાજલ આળસુ, બદચાલનો અને હરામખોર હતો; તેથી પોતાનું ગુજ-
 રાન ખીજ લોકોના આધારથી ચલાવતો. ફાજલ પોતાના સારા જિદ્દોગથી તથા
 સારી ચાલથી પોતાના આળસુઓ સાથે સંતોષથી આનંદમાં રહેતો. એક વખત
 ફાજલને બંદરના આ મુખની તેમાં પણ વિશેષ કરીને આળસુઓ સાથેના
 આનંદ ભાવો તેના ભોજનની-ખાણાની વિશેષ અદેખાઈ આવી; તેથી બંદરના
 ઘરનું ખાણું ખાવાને તેનું મન ધણું લલચાયું. આ ઉપરથી ફાજલે બંદરના
 ઘરમાં કેમ જવું તેની ચુકિત શોધી કાઢી. બંદરે એક કુતરા પાળેલો હતો;
 તેથી કુતરાને બહાને તેને ઘેર જઈ તેના ઘરનું ખાણું ખાવાનું તેને યોગ્ય લાગ્યું.
 બંદર ખાણું ખાવા જ્યારે ઘરમાં બેઠો કે ફાજલ તરતજ બારણું ઉઘાડી ઘરમાં
 વખતસર હાજર થયો, અને બંદરને પૂછવા લાગ્યો કે “કેમ બંદરભાઈ તેરા
 કુત્તા મેરી કુહાડી લાગ્યા હય ?” બંદરે ફાજલને કહ્યું “ભાઈ ! મેરા કુત્તા તો ઘર
 મેં જ થા, કબ જહાર પણ નહિ ગયા થા તો કુહાડી તો કીધરસેં લાવે ?”
 આમ કહી તેણે વિવેકની ખાતર કહ્યું કે “ભાઈ ! આ ખાતા તૈયાર હે”. ફાજ-
 લને તો એટલું જ જોઈતું હતું; તેથી તો તે તરતજ “બિસમલ્લા” બોલી

ખાણા ઉપર ખેસી ગયો. ખાણું ખાઈ આડા અવળા ગયા મારી ફાળવ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. જાફર ચોદાનો મોજો હોવાથી ફાળવ તેનો લાભ લેવા ચુકતો નહિ. આ પ્રમાણે ઉપરાઉપરી તેણે દરરોજ આવવા માંડ્યું. આમ છતાં પણ જાફર તો તેના સ્વભાવ પ્રમાણે કાંઈજ ખોલતો નહિ; પણ તેની બૈરી જરા અદેખી હતી. તેથી તેણે ધરમાં મોટું તોફાન ઉઠાવ્યું, કે હવે પછી જે તૈવા લુચ્ચાઓને ધરમાં ખાવા દેશે તો હું ધર છોડી જતી રહીશ. જાફર તો મોટા મનનો હતો. પણ બૈરીના તોફાનથી કંટાળી તેને શાંત કરવા કહ્યું કે, “જયારે ખાતી વખતે તે ધરમાં આવેછે, ત્યારે મને એ ઉભો હોય ને ખાતાં ધણી શરમ લાગેછે; તેથી મારે તેને સાથે બેસાડવો પડેછે.” જાફરની ખાચડીએ કહ્યું, “આજે તમારે એક પણ શબ્દ ખોલવો નહિ, હુંજ આજે એ હરામખોરને રોકકું પરખાવી દઈશ.” રાતના ખાણા વખતે જેવો ફાળવ ધરમાં આવી જાફરને પુછવા લાગ્યો કે, “જાફરભાઈ તેરા કુત્તા મેરી કુહાડી લાયા હૈ?” આ શબ્દો શાંભળી જાફરની બૈરીએ એક કુહાડી લાવી તેના પગમાં છુટી મારી કહ્યું, “લે એ તેરી કુહાડી”. ફાળવ આંચો હતો તો ખાણું ખાવા, પણ જાફરની બૈરીએ કુહાડી મારવાથી તેના પગનો નળો લાંગળી ગયો, અને શરમનો માર્યો કુહાડી લઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. આ દુઃખથી તે લાંબા વખત સુધી હેરાન થયો.

આજસુ અમે નિર્દોષી માણસો જેઓ પરાધિન થઈ જાયછે તેઓને સ્વ-ગાન ગુમાવી બેઆખર થવાનાં આવા ધણાં પ્રસંગો બને છે.

સાચને આંચ નહિ.

કલાંત કળીયુગ હતી કર્કશા,	સતયુગ હતી સદ નાર,
પુત પારકો ગળે પડીને,	ધરથી કાઢડી બહાર.
અઠ્ઠલ કરાને ન્યાય તોલિયો,	કસી કલીયુગની નાર,
સત્ય બાણ્યું સતયુગનું,	મલ્યો પુત હકદાર.

સીંદુ નામે એક શહેરના વાણીયાની સ્ત્રીને તેની પાડોશમાં રહેતી તેજ જ્ઞાતિની બીજી એક સ્ત્રી સાથે ધણીજ ગાઠ મૈત્રી હતી. જેમાંની એકનું નામ સતયુગ અને બીજીનું નામ કલિયુગ હતું. આ બન્ને સ્ત્રીઓ થોડા વખત સુધી તો ભરથારના તેમજ પૈસાટકાના સુખથી સમાન જ હતી; પણ પાછળથી કલિયુગનો ભરથાર

મરણ પામ્યો; આથી તે બિચારી મહા દુઃખમાં આવી પડી. બન્ને બેનપણીએબે એવો તો ઘાટો સંબંધ હતો કે, કલિયુગની આવી લાચાર હાલત બેઠ, સત્યુગે તેને પોતાના ઘરમાં લાવી રાખી, અને દીવાસો આપ્યો, “બાપ, મારા ભરથાર વિષે તારે કશીએ ચિંતા રાખવી નહિ. હું તને જેમ બેન ગણી ચાહું છું, તેમ તે પણ તને બેન ગણી ચાહેછે; માટે તું જરાએ સંકોચ રાખ્યા વિના તારો કાળ સુખે ગુજાર.” કલિયુગ પણ તેનો આટલો બધો ભાવ બેઠ તેના ઘરમાં છુટથી ભેળાવા લાગી, ત્યાર પછી સત્યુગને ત્યાં એક છોકરાનો જન્મ થયો, જેને કલિયુગ ધણીજ હેતથી પોતાનાજ બાળકની પેઠે ઉછેરવા લાગી. એક વખત સત્યુગના ધણીને દેશવર સારી આકરી મળ્યાથી તે પોતાના કુટુંબ સહિત પરદેશ જઈ રહ્યો. આ વખતે પણ સત્યુગે કલિયુગને સાથેજ રાખી હતી. કલિયુગ છોકરાને એવી સરસ રીતે ઉછેરતી કે જેથી તે છોકરો પોતાની માને ભૂલી જઈ કલિયુગનેજ મા કહેવા લાગ્યો; વળી કલિયુગને ખોટું ન લાગે એટલા વારતે સત્યુગે એવી તો વર્તણૂક ચલાવી કે બહારથી આવનાર માણસ કલિયુગને જ ઘરની ધણીઆણી માને. છોકરાના સંબંધમાં પણ કલિયુગનો અથાગ પ્રેમ બેઠ જ્યારે તે રડે; ત્યારે પોતાના છોકરાને કહે કે, “તારી મા પાસે જ તે કંઈક તને આપશે”. આ બધી વર્તણૂકથી ગામના લોકો અને પાડોશી પણ કલિયુગનેજ છોકરાની મા તથા ઘરની ખરી ધણીઆણી માનવા લાગ્યા. હવે એવું બન્યું કે, કંઈ અકસ્માત થવાથી સત્યુગનો ભરથાર મરણ પામ્યો. તે વખતે સત્યુગ ઘરમાંથી જરા બહાર ગયેલી હતી, આ તકનો લાભ લઈ તેના ઘરનો બધો પૈસા કલિયુગે પોતાના કબજામાં લઈ લીધો. થોડા વખત પછી સત્યુગ ઘરમાં આવી પણ તેને કલિયુગ ઉપર પુરેપુરો ઇતિહાસ હોવાથી પોતાના ધણીની પુલ બાબત જરા પણ સંભાળ ન રાખતાં, તેના કાળે ઠેકાણે કરવાની પંચાતમાં પડી, બધું ઠેકાણે પડી રહ્યા પછી પણ સત્યુગે પોતાના ધણીની પુલની જરા પણ સંભાળ લીધી નહિ, અને અગાઉની માફક કલિયુગનેજ ધરધણીઆણી ફેરવી અગત્યના બધા કામો તેની પાસેજ કરાવા લાગી. આ બધી દયાનો લાભ લઈ, દયાની માને ડાકણ ખાય એ કહેવત મુજબ, કલિયુગ સત્યુગ સામે મોટી તકરાર ઉઠાવી તેને સતાવા લાગી. આથી સત્યુગે પોતાની પુલ સંભાળવાની પેરરી કરવા માંડી. આ વખતે કલિયુગે તેને ગળે પડી કહ્યું કે, “માલમતા અને ઇસ્કયામત ઉપર તારું શું પહેંચે છે ? તું તો મારા ભરથારની રાખેલી હતી, માટે હવે હું તને તેના મરણ પછી રમ આપું છું; માટે તારે આ ઘર છોડી ચાલ્યા જવું.” અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે સત્યુગની લલી વર્તણૂકથી ગામના લોકોપણ કલિયુગ-

નેજ ધર ધણીઆણી અને છોકરાની ખરી મા માનતા; વળી વધારામાં તેઓ. જ્યારે આ નવા શહેરમાં રહેવા આવ્યા, ત્યારે ધરધણી પાસે ધરતું બાકું પછુ કળિયુગે નક્કી કર્યું હતું. આ બધા મામલાથી જ્યારે આ બન્ને વચ્ચે તકરાર ઉત્પન્ન થઇ ત્યારે પાડોશી તથા ગામના લોકો પછુ વિચારમાં પડી ગયા. કળિયુગ. બેશરમ અને બેરક સ્ત્રી હતી, તેથી તે સત્યુગને વધારે વધારે દબાવી કહેવા લાગી, કે “રાંડ ! હવે મારા ધરમાંથી તું નિકળી જા. હું તને એક દિવસ પછુ મારી સાથે રાખવા માગતી નથી”. કળિયુગની આટલે સુધીની બેવકાફી જોઇ સત્યુગ લાચાર થઇ, અને પોતે નરમાશ વાળી તેમજ શરમાળ હોવાથી બેયું કે, આ હવે કોઇ રીતે પણ મને ફાવવા દેશે નહિ, કારણકે આમાં મારી દયાએજ મને દગો દીધો છે. આમ વિચારી ધર ઉપર આધાર રાખી તેણે કળિયુગને કહ્યું; “બાપ ! મારા બરધારની પુલમાંથી મારા યુગરાત જેટલું પણ મને આપે તો હું તેટલેથીજ સંતોષ પકડી ચાલી જાઉં.” કળિયુગે મોટું તોફાન ઉઠાવી, બલાષ્ટ દાખલ કંઈ થોડાએક ભાગ આપ્યો. તે લઇ સત્યુગ બહાર નિકળવાને તૈયાર થઇ. અને જતી વખતે તેણે પોતાના દીકરાને માથો. કળિયુગે છોકરો આપવાને ના પાડી, અને ઉલટી ગળે પડી, કે “મારો છોકરો હું તને કેમ આપું ?” આથી તો સત્યુગ બહુજ લાચાર થઇ અને પાડોશીઓ પાસે ફરીઆદ કરવા ગઇ, અને કળિયુગ અને પોતાની વચ્ચેના જે હેવાલ બન્યો હતો; તેથી લોકોને વાંકું કર્યું. કેટલાક લોકોએ આ હડીકત ખરી માની; અને કેટલાકે ખોટી માની. જેમણે ખરી માની તે સત્યુગનો પક્ષ કરવા લાગ્યા, અને જેણે ખોટી માની તેણે કળિયુગનો પક્ષ ખેંચ્યો. સત્યુગ કહેતી કે, “મેં ધણી બલાઇ કરી પણ સઘળી રીતે હું હારી બેઠી; અને હવે મારો છોકરો પણ તે આપતી નથી.” ત્યારે કળિયુગ લોકોને એમ સમજાવતી, કે “મારા ધણીની હેવાતીમાં મારી છાતી ઉપર ચડી સંસાર સુખ ભોગવ્યું; માટે હવે તેના મુખ પછી પણ મને સુખ લેવા દેતી નથી, અને ઉલટી મારા દીકરાને પણ લઇ જવાની પેરવી કરે છે.” આવી રીતે બંનેનું કહેવું સાંભળી જ્યારે કોઇ આ વાતનો નિકાલ ન લાવી શક્યું; ત્યારે આ વાત ગામના રાજા પાસે ગઇ. દરબારમાં બંનેની સાક્ષી લેવાઇ, અને તે બેઠના પક્ષમાં બરાબર સરખીજ ઉતરી. આ ગામનો રાજા ડાહ્યા અને અદલ ધન્સારી હતો. તેણે વિચાર કર્યો કે બંનેના સાક્ષી પુરાવા મળ્યુત છે, પરંતુ તેમાં એકની તો જરૂર હુમ્મ્યાઇ હોવી જ જોઇએ. આમ વિચારી તેણે એક યુક્તિ શોધી કાઢી. જહલાદને બોલાવી બધા સાંભળે તેમ મોટેથી હુકમ આપ્યો, કે “આ છોકરા ઉપર બંને સ્ત્રી દાવો કરે છે; માટે તેના બે કુકડા

કરી એકઠને એકઠે આપ. ” આ સાંભળી કળિયુગ બોલી ઉઠી કે “સાચને આંચ નહિ, કંઈ શીકર નહિ”. પણ સત્યુગ તો આ હુકમ સાંભળતાંજ રડી પડી, અને મોટથી પોકાર મારી કહેવા લાગી, “ મારા છોકરાના કકડા કરાવશે ના. મને તમારો આવો ઇન્સાફ જોઈતો નથી. હું એના ઉપરથી મારો હક ઉઠાવું છું. બલે, તારી દેવડીમાં મારો ઇન્સાફ ન થઈ શક્યો; પણ ઇશ્વરને ત્યાં તો જરૂર થવાનો છે.” આ બંને સ્ત્રીના બોલવાથી રાગએ બેથું કે છોકરાની ખરેખરી મા સત્યુગજ છે. કારણ કે છોકરાના કકડા થવાનો હુકમ સાંભળી તેનો પ્રેમ એકદમ ઉભરાઈ આવ્યો, ને પેલી બેરી તો બેથો કેમ કંઈ થતુંજ ન હોય તેમ સાચને આંચ નહિ એમ કહી ઉભી રહી. આથી તે છોકરો સત્યુગને આપ્યો, અને પેલી ગળેપકડ કળિયુગને દેશનિકાલની સજા કરી કાઢી મુરી.

હાંતારા લોકો ગમે તેવી યુક્તિઓ પોતાનું કામ સાધી; પણ અંતે સત્ય પ્રકાશના વિના રહેતુંજ નથી. સત્યનો જય.

ટુકડા હરામ અને બચકા હલાલ

બે વાણીઆ વેપારી પોતાને ગામથી કાપડની ગાંસડી લઈ બીજે ગામ વેચવા જતા હતા. ચાલતાં ચાલતાં બપોર થયાં એટલે તેઓએ કાંઈ ઠંઠાણે વિસામો લેવાનો વિચાર કર્યો. થોડેક દૂર ગયા એટલે એક ઘટાઘર વડનું ઝાડ બેથું. તે ઝાડ નીચે ઘણું માણસો આરામ લેવા બેઠા હતા. લોકોથી થોડે દૂર તેજ જગા ઉપર જમનાદાસ નામે વાણીઆ માત્ર એકલોજ બેઠો હતો. જમનાદાસને એકલો જોઈ પેલા બંને વાણીઆઓ તેની પાસે ગયા. જમનાદાસે તે બેઉને મીઠી જીભે બોલાવ્યા અને જ્ઞેષ્ઠ, “ આવો ભાઈઓ આરામ લો અને કંઈ નાસ્તો કરવો હોય તો આ ઝાડની છાયા સારી છે. માટે ખુશીથી કરો. ખરા મધ્યાન વખતે આરામ લઈ જીવને જરા શાંતી આપવાથી તાજ થવાય છે, અને તેથી મુસાફરીનો રસ્તો કાપવાની શક્તિ આવે છે.” બંને વાણીઆ એક મારગી હતા પણ જમનાદાસની મધુર વાણી પરથી તેને લાગે અને અકલમદ આદમી ધારી પોતાના માથા ઉપરના ગાંસડા ઉતારી હેડે મેક્યા. પછી તેમાંનો એક વાણી ભરી આવ્યો, એટલે બંને જણાએ નાસ્તો કર્યો. વાણી પીને પાન સોપારી ખાવા લાગ્યા, અને જમનાદાસને પાનસોપારી આપ્યાં; ત્યારે જમનાદાસે

પૂછ્યું, “ ભાઈઓ તમે ક્યાંથી આવો છો અને અમ કમ તરફ જવાના છો ? ”
 પેલાં બંને વાણીઆઓએ જવાબ આપ્યો, કે “ભાઈ, અમે હિંદુપુરથી આવીએ
 છીએ, અને આ કાપડની ફેરીને વાસ્તે સુતેપુર જઈએ છીએ.” આમ કહી તેઓએ
 કાપડના ગાંસડા છોડી, રસ્તાપરની ચઢેલી ધૂળ કાપટી નાખી, ફરીથી ખરાબર
 ગાંસડીઓ બાંધી, અને બંને જણાઓ એક એક ગાંસડી ઉપાડી ત્યાંથી ચાલતા
 થયા. તેઓએ જ્યારે કાપડના ગાંસડા છોડ્યા ત્યારે એક કાપડના તાકાની ધારી
 જે કાપડ ખરીદા પછી લેનારાઓ કાડી નાખે છે, તે બહાર પડી રહી હતી, તે
 પડી રહ્યાની જમનાદાસને ખબર હતી; પણ જ્યાં સુધી પેલા કાપડીયા
 ચાલતા થયા ત્યાં સુધી તે બોલ્યો નહિ, અને અભણ્યો થઈ બેસી રહ્યો.
 જ્યારે પેલા અર્ધેક માઈલ ગયા હશે; ત્યારે જમનાદાસ તેની પાછળ દોડતો
 ગયો, અને જ્યારે તેમને દૂરથી દીઠા; ત્યારે મોટી ખૂમ મારી તેઓને બોલાવવા
 લાગ્યો કે, “ અરે ભાઈઓ ! આ તમારું કંઈક પડી રહ્યું છે તે લેતા આવ.”
 જમનાદાસનો અવાજ સાંભળી વાણીઆઓ પાછા ફરી ઉભા રહ્યા. જમનાદાસે
 દોડતા આવી, કાપડના તાકાને છેડેની ધારી તેમને આપી. આ ભેદ પેલા બંને જણા
 નવાબ પામ્યા, અને જમનાદાસના પ્રમાણિકપણા અને ચોક્કસાઈ માટે ઉંચો
 મત બાંધ્યો. બંને વાણીયાઓ ભાજન હતા, તેઓએ જમનાદાસને શાખાશી આપી
 પૂછ્યું કે, “ ભાઈ ! તું અહિંથી કયે ગામ જવાનો છે અને શું ધંધો કરે છે ? ”
 જમનાદાસે કહ્યું, “ ભાઈઓ હું તો ધંધા રોજગાર વિનાનો માણસ છું, અને
 ચાકરી વાસ્તે બહાર નિકળ્યો છું; માટે ક્યાંય ચાકરીએ લગાડ્યો તો મારા ઉપર
 મોટી મહેરબાની થશે.” પેલા બે ભાઈમાંથી નાનાને દયા આવી, કે આવો એકીન-
 દાર માણસ ધંધા વિના રખડે છે. આથી તેણે પોતાના ભાઈના કાનમાં બરાબર
 વાત કરી કે, “ આખણે સુતેપુર ગયા પછી માણસનો ખપ પડશે, માટે આને
 જ રાખી હાઈએ તો ઘણું સારું; કારણ કે તે ધણીજ કાળજીવાળો અને હાથનો
 ચોક્કસો જણાય છે. એક અર્ધ માઈલ સુધી કાપડની એક ચીપ માટે દોડતો
 દોડતો આવ્યો છે; વળી બીજાને લાભ એ છે, કે સુતેપુર અહિંથી દૂર છે તેથી
 ત્યાં સુધી તો આપણે મથેથી બીજાને પણ આજેકે થશે, ” મોટા ભાઈએ
 તેમ કરવા આનાકાની કરી પણ નાના ભાઈએ આગ્રહ કરવાથી તેણે જમના-
 દાસને કહ્યું, કે “ જો તારી ખુશી હોય તો અમારી સાથે આ કાપડની ગાંસડી
 ઉપાડી ફર. અમે જે ખાઈશું તે તને પણ ખવરાવશું, અને દર માસે ચોક્કસ
 રૂપિયા બે આપશું.” જમનાદાસે કહ્યું, “ ભાઈઓ ! પગાર બહુજ થોડો છે;
 પણ અત્યારે મારું કામ ખતાવ્યા વિના હું તમને શું કહી શકું ! જ્યારે તમે

મને છુટથી કામ કરવા દેશે; ત્યારેજ તમને મારા કામની કદર થશે. શીકર નહિ! પણ મારું સારું કામ જોઈ પગારમાં વધારો કરી આપશો કે નહિ ?” તેઓએ આ વાત કહી દીધી, અને તેને ચાકરીમાં રાખી લીધા; અને બંને જણાના ગાંસડા તેને માથે ચડાવ્યા. તેઓ સુતેપુર ગયા અને જમનાદાસ પાસે ગાંસડા ઉંચકાવી કાપડની ફેરી કરવા લાગ્યા. થોડાએક દિવસ થયા એવામાંતો જમનાદાસે તેની એવી તો ચાકરી કરી કે તેઓનો એવો મજબુત વિશ્વાસ તેના ઉપર ખેંચી ગયો કે તેના પોતાના ભાઈ પ્રમાણે ગણવા લાગ્યા. ધણી વખત સુધી આ બંને ભાઈઓ સુતેપુરમાં રહેવાથી તેમને ગામના ખીજા વેપારીઓ જોડે પણ સારો સંબંધ થયો. એક દિવસ તે ગામમાં રહેતાં તમાશો થવાનો હતો; તેથી તે ગામના વેપારી કે જેને આ બંને ભાઈ સાથે સારો નાતો થયો હતો. તેઓ આ બંને ભાઈને બોલવવા તેના ઉતારા ઉપર આવ્યા. આ વખતે આ બંને ભાઈઓ સુતેલા હતા, તેથી પેલા વેપારીઓએ તેમને ઉઠાડી તમાસો જોવા આવવા કહ્યું, બંને ભાઈઓએ વિચાર કર્યો, કે જમનાદાસ સુતો છે અને આપણે બહારથી તાણું મારી જઈએ તો કાંઈ ચોર આવી તાણું ભાંગી માલ ચોરી જાય, માટે જમનાદાસ પાસે અંદરથી બારણું બંધ કરાવવું તે વધારે ઠીક. આમ વિચાર કરી તેણે જમનાદાસને ઉંઘમાંથી જગાડ્યો, અને કહ્યું કે, “અમે તમાસો જોવા જઈએ છીએ, માટે તું અંદરથી બારણું બંધ કરી હોશિયારીથી ઉંઘજે”. આમ કહી બંને ભાઈઓ પેલા વેપારીઓ સાથે તમાસો જોવા ગયા.

એક તરફથી જમનાદાસના શેઠા તમાસો જોવા ગયા, અને બીજી તરફથી જમનાદાસ સારા સારા રેશમી તથા ઉંચા કાપડના ગાંસડો ખાંધવા લાગ્યો, અને ગાંસડો બાંધી ગામમાંથી નીકળી જવા તૈયાર થયો. જતી વખતે તેણે એક કામળના ટુકડા ઉપર મોટા અક્ષરે ટુકડા હરામ અને ખચ્છકા હંફાલ એમ લખી તે કામળ દરવાજા પર ચોટાડી ત્યાંથી સાડાગાર ભણી ગયો. પેલા બંને ભાઈઓ તમાસો જોઈ સવારે ઉતારે આવ્યા, તો દરવાજા ઉપર જમનાદાસનું કામળીયું વાંચી હસવા લાગ્યા કે જમનાદાસે આ તું કેતક ક્યું છે ! પછી તેઓ બારણું ઠોકવા ગયા તો દરવાજા ખુલ્લા જોયા અને માલમાંથી ઉંચી જાતના કાપડની ચોરી થયેલી જણાઈ, આથી તેમણે જમનાદાસને ખરા હુતારોજ માન્યો, અને સમજ્યા કે ટુકડો આપી બચકો લઈ ચાલ્યો ગયો ! વાણીયા બિચારા અજાણ્યા છતાં આણીગમ પેલીગમ દોડા દોડ કરી અતે રડીને મુંઝા ખેડા.

જસ મૂળસે આયે ઉસ મૂળસે ગયે, નફેમે દેઠા ભુતીયાં !

ચોરને ઘેર ઠગ પરાણો.

કોઈ એક ગામમાં દલેરખાં નામનો એક મુસલમાન ચોરીનો ધંધો કરી સોદાગરના જેવો દમામ રાખતો હતો. ઘણાં ખર્ચાં લોકો તેને એક મોટો સોદાગરજી જાણતા હતા, કારણ કે તે એવી સરસ રીતે ચોરી કરતો કે ધોળે દિવસે અને માલ ધણીની સામે છતાં તેની હીકમતથી તે પકડતો નહિ. જો આ તેની આ શાહુકારી ચોરીથી જાણીતા હતા, તેઓ તેને શાહુકાર ચોર અથવા નામીચો ચોર કહેતા. આ નામીચો ચોર પોતાના ચતુરખાં નામે છોકરાને પણ આ ધંધાની તાલીમ આપી બરાબર હેશિયાર કર્યો હતો. એક દિવસ તે પોતાના છોકરાને ગુલામના લેખાસમા પાસેના એક ચંદર નામના શહેરમાં લઇ ગયો, અને એક ઘોડાના વેપારીને ત્યાં ગુલામ તરીકે વેચ્યો. ઘોડાના વેપારીનું નામ 'ગફલતશા કરીને હટ્ટું' તેણે છોકરાની ચાલાકી જોઇ ઘોડાની પરીક્ષાના કામ ઉપર રાખ્યો. છોકરો ચાલાક હોવાથી તે થોડા વખતમાં ઘોડાની પરીક્ષાના કામમાં બરાબર કાબેલ થઇ ગયો, અને પેલા સોદાગરનું કામ એવું તો સરસ કરતો કે તેથી થોડા વખતમાં તેણે તેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મેળવ્યો. થોડો મુદત નિત્યા પછી પેલો નામીચો ચોર દલેરખાં એક દિવસ હિંદુ સોદાગરનું ડોળ ધાલી ગફલતશાને ત્યાં ઘોડો લેવા આવ્યો. ગફલતશા આ નામીચો ચોરને જાળખી શક્યો નહિ, કારણકે પ્રથમ જ્યારે તે આવેલો ત્યારે એક સાધારણ મુસલમાન વેપારીના ડોળમાં આવ્યો હતો. નામીચો ચોરને પસંદ પડે તેવો ઘોડો કાઢી આપવાનો તેણે ચતુરખાંને હુકમ કર્યો. ચતુરખાં પોતાના બાપની મતલબને બરાબર સમજતો હતો, તેથી તેણે એક તેજી ઘોડો પોતાના બાપ માટે કાઢ્યો, અને જણાવ્યું કે, આ ઘોડો તારા કામનો છે. તેના બાપે તે ઘોડો પસંદ કરી તેની કિંમત પેલા સોદાગરને પુછી, અને કિંમત પ્રમાણે રૂપિયા આપવા માંડ્યા, ત્યારે સોદાગરે ચતુરખાંને રૂપિયા લેવાનો હુકમ કર્યો. આથી તેણે તેને પૈસા આપ્યા. પણ પૈસા આપ્યા પછી પેલા નામીચો ચોરે વાંધો લીધો કે, “ મારે તો ઘોડાની ચાલ તથા તે કેવું દોડી શકે છે તે જાણવું છે”. ઘોડાના વેપારીએ ચતુરખાંને ઘોડો દોડાવવા કહ્યું. આથી ચતુરખાં તરતજ રૂપિયા સાથે ઘોડા ઉપર બેઠો, અને તેણે ઘોડાને એવા તો જોરથી દોડાવી ચૂક્યો, કે તે ગામની હદ છોડી કર્ચાંબ ગુમ થઇ ગયો ! ઘણા વખત સુધી પેલા ખજો જણાએ

તેના આવવાની રાહ ભેઠ, પણ તે નહિ આવવાથી પેલો નામીયો ચોર પોતાના પૈસા માટે ગદ્ગતથાહ પાસે માંગણી કરી, જે પૈસા ગદ્ગતથાને આવવા પડ્યા, જે બધા દહેરખા પોતાને ઘેર આવ્યો. અહિ. તેના છોકરો ચતુરખાં પણ ઘોડો અને રૂપિયા લઈ આવી ગયો હતો.

થોડા એક દિવસ ગયા બાદ એક ઠગ તે ચોરને ત્યાં પરોણા દાખલ ગયો. વાત કરતાં દહેરખાને જણાવ્યું, કે મારે એક સારો ઘોડો ભેઠએ છીએ, તેથી હું ચંદ્ર શહેરમાં ગદ્ગતથાને ત્યાં જઈ છું. આથી દહેરખાં લલચાયો અને તેણે જણાવ્યું કે ઘોડાના પૈસા કરી લેવાની આ સારી તક છે. આથી તેણે પેલાને જણાવ્યું કે, “જો તું પૈસા ખરચી શકે તેમ હોયતો મારી પાસે એક ઘણુંજ સારો ઘોડો છે”. ઠગે જણાવ્યું કે, “પૈસાને વારતે કાંઈ સવાલ નથી, પણ ઘોડો દોડવામાં સારો ભેઠએ, કારણ કે મારે અમારા ગામના રાજાને સાડાં શિકાર રમવા ભેઠએ છે”. આથી તો વધારે પૈસાના લોકથી દહેરખાં વધારે લલચાયો, અને તેણે તે વાત કબુલ કરી. સવાર પડતાં પેલા ઠગે ઘોડો બરાબર ભેઠ તપાસી પસંદ કર્યો, અને આણીગમ પેલીગમ દોડાવી, જેવા તેની રમ માગી. દહેરખાંએ રમ આખાથી પેલા ઠગ પોતાના જોડા કાઢી ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો. થોડા વખત સુધી આમ તેમ દોડવી પોતાના ગામની દિશા તરફ લઈ જઈ, એડી મારી પુરપાટ દોડાવી મુક્યો. જ્યારે, તે નજરથી દૂર થયો ત્યારે પેલો નામીયો ચોર તેની મતલબને સમજી ગયો, અને પેલા ઠગારાના જોડા ઉપાડી “કંઈ નહિ તો આજ મળ્યું”, એમ યોલી ધર તરફ ચાલવા માંડ્યો. ત્યાં ઉમેત્રા લોકોએ તેને પૂછ્યું, “કે ઘોડાતું શું ઉપજ્યું ?” દહેરખાંએ તેમને ખરેખર જણાવ્યું કે, “જીસ મળસે. આચા, ઉસ મળસે ગયા, નફેમે હો જીવીયાં !”

લેને ગઈ પુત અને ખોઈ આઈ ખશમ !

એક ગામમાં કોઈ જીવાન પડાણ રહેતો હતો. તે પૈસા ટકાવી સવર્ણી રીતે સુખી હતો, પણ તેને કંઈ બાળક ન હતું. તેથી તે અને તેની સ્ત્રી હમેશાં દીવગીર રહેતાં. બાળકની લાલસાથી તે પડાણ એટલો તો વહેમાયો હતો કે, મુસલમાન હોવા છતાં હિંદુના દેવ દહેરાંની માનતા કરવી પણ તે બૂલ્યો ન હતો. પૈસા ખરચવામાં તો તે પાછી પાનીજ કરતો નહિ. તેની વહેમી પ્રકૃતિ ભેઠ

એક માણસે તેને રસ્તો બતાવ્યો કે, ગામની બહાર એક વેરાગી જે પોતાના ઝુપડામાં ઘુસી બેસી છે, તે સ્ત્રીએ એક માસ સુધી રાતને વખતે પોતાની સામે બેસાડી મંત્ર બોલ્યા છે; તેથી તેને ગર્ભ રહે છે. વહેમી પડાણે આ વાત ખરી માની, અને પોતાની બેરીને તે વેરાગી પાસે લઈ જઈ પોતાનો બધો હેવાંલ કહ્યો. વેરાગીએ તેને જણાવ્યું કે, “તું જો મારા ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ રાખતો હોય તો તારી બેરીને દરરોજ એક માંસ સુધી રાતને વખતે મારી પાસે એકલી મોકલ. એજ આશાએ મંત્ર બોલવા મારે ત્યાં બે બેરીઓ દરરોજ આવે છે, તે રાતે જોઈ જવાથી ખત્રી થશે”. પડાણે તેની વાત ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો, તેથી દરરોજ પોતાની બેરીને ત્યાં મોકલવા લાગ્યો. વેરાગી ગમે તેવા હોય; પણ ત્યાં જતી બેરીઓની આબરૂની તે બહુજ રક્ષા કરતો. એક દિવસ પડાણે વેરાગીની પરીક્ષા લેવાનું મન થયું; તેથી તે રાતના પોતાની બેરીની પાછળ પાછળ તેના ઝુપડા સુધી ગયો, અને ઝુપડા પછવાડે છુપાઈ અંદરના દેખાવ જોવા લાગ્યો. વેરાગી તેની સ્ત્રીને હાથમાં માળા આપી ધ્યેયનું રમરણ કરવાનું કહી, પોતે પીથાન કરવા બહાર નીકળ્યો, તો તેણે કોઈ આદમીને ઝુપડા પછવાડે સંતાઈ રહેલો જોયો; પણ અંધારી રાત હોવાથી પડાણે જાણખી શક્યો નહિ. તેણે ધ્યેયનું કોઈ દરમિયાન માણસ આ સ્ત્રીની આબરૂ લેવા અહિં આવ્યો છે. એ મંધારી તેણે તરતજ ઝુપડામાં જઈ તરવાર લઈ આવી પેલા પડાણનું ફેડું કાપી નાખ્યું. સવાર પડતાં પેલી સ્ત્રી ઘેર ગઈ પણ પોતાના ધણીને નહિ જોતાં શોધમાં નીકળી તો વેરાગીના ઝુપડા પાસે તેને કદલ થયેલો જોયો. રાતની હકીકત તો વેરાગીએ તેને જણાવી હતી; તેથી તે રડી હસી અને બોલી કે, “હવે ગરબ પુત ને યોગ આપ ખશમ ?”

લાકડાનાં દેવને ખાસલોની પુજા.

આશ્વિણની ઠગાઈ.

અંમત નામે એક કર્જામા દિંદુઓની ત્રણી વસ્તી હતી. તે કર્જામાં એક પ્રખ્યાત દોકર હતું, અને તે દોકરાની પુત્ર શામળજી નામનો એક બ્રાહ્મણ કરતો. શામળજીને બે દીકરા હતા. એકનું નામ રામજી અને બીજાનું નામ ગામ-જી. ગામજી સ્વભાવે નમ્ર અને મીઠનસર હતો; તેથી કર્જાના ધણીખરા લોકોની

તેણે પ્રીતિ મેળવી હતી. રામભટ્ટ હુમ્મો અને લક્ષ્મી હોવાથી તેને દૈસ્ત-
પણુ એવા મળ્યા હતા. રામભટ્ટના ગુજરી ગયા પછી થોડા વખત તો બંને
ભાઈઓએ સાથે ચલાવ્યું. દહેરાની પુનઃ તથા ધરનું બધું કામ ગામ ભટ્ટનેજ
કરવું પડતું; પણ રામભટ્ટ જરાપણુ મદદ કરતો નહિ, અને ઉલટો બધે રખડ્યા
કરી મરણ પ્રમાણે ખરચ કર્યા કરતો. એક દિવસ ગામભટ્ટની બૈરીએ તોજાન
હાલ્યું, “કે મારો ધણી, એકલોજ રહ્યા કરે, અને દેર દેરાણી મક્કતના ચોટલા
શા ઝાટે ખાય ?” આ વાત ગામભટ્ટને પણ વાજમી લાગી, તેથી તેણે તે માન્ય
કરી, અને રામભટ્ટને જો ધંધો ન કરવો હોય તો ધરમાંથી બહાર નીકળી જવા
કહ્યું; પણ રામભટ્ટ કાંઈ આ બધું સાંભળી લે તેવો ન હતો; તેથી તેણે તેજ
વખતે ગામભટ્ટને પુષ્કળ મારી, તેની બૈરી સાથે બહાર કાઢી મૂક્યો, અને ફરી
જો દહેરામાં પગ મુકે તો વધારે મારવા ધમકી આપી. ગામભટ્ટ સમજી હોવાથી
તેણુ મારની બીકથી દહેરા અને ધર ઉપરનો સવળો હક્ક છોડી દીધો, અને પોતાના
ધરના પલંગનો એક પાથો લઈ, તેને તેજ સીંદુર ચોપડી, લાલ કંપડું વિટાળી,
દેવ દરાવી કર્યા માંહેની એક જગાએ બેઠો, જે જગા દહેરે જવાના રસ્તામાં
આવેલી હતી; તેથી જે લોકો દર્શન કરવા જતા તેને બોલાવી ગામભટ્ટ કહેતો કે,
“આવોરે ભાઈઓ ! આ છે પેલા મહાદેવજીનો નાનો ભાઈઓ; એનું નામ છે
પલંગનો પાથો.” કર્યાના લોકોને ગામભટ્ટ તરફ વધારે ભાવ હતો; તેથી બધા
લોકોએ દહેરા માંહેના દેવને પડતા મુકી, પેલા ગામભટ્ટના દેવની, એટલે પલંગના
પાથાની પુજા કરવા લાગ્યા. ઓથી રામભટ્ટના દહેરાની કમાણી તદ્દન બંધ થઈ
ગઈ. રામભટ્ટને પોતાના ભાઈની અદેખાઈ આવી આથી તેણે એક દિવસ છાના
માના જમ ગામભટ્ટના દેવને એટલે પલંગના પાથાને છીનવી લીધો, અને દહેરાના
ઝાટલા ઉપર મુકી ત્યાં આવતા લોકોને દેખાડી પેલા પાથાને ખાસડાં મારી
બોલતો કે, “લાકડાના દેવને ખાસડાંની પુજા અને પત્થરના દેવને
માણસની પુજા”

રાજાને ગમી તે રાણી અને છાણાં થાપતી આણી.

પાનશ લડા નામે એક મોટા અને સ્ત્રીલા પરગણમાં અમરસંગજી નામે
રાજા રાજ કરતો હતો. એ રાજા હેશિયાર અને શુદ્ધિમાન હોવા છતાં, રજૂપુત
લોકોની કેટલીક ખાસ દેવોનો તે ગુલામ હોવાથી, તેના સારા શુભ ઠંકાર્થ જતા.

એ રાજા એક નામીયા રજપુતની દીકરી સાથે પરણ્યો હતો, અને તેનાથી તેને એક સુંદર પુત્ર પણ થયો હતો. તેનું નામ શેરસીંગ કરીને હતું. શેરસીંગ જ્યારે પાંચ વરસનો થયો ત્યારે તેની મા મરણ પામી. થોડા વખત પછી રાજાને માટે સારા કુળવાન કુટુંબોના માગા આવવા માંડ્યા; પણ અમરસીંગ તે બધાં પાછા વાળતો. એક દિવસ અમરસીંગ શિકાર કરવા ગયો, અને હરણની પાછળ પાછળ ધણે દૂર સુધી નીકળી ગયો. અંતે હરણ ચાકી જવાથી રાજાની બંદુકનો ભોગ થઈ પડ્યું. રાજાએ તેને પોતાના ઘોડા પછવાડે બાંધી, દિશાની તેમજ રસ્તાની કંઈ સમજણ ન પડવાથી તેમજ સાંજ પડી જવાથી આથમણી દિશા તરફ ચાલવા માંડ્યું. ચાલતા ચાલતા એક ગામ આવ્યું. રાજાએ ગામને પાદરે એક સુંદર સ્ત્રીને છાણું થાપતી દીદી. આ સ્ત્રી ઘણીજ ખુશસૂરત હોવાથી રાજા તેના ઉપર મોહી પડ્યો, અને વાતચિતને બહાને તેના પાસે પાણી માગ્યું. તે સ્ત્રીએ હાથ સાફ કરી તરત એક લોટામાં પાણી લાવી આપ્યું. રાજાએ તેને પૂછ્યું કે, “તું કુંવારી છે કે પરણેલી?” ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે, “મારી મરણ પ્રમાણે ભરથાર ન મળવાથી હું હજી પરણી નથી; વળી મારો બાપ મરી જવાથી તેમજ મારી મા અપંગ હોવાથી ભરથારની પસંદગી મારેજ કરવાની છે.” રાજાએ તેને જણાવ્યું કે, “તું મારી સાથે પરણે કે નહિ?” ત્યારે પેલી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે, “હા તારા બોલવા ઉપરથી તેમજ તારા ચહેરા ઉપરથી હું તને પરણું ખરી; પણ તું મારી જાત જાણ્યા પછી મને કશુંલ કરે કે નહીં તે જ્ઞેવાતું છે, કારણ કે હું જાલની ઢેડ ગરડા એટલે ઢેડ લોકોની બ્રાહ્મણ છું.” રાજાએ કહ્યું કે “હું તો રજપુત છું; વળી બાનસલડા નામે પરગણાનો રાજા પણ છું; પણ જો તું મારી સાથે આવવા માગતી હોય, તો આ ઘોડા ઉપર ચઢી બેસ.” એક તે રાજાને જ્ઞેનતેજ પેલી સ્ત્રી પણ તેના ઉપર મોહી પડી હતી. તેમાં પણ જ્યારે તેને જાગ જાણ્યો; ત્યારે આંધળી માની દરકાર કર્યા વિના તેના ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠી. આથી રાજા તેને પોતાના શહેરમાં લઈ ગયો. આ બધો દેખાવ તેજ ગામના અને તેની જાતીના એક ઢેડ ગરોડાએ જ્ઞેયો હતો. તેણે આ ખબર પેલી સ્ત્રીની માને આપ્યા. આથી તે સ્ત્રીની માએ બાનસલડામાં તેની દીકરીને સદેશો મોકલ્યો, કે, “તું હવે સુખી થઈ છે તો મને ત્યાં તેડાવી લે.” તેની દીકરી જે રાજાની રાણી થઈ હતી તેણે વિચાર કર્યો, કે અમારી જાત તો ઢેડ ગરોડાની છે, અને આ રાજા ઇશ્વરનો માર્યો અને અહિં લાવ્યો છે; માટે જો મારી માને આદિ બોલાવું તો સઘળો ભરમ ખુલ્લી જાય; કારણ કે રાજાએ ગામમાં એમ દેખાવ્યું છે, કે હું એક નામીયા રજપુતની કુંવારી છું. અને પોતે મારા બાપની ઇચ્છાથી

એટલે ઢેઝ મરોડાની દીકરી છે. તેમ તે કાંઈ ઘનની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયેલી નથી. માત્ર વેશ્યા માફક લાવીને રાખેલી છે, તેવી સ્ત્રીના પેટથી જન્મેલા પુત્ર ખીનહકદાર હોવા છતાં રાજ ચલાવે, અને ખરી ધર્મ પત્નીના દીકરાનો હક હુંટાય તે જોવા અમે રાજ નથી. શેરસિંહે તે લોકોને ધીરૂંથી સમજાવ્યા, અને રજવાડાની રીતભાત અને રાજ્યોની ચાલચલણ વિશે તેમજ પ્રજાની દરજ્જા વિશે ભાષણ કરી જણાવ્યું, કે “રાજાને ગમી તે રાણી, અને છાણા થાપતી આણી”, છેવટે તેણે લોકોને સમજાવ્યું, કે “તે સ્ત્રી ગમે તેવી નીચ જાતની હો, નીકા કાઠિયી હો કે ગમે તેવી હો; પણ ખુદ રાજ્યે જ્યારે તેને રાણીના દરજ્જા આપે; ત્યારે આપણે બધાએ તેને રાણી ગણી માન આપવું જોઈએ. તમારી દલીલ કેટલેક અંશે વાજબી છે, પણ અંતે આપણા બધાના હકમાં નુકશાન કરનારી છે. એમ માનો કે તમે બધી ફોજને ફેરવી રાજાને નસાડી મુકો, તો શું એને ખીલ ફોજ મેળવતા નથી આવડતી ! તે નવી ફોજ લાવી ચડી આવે; ત્યારે નાહક પ્રજાના જનમાલની ખુવારી થાય તે કરતાં બહેન તર છે, કે બહાદુરસિંહ રાજ કરે, અને અમે બંને સંપત્તી રહીએ, કે જોઈ પ્રજાના જન માલની આબાદી થાય.”

ઘેરની કસર, અને વહાણની સફર.

મીઆંખાન નામે એક વેરો વેપારી કપડવંજમાં રહેતો હતો. એ જાતે ડાહ્યો, મીલનસાર, અને સમજુ હતો; વળી તે સાથે તે પૈસે ટકે પણ સુખી હતો. ‘મીઆંખાનને’ તેનાથી નાના બીજા ઘણા ભાઈ હતા. તેમ તેણે પણ આપના મરણ પછી મીઆંખાને સાથેજ રાખ્યા હતા, મીઆંખાનનો બાપ મરતી વખતે ચાર દીકરાઓ સિવાય કાંઈ પણ પુત્ર મેલી ગયો ન હતો; પણ મીઆંખાન જાતે ડાહ્યો હોવાથી નાનો સરખો વેપાર કરી પોતાના કુટુંબનું શુજ્જાન ચલાવતો. તે ઘરની અંદર જે કસર કરતો તે ખરેખર હસવા જોઈ હતી. એક દિવસે મીઆંખાને રાતના એક પાંદની શુવારફળી શાક માટે આણી, તેમાં દસડીનો એટલે એક પૈસાના આઠમા ભાગનો, તેજ, મરી મસાલો નાખી શાક કરાવ્યું. રાતના મીઆંખાન પોતાના ત્રણ ભાઈઓ સાથે જમવા બેઠો. આ વખતે તેણે પોતાના બધા ભાઈઓને જણાવ્યું, કે “જો આપણે કસર કરીશું, તો પાછળથી

સુખી થવાના; માટે હું ખાકું તેમ તમારે પણ ખાવું, અને હું ચાલું તેમ તમારે પણ ચાલવું". મીઆંખાને રોટલીનેા દુકડો મોઢામાં નાખી શુવારદળી શાકમાં આંગળું બોળી ચુસ્યું ! ! ને બોલ્યો કે, "વાહ ! શુવારદળી બહુ મજાની બની છે !" આ પ્રમાણે તેણે ઘનનાં બધાં માણસોને જમતાં જમતાં શાકમાં આંગળું બોળી ચાટવાનું શીખવ્યું, આથી બધા માણસો તેમ કરવા લાગ્યા. અંતે બધાં જમી રહ્યા પણ શાક તો તેમનું તેમજ રહ્યું ! આ વખતે મીયાંખાને કહ્યું, "લુપ્તો મારી માફક ખાધાથી કેટલો બધો ફાયદો થયો, વળી જમતાં જમતાં સ્વાદ પણ કેવો મજેનો આવ્યો. અત્યારે કસર કરવાથી સવારમાં પણ તે કામ લાગશે." બીજે દિવસે સવારનાં જમવા બેઠા, ત્યારે આગત્રા દિવસની માફકજ ચલાવ્યું. અને અરધી શુવારદળી તે વખતે ખાંધી અને બાકીની અરધી તે દિવસે રાતના ચલાવી. રાતે જમી રહ્યા પછી તેણે પોતાના ભાઈઓને શિખામણ આપી કે; "ઘેરની કસર અને વહાણની સફર અને બરાબર થાય છે. ને આપણે ઘરમાં આખી જીંદગી સુધી બરાબર કસર કરીએ, તો એક વહાણની સફર જેટલો ફાયદો થાય છે". બીજે દિવસે મીઆંખાનું પોતાના એક મિત્રને મળવા ગયા. ત્યાં તરકારીની વાત નીકળતાં મીઆંખાન બોલી ઉઠ્યા, કે, "ભાઈ ! હમણાં શુવારદળી ઘણી સસ્તી મળે છે. મેં ગમ્મ પરમદીને દોઢીયાની મંગાવી હતી, તેને દમડીનું તેલ અને મસાલો નાખી વધારી તો ઘણીજ સ્વાદિષ્ટ થઇ હતી. તે એવી તો મજેની બની હતી, કે ગમ્મ પરમ દિને રાતના ખાધી, પાંચી કાલ સવારે અને છેવટે રાતના પણ ખાધી."

આ વાતને લાંબો વખત ગયા પછી મીઆંખાનના ભાઈઓ મોટા થવાથી તેઓ તેનાથી લુદા પડ્યા. અને દરેકે લુદો લુદો ધંધો ચાલુ કર્યો. એક વખત મીઆંખાનને વેપારના કારણસર લાંબી મુસાફરીએ જવાનું નક્કી થયું, તેથી તેણે ઘરમાંથી નીકળ્યા અગાઉ ઘરમાં કેમ કસર કરવી તે પોતાની બીબીને લાંબાણથી સમજાવ્યું. પછી તે બીબીને મળી ભેટીને બહાર નીકળ્યો. પાંચ છ કોસ ચાલ્યા પછી કાંઇક યાદ આવવાથી મીઆંખાન પાછો ઘેર આવ્યો, અને ઘેરની કહ્યું, "રે છુ ! એક જાતની કસરની સમજ પાડતાં હું ભૂલી ગયો," ઘેરની જાણ્યું કે દોણ જાણે તે કસર કેટલી અગત્યની હશે; કે મીઆંખા દોલો રસ્તો કાપી પાછા આવ્યા છે. બાકીએ કહ્યું, "મીઆંખા તે કસર તે કેવડી મોટી છે કે તમે લાંબાણથી પાછા આવ્યા." મીઆંખાન બોલ્યો, "બીબી રાતને વખતે દીવીમાં બત્તી કરવી નહી, પણ દોડીયામાં કરવી. ખાસ અગત્યનું તો એ છે કે દોડીયામાં વાઠ બળી જાય ત્યારે તે વાટને આંગળી વતી સંકારની નહિ, પણ પાતળી સળી

વતી સંકેરવી; કારણ કે કાડીયામાં આંગળી નાખવાથી તે માંહેલું તેલ આંગળીને ચોટે અને તેટલું દીવેલ જાણું થાય ! !” આ સાંભળી બીબીએ કહ્યું, “મીઆ તમે આટલી નાની વાત માટે ફેરો ખાધો; પણ તમે આવતાં જતાં જોટલું ચાલશે, તેથી જોડા પ્રસારે તેટલો આપણને અવગણ થવાનો કે નહિ ?” મીઆએ જવાબ દીધો, “બીબી, શેઠર બહાર નીકળ્યા પછી હું જ્યારે પાછો ફર્યો; ત્યારે મેં જોડાને બગલમાં માર્યા હતા; અને પાછો તેટલો પંથ જમણ ત્યાં સુધી બગલમાંજ મારીશ, જોટલે આપણને જરા પણ અવગણ થવાનો નહિ ! !” મીઆ સફરે ગયા પછી તેની બૈરીએ તેના કહેવા મુજબ ઘરમાં કસર કરવા માંડી. જ્યારે તે શાક વારતે ભાજી મંગાવે ત્યારે તેના કુમળાં મુળીઆમાં મીઠું નાખી અથાણું બનાવે, અને રીંગણા (વેંગણ) દુધી, અને પાપડી (વાલોર) મંગાવે ત્યારે તેની છાલ ઉતારી સુકવી તેને બળતણ તરીકે કામમાં લે. મીઆખાને ઘેર આવી બીબી પાસે ધરખરચનો આંકડો માગ્યો. બૈરીએ તે આપ્યો, તો ભાજી તરકારીના ખરચનો હિસાબ કરતાં સરાસરી રોજના અર્ધા પૈશાનો ખરચ આવ્યો. આટલો બધો ખચ જોઈ મીઆએ બૈરીને ટપકો આપ્યો, કે, “રે બીબી, તે કાંઈ બરાબર કસર કરી નહિ. અમે ચાર ભાઈ જ્યારે સાથે હતા, ત્યારે એક પૈશાની ગુવારફળી માંથી બે દિવસ રાતના અછી તરેહથી જમ્યા; વળી એક આખો દિવસ ખાસી રીતે નારતો કર્યો ! ! તેં તો એકલીએ રોજનો અર્ધો પૈશો ખાધો ! હું સફરમાં હતો, ત્યારે એક પૈશાના ચણા કુરમરા લઉં તો આખો દિવસ કાઢી નાખતો અને તેં તો બે વખત અનાજ વાપરવા છતાં અર્ધો પૈશાની તરકારી ખાધી એ કંઈ ઠીક કર્યું નહિ ! !”

લખાણું તે વંચાણું.

જોડા નામે જીલ્લામાં ભાઠેલાં લોકોની મોટી વસ્તી હતી. ભાઠેલા જાત એ મૂલેજ ખેડૂત છે; તેથી અહિંના બધા ભાઠેલા લોકો મોટા પાયા પર ખેતી કરી, અનાજ પંકવી ખાહરના-દેશ ખાતે મોકલતા. અનાજનો મોટો જથ્થો થવાથી ધણાં આડતીયા માલ ખરીદવા આવતા. કેટલાક લોકો આડતીયાને માલ આપતા તો કોઈ કોઈ લોકો જતે શહેરમાં જઈ વેચી આવતા. આ બધામાં હરખા નામનો એક ભાઠેલો અનાજનો મોટો જથ્થો પકવતો; વળી પોતે અક્કલવાન હોવાથી વેચી સાડી પણ બરાબર મળતો. હરખાનો વેપાર મોટો હોવાથી તેને હિસાબ

કેતાબની બહુ જાનજી જોયવી પડતી. ખેડાથી થોડા દુર ઉપર ખંભાત કરીને એક ખંદર હતું. ત્યાંથી ઘણાં દેશો સાથે માલની આવજા થતી, અને બધા મોટા વેપારીઓ હાલના મુંબઈ અને અગાઉના સુરતની પેઠે ત્યાં વસતા હતા. ખંભાતમાં ધીરજલાલ નામનો એક વાણીયો દાણાનાં દલાલને ત્યાં નોકર હતો, એ વાણીયો પોતાની અંગણાઈને લીધે ઘણો વખણાવેલો હતો. જે દલાલને ત્યાં ધીરજલાલ હતો તેજ દલાલ માર્કેટ હરખો પોતાના માલનો સોદો કરતો. ધીરજલાલને હરખા સાથે સારો સંબંધ હતો, તેથી તે તેને કાંઈ કાંઈ વાર છુપી સલાહ આપી ઘણો ફાયદો કરાવતો. એક વખત પટેલને ધીરજલાલની ચતુરાઈ જોઈ લાગ્યું, કે ધીરજલાલને જે આપણે ત્યાં મુનીમ તરીકે રાખી લીધો હોય, તો હિસાબ કીતાબની સાથે વેપાર વણજમાં તે ઘણો કામ લાગે. આમ ધારી એક વખત તેણે ધીરજલાલની આ બાબતમાં મરજી પુછી જોઈ. તેણે કહ્યું કે “મને વરસ દહાડે અહિં જે મળે છે તે કરતાં બાર મહિને પચાસ રૂપિયા વધારે આપવામાં આવે તો હું તૈયાર છું”. હરખાએ ધીરજલાલના પગારની સાથે તેને રાખવાથી ચતા લાભો સરખાવી જોયા. આથી તેણે ધીરજલાલને વરસે પચાસ રૂપિયા વધારે આપી પોતાને ત્યાં રાખી લીધો. ધીરજલાલ પટેલનો હિસાબ બરાબર રાખવા લાગ્યો. વળી વેપારમાં પણ સારી સલાહ આપવા લાગ્યો. આથી હરખાને ઘણુંજ લાભ થવા માંડ્યો. એક વખત વરસાદના દિવસમાં બધા અનાજની વાવણી ચાલતી હતી. તે વખતે ધીરજલાલે વિચાર કર્યો, કે મેં પટેલને ઘણું વખત સુધી લાભ કરાવ્યો; પણ પટેલે તેનો કાંઈ બદલો વાળી આપ્યો નહિ; માટે હવે કાંઈ યુક્તિ કરી બદલો વાળી લેવો જોઈએ. પાછલી વાવણી વખતે જ્યારે ધઉં, ચણા વગેરે વાવવાનો વખત આવ્યો; ત્યારે પટેલે ત્રીશ ખાંડી ચણા વાવવા કહ્યો, અને ધીરજલાલને તે ચોપડામાં લખી લેવા કહ્યું. આ વખતે ધીરજલાલ હસી પડ્યો, અને જોલ્યો, કે “પટેલ જે તમે ત્રણપુરેથી લુકેમ આપો તો આ ત્રીશ ખાંડી ચણામાંથી અર્ધો ચણો મારે નામે લખુ”. હરખાએ આ વાત નજીવી જાણી હસીને કહ્યું, “ભાઈ, અર્ધો ચણાનો તે શું હિસાબ હોય !” ધીરજલાલે કહ્યું કે, “અરધા ચણાનો પાક જે હિસાબે થાય તે મને આપવો”. પટેલે આ વાત કબુલ કરી, અને ધીરજલાલને તેની માગણી પ્રમાણે અર્ધો ચણાનો દિરસો તેને નામે લખવાનો લુકેમ આપ્યો. આ ઉપરથી ધીરજલાલે શેઠની સાથે થયેલી બધી વાતચિત નોંધી તે સાથે અર્ધો ચણો પોતાને નામે લખ્યો. તેમાં એવી રીતે લખ્યું હતું, કે, “હરખા પટેલના ખેતરમાં વાવેલા ત્રીશ ખાંડી ચણામાં અરધા ચણાનો ભાગ ધીરજલાલનો છે”. આ ખીના

લખ્યા પછી ધીરજલાલે હરખા પટેલને તે દેખાડ્યું. આ વાંચી હરખો પટેલ હસ્યો, અને બોલ્યો કે, “ખચ્યાંની રમત સરખી વાત છે”. ધીરજલાલે કહ્યું, “શેઠ જોવા મારાં નશીખ; પણ જો તમે આ વાતમાં રાજ હો, તો કરો આ લખત નીચે સહી”. હરખાએ આ બધું રમત જેવું જાણી સહી પણ કરી આપી. આ વાતને ઘણો વખત ગયા પછી ચણાનો પાક તૈયાર થયો. હરખાએ ધીરજલાલને હુકમ કર્યો કે, “ચણાની કાપણી કરાવી ખજીમાં નાખી પાક તૈયાર કરો”. હુકમ પ્રમાણે ધીરજલાલે ચણા કપાવી, ખજીમાં નાખી છુટા કરાવી પાકના એ ભાગ કર્યા. આ ઉપરથી પટેલે પૂછ્યું કે, “ચણાના એ ભાગ શું કામ કીધા છે?” ધીરજલાલે કહ્યું, “એક ભાગ તમારો અને બીજો મારો”. પટેલે ગુસ્સે યથ કહ્યું, “એવું કારણ શું?” ધીરજલાલે કહ્યું, “આપણા કરાર પ્રમાણે અર્ધા ચણા મારો ખરો કે નહિ?” પટેલે જણાવ્યું કે, “માત્ર અરધા ચણાના એટલે ચણાની એક ફાડના હિસાબ પ્રમાણે આપવા હું તૈયાર છું. બાકી તારી આ હુઆઈ કાંઈ ચાલવાની નથી”. ધીરજલાલે કહ્યું, “પટેલ ! જો હું તમારા મોઢાના શબ્દો ઉપર નહોતો હોત, તો તમે છેવટે મારા હાથ ધોવડાવત, પણ મેં ચોપડામાં બહુ લખાવી તમારી સહી લીધી છે”. હરખે ઉતર આપ્યો કે, “ભાઈ ! ચોપડામાં લખાણું તે વંચાણું, આપણે કાંઈ પાસે ઈન્સાફ કરાવીએ”. આ ઉપરથી તે બંનેએ એક પંચ બોલાવી તેની પાસે પોતાનો કેસ મુક્યો. પટેલના ચોપડામાં જેતાં પંચે વાંચ્યું કે, “હરખા પટેલના ખેતરમાં વાવેલા ત્રીશ ખાંડી ચણામાં અરધા ચણાનો ભાગ ધીરજલાલનો છે”. આ ઉપરથી પંચે એવો ફેસલો આપ્યો કે, “ત્રીશ ખાંડી ચણા માંથી પંદર ખાંડી ચણાનો ભાગ પટેલે ધીરજલાલને આપવો”. પટેલે દલીલ કરી, તેથી પંચે જણાવ્યું કે ઉપલા લખાણુનો બીજો કાંઈ અર્થ થઈ શકે નહિ. પંચના સુકાલથી પટેલને અર્ધો ભાગ ધીરજલાલને આપવો પડ્યો, અને ધીરજલાલને ચાકરીએ રાખ્યાથી પટેલને આવો મોટો ફાયદો થયો ! માટે હરેક બાબતમાં સહી કરતી વખતે તેમાં લખેલા મુખ્ય વાક્યના અર્થ ઉપર બરાબર ધ્યાન આપવું. નહિ તો હરખાની માફક. સાચા જતાં હારી એસવાનો વખત આવે.

પૈસા બરા કે અડકલ ?

માતર નામે પરગણાના મહુવા નામે ગામમાં શેરખા નામે એક પઠાણુ રહેતો હતો. પઠાણુ બાપીની દોલત બહુ ધરાવવાથી હંમેશા મગર રહેતો. એજ ગામમાં

સોભાગચંદ નામનો વાણીયો રહેતો હતો. સોભાગચંદ ડાહ્યો, ધીરજવાન, અક્કલ-મંદ, અને મીલનસાર હતો, ત્યારે શેરખાં ઉછાછળો, તુંડ મીનજનો અને અભિમાની હતો. જો કાંઈની સાથે જરા પણ અણુખતાવ થાય તો સેરખાં તેને પૈસાના બળથી હેરાન કરવાની ગોઠવણ કરતો. સોભાગચંદ જેમ તેના સારા ગુણોને લીધે ગામમાં પ્રખ્યાત થયો હતો, તેમ શેરખાં તેની ખરાબ ચાલ ચલગતથી પ્રખ્યાત થયો હતો. સહેજ વાતમાં આ બંને જાહેર પુરુષોમાં અણુખતાવ થયો હતો. આથી શેરખાં પોતાના પૈસાના બળથી તેને ખરાબ કરવાની કાશીશ કરતો હતો, પણ સોભાગચંદ પોતાની અક્કલ હુશિયારીથી તેના દરેક દાવમાંથી નીકળી જતો. એક વખત એવું બન્યું, કે સોભાગચંદ જે ગામથી પોતાના ગામ માતરમાં આવતો હતો, તેજ ગામમાં શેરખાંને જવાતું હતું. બંને ગામ વચ્ચે એક સાંકડી એકજ ગાડી ચાલી શકે એવી નાળ હતી. સોભાગચંદ જ્યાં અરધી નાળમાં ગાડી સ્તથે પહોંચ્યો, ત્યાં સામેથી શેરખાંનું ગાડું ખરાબર સામે આવી પહોંચ્યું. આ વખતે શેરખાંની ગાડીમાં તેના દમામ પ્રમાણે કેટલાક સિપાઈઓ પણ હતા, અને સોભાગચંદની ગાડીમાં ફક્ત એજ માણસ હતાં. શેરખાંએ સોભાગચંદને હુકમ કર્યો, કે “મારી ગાડીમાં વધારે માણસો બેઠાં છે, માટે તું તારી ગાડી પાછી નાળ બહાર કાઢ”. આથી સોભાગચંદ તેને જણાવ્યું, કે “ભાઈ! તારી ગાડી જેમ ભરેલી છે, તેમ મારી ગાડી કાંઈ ખાલી નથી, વળી તારી પાસે તો ‘સિપાઈ’ સફરા પણ છે, તો તારી ગાડી તું પાછી ફરવે તો તને કાંઈ હરકત પડવાની નથી”. આથી શેરખાંનો મીનજ ગયો, અને તેણે સિપાઈઓને સોભાગચંદની ગાડી પાછી નાળ બહાર કાઢવાનો હુકમ કર્યો. સોભાગચંદ આ સાંભળી લટી ગયો, અને એક ચુકિત શોધી કાઢી બોલ્યો, કે “ભાઈ, મને ગરીબને તું શા માટે, હેરાન કરે છે ? મેં તને જે રસ્તો બતાવ્યો છે. તે વાળખીજ છે, પણ મારી વાત તને ખોટી લાગતી હોય તો આપણે થાણદાર પાસે જઈ મન્સાફ કરાવીએ. જો તું વાળખીજ કરવા માગતો હોય તો આ રસ્તો ધણો સારો છે.” શેરખાંએ વિચાર કર્યો, કે થાણદારને લાંચ આપીશ, એટલે તે પણ મારી તરફ જ થવાનો, એમ ધારી તેણે સોભાગચંદની વાત પસંદ કરી. અને બંને થાણદારની કચેરીમાં ગયા. થાણદારના હાથ નીચે જે કલાકો હતા, તે બધા સોભાગચંદ મારફતજ નાણાં વ્યાજે લેતા. આથી તેણે થાણદારને સમજાવી શેરખાં પાસેથી ખોટી લાંચ લેવા છતાં તે મુકદ્દમા આગળ ચલાવ્યો, અને મામલતદારની કચેરીમાં મોકલાવ્યો. ત્યાં પણ મામલતદાર સોભાગચંદનો આરોગ્યોનો નીકળ્યો, કારણ કે

ઘણી વાર તેને સરકારી કામમાં તેની મદદ લેવી પડતી. આથી તેણે શેરખાં પાસેથી લાંચ લેવા છતાં, જ્યો તટસ્થ ધનસાક્ષ આપ્યો, કે “શેરખાં પોતાની ગાડી પાછી ફેરવશે તો યોગ્ય થશે, કારણ કે તેની પાસે સિપાઇ વગેરે માણસો છે”. આ સુકાદાથી શેરખાંએ જીદ્દાં કચેરીના વજરમાં અપીલ કરી. તેણે ધાધુ કે વજર બહુજ દેવાદાર છે, માટે મારી લાંચથી લોભાઇ મારી તરફજ ન્યાય ઉતારશે. બંને જણાંએ વજરની કાટમાં ગયા વજરે તેમને સમજાવ્યાં, કે “બંનેની ગાડી નાળ વચ્ચે એકઠી થઇ છે, માટે બંનેએ સમજ એક જણે પોતાની ગાડી પાછી કાઢવી. એ બાબતમાં સરકાર કાંઇ જખરજસ્તી કરી શકે નહિ, કારણ કે બંનેના હક સરખા છે”. વજરની સમજવટથી પણ તેઓ સમજયા નહિ. આથી વજર બહુ ગુસ્સે થયો, અને ત્યાંથી પચાસ માઇલ દૂર આવેલા ગામમાં ત્યાંના અમલદાર ઉપર ચીડી લખી, આ બંનેને કેદ રાખવા જણાવ્યું. તિથેષમાં તેઓને જણાવ્યું કે, તેમણે ઇન્સાફને અપમાન આપ્યું છે, માટે બંનેને એક એક વરસ સુધી કેદ રાખવામા આવશે. આ હુકમથી શેરખાં ગભરાયો, પણ સોભાગચંદ જરા પણ બીધા નહિ. રસ્તામાં ચાલતાં શેરખાંએ સોભાગચંદને કહ્યું, “જો ભાઇ, તું સમજયો નહિ તેથી બંને જણાને કેદ થવું પડશે”. સોભાગચંદે ઉત્તર આપ્યો, કે “ભાઇ તું તો પૈસાવાળો છે, માટે લાંચ આપીને પણ છુટી જવાનો, પણ હું તો ગરીબ છું, એટલે મને તારા કરતાં વધારે શીકર છે.” શેરખાં બોલ્યો, “બલ્યો મારો પૈશો ! દરેક જગ્યાએ મોટી મોટી લાંચ આપી પણ કંઈ વળ્યું નહિ, બૈરાં છોકરાં હેરાન થતાં હશે, અને હું હેરાન થાઉં છું તે જુદો; માટે જો તું તારી બુધ્ધિ ચલાવે તો આપણે એકત્રી છુટકો થાય. જો તું મારો છુટકો કરશે તો હું તારો ગુણ ભૂલીશ નહિ”. સોભાગચંદે જોયું, કે હવે ચીઆંનો મીઠાજ કેદાણે આવ્યો છે. આથી તેણે પૂછ્યું કે “મીઆં સાહેબ, પૈસા ખરા કે અકલ ?” મીઆંએ જવાબ આપ્યો કે, “પૈસા નહિ, પણ અકલ બરી” એમ કહી તેણે એક હાજર રૂપિયા પોતાના માણસ પાસેથી સોભાગચંદને અપાવ્યા. ને કહ્યું કે, “હવે જેમ બંને તેમ જલદીથી છુટકારો કર”. સોભાગચંદે એક ચુકિત શોધી કાઢી, અને ઉર્જીન ગામના મામલતદાર પાસે જ્યારે તેઓને લઇ ગયા ત્યારે પુછપરછ કરી, ત્યારે સોભાગચંદે બોલ્યો “સાહેબ, અમે પુરા ભાગ્યશાળી છીએ. જ્યાં અમે જઇએ છીએ ત્યાં દુકાળ અને મરડી સિવાય બીજું પરિણામ નીપજતું નથી, જેથી આ દેશથી પેલે દેશ એમ વારે ધડીએ અમોને કેદ કરવામાં આવે છે. બધે ફરીને આ દેશની વાર તમારા ગામમાં કેદ થવાને આવ્યા છીએ; પણ અમને ધારતી લાગે છે.”

રખેને અહિં પણ મરડી ફાટી નીકળે અને અમારે અહિંથી વળી ખીજે જવું પડે. આ ગામ પણ અમને બહુજ ગમે છે; પણ ધારતી માન રોગ ફાટી નીકળવાનીજ છે. અમે ઘણાં મળેનાં કેદખાનાં જ્યાં; પણ કોષ્ટએ બે માસ કેદ રાખી રોગ ફાટી નીકળતાં ખીજ ગામના મામતદાર કિપર ચીડી લખી ત્યાં મોકલ્યા; પણ કોષ્ટ એવો માણસ નથી મળતો કે જે અમને લાંબી મુદત સુધી જેલમાં રાખી મેલે. આ સાંભળીં ઉઝ્ઝનના મામતદારે વિચાર કર્યો, કે શું વજરના ગામમાં જેલ નથી, કે અહિંયા કેદ કરવા મોકલે? પણ કેદીઓના કહેવા પ્રમાણે મરડી અને દુકાળ આવતો હશે; તેથી આ પીડા અહિં કાઢીએ. તો હું મારી ગરીબ વસ્તીને શા માટે દુઃખો કરું, એમ વિચારી તેણે અંતે જણાવે છોડી મેલ્યા !

પટેલની વાત તો પટેલ જાણે, હાથમાં દાંડો ને ધંટી તાણે.

કુંભારીયા નામે એક પરગણાંમાં વાઘજી નામનો એક કણુમી રહેતો હતો. એ કણુમી સ્વભાવે શાંત, અક્રૂર હોશિયારીવાળો, અને સાથે ઇન્સાફ કરવાની શક્તિવાળો હતો. આ ઉપરથી તે ગામના મામતદારે ત્યાંના લોકોની માગણીથી વાઘજીને પટલાઇ આપી હતી. વાઘજીને પટલાઇ મળ્યાથી ગામના લોકો ઘણાં ખુશ થયાં; કારણકે વાઘજી એવો તો સરસ ન્યાય કરતો કે તેમને થાણદાર કે મામતદારની કચેરીમાં જવાની જરૂર રહેતી નહિ. વાઘજીની વશ ખ્યાતી સાંભળીં ખીજ ગામના લોકો પણ તેની પાસે ન્યાય કરાવવા આવવા લાગ્યાં; કારણકે તેના વાજખી ન્યાયથી લોકોમાં પૈશાની ખુશી થતી અટકી. આથી વાજખી ઇન્સાફ તોળવા માટે, પોતાના હક્ક બરાબર જાળવવા માટે; તેમજ પુરતી સુનેહ શાંતિ જાળવવા માટે વાઘજી ઘણી મહેનત લેતો; પણ આ બધી મહેનતના બદલામાં પટલાઇના હક સિવાય ખીજું કંઈ મળ્યું નહિ. તેમ પોતે કોષ્ટની લાંચ રૂપત લેતો નહિ, કે ભેટ સોગાદ અને નજરાણું પણ સ્વીકારતો નહિ. તેમ ખીજને ધંધો કરી ગુજરાન ચલાવી શકે તેટલો વખત પણ તેને મળતો નહિ. આથી તેને ધરખરચની બહુજ આપણ ભોગવતી પડતી. આથી તેને કંટાળો આવવા લાગ્યો; તોપણ પટલાઇ સરીખા મોટા નામ અને માનને ખાતર તંગાસ ભોગવ્યા છતાં પણ એ કામ કરતો હતો. પાછળથી વાઘજી પટેલ બહુજ દુઃખી

થવા લાગ્યો, કોઈવાર ખાવાનાં સાંસાં પડ્યા લાગ્યા. હવે વાલજી પટેલે જોયું, કે પંટલાઈના માન અને શોભાને જાળવવા જઈ'છું' તો ઘરમાં ખાવાનાં સાંસાં પડે છે, અને ધંધા રોજગાર ઉપર ધ્યાન આપવા જઈ'છું' તો માન અને મોભામાં ઘટાડો થાય; વળી કોઈ ભાવ પણ પુછે નહિ. આ જોમાંથી કયો રસ્તો લેવો તેના વિચારમાં વાલજી પટેલે ધણું દિવસ કાઢી નાખ્યા; 'કારણકે રાત દિવસનો મોટો ભાગ લોકોના કામમાંજ તેને ગુચવાઈ રહેવું' પડતું. આથી આ બાબતમાં તે પાકો ઠરાવ કરી શક્યો નહિ. એક વખત વાલજી પટેલના ઘરમાં આટો થઈ રહ્યો હતો, અને બેરી તેને પીઅર એટલે તેના બાપને ત્યાં ગઈ હતી, અને બીજી તરફથી તેની પાસે પૈશા પણ ન હતા, કે અનાજ કાઢતી પાસે દળાવી મંગાવે; પણ વખતસર ખાતું તો જોઈએજ. તેથી વાલજી પટેલ ખુણામાં પડેલી ધંટી ઉપર જાતે દળવા બેસી ગયો. પટેલ દળતો હતો તેવામાં એકાએક મામલતદાર ગામમાં આવવાથી તેણે ચેતાના પટાવાળાને પટેલને તેડવા મોકલ્યો. પટાવાળો પટેલના ઘરથી અજાણ્યો હતો, તેથી પુછતો પુછતો પટેલને ઘેર ગયો; પણ પટેલને જાણખતો ન હતો; તેથી પટેલનેજ પુછવા લાગ્યો, કે વાલજી પટેલ ક્યાં છે ? પટેલે જવાબ દીધો, કે "લાઈ, પટેલની વાત તો પટેલ જાણે ને હાથમાં હાંડોને ધટી તાણે" આ શબ્દોને અર્થ પેલા પટાવાળે એવો કર્યો, કે આ માણસને પટેલ ક્યાં છે તેની ખબર નથી. આ સાંભળી તેણે મામલતદારને કહ્યું, "પટેલ ક્યાં છે એની ખબર પણ એક પટેલના ઘરમાં દળવા બેઠેલા પુરૂષને નથી", મામલતદાર વિચારમાં પડ્યો, કે વળી પટેલના ઘરમાં કયો પુરૂષ દળવા બેઠો હશે ! આથી તેણે એક સારા માણસ પાસે ખબર કઢાવી, તો પટેલને સંધ્યો ભરેખ ખુલ્લો થઈ ગયો. આથી મામલતદારે પટેલના લગાજમમાં વધારો કરી આપ્યો.

લાખના બાર હજાર.

ઉજલા નામે એક શહેરમાં હુશિયારખાં નામે એક પઠાણ રહેતો હતો. તે બહાદુર અને હિંમતવાળો હોવાથી ધણોજ નામીયો થયો હતો. તે પઠાણ ઉર્જનના રાજાની આકરીમાં હોઈ, તેની ધણી સારી આકરી બનવી તેનો ધ્યાર મેળવ્યો હતો. રાજાએ તેની સારી સેવા બદલ તેને ધણું ઇનામ તથા બહિસો આપી હતી, વળી તેને મોટા પગારથી ખજાનાનો ઉપરી પણ બનાવ્યો હતો. આવા

હારે પગારથી તેમજ રાગની સારી મહેરબાનીથી લગભગ તે એક લાખ રૂપિયાનો વ્યાસામી થયો હતો. તેને રમજનખાં નામે એક છોકરો હતો. રમજનખાંની મા નાનપણથી મરણ પામી હતી. આથી હુશીયારખાંએ તેને ઘણાં લાડ લડાવ્યા હતા. રમજનખાં ખાર વર્ષનો થયો તેટલા અપતમાં તો હુશીયારખાંએ તેની શાદી પણ કરી નાખી. રમજનખાંની બેરી પરીના જેવી ખુશસૂરત અને ડાહી હતી. રમજનખાં બ્યારે પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેનો બાપ હુશીયારખાં મરણ પામ્યો. આથી તે બધી દોલતનો માલિક થયો. રમજનખાં નાનપણથીજ લાડમાં ઉછરેલો હોય મરણ મુજબ પૈશા ઉડાડતો. કાંઈપણ જાતનો ખર્ચ કરતાં તેના બાપે તેને કાંઈ દિવસ અટકાવ્યો ન હતો. આમ નિરઅંકુશ રહેવાથી તેના બાપના મરણ પછી તે લખણુટ પૈશા ઉડાડવા લાગ્યો. આ જોઈ તેની બેરીને ચિંતા થવા લાગી, અને તેણે પોતાના બરથારને પૈશા યોગ્ય રસ્તે વાપરવા માટે ઘણું સમજાવ્યો; પણ બચપણથીજ ઉડાઉ સ્વભાવના રમજનને તે ઉપર કશું ધ્યાન આપ્યું નહિ, અને તેના લુટારા મિત્રોની સલાહ પ્રમાણે ચાલવા માંડ્યો. આવા દેવાળીયા ખર્ચથી તેનો પૈશા થોડા દિવસમાં તદ્દન કમી થઈ ગયો, અને તીજે રીતું તળીયું નજીક જણાવા લાગ્યું. તે એટલેાતો બીન અફલી હતો, કે પૈશાની નહિ પણ થેલીનીએ ગણતરી ન રાખતો. ઘણીવાર તો એ પોતાના મિત્રોને આવી આપી તેની પાસથી ઘેરથી પૈશા મંગાવતો. તેન મિત્રો પણ એવાજ ધનમતલબી હતા; તેથી તેની આ બેદરકારીનો લાભ લેવા સુકતા નહિ. તીજેરીમાંથી મરણમાં આવે તેટલા પૈશા કાઢી લઈ જતા, અને મરણમાં આવે તેટલા પૈશા તેને આપતા. રમજનની બેરી આ બધું સમજતી, પણ તેનું કાંઈ ચલણ ન હોવાથી, પાછલી છંદગી વિષે ચિંતા કરી મનમાં બળીને બેસી રહેતી. રમજન તેના મિત્રોના કહેવાથી એમજ માનતો કે મારો પૈશા તો અખુટ છે. તે કદી ખુટવાનોજ નથી. આવી ખોટી સમજણથી તે તેની, બેરીનું કહેવું ગણ્યું. કારતોજ નહિ; પણ તેની સ્ત્રી સેને રોજ પૈશાની ગણતરી કરવા સમજાવતી. દરરોજની ઉરફરણીથી એક દિવસ રમજનખાંને ગણતરી કરવાનું મન થયું ને તેણે બરાબર હિસાબ કર્યો, તો તેની આંખે ચઢી ગયેલો મગફળીનો પંડો ખસી ગયો; કારણ કે એક લાખ રૂપિયામાંથી લખણુટ આંખો બંધ કરીને ખર્ચ કરવાથી માત્ર રૂપિયા બાર હજાર રહ્યા હતા ! આ જોઈ રમજન ધાસ્તીમાં પડ્યો અને પોકાર મારી બોલી ઉઠ્યો, “ રે બીબી આતો લાખના બાર હજાર રહ્યા છે ! ” આ તંકનો લાભ લઈ તેની બેરીએ તેને એવું તો ઠેસવ્યું, કે હજી પણ જો તું તારો ખર્ચ અને મતલબી મિત્રોને નહિ છોડે તો તારા આ બાર

હજાર તો બાર દિવસમાં પુરા થઇ જવાના છે, અને છેવટે તારા અને મારા યુદ્ધ હાલ થશે. જે ઘરમાં આજે બાદશાહી મેળમળ ચાલે છે, તેજ ઘરમાં આવના પણ સંસા પડશે; માટે હે રમળનખાં ! તમારા બધા મિત્રોને આજથી સલામ કરો અને બાકી રહેલા બાર હજાર મને સાંપી તમે બેઠા બેઠા માત્ર આવના કામ કરો, અને જો તમારાથી બની શકે તો કાઠ ઉઘમ કરી બે પૈશા ઘરમાં લાવો. રમળનખાને બૈરીનું કહેવું બરાબર લાગ્યું, તેથી તેણે બાર હજાર રૂપિયા તેને સ્વાધિન કરી દીધા, અને પોતે બધું છોડી દઇ વખત-સર ઘરમાં જઇ જમી આવતો. આમ થોડો વખત ચાલ્યા પછી તેની સ્ત્રીની સમજવડથી ચાકરી કરવા લાગ્યો. પ્રથમ તો તેના પગારના રૂપિયા તેજ વાપરતો-પણ કેટલોક વખત ગયા પછી તેને એક પુત્ર થતાં તેની બૈરીએ ખરચ વધવાનું જણાવી તે રૂપિયા પણ ઘરમાં લેવા માંડ્યા. આ શાંત સ્વભાવની શિખામણથી રમળનખાં એકદમ સુધરી ગયો, અને પાછળથી તે જોડું ધણું સુખી થયું.

પૈસાદારોએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ, કે તેમણે પોતાના બચ્ચાને અધોગ્ય લાડ લડાવવા ન જોઈએ; કે પાછળથી તેમના બચ્ચાને દુઃખી થવાનો વખત ન આવે. ખાસ કરીને એવી કેળવણી આપવી જોઈએ કે જેથી તેઓ પૈસાનો નાશ કરવાને બદલે તેમાં વધારો કરી શકે. આમ થવા માટે તેને બચપણથીજ સ્વચ્છંદી થતા અટકાવી તેના ઉપર પુરતો અંકુશ રાખવો જોઈએ. છોકરીઓને એવા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ કે તેઓ કરકસરથી વેતરણ કરી પોતાનું ઘર બરાબર ચલાવી શકે. વળી તેઓને જો રમળનખાં જેવો ધણી મળ્યો હોય, તો પોતાની કેળવણીના બળથી તેને સુધારી શકે. આવા પ્રકારની કેળવણીજ સ્ત્રીઓને લાયક છે, અને કન્યાશાળાઓમાં આવી કેળવણી મળતી હોય તોજ તેઓએ તેનો લાભ લેવો, નહિતર આથી ઉલટું ખરચાગ ટેરો પડતી હોય તો બહેતર છે, કે તેમણે પોતાની પુત્રીઓને ઘર-આગળ અક્ષરજ્ઞાન આપી ઉપર કહી તેવી ગૃહ કેળવણી આપવી.

અકલ બડી કે ભેંશ ?

બાળકોનો ભયાર

મધુરસ નામે એક ગામમાં ધીરજસીંગ નામે એક રાજા રાજ ચલાવતો હતો. આ રાજામાં તેના નામ પ્રમાણેજ ગુણ હતા; એટલે તે ધીરજવાળો, અક્ષલ-

વાળો, અને ડાહ્યા હતો. આ રાજને શિકારની ધણી શોખ હતો; તેથી તે જંગલોમાં ખુબ રખડતો. એક દિવસ સવારમાં તે જંગલમાં નીકળ્યો, તો તેણે દૂરથી એક હરણું દીઠું. આથી તેણે ઘોડાને તે તરફ દોડાવ્યો. આ તરફ હરણું રાજના ઘોડાને પોતાની તરફ આવતો જોઈ એકદમ નાકું. હરણું આગળ અને રાજ પાછળ. એમ દોડતાં દોડતાં લગભગ બપોર થયા છતાં હરણું પકડાયું નહિ. અંતે રાજએ તેનો પુઠ પકડ્યાથી તે થાક્યું; તેથી તેણે રાજને હાથે મરવા કરતાં આપઘાત કરી મરવું વધારે ઠીક માન્યું. આથી દોડતાં દોડતાં એક તળાવ આવ્યું તેમાં હરણું કુદી પડ્યું; પણ તળાવને લાગ હોડો ન હોવાથી તે કુબી ગયું નહિ; પણ પાણીમાં ભરાઈ બેઠું. રાજએ તળાવમાં જવા ઘોડાને ચલાવ્યો; પણ તળાવના કાંઠાપર કાદવ પુષ્કળ હોવાથી ઘોડાના પગ કાદવમાં ઉતરી જવા લાગ્યા. આથી તેણે ઘોડાને દુર ખાંધી પોતેજ તેની પાછળ પડી મારવાનું નક્કી કરીધું; કારણ કે તે હરણે રાજને બહુજ હંફાવ્યાથી તે તેના ઉપર ધણીજ ગુસ્સે થયો હતો. આથી તે નીચે ઉતરી તળાવમાં જવા લાગ્યો; પણ ઘોડાની માફક તેના પગ પણ કાદવમાં ઉતરી જવા લાગ્યા. આથી કંટાળી તેણે હરણુનો કંડો ચૂક્યો. ઉનાળાની ગરમીને લીધે તેને પાણીની તરસ 'તથા થાક બહુજ લાગ્યા હતા. આથી તે પાણીની શોધ કરવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તે એક લીલાતરીવાળી જગાએ જઈ ચઢ્યો. ત્યાં ભાછ તરકારીના ક્યારા જોઈ તેણે વિચાર કર્યો, કે આ જગાએ માથુસ હોવા જોઈએ. આથી તેણે માથુસની શોધ કરવા માંડી તો લાંબે નજર નાખતાં બે છોકરાઓ તરકારીના ક્યારા આગળ રમતા જોયા. રાજએ તે છોકરાઓને ખૂબ મારી પોતાની નજીક બોલાવી, પીવા વારતે પાણી માગ્યું. આ જગાથી ત્રણેક માઈલ પર એક શેરડીનો વાડ ફરતો હતો. ત્યાં પેલા છોકરાનો બાપ આકરી કરતો હતો. તેને શેરડીના રસનો ધડો છોકરાઓને ઘેર લઈ જવા આપ્યો હતો. તે ધડો તેના સામ્રાજ્યના એતરમાં મુકી તેઓ રમતા હતા; કારણ કે તેના મિત્ર તેને વાડીની ચોકી કરવાનું સોંપી પોતે ઘેર જમવા ગયો હતો.

રાજના કહેવાથી બંને છોકરાઓ પાછા જ્યાં શેરડીના રસનો ધડો પડ્યો હતો તે અને પાણી લેવા ગયા. બંને જણા શેરડીના રસનો તથા પાણીનો ધડો લઈ પાછા આવ્યા, અને રાજને મરજી પડે તે પીવા જણાવ્યું. રાજએ શેરડીના રસ પીધો; આથી તેના જીવને ધણી દાઢક વળી; આથી તેણે છોકરાઓને તેમની ઉંદરતાના બદલામાં બે માગે તે આપવા જણાવ્યું. છોકરાઓ બંને ભાઈજ હતા. તેમાં એકની ઉંમર સાત અને બીજાની નવ વરસની હતી.

તેમણે રાજના કહેવાથી પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે માગણી કરી. નાના છોકરાએ રાજ પાસે ધણી અક્ષલ માગી, અને મોટાએ એક ભેંસ માગી ! તેની માગણી ઉપરથી રાજએ તેના બાપને ત્યાં બોલાવ્યો, અને કહ્યું કે, “ તારા બંને છોકરાઓએ મારી સારી જરૂરા કીધાથી હું તેમના ઉપર ખુશી થયો છું, અને તેમને કંઈ માગી લેવા કહ્યું હતું. તો તારા મોટા છોકરાએ ભેંસ માગી છે; માટે ગામમાં જઈ સારામાં સારી ભેંસ ગમે તેટલી કિંમત આપીને લઈ આવ”. છોકરાના બાપે ગામમાં જઈ એક સારી ભેંસ ખરીદ કરી, અને તેના રૂપિયા રાજ પાસેથી ભેંસના ધણીને અપાવ્યા. હવે નાને છોકરે તો અક્ષલ માગી હતી; તેથી તેણે પણ તેના માર્ગના પ્રમાણે આપવું જ જોઈએ. આથી તેણે છોકરાના બાપને કહ્યું કે, “આ છોકરાને ખાંધા ખોરાકીના તથા કપડાં લતાંના પૈસા દર માસે પુરા પાડવામાં આવશે. વધારામાં તેણે અક્ષલ માગી છે; માટે હું એક વિદ્વાન માણસ તેને અક્ષલ આપવા માટે મોકલીશ; તે માણસને તારો છોકરો સાંપળે; જોયો તે અક્ષલવાન થશે”. આમ કહી તે છોકરાના બાપને એક માસની ખોરાકી તથા કપડાં બદલ રૂપિયા પચાસ આપી ત્યાંથી પોતાના શહેરમાં આવ્યો અને ત્યાંથી એક સારા વિદ્વાન માણસને સારો પગાર દરાવી તે છોકરાને અક્ષલ આપવા મોકલ્યો.

હવે એક તરફથી નાને છોકરે પૈસા વિદ્વાન પાસે વિદ્યાભ્યાસ ચાલુ કર્યો, અને બીજી તરફથી પૈસા મોટે છોકરે ભેંસનું દુધ ખાવા ભેંસની જરાબર ચાકરી કરવા માંડી. આ વાતને ઘણો વખત ગુજરી ગયો. ત્યારે નાને છોકરે સંપૂર્ણ વિદ્યા મેળવી લીધી; એટલે તેનો શિક્ષક જે પૈસા વિદ્વાન હતો, તે નાના છોકરાની પરીક્ષા કરાવવા માટે રાજ પાસે લાવવા તૈયાર થયો. આ વખતે પૈસા મોટા ભાઈએ ભેંસના દુધનો બે ત્રણ વખત સ્વાદ લીધો હતો; પણ પાછળથી તે ભેંસ મરી જવાથી બીજી ભેંસ લેવા રાજ પાસે જવા તૈયાર થયો, અને પોતાના નાના ભાઈના શિક્ષક સાથે ચાલ્યો. બંને છોકરાને જોઈ રાજએ પૂછ્યું, કેમ છોકરાઓ “ અક્ષલ બહી કે ભેંસ ? ” આ સાંભળી મોટો છોકરો તો વિચારમાં પડ્યો, કે શું જવાબ દઉં; પણ નાને છોકરે તુરત જવાબ દીધો કે, “ સાહેબ ! અક્ષલ બહી. ” રાજએ કહ્યું, “ અક્ષલના કરતાં તો ભેંસ ઘણી મોટી હોય છે ને ? ” છોકરાએ જવાબ દીધો, “ ભેંસના કદ કરતાં અક્ષલનું કદ નાનું હોય છે ખરું; પણ અક્ષલને કાંઈ ભેંસની પેઠે દુઃખ દરદ થતું નથી. તેમ તે ભેંસની પેઠે ચોરાઈ કે ખોવાઈ જતી નથી, તેમ મરણ પામતી નથી. એટલું જ નહિ; પણ અક્ષલનો ખજાનો સોના રૂપાના ખજાનાની પેઠે કોઈને ચોરી જ નહિ; પણ અક્ષલનો ખજાનો વધે છે; આમ છે તેથી અક્ષલ સર્વે આપ્યાં આજો થતો નથી; પણ ઉલટો વધે છે; આમ છે તેથી અક્ષલ સર્વે

કરતાં થ્રેષ્ટ છે. ” આ સાંભળી તેનો મોઠો ભાથ તો રડી પડ્યો, ને બોલ્યો,
 “ સાહેબ ! મારા ભાઈનું કહેવું ખરું છે, મારી ભેંશ તો મરણ પામી; પણ તેની
 અસ્ત્ર કાંઈ ગ્રાહી થવાની નથી. ” આ ઉરથી રાજ્યએ બંનેને બક્ષિશ આપી
 વિદાય કરી.

જટાળો તે જોગીનો ભાગ

વાણીયાની લુચ્ચાઈ

એક વખત એક વાણીયો, બ્રાહ્મણ, અને જોગી એક ગામથી બીજા ગામ
 જતા હતા. તેઓ રસ્તામાં ચાલ્યા જતા હતા, તેવામાં રસ્તાની એક બાજુએ
 શેરડીનો સાંઠો પડેલો જોયો. આથી વાણીયે તે ઉંચકા લીધા; પણ ત્રણે સાથે
 હોવાથી, તેમજ ત્રણેએ એક સાથે જોવાથી બ્રાહ્મણ અને જોગીએ તેમાં પોતાનો
 હક છે એમ કહ્યું. આથી તે વાણીયાએ સાંઠો વહેંચી આપવાનું કમુક્યું. પ્રથમ
 તેણે શેરડીનો પુછડા તરફનો નરમ ભાગ કાપી બ્રાહ્મણને આપ્યો, અને કહ્યું કે
 “ અગ્રે અગ્રે વિમ ”. પછી મૂળીઆ તરફનો ભાગ કાપી જોગીને આપતાં બોલ્યો
 “ જટાળો તે જોગીનો ભાગ ”. આવી રીતે બંનેને આગલા
 પાછલા ખરાબ ભાગો આપી જુએનો સારો ભાગ પોતે રાખ્યો, અને
 કહ્યું કે “ વચ્ચેનું કંઈ આરોગે નંદ ” આવી રીતની ઠગાઈ કરી પોતે
 સારો ભાગ રાખ્યો. લુચ્ચા લોકો ભોળા માણસને ઠગવાને ધણીવાર આવી યુક્તિઓ
 કરે છે, અને તેઓની ઠગાઈ નહિ સમજવાથી ભોળા લોકો તેના કહેવામાં
 કશાએ વાંધો લીધા વિના ઉલટા ખુરી થાય છે.

હોઠ બહાર તે કોટ બહાર.

ગુજરાત તરફ મકરપુરા નામે પરગણામાં એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે
 રાજા બધી રીતે સુખી હતો. માત્ર તેને ત્યાં બાળકની જોડ હતી, બાળકને માટે
 તે રાજ્યએ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. અનેક જોશી બ્રાહ્મણો તથા ઠગારાના કહેવા પ્રમાણે
 તેણે બધા ઉપાય અજમાવી જોયા, પણ કશાથી તેની આશા પુરી પડી નહિ.
 તે રાજાની કચેરીમાં એક ગમતી માણસ હતો. તે પુરસદને વખતે રાજાને, રમુજ

કરાવતો. આ માણસ ધણો ચતુર અને હોશિયાર હતો. તેણે રાજને ધુતારા બ્રાહ્મણોના હાથમાં ફરી પડતો જોઈ વિચાર કર્યો, કે જો રાજ આ લોકોના હાથમાં ફરી પડશે, તો રાજકરભારમાં કાંઈ ધ્યાન આપશે નહિ, અને તેથી રાજ્યમાં અંધાર ચાલશે, એમ વિચારી રાજને વહેમમાંથી છુટો કરવાની એક યુક્તિ તેણે શોધી કાઢી. એક દિવસ તેણે પોતાને ગામ જવાને બહાને રાજ પાસે એક માસની રજા માગી, અને રજા મંજૂર થયા પછી તે બ્રાહ્મણ બીજા કોઈ ગામમાં એક મહિના ગાળી પાછો રાજ પાસે હાજર થયો. આ વખતે તેણે કુરનેસ બળવી કહ્યું, “બંદે નવાજ ! નોકરની એક અરજ છે.” રાજ્યે હુકમ કર્યો કે “તારી અરજ સુજે જાહેર કર”.

આ ઉપરથી પેલા ગમતી માણસે કહ્યું કે, “હું જ્યારે મારા દેશમાં ગયો હતો, ત્યારે મેં ત્યાં ૧૨૫ વરસનો ધરડો બ્રાહ્મણ જોયો, અને તેથી મેં આપને ત્યાં બાળક થશે કે નહિ તે બુબ્બત પુછપરછ કરી, તો તેણે આપના ગ્રહ જોઈ જણાવ્યું છે, કે જો દશ વરસ સુધી આપ એક કુમારી કન્યા જોડે દર વરસે લગ્ન કર્યો કરો તો આપને ત્યાં છોકરાનો જન્મ થાય, માટે હે માહારાજ ! હવે આપે બધા બ્રાહ્મણોને રજા આપી, આ ધરડા માણસે કહેલો ઉપાય કામે લગાડવો જોઈએ.” રાજને આ વાત પસંદ પડી તેથી તેણે એક બૈરી શોધી કાઢના પ્રધાનને હુકમ કર્યો. આ ઉપરથી પ્રધાને એક ખુબસૂરત રાજ કન્યા શોધી કાઢી તેની સાથે રાજના લગ્ન કરાવ્યાં. આ પ્રમાણે દશ વરસ સુધી રાજ એક એક કન્યા સાથે લગ્ન કરતો ગયો. રાજ્યે જ્યારે દશમી વખતે લગ્ન કર્યું ત્યારે તે બૈરીને થોડા વખત પછી ગર્ભ રહ્યો, અને પુરા નવ મહિના થયે તેણે એક છોકરાને જન્મ આપ્યો. રાજને ત્યાં છોકરો તો આવ્યો, પણ એ છોકરાને એક એક ‘હતી. આથી રાજનું દીલ નારાજ થયું, કારણ કે આ છોકરાના કાન બક-રાંદ જેવડા લાંબા હતા ! આ વાતની શહેરમાં ચર્ચા ન થવા પામે માટે રાજ્યે એક યુક્તિ શોધી કાઢી પોતાના ગામથી દૂર અવિલા એક જંગલમાં બંગલો બંધાવી પોતાની સ્ત્રી તથા કુંવરને ત્યાં રાખ્યા, અને તે રસ્તે કોઈ ન જવા પામે માટે ત્યાં એકી પહેરો બેસાડી, જવાની અટકાયત કરી ને જનારને ફાંસીએ દેવાનો સખત હુકમ કર્યો. આ બંધાનાં કારણમાં જાહેરમાં એવું ઉડાડ્યું, કે શહેરના કોઈ ખરાબ માણસોની ગળર બાળક ઉપર ન પડે, માટે આ બધું કર્યું છે.

આ વાતને લાંબો વખત થયા પછી કુંવર જ્યારે મોટો થયો ત્યારે તેને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા રાજ્યે ગોઠવણ કરી. કુંવર જતે હોશિયાર અને બુદ્ધિવાળો હોવાથી ટુંક સમયમાં સારું જ્ઞાન મેળવ્યું. માઠાં બાળ્યે એવો બનાવ બન્યો કે

રાજા એકાએક અકસ્માતથી મરણ પામ્યો. આ બખર તેના કુંવરને પડતાં તેણે શહેરમાં જવાની યુક્તિ શોધી કાઢી. પોતાના બાપના મરણના શોક દાખલ તેને પાઘડી ન પહેરતાં બંને કાનઢંકાઇ જાય તેવી રીતે શાલ વીંટવી શરૂ કરી. આ પ્રમાણે કરવાથી તેની એબ તુરતમાં તો ઢંકાઇ ગઇ.

આ નવા રાજાએ પોતાની હજમત કરવા સારું પોતાના બાપના છુદા હજમતે, બોલાવ્યો, અને તેને એકાંતમાં લઇ જઇ કહ્યું, કે, “મારી એબ વિષેની વાત બે બહાર પડશે તો તને અને તારા છોકરાને ફાંસીએ દઇશ, અને તારું ધરખાર છુટી લઇશ”. આ ઉપરથી હજમે જણાવ્યું, કે “સાહેબ ગમે તેવી છુપી વાત હશે તોપણ હું મારા પેટમાં દાખી રાખીશ, અને કોઇને કહીશ નહિ”. આ પ્રમાણે હજમને સમજાવ્યા પછી રાજાએ તેની પાસે હજમત કરાવવી ચાલુ કરી. રાજાના કાન બોકડા જેવા બેઇ હજમને ઘણુંજ આશ્ચર્ય લાગતું, પણ રાજાએ બીક બતાવેલી તેથી કોઇની મોઢે તે વાત કરી શકતો નહિ. હજમ લોકોની જાત અદક પાંસળી એટલે જરા વાચાણ (બહુ બોલી) કહેવાય છે. કોઇબી છુપી વાત તેઓને કહેલી હોય તો થોડા વખતમાં બહાર આવ્યા વિના રહેતી નથી. રાજાના આ હજમને રાજાના કાન વિષેની વાત પોતાના મિત્રો આગળ તથા પોતાના બેરાં છોકરાં આગળ કહેવાતું ઘણું મન થતું, પણ રાજાની બીકથી તે હોઠ મુધી વાત પાછી પડતી મુકતો.

એક દિવસ એવું બન્યું, કે તે હજમ પોતાની નાતમાં ખુબ મિષ્ટાન્ન જમી આવ્યો. આથી બીજે દિવસ તેને પેલો જમણનો ભારે ખોરાક પચ્યો નહિ, અને તેનું પેટ ચડી આવ્યું. આ ઉપરથી હજમે એમ માની લીધું કે રાજાના કાન સંબંધી વાત પેટમાંજ દાખી મુકવાથી પેટ ચડી આવ્યું છે. આ વાત કોઇની આગળ ન બોલવાથી આમ બન્યું છે એવો વિચાર જ્યારે હજમના મનમાં નહી થયો ત્યારે તેનો શુષ્ક ધણો ગભરાવા લાગ્યો, અને આ વાત પેટમાંથી બહાર કાઢવા તે તલપી રહ્યો. એક તરફથી આ વાત બહાર પાડવા તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાઇ રહ્યું હતું, અને બીજી તરફ આખા કુટુંબનો નાશ તેની નજરે તરતો હતો. આ ઉપરથી હજમે એવો તોડ કાઢ્યો, કે આ વાત શહેરની બહાર જઇ કોઈ અજ્ઞાન માણસને કહેતી. આવી ધારણાથી તે જંગલ તરફ જવા નીકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં મોટી ઝાડીવાળા ગીચ જંગલમાં તે આવી પહોંચ્યો. આ વખતે સૂરજ આયમી ગયો હતો અને ધીમે ધીમે અંધારું વધતું જતું હતું, આથી તે જંગલી જનાવરોના ડરથી ઝાડ ઉપર ચડી ગયો, પરંતુ રાતનો જંગલનો આવો બીહામણો દેખાવ બેઇ તે ધણોજ બહીવા લાગ્યો, અને પોતાના

આ મૂખાંધ ભરેલાં કામને માટે મનમાં પસ્તાવો કરવા લાગ્યો, કે રાજની વાત જો પેટમાં દાખી રાખી હોત, તો આ ઘોર જંગલમાં રાતવાસો કરવો પડત નહિ. જેમ જેમ રાત આગળ વધતી ગઈ તેમ તેમ તેનો ભય વધતો ગયો, અને તેનું મન આકુર્ણ બાકુળ થવા લાગ્યું. આ ભય પોતાના મનમાંથી ઓછો કરવા હજમને એવો વિચાર કર્યો, કે અહિં તો મારા સિવાય કોઈ માણસ નથી, માટે રાજના કાન બોકડા જેવા છે એ વાત જો મોટા અવાજે બોલી દઉં તો મારા જીવનો ગભરાટ શ મીઝાય ને દીલનો પણ ખુલાસો થાય ! ત્યામ વિચારી તેણે “રાજના બોકડા જેવા કાન, રાજના બોકડા જેવા કાન” એમ બોલી આખી રાત કાઢી અને સવાર પડતાં પોતાના ઘર તરફ રવાના થયો.

હવે અન્યું એવું કે હજમ જે જંગલમાં હતો તેજ જંગલમાં હજમના ઝાડથી થોડે દુર એક ફકીર ઝાડ નીચે પથારી કરી સુતો હતો. તેણે જ્યારે “રાજના બોકડા જેવા કાન, રાજના બોકડા જેવા કાન” એમ સાંભળ્યું. ત્યારે જાગી ઉઠ્યો અને વિચાર કરવા લાગ્યો, કે આવા ભયાનક જંગલમાં અત્યારે આ કોણ બોલતું હશે. ભયને લીધે તપાસ કરવા તેની હિંમત આવી નહિ, તેથી કોઈ ભૂત પિશાચ હશે એમ માની ત્યાંથી ઉઠી, પોતાનું બાથકું બગલમાં મારી કોઈ શહેર તરફ ચાલતો ગયો. સવાર પડતાં બરાબર તે રાજના જ શહેરમાં આવી પહોંચ્યો. બીજા માગવા જતાં પહેલાં તેણે વિચાર કર્યો, કે કાલે રાતે જંગલમાં જે શબ્દો સાંભળ્યા છે, તેજ આજે બીજા માગતી વખતે બોલીશ તો નવીનતાને લીધે લોકોનું ધ્યાન મારા તરફ ખેંચાશે, અને મને એ પૈશા વધારે મળશે. એમ ધારી તેણે રસ્તામાં ફરતાં ફરતાં બોલવા માંડ્યું કે “રાજના બોકડા કાન, રાજના બોકડા કાન.” ફકીર આ શબ્દો બોલતો બોલતો રાજના મહેલ તરફ બીજા માગવા ગયો, ત્યારે રાજાએ આ શબ્દો સાંભળ્યા. આ વખતે હજમ પાસે રાજા હજમત કરાવતો હતો. તેણે હજમને દમ ભરાવી પૂછ્યું, કે મારા કાન વિષેની વાત તે કોઈના આગળ કરી છે કે શું ? જો પેલો ફકીર મહોલ્લામાં તે વાત પોકારતો ફરે છે. આથી હજમ ગભરાયો અને તેણે રાતે જે હકીકત બની હતી તેનો ખુલાસો કરી કહ્યું કે, “મેં એ વાત કોઈને મોઢે કહી નથી, પણ ગઈ રાતે જંગલના બોલી આવ્યો છું.” આ ઉપરથી રાજાએ ફકીરને બોલાવી પૂછ્યું, તો તે વાત બરાબર હજમની વાતને અંધ બેસતી લાગી. આથી તેણે ફકીરને સારી રીતે ધનામ આપી કહ્યું, કે તારે આ શબ્દો બોલવાનું કારણ કોઈને જણાવ્યા વિના પુરતા પુરતો આ શહેરમાંથી નીકળી જવું, નહિં તો

અને ઐટલા તો ચાલાક હતા, કે ગમે તેવા હોશિયારને પણ આંખમાં આંજતા તેઓની હોશિયારી નોંધ આસપાસના ગામના લોકોએ તેને “શાહ ચોર” તું ઉપનામ આપ્યું હતું. એક વખત આ ચોરોની ચાલાકીના વખાણુ ગાયકવાડ સરકારની કચેરીમાં થયા. જ્યાં મોઢેથી તે બંને ભાઇના વખાણુ સાંભળી ખુદ ગાયકવાડ સરકારને પોતાને અતિશયોક્તિ લાગી, અને તેણે તે વાત કબુલ રાખી નહિ. આથી કચેરીમાં આ વાત વધારે ચર્ચાઈ. આથી રાજાએ કહ્યું કે, “હું તે ચોરોને પકડ્યા વિના રહું જ નહિ, ” એમ કહી તેણે એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું કે, જે માણસ રાજાના મહેલના તેના સુવાના દિવાનખાનામાંથી કોઈ ચોક્કસ વસ્તુ ચોરી જશે, તેનાં યુનો માફ ગણી તેની હોશિયારી બદલ સારું ધનમ આપવામાં આવશે. આ જાહેરનામું બહાર પડ્યું તેજ દિવસે તેના મહેલમાં ચોરી કરવાતું આ બંને “શાહ ચોરોએ” નહીં ક્યું. રાજા પોતાના બંગલાનાં ત્રીજા માળના દિવાનખાનામાં સુતો હતો, અને નીચેથી ઉપર જવાના બધા રસ્તામાં સ્વધની મળીને સાત ચોકી રાખી હતી, અને રાતના દશ વાગ્યા પછી કોઇને પણ, ખુદ દિવાનને પણ, ઉપર નહિ આવવા દેવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી હતી. તપાસ કરતાં પેલા બંને ભાઇઓને આ ચોકી પહેરાની ખબર મળી.

તે ચોરો પોતાના કામમાં મદદરૂપ થાય ઐટલા માટે ચાર પાટલાઘો સાથે લઇ ગયા હતા. આ જનાવર એવા હોય છે કે તેને પકડીને દિવાલપર ફેંકીએ તે એવા સઝડ ચોટી રહે છે કે, ગમે તેટલું જેમ્વાથી પણ ઉખડતા નથી; પણ જો તેનું નોંટું દાખવામાં આવે તોજ તેઓ છુટાં થાય છે. આ ચારે જનાવરોની કમરે મજબુત દોરડાં બાંધી આ બંને ભાઇઓ રાજાના મહેલની એકાંત બાજુએ ગયા, અને પેલી પાટલાઘોને દિવાલ ઉપર ફેંકી. તે સળંગ ચોટી ગયા પછી દેવાએ ઉપર ચડવું શરૂ કર્યું. તેણે દોરડાં પકડી ઉપર ચડવા માંડ્યું, અને અત્યે એક પાટલાઘોની આગળ જઇ બીજાને ચોટાડી, આગળ આગળ ચડતો ગયો, અને છેવટે રાજાના મહેલના ત્રીજા માળની બારી આગળ જઇ પહોંચ્યો ત્યાં ઉભી અંદર નજર નાખતાં તેને જણાયું કે રાજાના સુવાના દિવાનખાનામાંથી જાજરમાં જવાના જે રસ્તો હતો, તે રસ્તો માત્ર ચોકી પહેરાવિનાનો હતો; કારણ કે તે રસ્તો જે રસ્તાની ચોકી વચ્ચે આવેલો હતો. ઉપરે રસ્તેથી દેવો રાજાના ઝોરડા આગળ ગયો. અંદર તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું કે રાજા અને રાણી ભર ઉંઘમાં પડેલાં હતાં. આ વખત સારો છે એમ જાણી દેવાએ ફકીરને ઉપર આવવા માટે ચાર પાટલાઘો નીચે નાખી, અને તેની મદદથી ફકીર પણ ઉપર આવી પહોંચ્યો. પછી બંને જણાં છુપી રીતે રાજાના દિવાનખાનામાં

અને રાજના ધનામની પેલાએ જરાએ દરકાર કરી નહિ; પરંતુ થોડાં દિવસ પછી ફરી પણ રાજના મહેલમાં દાખલ થઈ, કિંમતી ઝવેરાત જે તેમણે પહેલી વખત બેસું હતું, તેની ચોરી કરી; અને તે ઝવેરાત રાતોરાત આમ બહાર છુપી જગાએ દાટી આવી ઘેર બંધ સુતા. સવાર પડતાંજ રાજના મહેલમાં થયેલ ચોરીની વાત સઘળે ફેલાઈ ગઈ. ચોરી થયેલી મોટી હોવાથી ચોતરફ વાતો થવા લાગી, અને ચોરી કરવાની હિંમત દેવા અને ફરીર સ્ત્રિવાય કોઇની હોય નહિ; એમ પણ બોલાવા માડ્યું. રાજને દેવા તથા ફરીર ઉપર શક આવવાથી તેને પકડાવ્યા, અને તેના ઘરનો ઝાડો બેચો પણ આ ચોરીને લગતો કાંઈ પતો ન મળવાથી તેને છોડી દેવાની ફરજ પડી.

આ વાતને લાંબો વખત થયા પછી જ્યારે બધું ઠંડુ પડી ગયું; ત્યારે પેલા બન્નેએ વિચાર કર્યો, કે હવે આપણે જંગલમાંથી ઝાટલું ઝવેરાત કાઢી લાવીએ. આમ નક્કી કરી તેઓ જંગલ તરફ જતા હતા, તેવામાં દેવાની દાનત બગડી અને તેણે તે ફરીરને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. રસ્તામાં જતાં એક કુવો આવ્યો ત્યારે દેવાએ કહ્યું આ કુવામાં કેટલું પાણી હશે તે આપણે માપી બેઠાએ, કે જેથી કોઈ વખત આપણને કામ લાગે. એમ કહી તેણે ફરીરને દોરી આપી પાણી માપવા કહ્યું. જેવો ફરીર પાણી માપવા ગયો તેવાજ તેના બે પગ ઝાલી દેવાએ તેને કુવામાં ફેંકી દીધો. દેવો કુવામાંથી પાણીના ભરે ઉપર આવ્યો, અને કુવામાં એક ઝાડની ડાળી પડતી હતી તે તેણે પકડી લીધી. આથી તે ડાળી ભાંગી નાખવાનો દેવાએ યત્ન કરવા માંડ્યો. આ વખતે ફરીરે તેને કહ્યું, “ભાઈ! રાજને ત્યાં ચોરેલા માલ તારે એકલાનેજ રાખવો હોયતો બલે, હું તેમાં આડે આવવાનું નથી. હું વળી ખીજ વખત મારાં નશીબ અજમાવી બેઠશ; માટે તું મને મારાં બેરાં હોકાશની ખાતરજ જીવતો રહેવું દે. હું જીવતાં સુધી તારા કામમાં આડે આવવાનો નથી;” આ શબ્દોની ત્વસર દેવો ઉપર જરા પણ ન થયું, અને તેણે ડાળી ભાંગવાનો પ્રયાસ ચાલુજ રાખ્યો. આ બેઠ કડારે ફરી પણ આજી સાથે કહ્યું, “ભાઈ, જે થયું તે થયું હું આ હાલતમાંજ કુવામાં રહીશ, અને જે કાંઈ દયાળુ પુરુષ બહાર કાઢશે તો પણ કોઇની આગળ તારું નામ દર્શાવ નહિ; તમ મરતાં સુધી તારા કામમાં આડે આવેશ નહિ.” ફરીરના તમા દયા ઉપગમે તેવા વાક્યોનો પણ દેવાને જરાય વિશ્વાસ ન આવ્યો, અને તેની તેણે પોતાની પાસેના છરા વતી અર્ધ કરતાં વધારે ડાળી કાપી નાખી. આ વખતે ડાળી પડું પડું થઈ રહી હતી. પોતાના શબ્દોની પાંખ અસર દેવા ઉપર થતી નથી, અને હવે થોડા વખતમાં સદાને માટે કુવાને

તળે બેસવાનું થશે. એમ બેઠ ફફીર થયો ગુસ્સે થયો, અને તેના તરફથી પોતાની નજર ફેરવી પાણી તરફ જોવા લાગ્યો. ફફીર એકવાર પાણીમાં જઈ આવવાથી પાણી ઉપર પરપોટા ધુટતા હતા. આ દેખાવ બેઠ વળી ફફીર દેવા તરફ બેઠ બોલ્યો, “રે દેવા ! મેં તારી તરફ કીધેલી ભલામનો બદલો તું આવી રીતે વાળેછે, તે તું સાફ કરતો નથી. આપણે પહેલાંને સ્નેહ તો તું યાદ કરે ! ખાલી અવેરાત ખાતરજ તું મારો છવ લેવા તૈયાર થયોછે. તે પછી હું તને કહી ચુક્યો છું, કે અવેરાત તારે બેઠતું હોય તો મારે તે ન બેઠવ્યે. બેઠું છવતો રહીશ તો ફરી પછી મારા નશીબમાં અવેરાત હશે તો મેળવીશ. આટલું આટલું ક્યાં છતાં તને મારા શબ્દોની અસરજ નથી થતી. ખેર ! કંઈ નહિ. મારું મોત હમણાં, તો તારૂં પછી થોડા વખતમાંજ સમજાવે, તું કદાચ એમ સમજતો હશે કે તારું આ પાપી કામ બહાર કરનાર અદિં દોષ નથી; પછી તું યાદ રાખજે કે આ પાણી માંહેના પરપોટા મારા સાક્ષી છે. તેઓ તારા આ પાપી કામની દોષ વખત સાક્ષી આપી જશે તને કથર પાસે શિક્ષા કરાવશે.” આટલું તે બોલી રહ્યો તેવામાં ડાળી લાગી ગઈ, અને ફફીર સદાને માટે કુવાને તળીએ જઈ ગયો ! આ તરફ દેવાએ પોતાનું કામ સફળ થયું સમજી ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં તેને ફફીરે ખતાવેલા પાણીના પરપોટા બેઠ ફફીરની અક્કલ ઉપર દસવું આવ્યું, ને તે મનમાં બોલ્યો, કે કી નાનાં બચ્ચાંના જેવી વાતો ! કાંઈ પાણીના પરપોટા તે સાક્ષી આપતા હશે ! આમ વિચાર કરતો કરતો તે બધાં અવેરાત દસવું હેઠું ત્યાં ગયો, અને અવેરાત ઉમેડી પાછો આવ્યો. આ વખતે ફફીરની બેરીએ દેવાને એકલા બેઠ પોતાનો ધણી ક્યાં ગયો એમ પૂછ્યું, ત્યારે દેવાએ જવાબ આપ્યો, “તેતો તેના હિરસો લઈ બીજી બાજુએ ચાલ્યો ગયો; કારણકે બંને સાથે આવીએ ને દોષને વહેમ પડે ને તપાસ કરાવે તો ચોરી પકડાઈ જાય; માટે તે બીજી બાજુએ ક્યાંય ચાલ્યો ગયોછે.” આથી ફફીરની બેરી પોતાના ધણીની ધણી રાહ જોવા લાગી, પંથુ ધણી દહાડા થયા બપોરે તે ન આવ્યો, ત્યારે તેણે તેને મુઝ્યા ધાર્યો, અને પોતે બચરવાલ હોવાથી ધણીજ ખરાબ હાલ-તમાં પોતાના દિવસો કાઢવા લાગી.

હવે એવું થયું, કે એક દિવસે દેવા પોતાની સ્ત્રીની સાથે બેઠો હતો અને વરસાદના વખત હોવાથી પુર જોસમાં વરસાદ પડતો હતો. આ વખતે દેવાને પોતાની બેરીની જોડે બેસી આવતું મન થયું; તેથી તેણે તેને આવતું લેવા મોકલી. બપોરે તેની બેરી આવતું લેવા ગઈ, ત્યારે દેવા વરસાદ સાથે જોતો હતો. એવામાં તેની નજર પાણીના પરપોટા પડ્યા. પરપોટા બેઠ તેને ફફીરના

ખુનનો પ્રસંગ યાદ આવ્યો, અને તેથી તે હસવા લાગ્યો કે ફકીર મોતને લીધે કેટલો ગભરાઇ ગયો, કે પાણીના પરપોટાની સાક્ષીની વાત કરવા લાગ્યો; પણ દિવાનાને એટલી પણ અકલ ન આવી કે આ નિર્ણય પરપોટા તે કંઈ સાક્ષી આપતા હશે ! આમ વિચાર કરતો તે હસતો હતો તેવામાં તેની બેરી ખાવાનું લઈ આવી. તેણે પોતાના ધણીને હસતો જોઈ વિચાર કર્યો, કે મારો ધણી મને ખાણું લાવતાં જોઈ શું કામ હસતો હશે ! પછી તેણે પોતાના ધણીને હસવાનું કારણ પૂછ્યું તો દેવાએ વાત ઉઠાડવા માંડી, આથી તેની બેરીને વધારે રાક પડ્યો અને તેથી તેણે વધારે છદ્દ પકડી. અંતે દેવો બેરી પાસે લાચાર થયો, તેણે કહ્યું કે “ જો કે મારા હસવાનું કારણ હું જણાવું છું પણ જો આ વાત બહાર પડી તો તારું અને મારું બંનેનું મોત સમજાજે ”. એમ કહી તેણે ફકીરના મરણ પ્રસંગેની બધી વાત અથથી છતિ સુધી તેને કહી સંભળાવી. આ વખતે દેવાતી પાડોશણુ તેના ઘરની દિવાલ આગળ ઉભી ઉભી બધું સાંભળતી હતી. તેને અને દેવાની સ્ત્રીને વેર હતું, અને બેરોગોના કણ્યા બાબત દેવાએ એક વખત તેને મારી પણ હતી. તે આ બધી વાત સાંભળી ધણી ખુશ થઈ અને બોલી કે હવે તેનું આવી બન્યું. પછી તે તરતજ ફકીરની બેરી પાસે ગઈ, અને પોતે સાંભળેલી બધી વાત તેણે તેને કહી સંભળાવી. ફકીરની સ્ત્રી પણ પોતાના ધણીના દુઃખથી બળી રહી હતી, તેથી તે તરતજ તે ગામના દિવાન પાસે ગઈ અને આ બધી વાત તેને કહી દીધી, વળી વધારામાં ફકીરે તથા દેવાએ બંને વખત કેવી રીતે ચોરી કરી હતી તે બધી વાત પોતાના ધણી પાસેથી જ સાંભળેલી તે તેને કહી સંભળાવી. આથી દિવાને દેવાને પકડી મંગાવ્યો.

આ પ્રખ્યાત ચોરના ઘરની જગ્યાએ જડતી લેવાઈ, ત્યારે તેના ઘરમાંથી રાજાને ત્યાંથી ચોરેલો સર્વ માલ મળી આવ્યો; એટલુંજ નહિ પણ બીજાં લોકોને ત્યાંથી ચોરેલો કીંમતી મુદ્ર પણ નીકળ્યો. આ વખતે દિવાને તે પ્રખ્યાત ચોર ઉપર બે વાંક મુક્યા. એક રાજાના મહેલમાં ચોરી કરવાનો, અને બીજો ફકીરને કુવામાં કુબાડી ખુન કરવાનો. આ બંને વાંક માટે ત્યારે તેને કેદમાં ખડો કરવામાં આવ્યો; ત્યારે તેણે મોટે અવાજે કહ્યું, “આજે મારા પાપનો ઘડો કુટી ગયો રાજાના મહેલમાં ચોરી કર્યાની અને તેનો ભાગ ફકીરને નહિ આપવા માટે તેના કીર્તિના ખુનની બંને વાતો બરાબર સાચી છે. ભાઈઓ આ વાત જો મેં મારી બેરી આગળ ન કરી હોત, તો આ બંને વાત કેમ બની તે કોઈ રીતે પણ બહાર આવત નહિ; પણ ફકીર જે પરપોટાને સાક્ષી રાખ્યા હતા અને જે માટે હું તેની મરફરી કરતો

હતો તેજ પરપોટાએ અંતે મારું પાપ પ્રકાશમાં આવ્યું છે; કારણકે જ્યારે જ્યારે હું ક્યાંય પણ પાણીમાં પરપોટા જોતો, ત્યારે મને ફફટતું ખુન મારે હાથે કેમ થયું, અને મરતી વખતે ખીચારાના છવવા સંબંધી બધા ઉપાય ખૂટ્યા, ત્યારે લાચાર થઇ પાણીના પરપોટાને સાક્ષી રહેવા કહ્યું હતું, તે વાત મને એ વખતે યાદ આવતી, અને ફફટના બોલવા ઉપર હું હસતો કે પાણીના પરપોટા તે કંઈ સાક્ષી આપતા હશે; પણ અંતે ઇશ્વરે એવાજ ભોગ બિસાડ્યો, કે માત્ર પાણીના પરપોટાથીજ મારું પાપી કામ જાહેર થયું. જો મારી બેરીએ બહુદ થઇ મને હસવાનું કારણ ન પ્રાપ્ત્યું હોત; અને તેની આગળ બોળા મનથી તે કારણ ન કહ્યું હોત, તો મારી પાડોશી જે મારી મોટી દુશ્મન હતી તે મને કાંઈ કરી શકત નહિ; પણ માણસનું પાપ છે તે હંમેશાં તેના મગજમાં ભમ્યા કરેછે; અને તેને તેના પાપી કલ્પોની યાદ આપ્યા કરેછે. જેથી કાંઈ પણ પ્રસંગે તે પોતે કરેલાં કામના ભોગ થઇ પડેછે. મનુષ્યમાં સંપ એ સર્વથી મોટાઈ ભોગવે છે. સંપથી માણસો શત્રુને પણ જીતે છે. અમે બંને મિત્રો જ્યાં સુધી સંપથી રહેતા; ત્યાં સુધી કાંઈ પણ અમારાં કામ ખુલ્લાં પાડી શક્યું ન હતું; પણ જ્યારે તે સંપનો મારે હાથેજ નાશ થયો; ત્યારે અંતે આં મારા નાશનો વખત આવી પહોંચ્યો, માટે મનુષ્યે યાદ રાખવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી સંપ છે ત્યાં સુધી સવળી આબાદી છે”.

દેવો નવાઇ સરખો ચોર હોવાથી રાજ્યએ તેને છવતાં સુધી દેશનીકાલની સજા ફીધી, અને તેના ધરમાંથી નીકળેલો સવળો ચોરીનો સામાન ફફટની બેરીને આપી દીધો.

શું એકેક કોદરે કાળ જશે ?

ગોકુળ મથુરા નામે ગાયોના લોકો ઇશ્વર કૃપાથી ધણાં સુખી અને સારી હાલતમાં રહેતા. આ દેશવાસીઓ ઉપર એવી તો ઇશ્વરની કૃપા હતી, કે ત્યાંની સારી કુદરતને લીધે દર વરસે અનાજનો બહોળો પાક ઉતરતો. જેથી ખાધા ખોરાકી સંબંધી જરા પણ મુશ્કેલી તેઓને કદી નહીં ન હતી. તેમજ ત્યાંના રાજા પણ ધણાજ સારો હતો; કારણકે તે લલા રાજ્યએ રૈયતના ઉપર બહુજ જીજ્ઞાસુ રાખેલા હતા; વળી તે કરો આગળના વખતના હોવાથી બહુજ થોડા હતા. જો કાંઈ જાહેર બાંધકામ કે સુધારાઈ કરવી હોય તો તે પૈસા મહેસુલમાંથી અને જો મહેસુલમાંથી

ન. નીકળે તેમ હોય તો ખાસ પોતાની તીજેરીમાંથી કાઢતો ! જે દેશનો રાજ્ય આવો દયાળુ હોય તે શહેરની પ્રજા સુખી હોય તેમાં શું નવાઈ ! ! ધણું એક વર્ષે આ પ્રમાણે વિત્યા પછી ત્યાં વરસાદની તાણ પડવા લાગી, અને તેથી અનાજના પાકમાં દર વરસે ઘટાડો થતો ગયો. આ પ્રમાણે લગભગ પાંચ વરસ સુધી તેજ પ્રમાણે બન્યું; જેથી લોકોમાં જીવનમાં પેસવા લાગ્યો; પણ છેલ્લે વરસે તો ત્યાં કમનસીબે લીલો દુકાળ પડ્યો. જે કે તે વર્ષમાં પહેલો વરસાદ તો ધણો સારો થયો, અને તેથી અનાજની 'રાપણી' ધણી સારી રીતે થઈ અને ખેતરો હરીઆળીથી ખીલી નીકળ્યા; પણ પાછળથી વરસાદે એટલીતો મોટી હેઠી ફીધી કે તે તાલુકામાં ત્રણ વાર રેલ આવી, અને તેથી બધો પાક તણાઈ ગયો. ત્યાર પહેલાંના બે વર્ષે તો ખીલકુલ વરસાદ પડ્યો જ ન હતો. આથી તે ગામમાં મોટો દુકાળ આવી પડ્યો. આસપાસના દેશોમાં ખખર પડવાથી ત્યાંના દયાળુ શેઠીઆએ અનાજ મોકલવા માંડ્યું; પણ દેશની વસ્તી બહોળી હોવાથી તે અનાજથી કાંઈ રાહત મળી શકતી નહિ; અને તેથી ધણું માણસો જીવે મરવા લાગ્યાં. આ ખખર બનારસ અથવા કાશી શહેરમાં થતાં ત્યાંના લોકોએ એક મોટું ઉધરાણું કર્યું; અને નાણાંનો મોટો જથ્થો એકઠો થવાથી તેમાંથી જીદી જીદી જતના અનાજનો જથ્થો ખરીદવામાં આવ્યો, અને તે વહાણોમાં 'લરી ગંગા નદીમાં થઈ ગોકલ મથુરાં પહોંચાડવાતું' નક્કી થયું, અને તે મુજબ વહાણો રવાના કરવામાં આવ્યાં આ બારે વહાણો એક્ટી સાથેજ ઉપડ્યાં પણ તોફાનને લીધે દરિયા જેવડી નદીમાં આડાં અવળાં ચડી ગયાં.

આ અનાજનો જથ્થો બનારસ ખાતેથી જે આગેવાનોએ ગોકુલ તરફ મોકલ્યો હતો તેણે ગોકુલના શેઠીઆઓને આ ખખર આગળથીજ આપી હતી, અને આ ખખર સાંભળી લોકો અનાજ મેળવવા ઇતેન્નર થયા હતા. બનારસથી અનાજ મોકલનારી મંડળીએ વિચાર્યું હતું, કે આ જથ્થો ધણો મોટો છે. તેથી આ અનાજ પહોંચતાજ ત્યાં એકદમ દુકાળની ધારતી મટી જશે, અને સુકાળ થઈ જશે. આ ઉપરથી તેઓએ ગોકુળ મથુરાંના હાકેમ ઉપર એક પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં જણાવ્યું હતું, કે આ અનાજ ગોકુળની પ્રજાના દરેક માણસને સરખે હિસ્સે વહેંચવું. કાઠને વધારે ઓછું મળવું ન જોઈએ; તેમ કાંઈ ખાલી પણ ન રહેવું જોઈએ. નહિંતર જે તમે આ પ્રમાણે નહિ વહેંચો તો દુકાળથી મરણ પામતાં માણસની હત્યાનું પાપ તમારે શીર છે. અનાજના વહાણોને આવવાનો વખત તો વીતી ગયો પણ એકે વહાણ ગોકુળ મથુરાંનાં કિનારે હજી આવ્યું ન હતું.

એક વદાણુ છે જેમાં “કાદરા” નામે એક હલકી જાતના અનાજનો જથ્થો ભરેલો હતો, તેને પાછળથી મથુરા તરફ વલાણુ લીધી; પણ તે વદાણુમાં ઉંદરનો ઉપદ્રવ ખુબ ચપાચા થયું કાદરાનો નાશ થયો. જ્યારે બાકી થોડા એક કાદરા સારા રહ્યા; ત્યારે તે વદાણુ મથુરાને કિનારે આવી પહોંચ્યું. વદાણુ બારામાં આવવાથી લોકોમાં અનાજ ઉતારવાની દોડદોડી થઈ રહી: પણ જુલે છે તો ઉપરના થોડાએક કાચળા સિવાય બાકીના બધા કાચળા ઉંદરે ખરાબ કર્યા હતા. જે કાદરા સારા હતા તે એટલા તો જુલે હતા કે તેની આખા શહેરમાં વહેંચણીજ ન થઈ શકે, અને અડસટો કાઢતાં ધર દીઠ એક એક ગેર પણ કાદરા પુરા આવતા ન હતા. આ ઉપરથી તે શહેરના આગેવાનોની મંડળી કે જે રાજ્યને નીમી હતી, તેના સલાસદોએ રાજ્યને અરજ કરી કે હવે આ બાબત શું કર્યું. મંડળીનો વિચાર તો એવો છે કે તે થોડા કુટુંબોમાં વહેંચવા કે જેથી થોડાનો પણ બચાવ થઈ શકે. રાજ્યને તેનો આ વિચાર પસંદ પડ્યો નહિ; તેણે બનારસના લોકોના કહેવા પ્રમાણે ધર દીઠ ફાળો પાડી જેટલા કાદરા આવે તેટલા સરખે ભાગે વહેંચવા કહ્યું.

રાજ્યના આ કુકમને માન આપી તેમણે કાદરા વહેંચવા માંડ્યા, તો દરેક ધર દીઠ એક એક પુલીઉં (પવાણું) કાદરા આવ્યા. એ પુલીઉં એટલું તો નાનું હતું કે ધણીએક વધારે માણસ વાળા ધરમાં તો માત્ર એક એક કાદરાનો ફાળો હાથમાં આવ્યો. આથી તેઓ લાચાર થઈ બોલ્યા કે “શું એકેકે કાદરે ફાળ જશે. ?” જે ધરમાં થોડા માણસો હતા તે ધરના માણસોને દશ પંદર ફાળા માણસ દાઠ આવ્યા. તેથી તેઓ તો, કાચાને કાચાજ ખાઈ ગયા. આ પ્રમાણે કઠંગી રીતે અનાજ વહેંચાયાથી કાઠની પણ જૂખ સાંત થઈ નહિ.

જે ધરના માણસોના હાથમાં માત્ર એક એક કાદરાજ આવ્યો, હતો, તે ધરના એક વૃદ્ધ પુરુષે બધાને સલાહ આપી કે આ એક ફાળાથી કંઈ આપણું પેટ ભરાવાનું નથી; માટે જો આપણે આપણાં વાડમાં આ બધા ફાળાને વાપી તેના ઉપર નદીનું પાણી પાછાં, તો કાષ્ટક વખત કદાચ આપણને મદદ આપે. ધરડાની આ વાત કાઠને રૂચી નહિ; પણ કાદરા તદ્દન નકામા જાયને જૂખ મટે નહિ તે કરતાં તેને વાવવાનું તેઓને યોગ્ય લાગ્યું. તેથી તેમણે વાડમાં કાદરા વાપી ઉપર નદીનું પાણી પાવા માંડ્યું. આ વાતની ખીજા કુટુંબોમાં ખબર પડતાં તેમને પણ ઉપર પ્રમાણેજ કરવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે આ કમનશીખ સોંકાને મળેલા અનાજને: આવો ઉપયોગ થયો. ત્યારપછી આ લોકોને ખીજીથી

અનાજ મળવાની આશા રહી નહીં, જેથી તેઓ મોટાં દુઃખમાં આવી પડ્યા. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ દેશમાંથી જે અનાજ હતું તે પણ ખુટતું ગયું. આથી લોકોમાંથી ધીરજ, વિશ્વાસ, દયા, અને માણસાઈ ઓછા થવા લાગ્યાં ! પૈસાદાર માણસો છોટે પૈસે અનાજ મેળવવા અશક્ત થયા, અને આખરેદાર માણસો શરમને લીધે ભૂખથીજ ઘરમાં મરવા લાગ્યા ! વચલા અને છેલ્લા પ્રકારના લોકોએ જ્યારે અનાજ મળતું અંધ થયું, ત્યારે તેઓ ચોરી, લુટફાટ, અને ખુન જેવા મહા પાપી કામો કરવા લાગ્યા. આ દુકાળથી લોકોમાં મોટા હાહાકાર થઈ રહ્યો ! માત્ર ત્રણ ચાર શેર અનાજને બદલે બારથી તે પંદર વરસ સુધીનાં બાળકો વેચાવાં લાગ્યાં.

આ દેશના જે માણસોએ પોતાની જમીનમાં કાદરાની વાવણી કરી હતી, તેના ખેતરો પાકથી ખીલી નીકળ્યા. આથી તે લોકોમાં આશા અને ધીરજ આવતી ગઈ. ખીજી તરફથી એવું બન્યું કે બનારસના લોકોએ મોકલાવેલા અનાજના વહાણો પણ એક પછી એક કિનારે ઉતરવા લાગ્યા. આથી તેઓને વધારે આસાપશ મળી. એક તરફથી થોડો થોડો દાણો પણ જેમ વહાણો આવતાં ગયા તેમ મળવા લાગ્યો, તેમ ખીજી તરફથી કાદરાના પણ એક છોડામાંથી ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર કણસ પુટી નીકળી પાક સારો થવાનો સંભવ જણાવા લાગ્યો. આંશી તેઓ પાક થવા અગાઉજ પેંક પાડીને દિવસ દુકા કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે બનારસથી આવેલા અનાજથી તેમજ કાદરાથી તેઓ એ દુકાળના દાહડા ટુંકા કર્યા, એમ ખરેખર ધૈશ્વરની કૃપાથી “ એકેક કાદરેજ કાળ ગયો. ”

ચોરને ઘેર ચોર પરાણો.

તગડી હતી તણ ચોરની,	રહેતા સદા હલમલી,
સરસ નરસ કોણ તણમાં,	વાત એવી નીકળી.
અજમાયશ અજમાવવા,	નિકલ્યા ઘરથી સાથ,
ચંદુર ચોરે ચતરાઈ કરી,	દેખાડી હુબર હાથ.

ગુજરાતના ગોધરા નામે એક ગામમાં ત્રણ ચોર રહેતા હતા. તેમાંના પહેલાનું નામ નેપો, બીજાનું નામ પેમો, અને ત્રીજાનું નામ દામો કરીને હતું. આ ચોરો એક બીજા કરતાં સરસ યુક્તિબાજ હતા. એક દિવસ તેઓએ

પોતાના ત્રણમાં સૌથી સરસ કોણ તે તપાસી જોવાનો ઠરાવ કીધો, અને તેથી તેઓ ગામ બહાર ચાલ્યા ગયા અને ઘણે દૂર જઈ એક ઝાડ નીચે વિસામો લીધો. તેઓ એક બીજા સાથે વાતો કરતા હતા તેવામાં નેપાની નજર ઝાડના ઉપલા ભાગ તરફ ગઈ, અને તેને માલમ પડ્યું કે ઝાડની ડાળી ઉપર કોઈ પક્ષીનો માળો છે. આ ઉપરથી નેપાએ પેમા અને દામાને કહ્યું, “લાઈઓ ! આપણા કામની પરિક્ષા કરવા નો આહિં સારો જોગ છે.” જો તમારમાં ચાલાકી હોયતો, આ ઝાડની ડાળીએ માળા છે તેની નજીક જઈ અંદરના જનાવરને ખબર ન પડે તેમ ઇંડા ચોરી લાવો.” પેમા અને દામાએ કહ્યું, “તું તો કાંઈ ગડો થઈ ગયો છે ! માળાની અંદરથી ઇંડા કાઢીએ અને તેની અંદરના જનાવરને ખબર ન પડે તેમ કેમ અને ?” આથી નેપાએ કહ્યું, કે, “તમારી પરીક્ષા અહિંયાજ પુરી થઈ, તમે ચોરીના કામને ખરાબર જાણી શક્યા નથી”. આથી દામો બોલ્યો, કે “જો એમજ છે કે અમે ચોરીના કામને લાયક નથી અને તુંજ છે તું તો પોતેજ ઇંડા લાવી આપશે.” આથી નેપો ઇંડાં લેવા ઝાડ ઉપર ચઢ્યો, અને માળાની નજીક, જઈ આસપાસ તપાસ કર્યા પછી માળાની અંદર એક છેદ છરી વતી પાડ્યો, અને તે રસ્તેથી ઇંડાં બહાર કાઢી પોતાના ગળવામાં મેલ્યાં; અને માળામાં પાડેલાં છેદ બંધ કેમ કરવો તે તરફ તેણે ધ્યાન લગાડ્યું. નેપો જ્યારે આ પ્રમાણે છેદ બંધ કરવાની પંચાતમાં એકલીન થયો હતો; ત્યારે પેમા તેને ખબર ન પડે તેવી રીતે ઝાડપર ચઢ્યો, અને નેપાએ ગળવામાં મેલેલા ઇંડાં લેવા માટે નેપાનું ગળવું કાતરી લીધું, ને ઝડપથી નીચે ઉતરી આવ્યો. નેપો જ્યારે નીચે આવીને ગળવામાંથી ઇંડાં કાઢવા જાય છે તો ઇંડાં ચોરાંએલાં દીઠાં ! આથી તે બોલ્યો કે, “મેં તો વગર વાચાના જનાવરને ત્યાં ચોરી કરી; પણ તમોએ તો તમારા જોવા એક “ચોરને ત્યાં ચોરી કીધી” માટે તેને હું વધારે ચંચળ ગણ્યું.” આ સાંભળી પેમાએ ઇંડા કાઢી તેના હાથમાં આપ્યા. દામાએ નેપાને કહ્યું, “લાઈ ! તમારા બેની ચાલાકી એક સરખી ગણાઈ ચુકી; પણ હજી તે ઇંડાં પાછા માળામાં મુકવાનું કામ બાકી રહ્યું છે, આથી નેપાએ તે ઇંડાં પાછા પોતાના ગળવામાં મુક્યા, અને ઝાડ ઉપર ચઢ્યો પણ તે માળાનું છેદ જૂલી ગયો, તેથી ચારે બાજુએ ધ્યાન આપી જોવા લાગ્યો. આ જોગવાઈનો લાસ લઈને દામો ઝડપથી ઉપર ચઢ્યો, અને પેમાના ગળવામાં છેદ પાડી તેમાંથી ઇંડાં કાઢી લીધાં, ને તે ઇંડાં માળાની એક બાજુની ડાળીમાં પાતરાંમાં સંભાળથી મુકી દીધાં. નેપાએ માળાનું છેદ શોધી કાઢ્યા પછી ગળવામાં હાથ લાદ્યો, તો ગળવું તૂટેલું દીઠું ; આથી નેપો મુંઝે મોઢે પાછો નીચે ઉતર્યો અને કહ્યું, કે, “વળી”

પાછી તમારામાંથી એકે મારા ગજવામાંથી ચોરી કરીછે". પણ પેલા બંને જણાઓ-
એ સાફ ના પાડી, અને કહ્યું કે "અમે કંઈ જાણતા નથી". નેપે તેમના
ગજવામાં તથા કપડાંમાં તપાસ કીધી પણ ક્યાંયથી ઇંડાં મળી આવ્યા નહિ.
છતાં નેપે કહ્યું કે, "ચોરીતો તમારામાંના એકે જ કરીછે. અહિંયા ફાઇ ત્રીયું
માણસ છેજ નહિ માટે આ કામ તમારા બેમાંથી એકતું છે." આથી દામાએ
તેને કહ્યું કે તું પાછો ઉપર ચડ અને માળાની બાબુની ડાળપરના પાતરાંમાંથી
ઇંડાં કાઢી લે". આથી નેપે ઇંડાં કાઢી લઇ માળામાં મુકી પાછો નીચેઉતર્યો.
આ વખતે ત્રણે ચોરીની પરીક્ષા પુરી થઇ, અને તેઓ ત્રણે એક સરખા ઉતર્યા
આ વખતે નેપે બોલ્યો કે, "આપણે ત્રણે જણાં એક એક કરતાં સરસ છીએ;
માટે જો આપણે સંપત્તી કામ કરીશું તો આપણે ચોરીના કામમાં ઘણાં ફાવીશું,
અને લોકોને આપણાં કામથી કાન પકડાવશું."

આ ત્રણેમાં દામો કાંઈ એાછી ચંચળાઈ ધરાવતો ન હતો. પણ કળાઈથી
ચોરી કરી પેટ ભરવું તેને પસંદ ન હતું, અને આ કામ કરતાં તેનું અંતઃકરણ
દર વખતે મના કરતું. તેથી તેણે પોતાના સોબતીઆને કહ્યું, "ભાઈઓ ! હું
આપણી બંધાની ચંચળાઈથી ઘણો ખુશી ચાઉં છું. પણ આપણી ચંચળાઈને
ચોરી કરવાના કામમાં ઉપયોગ કરવો એ મને ફીક લાગતું નથી; કારણકે પ્રથમ
બક્ષીશને ઉપયોગ ડુદરતી કાયદા તોડવામાં કરવો એ પ્રથમની સામે નિમકહરામી
ક્યાં બરાબર છે; માટે હું તમારી સાથે ચોરીના કામમાં નથી જોડાઈ શકતો;
મટિ મને માફ કરશે એવી આશા રાખું છું; વળી હું તમારાથી ચોરીના કામ-
થીજ માત્ર જીવો પડું છું. બાકી આપણે ત્રણે જીવતાં સુધીના રનેહી છીએ તે
જૂલો જવાતું નથી". આમ બોલી તે પેલા બંનેને મળી પોતાના ઘર તરફ ગયો,
અને પેલા બંને ચોરી વાસ્તે નીકળી પડ્યા.

આ વાતને લગભગ બેએક વરસ થયા પછી પેલા બંને ચોરો દિવાળીના
તહેવાર પાસે હોવાથી પોતાના સંબંધીઓને મળવા પોતાના વતનમાં આવ્યા.
આવ્યા પછી બે ત્રણ દડાડે તેમને અચાનક દામાની મુલાકાત થઈ. આ વખતે
દામો પોતાના સારા ઉધમને લીધે સુખી થયો હતો. તેને એકાદ બે છોકરાં પણ
થયાં હતાં. થોડો વખત રસ્તામાં વાચીત કર્યા પછી દામો તેમને એક દિવસ
પોતાને ત્યાં આવવાનું કહી પોતાને કામે ગયો, ત્યાર પછી થોડા દિવસે નેપો અને
પેમો દામાના કહેવા પ્રમાણે તેને ઘેર ગયા; પણ દામો ઘરમાં હતો નહિ. તેની
સીને પુછતાં તેણે બહાર ગયેલા અને ક્યારે આવશે તે નહીં નથી, એમ જવાબ
આપ્યો, આ વખતે પેલા બંને જણાઓ દામાના ઘરની સ્થિતિમાં ફેરફાર થએલો

જોઈ નહક જઈ બધું જોવા લાગ્યા. બધું ફરનીયર જોતાં જોતાં પેમાની નજર છીકા ઉપર મેઢેલી થાળી પર પડી. આ થાળીમાં દામો દિવાળીના તહેવાર હોવાથી મિસ્ટાન બનાવી હવા માટે રાખ્યું હતું. દામાના ધરમાંથી નીકળ્યા પછી રસ્તામાં પેમાએ નેપાને કહ્યું, કે “દામાએ દિવાળીના તહેવાર માટે મીઠાઈ બનાવી છે, પણ તે ખાવા તેણે આપણને બોલાવ્યા નથી; માટે આજ રાતે આપણે તે ચોરી જવી. આ વાત નેપાએ પણ પસંદ કરી અને રાતે દામાના ધરમાંથી મીઠાઈની થાળી ચોરવાનું નક્કી કર્યું.”

હવે થોડા વખત પછી દામો ઘેર ગયો ત્યારે તેની, ખૈરીએ તેને કહ્યું, કે, “થોડા વખત પહેલાં કાંઈ બે જણાએ તમારું નામ પુછતાં અહિં આવ્યા હતા. મને તો તે હરામખોર જોવા લાગ્યા, તેથી તેઓને બેસવાનું પણ ન કીધું, અને વધારે વાત ન કરતાં તેઓને કહી દીધું કે તમે બહાર ગયાછો અને ક્યારે આવશો તેનું કંઈ નક્કી નથી; તેમ કહ્યા છતાં પણ તેઓ ખેશરમ બની ઉભા અને ધરમાં તાકી તાકીને બધું જોવા લાગ્યા. અંતે બધું જોયા પછી માત્ર થોડા વખત થયા બહાર ગયા”. દામાએ વિચાર કર્યો કે કાંઈ સારો માણસ આવી રીતે ખીજના ધરમાં ઘણીની ગેરહાજરીમાં તાકીને જુએ નહિ; પણ કદાચ મારા જુના મિત્રો જેને મેં રસ્તામાં ઘેર આવવાનું કહ્યું હતું તે હોવા જોઈએ, અને જો તેજ હશે તો નક્કી આજ રાતે ધરમાંથી કાંઈ ચોરી જવાના, તેમાં પણ જો મીઠાઈ ઉપર તેની નજર પડી તો છોડવાનાજ નથી; માટે આજ રાતે સાવચેત રહેવું જોઈએ. આમ વિચાર કરી તેણે પોતાની જાને પણ રાતે સાવચેત રહેવા કહી પોતાના બંને મિત્રોની ઓળખાણ આપી. રાત પડ્યા પછી લુગલગ બારેક વાગે કાંઈ ઠોકાવું હોય એવો અવાજ સંભળાયો, જેથી દામો પોતાની ખૈરીને કહેવા લાગ્યો કે “અહિં ! સાંભળેછે કે ? પેલા બંને આવી પહોંચ્યા જણાય છે. કારણ કે દિવાલમાં કાંઈ ખોદવું હોય તેમ સંભળાય છે”. એક તરફથી, નેપો પાડોશની ગલીમાં જઈ દામાના ધરની દીવાલમાં ખાતર પાડતો હતો, અને બીજી તરફથી પેમો દામાના ધરના બારણાં આગળ ધરમાં શું હીલચાલ થાય છે તે જોવા અને સાંભળવા માટે ઉભો હતો. ફાનસ સળગાવોને દામાએ કહ્યું, “હું પડોશની ગલીમાં જઈ છું; માટે તું સાવધાન રહેજે”. આ ખબર ઝડપથી પેમાએ નેપાને આપી. અને પાછો આવી ઝડપથી બારણાં આગળ ઉભો રહ્યો. દામો ફાનસ લપ્પને જોવા બહાર નીકળ્યો તેવોજ પેમો તેની પીઠની તરફ વઘાણ લપ્પને તેના ધરમાં ઘુસી ગયો, અને દામો ગલીમાં ગયો તેટલામાં તો નેપો ત્યાંથી નામ્મી ગયો, અને હજુ દામો ધરમાં આવે તે પહેલાં તો પેમો મીઠાઈની થાળી લપ્પને

આમુની ખીજ ગલીમાં આવ્યો ગયો. દામો ઝડપથી ઘરની આસપાસ ફરી વળ્યો, પણ તેણે નેપાને અને પેમાને દીઠા નહિ, તેથી તરતજ ઘરમાં આવતો રહ્યો. ઘેર આવી બેરીને કહ્યું કે, “પેલા લુમ્બાઓ આવ્યા છે ખરા; કારણકે પાછલી દીવાલમાં ગાખડું પાડ્યું છે; પેણુ પાછા ક્યાંક નાશી ગયા છે, જે આપણે જાગતા ન હત તો જરૂર આવીને મીઠામની થાળી લઈ જત; માટે હવે ‘તું’ તે થાળી દેલીઆ પર લાવીને મુક. નહિતર વળી આવીને લઈ જશે.” દામાની સ્ત્રી જેવી થાળી લેવા જાય છે કે સીકું ખાલી દીકું ! આથી દામાએ બેરીને કહ્યું, “અંતે તે, લુમ્બાઓએ આપણને છેતર્યા ખરા; પણ ફીકર નહિ હું જે ખરો હોય તો તેમની પાસેથી થાળી પાછી લાવીશ”. એટલું બોલી તે પેલા બંનેની પાછળ પડ્યો.

મીઠામની થાળી ઘણી મોટી હતી; વળી પાકના ભારથી ભારે પણ હતી; તેથી હાથમાં નહિ ઉંચકાયાથી પેમા તેને માથે લઈ ધીમે ધીમે ચાલતો હતો. અને બંને જણ ગામની પાસેથી એકાંત જગા તરફ જતા હતા. પેમાને માથે વજન હોવાથી તે જરા પાછળ હતો. અને નેપો જરા તેની આગળ હતો. ઘરમાંથી નીકળ્યા પછી દામાએ વિચાર કર્યો કે તે ગામમાં તો નજ હોય, પણ કદાચ ગામ બહારની નજરી યુદ્ધ તરફ ગયા હોય તો ના ન કહેવાય એમ ધારી તે પણ તેજ રસ્તે ઉતાવળો ઉતાવળો ગયો, અને જરા આગળ ચાલી જુએ છે તો પેમા થાળી લઈ ધીમે ધીમે ચાલતો જણાયો અને નેપાને જરા દુર રહેલો જોયો. આથી તે આડે માર્ગે વળી પેલા બંનેની વચ્ચે આવી ગયો, અને નેપો જરા સ્થાને દૂર ગયો, ત્યારે નેપાના જેવો સાઈ કાઢી સામો આવી બોલ્યો કે, “ભાઈ ! લાવ જરા હું ઉપાડું. તું એકલો ચાડી જશે”. અંધારાને લીધે પેમા તેને પારખી શક્યો નહિ, તેથી તેણે તેને નેપો ધારી તેને થાળી આપી. દામો થાળી માથે રાખી પાછળ રહી ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યો, અને પેમા જ્યારે જરા દુર ગયો ત્યારે પોતે તુરત ઘર ભણી વળી ગયો. આ તરફ પેમા જરા જરા આગળ ચાલ્યો તો તેણે નેપાને ખાલી હાથે પોતાની આગળ જતો જોયો, તેથી તેણે કહ્યું, “કેમ નેપા તું આગળ છે !” નેપે હા કહી એટલે પેમે કહ્યું, કે, “ત્યારે તો ત્યારને ઘેર ચોર પડેણો થયો”. નેપો સમજી ગયો કે દામાએ તેને ડગ્યો છે તેથી તેણે કહ્યું, “બોલને ભાઈ, કેવી રીતે થયું”. આથી પેમાએ દામાની વાત નેપા આગળ કહી સંભળવી.

નેપાએ કહ્યું, “હવે હું એ થાળી પાછી લાવું તોજ ખરો”. એમ બોલી તેણે પેમાને ઝડપ કરવા કહ્યું, અને પોતે ઝડપથી દામો ઘેર પહોંચે તે પહેલાંજ તેના ઘર આગળ ગયો; અને જુએ છે તો દામાનું ઘર ખાલી બંધ કરેલું છે અને

તેની બેરી ઘરમાં ઉઘે છે, આ ભેગવાઇનો લાલ લઈ તેણે તરત તેના ઘરમાં ગયો, અને તેની બેરીની સાડી પહેરી બારણાના કમાડ ઉઘાડા મુકી, તેની બેરીના જોડે સાદ કાઢી દામો આંબો ત્યારે બોલ્યો કે, “લાલો થાળી, ને તમે જરા બાબુની ગલીમાં તપાસ કરીને; ત્યાં કાંઈ ઢોઢાતું હોય એવો અવાજ આવે છે”. દામે તેને પોતાની બેરી ધારી થાળી આપી કહ્યું, કે “તે લુચ્ચાઓને ઠગીને હું થાળી ત્રાવ્યો છું”; માટે કદાચ ફરી પણ પાછા આંબ્યા હશે”. એમ ધારી ગલડાટમાં તે ઉતાવળો ઉતાવળો થાળી આપી તપાસ કરવા ગયો, અને આંબુઆંબુની ગલીમાં તપાસ કરી આવી, કાંઈ ન મોલમ પડતાં ઘેર આંબ્યો અને જુએ છે તો બેરીને ભર ઉંઘમાં પડેલી દીડી. દામે તેને ઢંઢાળીને કહ્યું, “અસિ, આટલી ઉંઘણથી કેમ યમ્મ ! થાળી લઇને ઉંઘે છે; પણ થાળી ક્યાં મેલી ?” આથી તેની બેરી જગી ઉઠીને બોલી કે, “તમે થાળી લેવા ગયા હતાને તેનું શું કાણું ?” બેરીનું આવું બોલવું સાંભળી દામો તરત સમજી ગયો કે કદાચ પેલા ઠગારાએ લુચ્ચાઈ કરી જણાવ્યું છે; તેથી તેણે બાઈડીને પૂછ્યું તો બેરીએ કહ્યું “કે હું તો તમે ગયા ત્યારની ઉંઘતી હતી”, આથી દામે ઘરમાં તપાસ કર્યો તો બેરીની સાડી પણ ગુમ થયેલી દીડી. આથી દામો બેરીને સ્વધર્મી વાત કહી તરત પેલાની પાછળ પડ્યો.

પેલા બંને જણા પહેલી વખત ગામની ઉગમણી બાજુએ ગયા હતા; તેથી દામે વિચાર કર્યો કે આ વખતે પણ ત્યાંજ ગયા હશે; કારણ કે તેમણે એમ ધાર્યું હશે કે, દામો એમ વિચાર કરશે કે પેલી જગા તો મેં જોયું છે અને તેથી આપણે આથમણી બાજુએ ગયા હશું, એમ ધારી તે, આથમણી દિશાએ જશે; માટે આપણે આથમણી દિશાએ ન જતાં ઉગમણાજ જવું. આમ વિચાર કરી દામો ઉગમણી દિશાએ ગયો, અને ગુફા પાસે આવી છુપાઈને જુએ છે તો પેલા બંનેને તેમાં બેઠેલા જોયા, આથી પોતે ઝાડ ઉપર ચઢી ગયા, થોડીવાર થઈ એટલે પેમો બોલ્યો “તેણા ! પાણીની તરસ લાગી છે; માટે કુવા ઉપર જઈ પાણી લાવીએ, અને આટલી બધી મહેનતે મેળવેલી મીઠાઈમાંથી કંઈ ખાઈએ દામો તો હવે આથમણી બાજુએ ફાંફાં મારતો હશે; માટે ચાલ હવે કુવા ઉપર જઈ થોડું પાણી ભરી લાવીએ”. આ પ્રમણે વિચાર કરી બંને કુવા ઉપર પાણી લેવા ગયા; ત્યારે દામો ધીમેથી નીચે ઉતર્યો અને થાળી લઈ રસ્તે પડ્યો. પેલ બેઠે પાણી લાવીને જુએ છે તો મીઠાઈની થાળી જોય થયેલી દીડી. આ ઉપરથી તેઓ બોલ્યા કે, “આપણે તો જાણતા હતા કે આપણેજ હોશિયાર છીએ

પણુ આપણાં કરતાં પણ દામો ચડીઆંતો ઠયોઈ; તો પણ ચાલો પાછા જમ્મએ ને બનતી કાશીય કરીએ; પછી તો ઇશ્વર કરે તે ખરું.”

દામો ઝડપથી ચાલી તેને ઘેર પહોંચી ગયો, અને ઘેર આવી ખારણું બંધ કરી યૈરીને કહેવા લાગ્યો, ‘કે, “અંતે મે જ એ બંનેને ઠગ્યા છે, અને આ થાળી જેમની લેમ પાછી લાગ્યો છું; પણ આટલેથીજ આપણે ચીરાંતે ઉંઘી જવાનું નથી; કારણ કે તેઓ સુખે બેસવાના નથી ને પાછા જાવશે; માટે થાળી સીંકા ઉપર મેલી આપણે વારા ફરતી પહેરો ભરવાનો છે”. દામાની સ્ત્રીએ કહ્યું, “તમે ચાકી ગયા હશે. માટે તમે સુષ જવ. હું બેઠી બેઠી બચું છું”. થાળી સીંકા સુકી દામો સુષ ગયો, અને તેની યૈરી જાગતી બેઠી. એવામાં પેલા બંને જણાં પાછા આવ્યા, અને દીવાલમાં બાંકું પાડ્યું હતું ત્યાંથી ધરમાં બેસું, તો દામાની યૈરીને ખુરસી ઉપર બેસી સીંકામાંની થાળીને પહેરો ભરતી દીઠી, અને દામાને સુતેલો બેઠો. આથી તેમણે વિચાર કર્યો કે હવે ધરમાં ન બેસવું; પણ છાપરા ઉપર ચઢી નળીયાં ખસેડી, સીંકાનું દોરડું ઉપર ખેંચી થાળી ખાલી કરીને પાછી સીંકામાં મુકી સીંકા નીચે ઉતારી પછી ચાલ્યા જવું. આમ વિચાર કરી તેઓ છાપરા ઉપર ચઢ્યા, અને નળીયાં ફેરવવા લાગ્યા. દામો જાગતો હતો તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે પાછા ચોર બાઇબંધો પહોંચ્યા છે ખરા. તેણે વિચાર કર્યો કે તેઓ પણ કાંઈ પારાથી ઓછી હીકમતવાળા નથી, વળી જો તેઓ કદાચ આજે હારીને પાછા જશે તો ફરી સુખે જીવવાના નથી. આજ નહિ તો કાંઈ દિવસ પણ બીજી કાંઈ વસ્તુ લઈ જવાનાજ; માટે બહેતર છે કે આજે તેને અહિં બેલાવી સાથે બેસાડી મીઠાઈ ખાઉં કે બેથી આ બાજતનો અહિંજ નીકાત આવી જાય આમ વિચાર કરી તેણે પેલાને ખૂમ મારી કહ્યું, “બાઇઓ, આપણે બધા સરખાજ છીએ. કાંઈ હારે કે જીતે એ બનવાનુંજ નથી; માટે હું ખારણું ઉઘાડું છું, તો તમે અંદર આવો એટલે આપણે સાથે બેસી મીઠાઈ ખાઈએ”. દામાનું કહેવું સાંભળી પેલા બેઠી નીચે આવ્યા અને ત્રણેય સાથે બેસી ગમત ગોળી દરતા મીઠાઈ ખાધી. પછી પેલા બંને દામાને મળી બેઠી પોતાને રસ્તે પડ્યા.

જેવી વાડ તેવો વેલો !

જાડ તેવાં ફળ નીપજે, વાડ તેવા વેલો,
ફેર પડે નવ લેસ જરા નહિ, કાંઈ મારે વેલો

સૂરત જીલ્લાના વડસાડ નામે એક ગામમાં ગીરધરલાલ કરીને એક વાણીયો રહેતો હતો. આ વાણીયો જો કે હતો ધનવાન, પણ કુશુધીયો, દળદરી અને છાતી આગળથી ખુંધો હતો. તેની પાસે પૈસા હતા, પણ તે પૈસાની રખેવાળી કરવા સિવાય બીજું કંઈ શીખ્યો ન હતો, ગીરધર કાકાની વય પીસતાબીસ વરસની થઈ હતી; પણ તેને ત્યાં એકે છોકરું થયું ન હતું. બાળકની આશામાં આશામાં તેણે એક પછી એક એમ ચાર બાપડીઓ કીધી હતી. પોતાના પૈસાનો માત્ર એજ ઉપયોગ તેણે કર્યો હતો. તેની ગાંધી બૈરીનું નામ, જન્મના કરીને હતું. તેને ગીરધર કાકા દશ વરસની ઉંમરમાં પરણી લાગ્યા હતા. જન્મના વહુ ચૌદમે વરસે ઇશ્વર કૃપાથી ગર્ભવતી થઈ. આથી ગીરધર કાકા 'ધણાં ખુશી થયા હતા.

ગીરધર કાકાની અધરણી આવી એવું આખા ગામમાં ફેલાઈ ગયું, અને બધા આ ઘરડાને ત્યાં દીકરો આવે તો સારું એમ ઇચ્છવા લાગ્યા, પરંતુ ગીરધર કાકાના કમનશીબી એવો બનાવ બન્યો કે, એક દિવસ રાતના જન્મના વહુ દાદરો ઉતરતી હતી તેવામાં તેનો પગ લપસી જવાથી ઠંઠ નીચે પડી, ને તેણે કાળજી કપાઈ જવાથી મરણ પામી. આથી ગીરધર કાકા તથા ગામના લોકો ધણાંજ દલગીર થયાં, આ બનાવથી બાળક માટે ગીરધર કાકાને પાંચમીવાર લગ્ન કરવાની ફરજ પડી, કારણ કે તેને પોતાની પાછળ દોલતનો વારસદાર સુંકી જન્મનાની ધણી હોય હતી ! જો કે તેની પહેલી ત્રણ બૈરીઓ ધણી હોશિયાર હતી, પણ ગાંધી જન્મના વહુ તો બધાના કરતાં ચલાક, ચંચળ અને ચબરાક હતી. ગીરધર કાકા બેઅકલ અને કુશુધ્યો હતો; તેથી આવી યાલાક બૈરી મળ્યા બદલ ધણાંજ ખુશી થતો, પણ જન્મના વહુ ગીરધર કાકાને ગણે તેવી ન હતી, અને તેથીજ જન્મ-રાજ્યએ તેને પોતાની પાસે બોલાવી લીધી.

એ પછી ગીરધર કાકાએ પાંચમી બૈરી શોધી કાઢી. તેની ઉંમર પંદર વરસની હતી. તે વખતે ગીરધર કાકાની વય માત્ર એકાવન વરસની હતી ! ગીરધર કાકાની પાંચમી બૈરીનું નામ હરકુન્દ કરીને હતું. તે જો કે દેખાવમાં

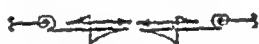
આગળની બધી બેરીઓના કરતાં ખુબમુરત હતી, પણ બેઅક્લ અને સમજ વગરની હોવાથી લોકોના હાથમાં રમકડાની પેઠે ફસાઈ જતી. આમ કરતા કરતાં તેને અદારમે વસ્ત્રે હમેલ રહ્યા. આથી હરખ પામી ગીરધર કાકાએ મોટી ધામ ધુમ કરવા માંડી. બધી આતુરતાથી ગીરધર કાકા પોતાના અને હરકુંવર વડુના ટપકા અને જન્મેાત્રી બ્રાહ્મણને બતાવી દીકરા દીકરીનું પુજ્યા લાગ્યા. ગીરધર કાકાની આવી વહેમી દંશાને લાલ લપ બ્રાહ્મણો જેમ આવે તેમ તેને ધુતવા લાગ્યા; અને ગીરધર કાકાને સારું લાગે એવું મીઠું મીઠું બોલવા લાગ્યા.

ગીરધર કાકાએ હરકુંવર વડુની અધરણી બાંધી, અને તેની ખુશાલીમાં ગામના લોકોને જમણુ આપ્યું. જ્યારે લોકો જમવા બેઠા ત્યારે ગીરધર કાકા નાતમાં ફરી પોતે પીરસવા લાગ્યા. આ જમણુ વિષે ગીરધીર કાકાને જો કાંઈ પુછતું તો હરખાઈને ગીરધર કાકા જવાબ આપતા કે, “અધ્યા ચોપનમે” વરસ આજે મારી અધેણી આવી છે.”

વખત આગળ આદ્યો અને હરકુંવર વડુને સુવાવડ આવવાની તૈયારી થઈ. એ વખતે ગીરધર કાકાએ ધુતારા બ્રાહ્મણોને પોતાની પાસે બેસાડ્યા, અને જન્મપત્રિકા કરવાની સઘળી તૈયારી કરાવી. બ્રાહ્મણોએ ગીરધર કાકાની પાસે બેઠા પછી, કાકાને બતાવવા અને વખત કાઢવા ખાતર ટોળ કરવા ખાતર કહ્યું, “કાકા ! પાંચ મિનિટમાં હરકુંવરનો છુટકો થવો જોઈએ !” કાકા જાતે વહેમી અને કુબુદ્ધિઆ હોવાથી, આ સાંભળી અધીરા થઈ પુછવા લાગ્યા, “કહેને મહારાજ શું આવશે ? છોકરો કે છોકરી”. બ્રાહ્મણો સામા કાકાને બતાવતા કે “કાકા, જો તમારું ત્યાં છોકરો આવે તો શું આપશો ?” કાકા જવાબ આપતા કે, “મહારાજ ! જો મારશો તે આપીશ, પણ દીકરો આવે એમ દરવું !” આથી બ્રાહ્મણો કહેતા કે “કાકા ! કાંઈ શીકર કરવી નહી. હવે સઘળું સારું કરશે”. પેલી તરફથી હરકુંવરને જણવાનો વખત થયો. તે મીઠા વિનાની હોવાથી તેણે ધરમાં મોટો ગભરાત ફરી બેઠો. આ વખતે ગીરધર કાકાનો જીવ ગભરાઈ ગયો; કારણ કે તેને દીકરો આવવાનો દરખ હતો; વળી હરકુંવર ઉપર તેને બહુજ પ્યાર હતો. તેથી સ્ત્રી જાતની લાગની દરકાર વગર બધી બેરીઓથી ભરેલ હરકુંવરના સુવાવડના ઓરડામાં જવા લાગ્યા. ઓરડામાં હરકુંવરને આગક આવ્યું. આગકના રકવાનો અવાજ નીકળતાંજ કાકા ઓરડામાં અંધારું દોવાથી દોવાતું કાઢીયું હાથમાં લઈ આણીગમથી પેલી અમ બેરીઓની પાછળ પાછળ ફરી હરકુંવર સામું જોવા લાગ્યા, અને બેરીઓને પુછવા લાગ્યા કે “બોસાને આપ્યો શું આવ્યું ?”

સ્રી જાતીની શરમ રાખ્યા વગર ગીરધર કાકા બેરબાઈથી ભરેલા ઓરડામાં હરકુંવરની પાસે આવ્યા હતા. તેથી ગુસ્સામાં આવેલી એક બેરીએ જણાવ્યું કે, “કાકા વળી શું આવે ! તમારાજ જેવી એક ખુંધી ઓઢરી આવી છે !” આ શબ્દ સાંભળતાંજ કાકાના હાથમાંથી કાઢીયું પડી ગયું અને બીચારા લખણે હાથ દર્દ ખેંચી ગયા, અને કષાળ કુટી બોલ્યા કે, “જેવી વાડ તેવો વેલો !”

આટલા શબ્દો બોલી ગીરધર કાકા બેહોસ થઇ ગયા, અને પેલા છુતારા ખાલણે, “ત્યાંથી કહી ચાલતા ચલા. કાકા ઘણે વખતે શુદ્ધિમાં આવ્યા અને વિશ્વાસ નહિ આવવાથી ફરી હરકુંવર પાસે ગયા અને બોલ્યા કે, “અલિ ! હરકુંવર, ઓઢરો આવ્યો કે ઓઢરી ?” હરકુંવરે જવાબ દીધો કે ઓઢરી આવી. આ ઉપરથી પેલી ગુસ્સે ધબકેલી સ્ત્રીએ ઓઢરી હાથમાં લીધી, અને તે કેવી દલી તે ગીરધર કાકાને સારી પેઠું દેખાડી. આથી ગીરધર કાકાને નક્કી થયું કે ઓઢરી તેના જેવીજ ખુંધી અને કડપી છે. આ દેખાવ જોઇ ગીરધર કાકા નીરાશ થઇ ગયા અને તે દુદાડેથી તેણે દત્તક પુત્ર લેવાનો વિચાર કર્યો, અને તે સુગમ હરકુંવરના એક ભાઈને દત્તક લીધો ! ત્યાર પછી બે વરસે નવાણું લાખ રૂપિયા એલીને કાકા મરણ પામ્યા !

સખુરીનો બદલો સાહેબ આલશે.

(સાકી)

સખર હર બંદા સખર સુંદરી છે, સખરના મળામાં મોતન લડી છે,
સખર ધર દીલમાં સખર બંદા, સખર વન પરી પરાગદા,

ખંભાત છદ્ધામાં “ઉમીતો મરેલું” નામે એક કસબો હતો. આ કસબમાં નરભેરામ ફરીને એક ખાલણ રહેતો હતો. તેની પાસે તેના આપદાદાના વખતથી ચાલતો આવેલો ઘણો પૈસો હતો, અને તે પૈસાની મદદથી નરભેરામ આસપાસના દેશે ખાતે અહોબો વેપાર ચલાવતો. જોકે નરભેરામને એક પછી એક એમ ચાર બેરીઓ થઇ હતી, પણ કમનસીબે તે ચાર બેરીમાંથી એકને પણ કાંઈ આબક થયું ન હતું. નરભેરામની ચોથા બેરી જ્યારે મરણ પામી, ત્યારે નરભેરામની ઉંમર પચાસ વરસની હતી. આથી તેણે હવે પછી બીજી બેરી કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

નરભેરામે ખીજી બૈરી ન કરવાનો કારણ તો ક્યો, પણ તેને ઘર સાચવવામાં મુશ્કેલી પડવા માંડી, તેથી તેણે પોતાની પહેલી બૈરીની બેનની બે દીકરીઓ કે જેમાંની એક તેર અને ખીજી અઢાર વરસની હતી તેને પોતાની દીકરીઓ દાખલ ઘરમાં રાખી. તે બે દીકરીઓમાંની મોટીનું નામ ગંગા કરીને અને નાનીનું નામ જમના કરીને હતું. ગંગા કદરૂપી હતી; વળી તેનામાં ખીજી ખોડ એ હતી કે તે હાજર જવાખી એટલે કોઈ માણસ કામસર બોલાવી કાંઈ પુછે તો જલદી જવાખ દઇ શકે તેવી ન હતી. જમના તેનાથી ઉલટીજ હતી. તે હાજર જવાખી, મધુર વાણી વાળી, વિવેકી અને સાથે ધણીજ ખુબસુરત હતી.

એક દિવસ રાતે જમીને નરભેરામ પેલી બેન દીકરીઓ સાથે ઘરની વાતો કરતો બેઠો હતો. આ વખતે જમનાએ તેને કહ્યું, “બાપા ! આપણી ગંગા મોટી યશ છે. માટે તેના લગ્ન કરીએ તો ઠીક.” નરભેરામે કહ્યું, “દીકરી ! તે કહી તે વાત ખરીછે, અને હું પણ કેટલોક વખત યયાં તે બાબતજ તપાસ કરું છું; પણ આપણી ગંગાને એટલેકે હું જેટલી દોલત અને આખર ધરાવું છું, તેટલી દોલત અને આખરવાળો કોઈ જમાઈ મળતો નથી ! જે આપણાં સરખો કોઈ સુરતીયો મળી આવે તો આજેજ ગંગાના લગ્ન કરવા હું તૈયાર છું. બાકી કોઈ કંગાળ માણસ સાથે લગ્ન કરવા હું ખુશી નથી; કારણકે તેથી તો આપણી આખરમાં વધારો થવાને બદલે ઉલટો ઘટાડો ચાલે, માટે હમણાં થોડો વખત તો ધીરજ રાખવી”. જમના આથી નિરાશ થઇ; કારણકે તેના પોતાના લગ્ન કરાવવામાં આથી ઢીલ થઇ; કારણકે મોટી બેન જ્યાં સુધી કુંવારી હોય ત્યાં સુધી તેના-નાની બેનના-લગ્ન કેમ થઇ શકે ? આજ કારણથી તેણે ગંગાના લગ્નની વાત કાઢી હતી, પણ તેના પાળક પિતાનો વિચાર જાણી તે નિરાશ થઇ. જમનાએ કાશીદાસ નામના નરભેરામના એક નોકર સાથે રનેહ બાંધ્યો હતો. કાશીદાસ આખરદાર માણસનો દીકરો હતો; પણ પોતાના કમભાગ્યે આપનો રોજગાર પડી ભાંગવાથી તેને આકરીમાં રહેવાની જરૂર પડી હતી. નરભેરામે પણ તેની ચાલાકી જોઇ તથા તેની આગલી સ્થિતિનો વિચાર કરી સારા પગારથી સૌથી મોટો મુનીમ બનાવ્યો હતો. કાશીદાસ જેમ ચંચલ અને હોશિયાર હતો, તેમ રૂપાળો અને ખુબસુરત પણ હતો. કાશીદાસ મોટો મુનીમ હોવાથી તેને નરભેરામના ઘરમાં ધણી વખત જવું પડતું. આથી જમના અને કાશીદાસના દોલ એક બીજા તરફ ખેંચાયા હતા. જેમ જેમ જોગવાઈ મળતી ગઇ તેમ તેમ તેણે એક બીજાની સાથે વાતચિત કરી પોતાના અંતઃકરણ પુરુષાં ક્યાં છતાં તેઓએ પોતાની શારીરિક પવિત્રતા બરાબર જાળવી રાખી હતી, કારણ કે તેઓ બરાબર

જાણુતા હતા કે તેમનાં એકબીજાની સાથે લગ્ન થાય તે અસંભવિત જેવું જ હતું. આથી તેઓએ માત્ર એક બીજાને મળવા હળવાની તથા ખુલ્લા દીલથી વાતચિત કરવાનોજ વહેવાર રાખ્યો હતો. ગંગા એક વખત માંદી હોવાથી પોતાના પલંગમાં સુતી હતી અને જમના તેની પાસે બેસી સંભળી રાખતી હતી. એવામાં કોઈ કામ પ્રસંગે કાશીદાસ ત્યાં આવ્યો, એટલે ગંગાને ઉઘી ગયેલી બાજુ બંને બારણાં આગળ વાતચિત કરવા લાગ્યા. આ દેખાવ ગંગાએ પોતાના પલંગ પરથી જોયો અને સાંભળ્યો પણ હતો, ત્યાર પછી ગંગા અને જમના એક દિવસ પોતાનાં માર્ગાં શુદ્ધવાને બેઠી હતી, તે વખતે ગંગાએ જમનાને પૂછ્યું કે “ જમના આજે ઘણાં દિવસ થયાં તું દીલગીર રહ્યા કરે છે, વળી તારો સહેરો પણ લેવાઈ ગયો છે, અને તારું દીલ કોઈ બાબતમાં બરાબર ચોટતું નથી, માટે તને શું દુઃખ છે તે ખરેખર જણાવ જો તને કંઈ જાતનો રોગ હોય તો બાપાને કહી તેની દવા મંગાવીએ”.

જમના (શરમાળને)—બહેન મારા દુઃખની વાત શું કહું ? મને જે દુઃખ થાય છે તેની મને પણ સમજ પડતી નથી; તો તને તો હું કેવી રીતે સમજાવું, કે જેથી તું મને દવા મંગાવી આપે.

ગંગા—બહેન જો તું ગુસ્સે ન થાય તો તારું દુઃખ હું તને પારખી આપું, અને તેની દવા પણ બતાવું.

જમણા—બહેન ! હું ગુસ્સો તે શા માટે કરું ! તું મારી મોટી બેન છે, તેથી જે કંઈ કહેશે તે ખુશીથી સાંભળીશ.

ગંગા—જો ત્યારે તું ગુસ્સે થવા ના પાડે છે, તેથી તારા દુઃખની દવા બતાવું છું. જો હમણાંજ તારાં કાશીદાસની સાથે લગ્ન કરવામાં આવે તો તારું દુઃખ મટે ખરું કે નહિ ?

જમના (શરમાળને)—જરૂર બહેન, એવી તે વાત હોય ? (એટલું બોલી નિવારમાં પડે છે કે આજે કાંઈ જાણ્યું લાગે છે ખરું.)

ગંગા—જો બહેન રીસ ના કરતી હો. થોડા દિવસ પર બ્યારે હું માંદી હતી, ત્યારે મારા સુવાના ઘોરડાના બારણાં આગળ તે તથા કાશીદાસે એક બીજા સાથે હસીને જ વાતો કરી હતી તે મેં પણ જોવી તેવી સાંભળી છે, અને તેથીજ હું તને કહું છું કે ખરું ખરું કે નહિ ?

જમના— બહેન, વાતો કરવામાં શું વલ્યું. વાતો કરવાથી કાંઈ અમારા એના લગ્ન થઈ જવાના નથી.

ગંગા—જો બહેન, તારું દીલ તેનીજ સાથે ખરેખર લાગ્યું હોય, તો બાપા આગળ વાત કરવામાં તને શું હરકત છે ?

જમના—બહેન તને માની જણી બહેન જણી તારી આગળ ખરી વાત કહું છું કે કાશીદાસ ઉપર મારું મન ચોટ્યું છે, તેમાં કંઈ શક્ય નથી, પણ તેના અને મારાં લગ્ન થાય એ અને નક્કી લાગતું નથી, કારણ કે એક દિવસ મેં જ્યારે બાપા પાસે તારા લગ્નની વાત કાઢી હતી, ત્યારે બાપાએ શું જવાબ દીધો હતો. તે તને યાદ છે ? બાપાના વિચાર પ્રમાણે જોતાં તો આપણાં કદી લગ્ન થવાના નહિ, અને તેથી આપણે જીંદગી સુધી સંસારના ખરા સુખથી તો ખેનશીખજ રહીએ. પણ બહેન તું એટલી વાત તો યાદ રાજે કે જો કાશીદાસની સાથે મારાં લગ્ન નહિ થાય, તો મારી આખી જીંદગીજ બગડી જવાની, કારણ કે જે પુરૂષના ઉપર આપણે રોહ હોય અને જેને આપણે આપણું સર્વસ્વ અર્પી દીધું હોય, તેને છોડી ખીજ સાથે લગ્ન કરી જીવવું એ કશા કામતુંજ નથી. તેના કરતાં મરણ સુધી કુંવારા રહેવું એ વધારે સારું છે.

ગંગા—બેન, તારી વાત ખરી છે, પણ જો તું મારું કહેવું માને તો હું તને એક રસ્તો બતાવું.

જમના—કહેને બહેન, તું જે રસ્તો બતાવશે તેજો સલામતી ભરેલા હશે તો હું જરૂર તે પ્રમાણેજ વર્તીશ.

ગંગા—આપણાં ગામથી વીશ ગાઉ ઉપર મોરા કરીને ગામ છે, ત્યાં આપણો માસો રહે છે. જો તું ત્યાં કાશીદાસની સાથે બધા માસા આગળ સઘળી વાત જણાવે તો માસો જરૂર તારાં કાશીદાસની સાથે લગ્ન કરી આપે, પછી થોડો વખત રહી બાપા પાસે આવી જો આજીજ કરશે તો બાપા તારી જૂલ માફ કરશે.

જમના—બહેન તારી યુક્તિ તો બહુ મજબૂત છે, પણ તેમ ક્યારેથી બાપાને અપમાન જેવું લાગે અને તેથી તેઓને બહુ ક્રોધ થડે, મારે પ્રથમ તો હું બાપા ઉપર આજીજથી કાગળ લખીશ, તે વખતે જો તું બાપાને સમજાવી તેનો શુસ્સો નરમ પાડે, અને પછી તારા લખ્યા પ્રમાણે હું અહિં આવું એ વધારે ઠીક, તું મારી ખેન છે તો મારાં ઉપર એટલી મહેરબાની નહિ કરે ?

ગંગા—બેન, તારું કામ થાય એમાં હું રાજ છું, તો જરૂર હું તારું કામ કરીશ. આજે તારો વખત છે, તો મારે પણ કોઈ દિવસ મદદ માગવાનો વખત આવશે, તો ત્યારે તું મને મદદ કરજે.

આટલી વાતો ક્યાં પછી અને એનો છુટી પડી. જમના તરતજ કાચીદાસ પાસે ગયું, અને પોતાની બેન સાથે કીચેલા હરાવની વાત તેને કહી. કાચીદાસે તે કહ્યું રાખી તેથી તેજ રાતના અને છુપી રીતે વેરથી નીકળી મોરા તરફ ચાલ્યા. બીજે દિવસે સવારે નરસેરામે જમનાને એક નદિ તેથી તેણે જમના વિશે ગંગાને પૂછ્યું, પણ તેણે તો અજાણપણું બતાવી, કહ્યું જમના તરફ શુસ્સો ચડે એવી વાતો નોંધે કહી સંસગતી, વળી તેમ દુહાડે કાચીદાસ પણ નોકરી ઉપર આવ્યો નહિ. આથી નરસેરામને ગંગાની વાતો ખરી લાગી, તેથી તે જમના તથા કાચીદાસ ઉપર ઘણાજ શુસ્સે થયો.

થોડા દિવસ પછી ગંગાએ એક પ્રપંચ રચ્યો. ગંગાએ પોતાના હાથે જણે જમનાએ લખ્યો. હોય એવો કાગળ કોનો કીધો, અને તેમાં નરસેરામને શુસ્સો ચડે એવું ઘણું લખ્યું. પછી તે કાગળ તેણે નરસેરામની બેસવાની જગા પર મેથો. નરસેરામના હાથમાં કાગળ આવતાં તેણે તે વાંચી લેયો, આથી તેને જમના ઉપર ઘણો શુસ્સો ચડ્યો, અને તેનું મોટું નહિ, એટલે તેણે હરાવ ક્યો, અને પોતાનો હરાવ ગંગા આગળ જલુની પણ કીધો.

જમનાએ મોરામાં જઈ કાચીદાસ સાથે લગ્ન કરીયા પછી પોતાના આપને ચડેસો શુસ્સો નરમ પાડવા માટે યુક્તિથી ઘણીજ નજરતા કરેલો એક કાગળ લખ્યો, અને આપને શુસ્સો નરમ પાડવા પોતાની બેન ગંગા ઉપર પણ એક કાગળ લખ્યો. આ અને કાગળો ગંગાના હાથમાં આવતાં તેણે તે ફાટી નાખ્યાં, અને જમનાને નામે નરસેરામને રીસ ચડે એવો કાગળ લખી તેને બેસવાની જગા ઉપર મૂક્યો. આ બતાવતી કાગળ વાચવાથી નરસેરામનો ખીતો ખસી ગયો, અને તેણે ગંગાને એકલીનેજ પોતાની દોલતની વારસ હરાવવાનું કહ્યું.

ત્યાર પછી ગંગાએ જમના ઉપર એક ખોટો કાગળ લખ્યો. તેમાં તેણે પોતાના આપને તેની તરફ ઘણું સમજાવ્યો. હોય એમ લખ્યું, જેવે જમના પાછી ન આવે માટે લખ્યું કે આપ તારું મોટું જોવા પણ બીજકુલ રાજ નથી. આ કાગળ વાંચી જમના નિરાશ થઈ બેઠી, અને ગુજરાનને માટે તેને કાચીદાસની જોડે એક ગામથી બીજે ગામ રખડવું પડ્યું. ત્યાર પછી થોડે વખતે જમનાને ગર્મ રહ્યો, અને પુરા દિવસ થયે તેણે એક ઠોકરાનો જન્મ આપ્યો.

થોડા દિવસ થયા પછી નરસેરામનો શુસ્સો નરમ પડ્યો, અને તેનું મગજ શાંત થયું; એટલે તેને જમના વિશે વિચાર થયો કે તે ક્યાં ગઈ હતી અને શું કરતી હશે. જમના કાઠી, સમજી, ચાંચળ, અને ધીરા, સ્વભાવની હોવાથી નર-

કરાવ્યું. આથી તો તે ઘણીજ છટી ગઇ છે, અને મને મારીને પણ દોલત મેળવવાનો યત્ન કરે છે, તેથી હું તારી રાત દિવસ રાહ જોતો હતો, ત્યાં ધૃશ્વ-
રેજ આપણને અકસ્માત મેળવી આપ્યાં તે ધણું સાચું ક્યું. હવે લાવ તારા
દીકરાને હું તેડું”. એમ કહી નરભેરામે તેના દીકરાને કેડે લીધા ને આપ બેટી
ઘર તરફ વળ્યાં.

૭

જમના પોતાની બેન ગંગાએ લડાવેલાં પ્રીતુર સાંભળી અજબ થઇ, અને
તેથી તેના આપને કહેવા લાગી કે, “આપા, મેં છુટી પડ્યા પછી બધા મળીને
છ કાગળ તમને લખ્યા છે, પણ એકેમાં તમને શુસ્સો ચડે એવો એક પણ
શબ્દ લખ્યો નથી, ઉલટું દરેકે દરેક કાગળમાં નમ્રતા અને નિનયથી મારી બૂલ
માફ કરવા આજીજી કરી છે; વળી તમોને સમજાવી તમારો શુસ્સો આજો
કરવા ગંગાને પણ મેં જુદા કાગળથી બક્ષામણુ લખી છે, પણ તમે શુસ્સે
થઇ ગંગા પાસે લખાવ્યું કે, ‘હું તારું મોઢું જોવા રાજી નથી. અને હવેથી
મારી વારસ’ ગંગા છે માટે તારે હવે મારી પાસે આવવું નહિ’. આ ઉપરથી
હું અને તેઓ એક ગામથી બીજે ગામ રખડ્યા અને ઘણાંજ દુખી થયા.
અંતે જ્યારે તેમને માંડમાંડ બે પૈસા બચે એવી આકરી મળી; ત્યાં અમારું
નશીબ તે જોઇ શક્યું નહિ, અને તેમને પેટમાં દરદ થવાથી થોડા વખતમાં
મરણુ પામ્યા. આથી હું હાલજેહાલ થઇ ગઇ, અને આ વહાણુ આવી ચડ્યાના
ખબર મળતાં, હિંમત કરી ઈશ્વર ઉપર ભરોસો લાવી તમારા તરફ આવવા
નીકળી, તો દૈવે તમારો અંતે મારો રૂડો મેળાપ કરાવ્યો. તમારો શુસ્સો આજો
કરવાનું વચન આપી તેમની સાથે લગ્ન કરવાની યુક્તિ તેણેજ બતાવી હતી,
અને પાછળથી મારી ઉપર દુઃખ નાખવાની તદ્દબીર પણ તેણેજ કરી ! ખરેખર !
આપા માણુસ પોતાની ઈશ્વરદત્ત બુદ્ધિનો ઉપયોગ બને તેટલો કરી જુએ છે,
પણ અંતે લો હરિનુંજ ધણું થાય છે”.

નરભેરામ ગંગાનું કારસ્તાન સાંભળી તેના ઉપર બહુજ શુસ્સે થયો, અને
ઘેર જઇ ગંગાને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મુકવા તૈયાર થયો; પણ જમનાએ તેને
તેમ કરતાં અટકાવ્યો અને કહ્યું, કે “ગમે તેવી તોયે મારી માની જણી બેન છે,
અને ! તેને કાઢી મુકવાથી મનેજ દુઃખ થશે”.

નરભેરામ અને જમના વચ્ચે ઘેર તરફ જતાં જે વાતચિત થઇ તે દોષએ
આગળથી જઇ ગંગાને કહી સંભળાવી. આથી તે પોતાથી બન્યું તેટલું ધન તથા
પોતાના નામનું વસીઅત નામું ચોરી ઘરમાંથી નીકળી ગઇ.

નરભેરામ અને જમના જ્યારે ઘેર ગયાં, ત્યારે તેમને ગંગાએ ચલાવેલી માઠી વર્તણૂકની ખબર પડી, આથી જમના ઘણીજ દીલગીર થઇ, અને પોતાના આપને કહેવા લાગી કે, “ઘણું દિવસથી તેને જોવા માફ દીલ તકથી રહ્યું છે; માટે જ્યેને ઘરમાં લાવો તો બહુ સારું.”

નરભેરામે જમનાને કહ્યું, “જે રાંડે તને અને મને આટલા દુઃખી કર્યા, અને વળી મારા ઘરમાંથી ચોરી કરી તેને કદી પણ હું મારે આંગણે ઉભી રહેવા દઉં નહિ, ને તેના મુઆ પછી તેને મોઢે આગ પણ મેલું નહિ”. આ સાંભળી જમના લાચાર થઇ, અને કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વિના પોતાનું કામ કરવા લાગી. થોડા એક દહાડા ગયા પછી નરભેરામે પોતાની દોલતનું વસ્ત્રવત નામું કરાવ્યું ને તેમાં જમનાના દીકરા સન્મુખરામને પોતાની સઘળી દોલતનો વારસ કરાવ્યો, અને જ્યાંસુધી સન્મુખરામ સગીર વયમાં હોય, ત્યાં સુધી બધી દોલત જમનાના હાથમાં હોવાનું જણાવ્યું. પછી તે વીલમાં પોતાની સહી કરી ખીજની શાખ નખાવી સરકારી વકીલ પાસે કોર્ટમાં રજીસ્ટર કરાવી જમનાને આપ્યું.

જે દિવસે વીલ કરાવ્યું તે દિવસ નરભેરામે અને જમનાએ ઘણીજ ખુશાલીમાં ગાલ્યો. નરભેરામે સન્મુખરામને તેડી હુલામણા (લાડ) કરતાં કહ્યું, “દીકરા માફ નામ કાયમ રહે તેવી રીતે ધંધો ચલાવજે; અને તારી માએ તારી માશીના કાવતગમાંથી જેટલું દુઃખ દીધું છે તેટલું સુખ દેખાડજે હેબા!” આવી ગમતમાં તેઓએ રાતના બાર વાગ્યા સુધી આનંદ કર્યો, અને પછી પોત પોતાની જગાએ સુવા ગયા.

સવાર પડી અને વહાણ વાયું એટલે ઘેરમાંહેના આરો ઉઠીને પોતાને કામે લાગ્યા. એક આકર તેના હંમેશના રિવાજ પ્રમાણે નરભેરામને દાતાણુપાણી આપવા તેના ઓરડામાં ગયો. ઓરડામાં જઈને જુએ છે તો પોતાના શેઠની ડોકમાં ફાંસી બેસાડેલી દીઠી. અજઞેખાવ જોઇ આકરે ગભરાટથી બૂંચ મારી તો ઘરના બધા માણસો ભેગાં થઇ ગયા, અને ઘરમાં મોટા કોલાહલ મચી રહ્યો. આથી જમના પોતાના ઓરડામાંથી ઉઠી બહાર આવીને નરભેરામના ઓરડા તરફ જવા લાગી. જતાં જતાં તેને સાંભળી આવ્યું, કે તેના બાપે જે વીલ કરી આપ્યું છે તે ટેબલ ઉપર પડ્યું છે; તેથી તે તાળું મારવા પાછી વળી ને તાળું મારી પોતાના બાપના ઓરડામાં આવી જુએ છે, તો તેને મરેલો દીઠો ! જમના મોટા અવાજથી પોક મુકી રડવા લાગી, જમનાની પોક સાંભળી બહારના માણસો પણ ઘરમાં આવી પહોંચ્યા, અને બધાએ મળી તેને સ્મશાન લઇ જવાની.

તૈયારી કરી. ધણી વખત થઈ ગયા પછી જમનાને યાદ આંબુકે છોકરો રડતો હશે; તેથી તે ખારણાતું તાળું ઉઘાડી અંદર ગઇ, અને પારણામાં બુચે છે તો છોકરો ન દોઠો ! ! આથી ગભરાઇ જઇ જમનાએ ખૂમ મારી કે, “આવોરે આવો. આ તો નખોદ વળ્યું”, પારણામાંથી મારો સન્મુખ રામ પણ ગુમ થઇ ગયો ! ?” એ પછી જમનાએ ટેબલ ઉપરથી વસીઅત નામું ગુમ ન થાય, માટે ટેબલમાં મુકવાતું ધારી ટેબલ ઉપર જોડું, તો વસીઅત નામું પણ ન મળે. આ ત્રણ બનાવથી જમનાની કમર લાંગી ગઇ, અને તેથી ગાંડીની માફક બેશુદ્ધ થઇ, જમીન ઉપર પડી પછાડ મારવા લાગી.

લોકાએ જમના અને તેના દીકરાની થોડી દરકાર કરતાં, નરભેરામને જલદી ઠેકાણે પાડ્યો. એટલા વખત સુધી જમના બેશુબ્ધજ પડી રહી. નરભેરામને ઠેકાણે પાડ્યા પછી લોકાએ આવી જમનાને પુછપરછ કરી, તો તેમને માલમ પડ્યું કે નરભેરામના ઓરડામાંથી એક બહાર નીકળી જવાનો રસ્તો હતો; અને તે માર્ગે થઇ જમનાના ઓરડામાં પણ જવાતું. આ ઉપરથી લોકાએ નક્કી કર્યું કે, તે રસ્તેથી ધરમાં આવીને ગંગાએજ આ દુષ્ટ કામો કરીયાં હશે. ખાપના મરણતું બાતું કાઢી ગંગા પણ ઘરમાં આવી જમના સાથે રડવા લાગી હતી.

જમનાએ જોડું કે આ કામ કરવાનો અપરાધ ગંગા ઉપરજ લાગુ થાય છે, અને તેથી કદાચ જો એને ફાંસી દેવામાં આવશે તો, ખાપના કુળની આખર જશે. આ વિચારથી જમના તુરત રડતું બંધ કરી ઉઠી, અને લોકાને કહેવા લાગી કે, “ભાઈઓ ! જાવો હવે તમે તમારે ઘેર જાઓ. જે બનવાતું હતું તે બન્યું. તેમાં હું કાંઈતો દોષ દેતી નથી; હું સંજુરી પકડીને બેસું છું, મને સંજુરીનો બકલો પાડેલો આલશે તમે જે મહેનત અને શોધ કરી છે, તે માટે હું તમારો વિપ્રકાર માતું છું”. એટલું બોલી તેણે ગંગાને પોતાની પાસે બોલાવી લીધી.

આ બપોર ગાંમમાં ફેલાતાં સરકારી માણસો તપાસ કરવા આંબા. જમર જશ્તીથી તપાસ કરતાં તેમને માલમ પડ્યું, કે ગંગાએ એક પુરૂષ સાથે છુપો પ્રેમ કરીયો હતો, અને તેને છુપો રસ્તો બતાવી ગંગાએજ પોતાનાં ચાર પાસે નરભેરામને ફાંસી દેવાડી હતો; અને જમના જયારે તેના ખાપના ઓરડામાં ગઇ ત્યારે પાછળથીજ તેણેજ જમનાના છોકરાને તથા વસીઆતનામને છુપી રીતે લઇ, બંનેને પંડોશના એક બીન વપરાશ વાળા કુવામાં નાખ્યા હતા. ગંગા ઘરમાંજ હોવાથી સીપાઇએ તેને પોતાના કબજામાં લઈ, કુવામાં તપાસ કરી તો સન્મુખરામ આવતો મળી આવ્યો; અને તેને કાઢવાથી પેલું વસીઅત નામું પણ મળી આવ્યું.

આ બનાવથી જમના ધણીજ રાજ થઈ અને ગંગાને કહેવા લાગી, કે
 “રે બાપ ! તેં મને આટલું બધું દુઃખ દીધું; વળી જે વડીલે આપણને બંને
 ન ધણીઆતાને પાળી પોષી મોટા કર્યાં તેની આગામાં રહી ઉપકાર ખાતર
 ધડપણમાં તેની ચાકરી કર્યાંને બદલે ઉઠાડે તેનો પ્રાણ લીધો ! આમ છતાં
 પણ હું તને ફાંસીએ ચડેલી જેવા માગતી નથી, મેં જેટલી સજુરી પકડી હતી
 તેનો બદલો સાહેબે મને ઘુસ્તજ આપ્યો છે, પણ તેં સજુરી છોડીને મને તથા
 આપણું બંનેના પાળક પિતાને દુઃખ દીધું છે, તો તેનો જવાબ ધમરને ત્યાં
 આપજે. ચાલ બેન, આપણે બંને આગળ પ્રભાણેજ સારી રહીએ, અને બાપની
 મીઠકત સરખે ભાગે વહેંચી લઈએ.” આટલું બોલી જમનાએ સિપાઈઓને
 પુષ્કળ લાંચ આપી ગંગાને છોડાવી પોતાના બાપની મીઠકતમાંથી અર્ધો
 ભાગ આપ્યો.

આ બનાવથી જમના લોકોમાં જમનાની વાહવાદ બોલાઈ, અને ગંગાને
 તેણે કરેલાં દુષ્ટ કામ માટે ધીક્કાર થવા લાગ્યો. ગંગા જ્યાં જ્યાં જતી ત્યાં
 લોકો તેના મોઢા ઉપરજ કહેતા કે; “આ સ્ત્રીએ પોતાના બાપને ફાંસી દઈ
 મારી નાખ્યો, અને પોતાની બેનના દીકરાને કુવામાં નાખ્યો હતો; પણ બેન
 એવી બહી કે આટલું બધું દુઃખ આપ્યા છતાં તેને બાપની મીઠકતમાંથી અર્ધો
 ભાગ આપ્યો”. આ શબ્દો સાંભળી ગંગા શરમીંદી થઈ જતી, અને તેને લોકોને
 મોઢું પણ ન દેખાડવા જેટલો પરતાવો થતો. માત્ર આટલીજ શિક્ષા જમનાએ
 ગંગાને કરી હતી.

લેણાનાં દેવા ?

પેટલાદમાં	વરતા	સાથે,	બાઈ	લાઈ	બે	સાથ,
એક	બહો	બીજો	બૂરો,	જેમ	સાંઠે	વન નાથ,
આખરમાં	અતવાઈ	મયો,	રડી	લાગ્યો	કહવા,	
લોગ	કર્મના	લાઈ	મહારા,	થયા	લેણાના	દેવા.

ગુજરાતના પેટલાદ નામે એક ગામમાં હરિદાસ નામે એક ભણસાળી
 રહેતો હતો. તેને જીવજીવંત અને કરસનનાસ નામે બે દીકરા હતા. હરિદાસ ઘણો
 ચાલાક, ડાહ્યો, લાંબી બુદ્ધિનો અને સમજી હતો. તેણે પોતાની બંને બુદ્ધિથી

ધંધામાં સારો પૈસો ભેગો કર્યો હતો. તે પોતાના બંને છોકરાઓના વિદ્યાભ્યાસ તરફ ધણીજ કાળજી રાખતો, અને તેના અભ્યાસ પાછળ ગમે તેટલા પૈસા ખર્ચ થાય તેની પણ તેણે દરકાર કરી નહિ. છતાં તેની બધી મહેનત બ્યર્થ ગઇ, અને એકે છોકરો પુરું કે અધુરું લખ્યોજ નહિ. જીવણદાસ માત્ર છાપાનામું અને હીસાબ શીખ્યો; પણ કરસનદાસે તો કશુંજ ન શીખતાં કાળો અક્ષર કુટી માર્યો હતો. જીવણદાસે પોતાના બાપની સાર્થે ધંધામાં ફરવાથી વેપાર સંબંધી સારી માહિતી મેળવી હતી; પણ કરસનદાસે તો તેનાથી કલટાજી રસ્તો લીધો હતો, એટલે તેણે રૂઝિયાજી, જુગાર, તાલીમખાનાં, તરકટખાજી, લુચ્ચાઇ અને એવાંજ બીજાં કામોમાં માહિતી મેળવી હતી. એક તરફથી જીવણદાસ આબરૂથી ધંધો કરી પોતાનો વહેવાર ચલાવતો; ત્યારે બીજી તરફથી કરસનદાસ જુગાર વગેરે ખુરા કામોમાં પોતાનો વખત કાઢતો. જો કાંઇ માણસને બીજા ઉપર વેર હોય અને તેને સાર મરાવવો હોય તો કરસનદાસ તે કામ પૈસા લઈને કરી આપતો. આ કામ માટે તેણે પોતાના હાથ નીચે એક હરામખોર લોકોની ટોળી રાખી હતી. કરસનદાસ આગળ ચાલતાં જેમ જેમ પોતાના કામમાં ફાવતો ગયો, તેમ તેમ તેણે આગળ પગલાં ભરવાં માંડ્યાં. તેણે પોલીસના માણસોને પણ પોતાના હાથમાં રાખેલા હોવાથી તે સરકારની પણ પરવાર રાખતો નહિ.

કરસનદાસનો બાપ હરિદાસ જ્યારે મરણ પામ્યો; ત્યારે આ બેઉ ભાઈ-આઈ પોતાના બાપની મીલકત વહેંચી લીધી. આથી દરેક જણને ભાગે એંશી હજાર રૂપિયા આવ્યા. જીવણદાસે પોતાનાં નાણાં વેપારમાં રોક્યા, અને કરસનદાસે તે મોદીની દુકાને જમા રાખ્યા, અને જેમ જેમ એમ તેમ તેમ ઉપાડતો ગયો. આ પ્રમાણે લાંબો વખત સુધી વહીવટ ચાલ્યો. દરમિયાન તેણે કાઢીને છુંટી મારીને મેળવેલા પૈસા પણ મોદીની દુકાને ભર્યાં હતાં. લાંબો વખત થયા છતાં કરસનદાસે મોદીના કહેવા છતાં હિસાબ જ્યો નહિ, અને પોતાની ખુશીમાં આવશે ત્યારે હિસાબ કરવાનું કહ્યું, અને જો વધારે ગરબડ કરશે તો મારવાની પણ મોદીને ધમકી આપી. કરસનદાસની ચાલ મોદી જાણતો હતો તેથી તે તેની ધમકીથી ચુપ રહ્યો. જો કે લખણદાસ ખરચથી તેણે સુકેલી થાપણ તદ્દન ઓછી થવા આવી છતાં મીકને લીધે મોદી કશું પણ બાકી રાક્યો નહિ. કરસનદાસના મનમાં એવો ક્રોધ હતો કે મારી પુંજ ધણી લાંબી છે; તેમાં પણ બ્યાજ અને છુટના નાણાંથી વાધારો થતો જાય છે; માટે તે ઓછી થવાની જરૂર ધારતી નથી. પણ હિઠાઉપણે દરરોજ પાંચ પચાસ રૂપિયાની જે

ધુળધાણી કરતો તેના તરફ તેણે ધ્યાન આપ્યું નહિ. કરસનદાસ અને તેનો ધંધો અને એવા તો ઉડાઉ હતા, કે કોઇ કાંઇ વાર તેને એક રાતજ બસો પાંચસો રૂપિયા ઉડાવી દેવા પડતાં. તે રંડીઆજ હતો તેથી આખો રાત રાંડવાડામાંજ ફર્યા કરતો.

એક વાર કરસનદાસ બળાત્કારના બચકર વાંકમાં સપડાયો અને પોલીસે તેને કેદ પકડયો. આ ગુન્હામાંથી છુટવા માટે તેણે નાણાં વેરવામાં કાંઇ બાકી રાખી મહિ, અને તેણે મોદીને તાકીદ કરી કે તારે કાંઇ પણ બાધ્યા બાધ્યા વિના નાણાં આપ્યે જવું, અને જરાએ આંચકા ખાવો નહિ; કારણ કે આમાંથી છુટવા પછી તરત આપણો હિસાબ નક્કી કરશું.

કરસનદાસ ધણીજ મોટા ગુનામાં ફર્યો હતો; તેથી આ તકનો લાભ લેવાને કોઇ સુક્યું નહિ. જેને જેમ ફાવ્યું તેમ નાણાં કઢાવ્યાં, પણ કરસનદાસે પૈસા ઉડાડવામાં કાંઇ વિચારજ કીધો નહિ, અંતે રૂપિયાની મદદથી બધાનાં મોઢાં બંધ થયાં, અને કરસનદાસ ઉપર આવેલું સંકટ દૂર થયું.

ત્યાર પછી કરસનદાસ મોદીની દુકાન ઉપર પોતાના નાણાંનો હિસાબ નક્કી કરવા ગયો. પ્રથમ તેને મોદીને ત્યાં આંશી હજાર રૂપિયા મેલ્યા હતા, અને ત્યાર પછી અવારનવાર અનેક રકમોની આપ લે થઇ હતી; પણ ચોપડામાં જમે કરતાં ઉધારની રકમો વધારે માલમ પડી. સઘળો હિસાબ નક્કી કરતાં કરસનદાસ ઉપર મોદીના પાંચસો રૂપિયા લેણાં નીકળ્યાં. આ સાંભળતાંજ કરસનદાસના પેટમાં ધારતી પડી. અને તેથી તે બોલી ઉઠ્યો કે “ઓં લુચ્યા મોદી ! ખાતામાં આ શું ધાલમેલ કરી ? શું લેણાંના દેવાંગ ?” આમ બોલી કરસનદાસે પોતાની દાનત ફેરવી, અને મોદીને ગાળો દઈ કહ્યું, કે “ તારું ખાતું બરાબર નથી, માટે હું તારી ઉપર જુદા દસ્તાવેજ બનાવવાનો આરોપ સુકી ફર્યાદ કરું છું. મેં તને ઘણા રૂપિયા આપ્યા છે, પણ તેં તેં જમે ન કરતાં ઉપર ટપકેથી ખાઇ ગયો છે; કારણ કે મેં મારા ઘરમાં જુદો મેળ રાખ્યો છે; તેમાં ઉલટા તારા ઉપર મારા પાંચસો રૂપિયા નીકળે છે. ” આ શબ્દો સાંભળી મોદી તો વિચારમાં પડી ગયો, અને બેયું કે આ લુચ્યા સાથે કામ ખાડવામાંજ મોટી ભૂલ કરી છે. પછી તેણે કરસનદાસને, કહ્યું, “ ભાઈ ! જો તારી પાસે કાંઇ લખેલું હોય તો સુએથી કાઢ. આવતી પરમ દિને તમારી અને મારી તરફના પાંચ માણસો બોલાવી આપણે ખાતું નક્કી કરીએ. ” આટલી ભાંજગડ કર્યા પછી કરસનદાસ ત્યાંથી ઉઠી ગયો, અને ઘેર જઇ મોદીના

ચોપડામાંથી જે રકમો ઉતારી લીધી હતી, તેમાં ફેરફાર કરી ઉલટા પાંચસો મોદીને ખાતે કાઢ્યા, અને ત્રીજે દિવસે પાંચ લુગ્યા મિત્રોને લઈ મોદીને ત્યાં ગયા. મોદીએ પોતાની તરફથી આસપાસની દુકાનવાલા પાંચ માણસોને બોલાવ્યા અને સામસામી રકમો તપાસવા માંડી, ત્યારે કરસનદાસની તરફનાએ મોદીનો ચોપડો તપાસવાને બાહાને પોતાના હાથમાં લીધા, અને મોદીની તરફવાળાઓની નજર ચોરાવી તેમાંથી અગત્યના પાનાં ફાડી લીધાં. ત્યાર પછી થોડી 'ધણી' રકમો તપાસી. તેમાં મોદીની તરફના હા કહેતા ગયા, અને કરસનદાસની તરફના ના કહેતા ગયા. અંતે આવી અણુધટ્ટી તરફાર કર્યા પછી કરસનદાસની તરફના ત્યાંથી ઉઠી ચાલતા ગયા, અને બીજે દિવસે મોદી ઉપર 'ખોટું' નામું લખવા ફરીઆદ માંડી.

મોદી બિચારો ગરીબ અને ધંધાદારી હતો, ત્યારે કરસનદાસ જુગારી, અને લાંડંગો હતો, તેથી તેની બરાબરી કરવાને બદલે મોદીએ વિચાર કર્યો, કે માથા ઉપર એક શત્રુ ઉભો કરવા કરતાં તેને નાંમે ધૂળ વાળવી એ વધારે સારું, આથી તેણે કરસનદાસના બે મિત્રોની મારફત પેલા ખોટા ઉભા કીધેલા પાંચસો રૂપિયા મોકલી હિસાબ પતાવ્યો.

નહિ આડીઆ કે નહિ ઉભીઆ

ને લીઓરે બીબી ખાટ ?

અહમદ નગરમાં સરકારી ખાતામાં એક મુસલમાન ચાકરીએ હતો. તેને ત્યાં કાંઈ બાળક હતું નહિ, તેમ તને મા આપમાંથી પણ કોઈ પાછળ પડ્યું ન હતું. માત્ર બેજ માણસ હતા; તેથી જેવું કમાય તેવું ખાઈ જતા. તેની પાસે કાંઈ પણ પુછ હતી નહિ. કોઈ વખત જે પાંચ પચીશ રૂપિયા અચાવે તો પોતાના દોસ્તોને ભેગા કરી મોજ મજમાં ખાઈ જતો. આવી રીતને કદંગો ખરચ નહિ કરવાને તેની બેરી તેને ઘણુંએ સમજાવતી. પણ તે વાતને ધ્યાનમાં ન લેતાં ઉલટો કહેતો, કે “ચલ રે રંડી મુજે પૈસેકી કયા કમી હૈ ? મેં સરકારી નોકર. જ્યાં જાયગા વહાં પૈસા મુજે મીલેગા.” તેની સ્ત્રી ડાહી હોવાથી તેણે પોતાના બરથારના સારા વખતમાં તેને ચડાવી

ચડાવીને થોડો ધણો સામાન ધરમાં સંઘર્યો હતો, પણ રોકડ નાણું તે ભેળું કરી શકી નહિ; કારણ જો કોઈ વાર તે જો રૂપિયા બચાવતી તો તેના ધણીને ખચર પડતાંજ તે તેને મારી કુટીને કઢાવી લેતો. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે તેના ધણી મરણ પામ્યો ત્યારે તેને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતું ધણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. આ સ્ત્રીએ રેંઢીઆ ફેરવી સુતર કાંતવાનો ધંધો કરવા માંડ્યો, પણ વિલાયતી કાપડના મોહને લીધે રેંઢીયાના સુતરથી બનેલા કાપડ તરફ માણસોને સુગ ચડતું, તેથી તેને બરાબર રોજ મળતી નહિ, આથી તેને કોઈ કોઈ વાર ધરનો સામાન પણ વેચી ખાવાની ફરજ પડતી તેના ધરમાં એક પક્ષંગ હતો, તેના ઇસ, ઉપળાં પણ બળતણને અભાવે બાળી નાખવાની ફરજ પડી હતી.

એક દિવસ તેને જ્યારે પૈસાની જરૂર પડી, ત્યારે ઉપલા પક્ષંગના ચાર પાયા લઈ મહોલ્લે મહોલ્લે વેચવા નીકળી, અને ફેરીઆઓની માફક “ખાટ લીઓ રે ખાટ” એમ મોટે અવાજે બોલવા માંડી, પણ ઇસ, ઉપળાં વિનાના તે પાયાનો કોઈ ખરીદનાર મળ્યો નહિ. સાંજે પાછી ઘેર આવી પાડોશણુ જોડે વાત કરવા લાગી, કે “ઢાલીયાના પાયા વેચવા ગઈ હતી, પણ કોઈ ખરીદનાર મળ્યો નહિ તેથી પાછા લાવી”. આ વખતે પાડોશણુ કહ્યું, “નહિ આઠીઆ કે નહિ ઉલીયા ને લીઓ રે બીબી ખાટ, ઇસ, ઉપળાં વિનાના પાયાને લઈને ખાલી શું કરે ?”

અન્ન તેને પુન્ય અને રાંધે તેને ધુમાડો.

જો કોઈ કરશે તેવું ભરશે, હરામ છુનથી કરશે,
અંત કાલે કુઃખ સહીસહીને, નર્કવાસમાં મરશે.

ખાંભોદર નામે એક ગામમાં ગીરધરદાસ નામે એક કણીઆ અનાજનો વેપાર કરતો હતો. તેની દુકાનની બાજુમાં મુસાખાન નામે એક વેરાની દુકાન હતી ગીરધરદાસ જ્યારે અનાજની ફેરી કરવાને જતો, ત્યારે મુસાખાનને પોતાની દુકાન સોંપીને જતો, અને પાછળથી બશેર પાંચશેરતું છુટક ધરાક આવે તો સમજાવવાનું પણ કહેલું હતું. ગીરધરદાસનો તેના ઉપર પુરો વિશ્વાસ હતો, પણ મુસાખાન વિશ્વાસ ઘાતનું કામ કરતો. જોટલું અનાજ વેચતો તેના પૈસા તો તે જુદા રાખતો, પણ દુકાનમાંથી ઉચી જાતના ચોખા તે પોતાને

ઘેર ચોરી જતો, અને તે સારા ચોખ્ખા જ્યારે પોતાને ત્યાં સારો દિવસ હોય
 ત્યારે રાંધીને ખાતો. એક દિવસ એણે બન્યું કે મુસાખાનને ત્યાં પેલા સારા ભાત
 રાંધ્યા હતા, અને તે ખાણું મુસાખાનની દુકાન ઉપર આવ્યું હતું. આ વખતે
 એક મુસલમાન ફકીર મુસાખાનની દુકાન ઉપર જઇને બેઠો. આ ફકીર ગામના
 લોકોને લવિષ્ય બેવાનો ફાંકો રાખતો, અને તેથી તે ફકીર ગામની સ્ત્રીઓમાં ધણો
 માનીતો થઇ પડ્યો હતો. આથી ગામની સ્ત્રીઓ તેને જમાડતી હતી. આ
 વાત ઉપર ધ્યાન રાખીને મુસાખાને ફકીરને કહ્યું, “હજરત ! ખાણું હાજર
 હૈ”. આ ઉપરથી ફકીર બોલ્યો કે “જોત ખુબ સાહેબ, ખીરમીલ્લાં”. ‘એટલું’
 બોલીને ફકીર તરતજ ‘ખાણું ઉપર બેસી ગયો, જેથી મુસાખાનને તેની
 આગળ બાણું મુકવાની ફરજ પડી. મુસાખાને ધાર્યું, કે ફકીર કાંઈ ખાવાનો
 નથી; કારણ કે તે ગામમાં સ્ત્રીઓ પાસે જમી આવ્યો હશે. મુસાખાનની સાથે
 તેના ખીજા બે ભાઈઓ હતા. તેથી ત્રણ માણસનું તે ભાણું હતું, ફકીરે
 મુસાખાનને પોતાની સાથે બેસવાને જણાવ્યું; પણ મુસાખાને ધાર્યું કે એ તો
 માત્ર થોડું ‘ખાઈ’ ઉડી જશે, એટલે પાછળથી અમે ત્રણે ભાઈ સાથે બેસશું.
 આમ વિચારી તેણે ફકીરને સાથે બેસવા ના પાડી. જો કે ભાતમાં ધી સારી પેટ
 નાખેલું હતું છતાં ફકીરે વધારે ધી માગ્યું. આથી મુસાખાને લગભગ અચ્છેરેક
 ધી તેની પાસે ચોટાઈ ખાતર મૂક્યું. ત્રણ માણસ સારી પેટ જમી એટલે ભાત,
 પાંચ માણસ ખાય તેટલું ખીજું સાથેનું ખાણું તથા પાસે મૂકેલું અચ્છેરે ધી,
 આ બધું ‘ખાઈને’ ફકીર ઉભો થયો ! આથી મુસાખાન નવાઈમાં પડ્યો. ફકીર
 ત્યાંથી ગયા પછી દુકાન ઉપર બેઠેલા બહારના લોકો મુસાખાન સાથે હસવા
 લાગ્યા, કે “ભાઈ ! તમે ગીરધરદાસને ત્યાં; તો ફકીર તમારે ત્યાં પરાણો થયો.”
 ગીરધરદાસને ત્યાંથી મુસાખાન ચોખ્ખા ચોરતો એ વાત આ લોકો જાણતા હતા,
 અને તેથીજ આ ટકોર તેમણે કરી હતી. ગીરધરદાસને પણ આ વાતની ખબર
 પડી હતી, પણ તે વાણીયો હોવાથી વિચારમાં પડ્યો હતો કે કાંઈક શકિત કરવી.
 ફકીર જ્યારે જમવા બેઠો ત્યારે ગીરધરદાસ દુકાન ઉપર ન હતો. પાછળથી જ્યારે
 તે ફેરી કરી આવ્યો, ત્યારે મુસાખાને કહ્યું, “ગીરધરદાસ ભાઈ; આજ તો અમે
 ત્રણે જણુ ભૂખ્યા રહ્યા. આમ કહી તેણે સઘળી વાત ગીરધરદાસ આગળ કરી”.
 આથી ગીરધરદાસે કહ્યું, “ભાઈ એમાં તને શું નુકશાન થયું ? અત્ર તેને પૂન્ય
 અને રાંધે તેને ધુમાડો, માત્ર મુળાની ભાજનો અને વીંટો તમને ખરચ થયો
 ખરો”. આ વાત ઉપરથી મુસાખાન સમજી ગયો કે ચોખ્ખા ચોરવાની વાત ગીર-
 ધરદાસે જાણી છે ખરી.

રોટલો આપીએ પણ ઓટલો ન આપીએ.

હાથ આપતાં ધરે ને પોંદ્યો,
ગળે લગાડી ગરબન લેશે,
તેથી સુદા હર રેહવું,
વધું તને શું કહવું.

વીસનગરથી ભીખ માંગવાને નીકળેલો એક ભાટ ગામે ગામ ભીખ માગતો માગતો મંડોરા નામના એક ગામમાં આવી પહોંચ્યો. ભાટ ગામમાં આવ્યો ત્યારે લગભગ સાયંકાળનો વખત થઈ ગયો હતો, તેથી તે કોઈ ઠેકાણે રાત ગાળવાને વાસ્તે ગામમાં ભટકવા લાગ્યો, અને ઠેકાણે ઠેકાણે રાતવાસો રહેવાને માટે આજીજી કરવા લાગ્યો; પણ તેને અભણ્યો ધારી કોઈએ વાસરો આપ્યો નહિ. આથી પુછતો પુછતો તે ભાટ એક કણુખી કે જે પોતાના ઓટલા ઉપર બેસી કકળ કરી પોતો હતો તેને રાતની રાત ઓટલા ઉપર ગાળવા દેવા 'કણુ', અને કાકલુદી કરી કે, "ભાઈ! હું ગરીબ ભાટ છું અને ભીખ માંગવાને ગામેગામ ફરું છું. જે આજની રાત તારા ઓટલા ઉપર પડી રહેવા દેશે તો, મારા ઉપર મોટી મહેરબાની થશે." કણુખી દયાળુ હતો તેથી તેણે વિચાર કર્યો, કે બ્રાહ્મણનો દીકરો છે અને આજ રાતની રાત પડી રહેશે તો તેમાં 'આપણું' શું જવાતું હતું. એમ ધારી તેણે ભાટને ઓટલો કાઢી આપ્યો. ભાટ ભૂખ્યો હોવાથી તેણે ઓટલાના એક ખુણા ઉપર પથ્થરા લાવી ચુલા જેવું કરી રસોઈ પકાવી. જમી રહ્યા પછી કણુખી પણ વાળું કરીને તેની પાસે આવી બેઠો. કણુખીના 'આવ્યા પછી ભાટે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે થોડી ઘણી આડીઅવળી વાતો કરી બોલવું શરૂ કર્યું, ભાટ લોકો બોલવામાં ખડૂજ ઉસ્તાદ હોય છે, અને જુના ત્રખતની ઐતીહાસિક એટલે ઇતિહાસની વાતો કે જે ચીર રજપુતોના પ્રસાદથી ભરપુર હોય છે, તે એવી તો સરસ રીતે કહે છે કે તેથી સાંભળનારના રૂબેરૂંવા ખડા થઈ જાય છે. જે આ લોકો બોલવામાં મેળનાં કે શરમાળ હોય તો પોતાના ધંધામાં અગત્યર દ્રાવી શક્તા નથી, અને તેથીજ કહ્યું છે કે :—

ભાટ બ્રાહ્મણને કુહાડીયાં, જે મુખ મોળાં હોય;

તો જો ન કાપે લાકડું, અને જાને માચું, ન આપે કોઈ.

ભાટે પોતાનું બોલવું શરૂ કર્યું એટલે ઘરમાંથી છાંયાં છોકરાંઓ આવી તેની વાતો સાંભળવા બેસી ગયાં. વાર્તાના રસથી આસપાસના પાંડોશી તથા રસ્તા ઉપરના માણસો પણ સાંભળવા બેસી ગયા. રાતનો વખત નવરાશનો,

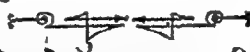
હોવાથી ઘણું માણસો ત્યાં જમા થઇ ગયા. આ તરફ બાટે પણ દુહાઓ તથા પીરસથી ભરપુર કવિતા બોલવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે લગભગ રાતના ત્રણ વાગ્યા સુધી વાત ચલાવી. સાંભળનાર તો વખતનું જ ભાન ભુલી ગયા અને બાટની વાહવાહ બોલવા લાગ્યા. આંતે બાટે પોતેજ પોતાનું બોલવું બંધ કર્યું, એટલે બધા માણસો ઉઠી પોત પોતાને ઘેર ગયા. કણુખી અને તેનાં છંયાં છોકરાં પણ પોત પોતાની જગાએ જઈ સૂતાં. લાંબી રાતના ઉગ્મચરને લીધે કણુખીનાં ધરનાં બધાં માણસો ભર ઉંઘમાં પડ્યા. બાટની શુદ્ધિ બગડવાથી તેણે પોતાને આસરે આપનારનેજ દગો દેવાનો વિચાર દીધો, એટલે ચોરી કરવાનો વિચાર કર્યો. આથી તે ધીમે પગે કણુખીના ધરમાં જવા લાગ્યો. આ વખતે ધરના બધા માણસો ઉંઘમાં હતા. માત્ર કણુખીની એક વીંશ વરસની જુવાન દીકરી કે જે તેના આપની ગરીબ હાલતને લીધે હજુ કુંવારીજ હતી. તે જાગતી હતી. આ લોકોને પોતાની દીકરીનાં લગ્ન કરતી વખતે લગભગ બે ત્રણ હજાર રૂપિયા જમાઈને આપવાનો કરાર કરવો પડતો, અને તે મુજબ રૂપિયા આપે તોજ તેની દીકરી સાથે કોઈ લગ્ન કરતું; પરંતુ આપણો આ કણુખી ગરીબ હાલતનો હોવાથી તેની દીકરીનાં હજુ સુધી લગ્ન કરી શક્યો ન હતો. પેલી છોકરી બાટની વાત સાંભળી તેના ઉપર આશંક થઈ હતી, અને તેની સાથે નીકળી જવાનો વીચાર કરતી સૂતી હતી. બાટ ચોરી કરવા જ્યારે કણુખીના ધરમાં પેઠો ત્યારે પેલી છોકરી સમજી, કે બાટ પણ મારી પેઠે મારા ઉપર મોહ પામ્યો છે, અને તેથી મારી પાસે આવેછે, આથી તેણે સામે જઈ બાટનો હાથ ઝાલ્યો, બાટ બીકનો માર્યો ગભરાઈને પોતાના એટલા ઉપર જઈ ઉભો. આ વખતે પેલી છોકરીએ તેની પાસે આવી તેની સાથે નાસી છુટવાં મરજી આપી, પણ બાટે પૈસો સાથે લાવવા જણાવ્યું, તો છોકરીએ પોતાની આપની સ્થિતિ ગરીબ હોવાનું જણાવી ધરમાંથી હાથ આવે તેટલું લઈ આવવા વચન આપ્યું. બાટે જાણ્યું કે આ ઠીક બેવડા લાભ થાયછે, તેથી તેણે છોકરીને ધરમાંથી બને તેટલી પુંજ લઈ આવવા મોકલી, અને પોતે ગામને દરવાજે જઈ ઉભો રહ્યો. થોડા વખતમાં છોકરી કેટલોક દરદાગીનો તથા નહિ જેવું શેકડ લઈ આવી, એટલે બંને જણાં ત્યાંથી નાસી છુટ્યાં. સવાર પડી એટલે કણુખીના ધરના બધાં માણસો જાગ્યા, અને પોત પોતાને કામે વળગ્યાં, પણ છોકરીને નહિં સાળવાથી તથા તેના ખાટલો ખાલી જોઈ એટલા ઉપર નજર કરી તો એટલો ખાલી જોયો ! થોડા વખતમાં ધરના માણસોએ ધરમાંથી કેટલીક ચોરી થયાની કણુખીને ખબર આપી. આથી કણુખીએ જાણ્યું કે તેની દીકરી ધરમાંથી બધું ચોરી

ભાટ સાથે નાસી ગઈ છે. આ ખખર ગામમાં પડતાં ગામના માણસો કણખીના ઘર આગળ એકઠાં થયાં. તેમાંથી કેટલાંક માણસો ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ પેલા લુચ્ચા ભાટની પાછળ પડ્યા, અને કેટલાક ઘરડાં માણસો કણખીને દીકરાસો તથા શિખામણ આપવા લાગ્યા. આથી પેલા કણખીએ કહ્યું, કે “રાતને વખતે હું જ્યારે કડબ કાપતો હતો, ત્યારે જે વાત કીધી તે ઉપરથી મને તો ગરીબ લાગ્યો, ને બ્રાહ્મણના દીકરાની દયા ખાઈ એટલો ખાલી કરી આપ્યો તો આણું ફળ મળ્યું”. આ વખતે એક ઘરડો પુરૂષ બોલ્યો, “ભાઈ ગરજવાન માણસો સૌ એવાંજ હોયછે, અને તેથીજ કહ્યું છે કે ગરજ સૌથી ગળી, પણ આજ પછી યાદ રાખવું કે રોટલો આપીએ, પણ એટલો ન આપીયે.

ભાટ અને કણખીની દીકરી બંને પગપાળાં હતાં, પણ પાછળથી ચારે બાજુએ નીકળેલાં માણસો ઘોડેસ્વાર હતા, એટલે દક્ષિણ તરફ ગએલાં એક માણસે ઘોડા વખતમાં ખંનને પકડી પાડ્યાં. પછી ભાટને ખુબ માર મારી પોલીસને સ્વાધીન કીધો અને પેલી છોકરીને સઘળા દ્રવ્ય સાથે પાછી લાવ્યા.

આ દુષ્ટ કામથી ભાટને અને કણખીની દીકરીને બારે શિક્ષા થઈ. ભાટની ચાતુરી જોઈ ગામના લોકે રાતેજ તેને માટે ઉઘરાણું કર્યું હતું; તેમાં લગભગ પચાસેક રૂપિયા થયા હતા, તે તો ભાટને ન મળ્યા, એટલુંજ નહિ પણ ઉલટી છ માસની સખત કેદની સરકાર તરફથી શિક્ષા થઈ.

ખીલ તરફથી કણખીની છોકરીને એવી શિક્ષા થઈ કે ગામના લોકો તેને આંગળી ચીંધવા લાગ્યા, કે કણખીની આ છોકરી ઘણી ખરાબ છે. તે બાપના ઘરમાંથી ચોરી કરી એક ભાટ સાથે ભાગી ગઈ હતી. આ છોકરીની આવી આખરેને લીધે કોઈએ તેની સાથે લગ્ન કર્યાં નહિ. આથી માખાંપને ત્યાં પણ અપમાન પામી મરતાં સુધી કુંવારી રહી.

છીનાળવાને છેલ્લા દહાડાની શી ફિકર ?

લક્ષાપતીના દીકરો, પુરો લખતખાન,
આંખ છતે અધો જ્યો, સરયુ ન તેડું કાળ.

અહમદનગર નામે શહેરમાં ગુલઝરખાં નામે એક મુસલમાન રહેતો હતો. તે સઘળે મકારે સુખી અને સાથે પૈસાવાળો પણ હતો. તેને મોહનપત્રમાં ફરીને એક છોકરો હતો, તેને તેણે નાનપણથીજ લાડમાં ઉછેર્યો હતો. આથી તે છોકરો

નાનપણથીજ તોફાની અને મસ્તીખેર હતો. તે મોટો થયો છતાં તેણે ભણવામાં કશુંજ ગન લગાડ્યું નહિ, અને નિશાળે ન જતાં ગામના છોકરા સાથે મસ્તી તોફાન કરતો. જ્યારે તેના મસ્તી તોફાન વધી ગયાં, ત્યારે તેના આપના મિત્રોએ તેના આપને તેને નિશાળે મુકવાની સલાહ આપી, ને કહ્યું કે મહોબતખાને હવે કેળવણી આપવી જોઈએ; કારણકે તે આવડો મોટો થયા છતાં, મસ્તી તોફાન કરે, અને કંઈ થીએ નહિ તે કાંઈ વાળખી કહેવાય નહિ. આ વખતે ગુલઝરખાં કહેતો કે, કાંઈ શીકર નહિ એનો દાહડો આવશે, ત્યારે સહુ પોતાની મેળે શીખશે. આ વાતને સાંભળી વંખત ગુલઝરખાં પછી ગુલઝરખાં અકસ્માત મરણ પામ્યો. આથી તેની સઘળી પુણ મહોબતખાંના હાથમાં આવી, એટલે તે ધણોજ છટી ગયો. તે એમ સમજ્યો કે મારા આપની દોલત કદી ખુટશે નહિ. આ વિચારથી તેણે પોતાના આપનો ધંધો રોજગાર પડતો મુક્યો, અને ખાવા પીવાનો તથા રંડીખાણમાં ફરવાનો ધંધો હાથ ધર્યો. આગળ ચાલતાં તે વ્યભિચારમાં એટલો તો વધી ગયો કે તેણે તે જુરી ટેવમાંજ પોતાના આપના સઘળા પૈસા ખલાશ કર્યા. આથી પૈસા ખલાશ થતાં તેના ઉપર ધણુંજ દુઃખ પડવા માંડ્યું. આ વખતે તેણે દુઃખ પગારની ચાકરી લીધી; છતાં તેને વ્યભિચારની એવી તો ખરાબ લત લાગી હતી, કે તે પોતાની જુરી ટેવ છોડી શક્યોજ નહિ. છેવટે હદ બિનાની રંડીખાણને લીધે તેને ખરાબ દરદ થઈ આવ્યું. આથી તેને નોકરી મુકી દેવી પડી, અને પેટને માટે બીજા માગવાનો ઉધમ કરવો પડ્યો. એમ કરતાં તે જુરી અવસ્થામાં ભંચકર દુઃખને લીધે લૂખ્યો અને તરસ્યો મરણ પામ્યો. તેને ઉચ્ચકવાને તથા કશું વગેરેને વારતે પણ ઉધરાણું કરવાની ફરજ પડી; કારણકે આ ગામમાં તેના આપ સિવાય ખીલું કાંઈ સચું ન હતું. જ્યારે તેને ઉચ્ચકવાને ઉધરાણું થયું, ત્યારે તેના પાડોશની એક ધરડી ડોશી બોલી, કે “દોલતમંદનો દીકરો ખાઉં ખાઉં કરતો ગયો, અને અત્યારે પારકે પૈસે ઉચ્ચકાય છે. જો તેણે પોતાના આપની દોલત સાંચવી રાખી હોત તો તેના છેલ્લો દહાડો કેવો સંચવાત ?” આ સાંભળી તે સ્ત્રીના બુદ્ધિ ધણીએ તેને કહ્યું, કે “બેલી ! તો છીનાજવાને તે છેલ્લા દહાડાની શી શીકર ? જો તેણે શીકરજ રાખી હોત તો આ વખત તે શેનો આવત ? પણ જે માણસે વ્યભિચારનું વ્યસન પકડ્યું હોય તે છતી આંખે આંધળો બને છે, અને દીવો લઈ કુવામાં પડે છે. તે ગમે તેવા સારા અને મજબુત દરાવ કે વિચાર કરે પણ જ્યારે તેને હૈયે રાંડનો ધશ્ક આવે છે; ત્યારે એ સઘળું હવામાં ઉડી જાય છે.”

ઉઠે વહુ વિસામો ખા, હું કાંતુ ને તું દળવા જ

સાસરિયાંના સંકટ વહે, 'ચતુર' નાર ગ્રહખેલી,
કલેશને દૂર હાંકી કાઢે, સ્થાણી નાર નવેલી.

ચીકણ નામે એક ગામમાં ડાહી નામની એક વિધવા સ્ત્રી રહેતી હતી. તેને ખુશાલચંદ નામનો એક દીકરો હતો. તેને ડાશીએ નાનપણથીજ ઉછેરી પરણાવ્યો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ચતુર કરીને હતું. ચતુર ખરેખર તેના નામ પ્રમાણે ચતુર જ હતી. તેની સાસુ ડાહી તો સ્વભાવે તાતી, અંગે માતી અને મન ભાવતું ખાતી હતી. તેના આ સ્વભાવ તેના મરનાર ધણીના વખતથીજ થયો હતો; કારણ કે તેના ભરથાર તેના એકએક પડ્યો બોલ ઉચ્ચારી લેતો, અને ડાહી ગમે તે ખાચ પીચ કે ગમે તેમ વર્તે તોપણ તેને કંઈ કહી શકતો નહિ. ડાહી એટલી તો જીલમી હતી કે પોતાના જીવાન દીકરાને અને વહુને 'શીએ મારતાં જરા પણ અચકાતી નહિ! વહુના દેખતાં દીકરાને અને દીકરાના દેખતાં વહુને સખત માર મારતી. એક દિવસ તેના દીકરાએ કંટાળીને જણાવ્યું કે, "તું જ્યારે રોજ ઉઠીને મને મારે છે તો હું કુવામા પડીશ". આ સાંભળતાં ડાહીએ પોતાના દીકરાને દોરડા વતી બાંધી સમતોલ રાખી કુવામાં ઉતાર્યો, અને બોલી કે, "સુઆ, તારે હાથે તને કુવામાં પડવું ગમશે નહિ; માટે હુંજ લને કુબાડી દઉં કે જેથી નીકાલ આવી જાય." આ દેખાવ જોઈ ખુશાલચંદ બીધો કે મારી મા કલ્પ મને કુબાડી દેશે, કારણ કે તેની માતા કુરા સ્વભાવને તે સારી પેઠે સમજતો હતો. આથી તેણે ગમરાઇને કહ્યું, કે "મા હું બુદ્ધી ગયો, હવેથી હું એમ નહિ બોલું, માટે તું મને કુવામાંથી કાઢ". આ પ્રમાણે ઘણીએક કાકલુદી કર્યા પછી તે જીલમી માએ ખુશાલચંદને કુવામાંથી બહાર કાઢ્યો. આવી રીતના જીલમથી તેણે નાનપણથીજ ખુશાલચંદને હાથમાં રાખ્યો હતો, આથી જેમ ડાહી કહે તેમ તેને કરવું પડતું. ખુશાલચંદે તમાકુ, અપીણ, વગેરે કેરી ચીજોનો ઇનજો રાખ્યો હતો, અને તેને લગતા કામ માટે જ્યારે તેને બહાર જવું પડતું ત્યારે ડાહી દુકાને બેસતી. ઘરમાંહેનું સઘળું કામ ચતુર એકલીજ કરતી. ડાહી ફક્ત જમતી વખતે પીરસનાનુંજ કામ કરતી. ડાહી એટલી તો જીલમી હતી કે ખાવાનું પણ દરરોજ બે જતનું કરાવતી. એક સાર ખાણું અને પીણું હલકું ખાણું. સાર ખાણું તે પોતાના દીકરા સાથે બેસી ખાતી, અને હલકું

ખાણું ચાકરડીની માફક વહુને ખાના દેતી; વળી ધરતું અને દુકાનનું બધું વૈતરું તે વહુ પાસે કરાવતી; એટલુંજ નહિ પણ તેમાં જો જરા પણ ભુલ પડે તો વહુને દુશ્મનની પેઠે માર મારતી, અને દીકરા પાસે માર મરાવતી તે જુદું. આમ છતાં પણ તે આસપાસના પાડોશીઓમાં તથા ગામમાં એવું દેખાડવા માગતી, કે હું તો મારા દીકરાની વહુને સારી રીતે રાખવા માગું છું, પણ વહુજ એવી કમજાત છે કે તે આડી આડીજ ચાલે છે. તે પાડોશીઓને સંભળાવવા ખાતર વહુને બહુજ મીઠા નામે બોલાવતી; પણ છુપી રીતે એવી તો ગાળો દેતી કે તે સાંભળીને પાડોશીઓને પણ દુઃખ થઈ આવતું. વહુ જો કદાચ સારું કપડું પહેરે તો તેને હમરો ગાળો આપતી, અને જો હલકું પાતરું પહેરે તો પાડોશીઓને દેખાડીને કહેતી કે, “જુઓ બાઈ, મારા ધરમાં ધરેણું લુગડાંનો તોટો છે, મારા ધરમાં બગડે છે એટલે હું બીજાને પહેરાવું છું, અને આ મારી વહુ મને લુંડી કરવા બીજારી જેવા કપડાં પહેરી ગામમાં ફરે છે !” ડાહીના પરાક્રમથી તેના પાડોશીઓ સારી રીતે વાકેફ હતા, પણ પોતાનો સ્વાર્થ ન હોવાથી કોઈ તેના મોઢા ઉપર કહી, તેની સાથે બગાડતા નહિ. આટલું આટલું દુઃખ ડાહી પોતાની વહુ ચતુર ઉપર નાખતી; પણ ચતુર એવી તો ખાનદાન હતી કે આ દુઃખને તે ગણકારતી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે તેના પાડોશી કોઈ વખત પુછે કે તારી સાસુનો આટલો બુલમ તારાથી કેમ સહેવાય છે, ત્યારે ચતુર કહેતી, કે “બાઈ ! જો હું આને દુઃખ સમજીને ગણું તો મા ! ક્યાં આરો આવે. હું તો આને એક પ્રકારની શિખામણ તરીકે ગણું છું. તો મારા દહાડા જાય છે. નહિતર મારા દહાડા કેવી રીતે જાય !” જો કે ડાહી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ચતુર ઉપર નાખતી, અને તેમાંનું બધું એક તો પાડોશીઓ પોતાને કાને સાંભળતા અને નજરે જોતા. તેમ છતાં પણ ચતુર પાડોશીઓને મોઢે કશી પ્રત્યાદ કરતી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ કોઈ પુછે તો પણ એમ જણાવતી કે “મારી સાસુ તો મને શિખામણ દીએ છે.” ડાહી દિવસના બાગમાં તો વહુ પાસે દુકાનનું અને ધરતું વૈતરું કરાવતી એટલુંજ નહિ પણ રાતને વખતે પણ રેંટીઓ કંતાવતી. એક દિવસ પાડોશના માણસો કોઈ કારણથી જગતાં હતાં, તેથી વહુ ઉપરનો પોતાનો ખ્યાર બતાવવા ખાતર મોટા અવાજથી બોલી કે “ઉઠ રે વહુ વિસામો ખા.” પછી કાનમાં લાગીર ધીમેથી કહ્યું, “હું કાંતું ને તું દળવા જા.” આમ બોલવાનું કારણ એક પોતે પાડોશીઓને એમ બતાવવા માગતી કે હું રેંટીઓ કંતાવાનું કામ હાથમાં લઈ વહુને સુવા મોકલું છું; પણ તે એટલું પણ સમજી નહી

તેના ઘરમાં એક તરફથી દળવાનો, અને બીજી તરફથી કાંતવાનો અવાજ નીકળ્યો, એટલે લોકો સમજવાના કે સાચું કાંતે છે, ને વડુ દળે છે. બીજો દિવસે કાંઠ કારણસર પાડોશીના ઘરમાં ગઈ અને ત્યાં જઈ રાતની વાત કહી પોતાની વડાઈ કરવા માંડી કે "આજ તો વડુ ચાહેલી હતી, તેથી તેને મેં વહેલી મુલા મોકલી અને રેંટીઓ કાંતવાનું મેં લીધું. પાડોશી જ્યારે આવ્યું જ્યારે જ્યારે નં સાંભળી કાઢી ત્યારે બોલી, કે "કાંઈ બાઈ ! વડુ જો ખરેખર સુધ્ધ ગમતી તો તમે એક હાથે રેંટીઓ અને બીજી હાથે ધંટી ફેરવતા હતા કે ? રેંટીઓ અને ધંટી સાથે ફરતાં હતાં તે એક સાથે ક્યાંથી ફરતાં હતાં ?" આ વખતે કાંઈ પકડાઈ ગઈ, તેથી તેણે પોતાની પાડોશીમાં વડાઈ કરવી છોડી દીધી.

જો મુજે કાંઈ નહિ મારે તો મેં સારે ગાંવડું મારું !

દલેરખાં એવો બહાદુર નર, કમચીરે તોરે માખેના, પર,
એ કગડા કગડી કરે કાંઈ સમે. તો વાતો કરી પ્રુખ લલો ખમે,
લવરાજ પતરાજ લાંબી કરે, જો મારે ન કાંઈ તો એ સહુને હરે,

મુસલમાન લોકોમાં દરેક વાતમાં બડાઈ કરવાની રેવ બહુ હોય છે. એકાદ છોડી મારી હોય, તોપણ 'હાથી માર્યો' હોય તેમ મોટી બડાઈ મારે છે. દક્ષિણ તરફના એક ગામમાં શમશેરખાં નામે એક મુસલમાન રહેતો હતો. તેને એક દલેરખાં નામે દીકરો હતો. શમશેરખાં પોતાના પૈસાને લીધે ગામમાં સૌથી વડો કહેવાતો, અને તેથી તેને તથા તેના દીકરાને ગામના ગરીબ અને સાધારણ લોકો માન આપતા. એક દિવસ બકરી ઇદને દિવસે દલેરખાં ગામના બીજા વીશ મુસલમાનની સાથે કમરે તલવાર બાંધી ગામની આસપાસ ફરવા ગયો હતો. આ છોકરો અટક્યાળી હતો, તેથી તેણે રસ્તામાં જતાં જો કાળીઓને ગાળ આપી. આથી તેની અને કાળીની વચ્ચે મોટો કચ્છો થયો. પેલા કાળીઓએ મુસલમાનો તરફ ઘસારો કરી પ્રુખ માર માર્યો, ને ત્યાંથી આવતા થયા. પણ પાછળથી દલેરખાંએ તેને ગાળ આપી. આથી કાળીએ દૂર પડેલા પથ્થર લઈ મુસલમાન તરફ ઉચ્છેડ્યો. આથી દલેરખાં ત્યાંથી જીવ લઈને નાહો. ઘેર ગયા પછી દલેરખાં પોતાની મા પાસે પોતાના પરાક્રમની વાત કરવા માંડ્યો, કે "અમા, હમારી આર કોલી લોકોની બરી લડાઈ હુઈ, ઈસ વખત હમ એકીશ

ભાઇ એકીલે થે ઔર અમારે સામે હો કોળીઓ કા બુખદે થા. દોનો તરફશે જબ અધડા અધડી હુમ, તબ હમારી બાતાં ઔર ઉનોકી લાતાં ! ઇનોકી ઇંટા ઔર હમારી પીઠાં ! એ વકતે હમકુ ખ્હોત અતુન આ રહીથી, લેકીન હમારી તલવારકુ ઔરે ભાઇને એક ધરકે દરવાજે મેં છુપા દીધથી. નહિ તો-પુનરેજીતકી કુછ બાકી ન રહત. ચકાચકી ઔર અપાઝપી તો ખ્હોત હુમ, મગર હમને લડનેમેં તો કુછ બાકી નહિ રહા થા. પણુ વખત 'મીલા તબ હમ' ભાગા-ભાગી કરકે નીકલ આયે !"

માએ કહ્યું, "ખેદા બહાર બવે હુવા મસ્તી કરનેમેં કુછ હાંસલ નહિ હોતા. મગર કોઇ વખત હડીકે ટુકરા હો બચગા."

દલેરખાંએ કહ્યું, "અમાં મેરા જેસા ભેરાવર આખે ગાંવ મેં કોઇ નહિ હે; જો મેરેકુ કોઇ નહિ મારે, તો મેં સારેં ગાંવકું મારું."

માએ કહ્યું, "બેટા તેરી બાતાં તો સચ્ચ હે, સારે ગાંવ કું તું મારે ઇસ્મેં કુછ શક પણુ નહિ હે; કીયું કે સારે ગાઉંકા હાથ તો ધોળીકે ધર ગીરની રખેલે હે, કે તેરેકું નહિ મારે ગા !"

મફત ખાવું ને મોટી વાત !

રખે મીત મલો કમલત,
અરુવ ખાઇ કરે મોટી વાત.

પવસારીમાં ઉત્તમચંદ નામે એક વાણીયાની તબોળીની દુકાન હતી. એક દિવસ ઉત્તમચંદની દુકાન ઉપર પાસેરખાં નામે મુસલમાન આવીને બેઠો. આડી-અવળી વાતચિત કીધા પછી તેણે ઉત્તમચંદ પાસે એકાદું પાન માગ્યું. તે આપ્યા પછી સોપારી, એલચી, કાચો, ચુનો, બચકણ, બવેંતરી, વરીઆળો; અને તમાકુ વગેરે મુખવાસની ચીજો પણુ જરા જરા માગી લીધી. ઉત્તમચંદે તે શરમની મારી આપી, તે લઇ પાનની પટી બનાવી ખાઇને ચાલતો થયો. આ પ્રમાણે દરરોજ તે સાંજને વખતે આવવા લાગ્યો ને આડી અવળી બે વાતો કરી ઉપરની બધી ચીજો માગી પાનપટી બનાવી ખાઇ ચાલતો થતો. શરમને લીધે ઉત્તમચંદે મોઢાંનો મોઢો હોવાથી ના પાડી શકતો નહિ. આ પ્રમાણે ત્રણેક માસ આપ્યા પછી એક દિવસ પાસેરખાંએ કહ્યું, "ઉત્તમચંદભાઇ, પરસુંસે તુમ

તુમારા એક અઘ્ઘા દોસ્તકુ ગુમાવેંગા” ઉત્તમચંદે કહ્યું “ભાઈ તે કેમ ?”
પાશેરખાંએ જવાબ આપ્યો, “પરસુસે હમ હૈદ્રાબાદ જાનેવાલા હૈ.”

ઉત્તમચંદે વિચાર કર્યો કે પીડા પતે તો સાહ; ‘નકામુ’ રોજ તુકશાન કરે છે; પણ તેણે પાશેરખાંને રાજી કરવા માટે કહ્યું, કે, “ભાઈ ! તુમ જાનેવાલા હૈ, એ બાત સૂણ કે એ બાત દીલગીર હોતા હું, મગર તુમ જલદી આપંજા તો બોલ’ અઘ્ઘા સાંજે વકતમે તુમારા બિના મેરે દીલકુ આરામ નહિ હોતા હૈ.”

પાશેરખાં—“ભાઈ સમ્ય બોલના, તુમકુ તમારા બેટેકા કસમ દેતા હું । ઉસ વાસ્તે બુઠ મત બોલના. બોલો તુમારી દુકાન પર મેં આતા હું તો આપકુ રોજ કીતના નફા હોતા હૈ.”

ઉત્તમચંદને આથી ગુસ્સો આવ્યો, તેથી મનમાં વિચાર કર્યો કે આ ફોક-દીયો દરરોજ હરામનું ખાઈ જાય છે ને વળી પાછો દીકરાના કસમ દઈ ખુદે છે કે, મારા આવવાથી શું નફો થયો । પણ તે ગુસ્સાને રોકી બોલ્યો, “મિઝાં નફાની બાત કાયકુ કરતા હૈ. જખ મેં આપકુ મુક્ત ખીલાયા, તખ તુમ મેરેકુ બેટેકા કસમ દેતેને. એજ મેરેકુ તો બરા હાંસલ હુવા. ચલો મિઝાં, તુમ તુમારે રસ્તે પડો. ખાલી મફતનું ખાવું ને મોટી વાત !” એમ કહી તેણે પાશેરખાંને ત્યાંથી ઉઠાડી મૂક્યો.

પાશેરખાંએ નીચે ઉતરી લોકાને કહ્યું, “દેખો તો સમ. એ બનીયા કીતબી બેઠમની કરતા હૈ. ઇસ્કી દુકાનગર મેરા આનેસે ઘરકકી ધમધોર હો રહી, જીરસે પાંચ પૈશા મીલાયા, ઔર અખ હમ હૈદ્રાબાદકુ જાને મંગતે, તખ હમકુ ગાલીયા દેતે હય.” એટલું બોલી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

મુક્તકા ભાતાંને, બરી બરી બાતાં.

“સોનું રૂપ” વાળું વલે, લોહું વલે તાપે,
સમાનસ વાતે વલે, કમાનસ વલે લાતે.”

ખલીફા હાફઝ અલ રસીદના વખતમાં બગદાદ શહેરમાં યુસુફ નામે એક પઠાણ રહેતો હતો આ પઠાણનો બાપ આબરદાર અને પૈશાવાળો હતો, પણ તેણે યુસુફને સારી કેળવણી આપવાને બદલે લાડમાંજ ઉછેર્યો હતો. યુસુફનો બાપ

હોશિયાર અને આહોર હોવાથી તેણે અંદુક, પીસ્તોલ, ઢાલ, તરવાર, વગેરે હથિયારો
 જનાવવાનું અને સમારવાનું એક કારખાનું ખોલ્યું હતું. તેમાં તેણે ઘણું હોશિ-
 માર કરીને તેને સારા પગારથી રોક્યા હતા. આથી તેના કારખાનામાં ઘણાંજ
 ઉંચા પ્રદારનું કામ થતું. આથી આસપાસના અથવા રાજ્ય રજવાડાઓ તેનાજ
 કારખાનાનો માલ વાપરતા, અને કાંઈ રીપેર કરવાનું હોય તો પણ તેનાજ
 કારખાનામાં કરાવતા. આ પ્રમાણે યુરુદના બાપના વખતમાં કારખાનાની સારી
 પેદાશ હતી. યુરુદે નાનપણથીજ લાણવા તરફ કે પોતાના બાપના હિંમત તરફ
 ખીલકુલ ધ્યાન રાખ્યું ન હતું. તે હુમ્મ્યા, લક્ષ્મી, અને હલકી સુધિના મિત્રોની
 સોબતમાં મોજમોજ કરતો. એવામાં એવું બન્યું કે તેનો બાપ અસ્માત કાંઈ
 દરદ થવાથી જીવાન અવસ્થામાંજ મરણ પામ્યો. આ વખતે યુરુદની વય બહાર
 વરસની હતી. આથી તેના બાપનો બધો પૈસા તેના હાથમાં આવ્યો. તેણે તેની
 સાચવટ કે સંપૂર્ણોગ કરવાને બદલે પોતાના હુમ્મ્યા મિત્રોની સલાહથી
 ગમે તેમ વેચવા માંડ્યો. તેને આમ પૈસા ઉઠાડી નાખતો જ્યારે તેના
 કારખાનાના મેનેજરે તેમજ ખીજા તેના સગાંવહાલાંએ અને ગામના આખર-
 દાર માણસોએ તેને ઘણુંએ સમજાવ્યો, અને ખરાબ સંગત છોડી દઈ કારખાના
 ઉપર દેખરેખ રાખવા કહ્યું, પણ તેનો દહાડો ભરાઈ જવાને લીધે તેને આ
 શિખામણ ક્યારે નહિ, અને તે પોતાના હરામખોર મિત્રોની સલાહ પ્રમાણે
 ચાલવા લાગ્યો. ચોતરફથી સારી શિખામણ મળ્યા છતાં, જ્યારે તે સ્વર્થો નહિ
 ત્યારે, બધા માણસોએ તેને કહેવું બંધ કર્યું. આ પ્રમાણે ઉઠાડી ખર્ચને લીધે
 તેણે પોતાની પુણ બધાંજ કરી, એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું કારખાના ઉપર
 કરજ થઈ ગયું. કરજ વધવાથી લેણદાર ચડી આવ્યા. આ વખતે યુરુદ ગલ-
 રાયો અને શું કરું તે માટે તેણે પોતાના હુમ્મ્યા મિત્રોની સલાહ માગી. મિત્રોએ
 એની સલાહ આપી કે કારખાનું વેચી નાખવું. આથી દેવું પણ પતી જશે તે
 ખાવા માટે પૈસા પણ બચશે. યુરુદને આ સલાહ કોક લાગી તેથી તેણે કાર-
 ખાનાનો ખુદો કર્યો. કારખાનું વેચી માગનારાઓને પતાવ્યા પણ જે રહ્યું
 તે તેણે પોતાની ઉઠાડી રીત પ્રમાણે માત્ર ઘોડાજ વખતમાંજ ખલાસ કર્યું,
 આ વખતે તે ઘણીજ સુધીયતમાં આવી પડ્યો; એટલે હુંદારા મિત્રોએ તેને
 પૈસા થઈ રહેતાંજ પોતાની મંડળીમાંથી દુર કર્યો, અને બહારગામ જઈ
 સિપાઈની નોકરી કરવા સલાહ આપી. આથી તે ઢાલ, તરવાર, અંદુક વગેરે
 હથિયાર બાંધી બગદાદથી હિંદુસ્થાન તરફ નોકરી કરવા નીકળ્યો, અને ઘણે
 દેશોએ રખડ્યો પણ તેને કદી પણ નોકરી મળી નહિ; કારણ કે એક તો તે

કાંઈ શીખેલો ન હતો, એટલું જ નહિ પણ તેનામાં સાધારણ માણસનામાં હોય તેટલી પણ સમજ ન હતી. આથી તેને કોઈએ સિપાઈની નોકરીમાં પણ રાખ્યો નહિ; કારણ કે વખતે કાંઈતું કાંઈ કરી બેસે. આ મર્મોણે નોકરી ન મળવાથી તે ધણોજ દુઃખી થયો, અને ઢાલ તરવાર વગેરે હતીઆરોમાંથી એકાદું હતી-આર વેચી ચણા કુરમુરા ખાઈ ચલાવવા લાગ્યો. યુસુફને હિંદુસ્થાન આવ્યાને ધણો વખત થયો ત્યારે તેને, તેની બેરીએ એક કાગળ લખ્યો, કે ઘરમાં કાંઈ ખાધા ખોરાકો ન હોવાથી બચ્ચાંઓ ભૂખે મરે છે; માટે જો તમે આકરી કરી કાંઈ મેળવું હોય તો જલદી અહિં મોકલો, કે જેથી બચ્ચાંઓને ખાવાનું મળે. આ કાગળ વાંચી યુસુફ ખિચારો રહવા લાગ્યો, અને પોતાની અવસ્થાનો ખ્યાલ લાવવા બેરી ઉપર એક કાગળ લખ્યો કે:—

ચીરીયાં બેચકે ચણે ચુઆએ, મુરદાર પાંઉ ધરતે હૈ;

ઘરસે કાગળ ધાંઉ કે આયે, કે બચ્ચે ભૂખે મરતે હૈ; ,

બચ્ચે કચ્ચેટી માકું બોલો, અમપર કાકે પરતે હૈ;

ઢાલ તરવાર તો બેચ ખાઈ, કટાર પર નજર ધરતે હૈ.

આ કાગળ વાંચી યુસુફની બેરી સમજી કે તે ક્યાંય આકરીએ રહ્યો નથી ને ભૂખે મરે છે. આથી તેણે એક કાગળ લખી તેને બોલાવ્યો, કે “તું અહિં પાછો બગદાદ આવ, હું રેંડીઓ કાંતીશ, અને તું કોઈ એવોજ બીજો હુન્નર કરજે એટલે આપણે આપણો વખત મુખે કાઢવું”. આ કાગળ વાંચી યુસુફ પાછો બગદાદ ગયો, અને બાયડી રેંડીઓ કાતી જે મેળવતી તેમાંથી પોતે ખાવા લાગ્યો. બેરીએ તેને ક્યાંય આકરી રહેવા અથવા રેંડીઓ કાંતવા કહ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો કે, “મારા કારખાનામાં હજારો માણસો કામ કરતા તે હું બીજાની આકરી કંઈ કે, વળી હું પઠાણનો દીકરો તે રાંડીરાંડ બેરીની માફક, રેંડીઓ કાંતું ?” આથી તેની બેરી ગુસ્સામાં આવી અને બોલી, કે “મુનેકુ મુકતકા બાતાં ને ખરી ખરી બાતાં ! જો કામ કરે તો ઘરમાં રહેા નહિતર ચલે જાવ.” આ ઉપરથી યુસુફનો મીનજા ગયો અને તે બૈરાં છોકરાંને છોડી ચાલ્યો ગયો. અતે તે ધણીજ ખરાબ અવસ્થામાં રખડી રહીને મરણ પામ્યો !

ધાઓ ધાઓ ને કરમમાં હોય તેજ પાઓ.

પીછાણી નહિ કાગાની કમલતી,
 પકડી લાવ્યો ગુણીવંતી,
 પીંજરં સોનાનું ખનાવિયું,
 કાગાને અંદર મુકાવિયું.
 નવ લોજન નિયામત ખવડાવ્યાં,
 સુશબ્દો તેને શિખડાવિયા,
 એક દીન પીંજરં રહ્યું ખુલ્લું,
 કાગાને કુરસદ મધી
 હડી જઇ જંગલ દરમ્યાન,
 માસ સડેલું ગયો ગધી.

અહમદ નગરમાં સરદારખાં નામે એક ધણોજ પૈશાદાર સોદાગર રહેતો હતો. તેને ગુલજરખાં નામે એક દીકરો હતો. સરદારખાંએ આ છોકરાને ધણી સારી રીતે ફળવણી આપી હતી; એટલુંજ નહિ પણ તે નઠારી સોખતમાં પડી ખરાબ ન થાય, માટે તેને પુખ્ત ઉંમરના અને પુરા અનુભવી માણસોની સોખ-તમાં રાખ્યો હતો. આથી ગામના બદમાશ જીવાનીઓની ટોળી હંમેશાં વિચાર કરતી કે, 'આ સિહનો શિકાર આપણા હાથમાંથી છટકી જાયછે; માટે વખત આવે આપણે ગમે તેમ કરી તેને તેને આપણી ટોળીમાં લાવીએ તો આપણને ધણોજ ફાયદો થાય, કારણકે તે છોકરો એટલો બધો ચતુર નથી; એટલે આપણા ભેગો ભળે તો તેને ફસાવી તેની દોલત તથા ઘેરી પચાવી પાડતાં વિલંબ લાગે નહિ, પણ જ્યાં સુધી સરદારખાં જીવતો રહ્યો ત્યાં સુધી તો આ લોકો પોતાની ધારણામાં જરા પણ ફાવી શક્યા નહિ. જ્યારે સરદારખાં મરણ પથારીએ સુતો ત્યારે તેણે પોતાના મિત્રોમાંથી ઇસામખાં નામના એક પાકી વયના પોતાના અનુભવી મિત્રને બોલાવી તેના હાથમાં ગુલજરખાંની હાથ મુક્યો, અને જણાવ્યું કે ભાઈ આ દીકરો તથા આ ધનમાલ તમારાંજ છે એમ તમારે સમજવું. તમારે મારા ઘરમાં મારા દીકરા સાથે રહી તેની સંભાળ રાખવી. તેણે પોતાના દીકરા વહુને બોલાવી કહ્યું, કે હવે તમારે ઇસામખાં કાકાને મારી જગાએ સમજવા, અને જેમ મારી આજ્ઞાને આજ દિવસ સુધી માન આપી આજ્ઞા છે તેવી રીતે હવેથી તેની આજ્ઞાને માન આપી આજ્ઞો. આપણાં ધર્મનાં

દરેકે દરેક દરમાનને પુરતું માન આપી ચાલજો, અને હઝરત મહમદના ધર્મ પ્રમાણે કેરી વસ્તુ, બ્યલિયાર, જુગાર, અને બ્યાજ ખાણું એટલાં વાનતિ હરામ ગણી વર્તજો.

આ પ્રમાણે સરદારખાંચે પોતાનું ધર, દીકરા અને સવળુ ધન ઇમામખાંચે હવાલે કર્યા પછી, એક દિવસ સવારના વખતે પોતાનો ગ્રાણુ પણ તેના પેદા કરનારને હવાલે કરીધો. આથી તેની આખર પ્રમાણે તેનો જન્મજો કાઢી મોટી ધામધુમ સાથે ધર્મની કીયાં પ્રમાણે તેને જૂમિદાહ કરાવ્યો. ગુલજરખાં તેના બાપના મરણને લીધે ઘણોજ શોકાતુર રહેવા લાગ્યો. તે ઇમામખાંના કહેવા પ્રમાણે દિવસના બાગમાં પોતાના વેપાર રોજગારના કામમાં રોકાતો અને સાંજના વખતે ઇમામખાંના કહેવાથી તેના પાછી વયના મિત્રોની સાથે ફરવા જતો. આ બધું તે ઇમામખાંની આજ્ઞાને માની આપી કરતો ખરો, પણ બાપના શોકને લીધે તે એટલો તો શોકાતુર રહેતો કે કાંઈની સાથે આનંદથી વાતચિત કરતો કે હસતો નહિ. આ પ્રમાણે તેના બાપના મરણને લગલગ એક ધરસ થવા આવ્યું; પણ તેનો શોક જરાયે નરમ પડ્યો નહિ. ઉલટો દિવસે દિવસે તે શોકને લીધે સુકાવા લાગ્યો, અને અંતે આજ બાધિમાં તે પથારી વશ થયો. ગુલજરખાં બીમાર પડવાથી તેની તથા તેના બાપની સુવાસ તથા આખર ને લીધે ગામના ઘણા માણસો દિવસના અમુક અમુક ભાગમાં તેની પાસે જઈ બેસવા લાગ્યા, અને તેની તળીઅતના ખખર અંતર પુછવા લાગ્યા. ગુલજરખાંની માંદગીનો લાભ લઈ પેલા હરામખોર જુવાનીઆઓ પણ તેની પાસે જઈ બેસવા લાગ્યા અને ગુલજરખાં જેવો પૈશાદારનો છોકરો પોતાની મંડળીમાં ભળે માટે તેની પાસે બેસી તેનું દીક્ર ખૂશ થાય અને પોતાના તરફ તેનું મન વ્યાકર્ષાય એવી સાચી ખોટી વાતો કરવા લાગ્યા. સરખી, ઉમરના જુવાનીઆની આ ઢોંગ ઘતુરાની વાતો સાંભળી તે પોતાનો શોક ધીમે ધીમે જૂલી જવા માંડ્યો. આથી તેની તળીઅતમાં પણ સારો સુધારો થતો ગયો. તેની તળીઅતમાં સુધારો જોઈ તથા કાંઈ શકિત આવેલી હોવાથી દાકતરે તેને ગાડીમાં બેસી ફરવા જવાની રજા આપી. આ વખતે પેલા જુવાનીઆઓએ ઇમામખાંને અરજ કરી કે તમારી મરજી હોય તો અમે થોડા દિવસ અમારી સાથે ફેરવીએ. ઇમામખાંએ જોયું કે એ લોકોના સહવાસથી તેની તળીઅતમાં સુધારો થયો છે; વળી તે લોકોમાં એનું દીક્ર લાગ્યું છે. માટે ભલે થોડા દિવસ તે લોકોની સાથે ફેરે. આથી તેણે ગુલજરખાંને કહ્યું કે “તમને હીક પડતું હોય તો તમો તમારે ખુશીથી થોડા દહાડા તે લોકોની મંડળીમાં ફેરો ફરો. ગુલજરે પ્રથમ તો ના પાડી પણ પેલા જુવાનીઆઓએ ઉલટ પાલટ સમજાવ્યાથી તે

કચ્છ થયો, અને તે દિવસથી તે લોહાની સાથે ફરવા હરવા લાગ્યો. આથી પેલા જીવાનીઆઓ ધણાં ખુશ થયા, તેમણે જોયું કે અતે ધણે દિવસે ચરખદાર શિકાર હાથમાં આવ્યો છે ખરો, માટે હવે તેને જવા ન દેતાં મજબુતાઈથી પકડી ચુસી લેવો. આમ વિચાર કરી, તેઓએ પ્રથમતો ગુલજરખાંને નીતિને રસ્તે ચલાવ્યો અને પછી ધીમે ધીમે અનીતિને રસ્તે ઉતારવાની ગોઠવણ કરી. એક દિવસ તેઓએ ધણોજ ઉંચી ઝાતનો શરાબ (દારૂ) મંગાવી બધાએ પીવા માંડ્યો, પણ ગુલજરખાંએ પીવા ના પાડી. આથી તેમણે તે દિવસ તેને જવા દધ એક પ્રયત્ન કર્યો. બરાબર શરાબ પીતી વખતે તેઓએ એક ઘરડા ફકીરને ત્યાં આવી શરાબ પીવા સંબંધી ધર્મના ખોટા દાખલાઓ આપી ગુલજરને સમજાવી શરાબ પીવડાવવાની ગોઠવણ કરી. આ ગોઠવણ પ્રમાણે થોડા દહાડા પછી ફરી પણ તેમણે એક શરાબ પાટી કરી. તે વખતે પણ ગુલજર શરાબ પીવાની ના પાડતો હતો. એક તરફથી ગુલજરને અને તેના મિત્રોને દારૂ ન પીવા સંબંધી વાદવિવાદ આવેઈ, એવામાં પેલો ઘરડો ફકીર ત્યાં બીજા મગવાને બાહને આવી ઉભો. આ વખતે તેણે ગુલજરને દારૂ પીવા ના પાડતો જોઈ કહ્યું, કે, “સાહેબ, શરાબ રાજ અને અમીરને પીવાનો હક છે. બેશક હદ ઉપરાંત પીવાથી તે તુકશાન કરેછે ખરો; પરંતુ જે માફકસર પીવામાં આવે તો ઉલટો શરીરને આરામ આપી તખીઅતમાં સુધારો કરેછે. આમ કહી તેણે કેટલાક દાખલા દલીલ આપી તેને સમજાવ્યો.” ફકીરે જાણે પોતે સાચનોજ જામો પહેર્યો હોય તેમ ગુલજરખાંને શરાબ પીવાનો ઉપદેશ આપ્યો. ગુલજર બિચારો ભોજો હોવાથી આ હરામ-ખોરાની જાળમાં ફસાયો, અને થોડોએક દારૂ પીધો તો તેને લહેજતદાર લાગ્યો. આથી તે આઘોએ ગદાસ ચડાવી ગયો. ત્યાર પછી તો તે રોજ ધીમે ધીમે આ લાલ પીણામાં આગળ વધતો ગયો. અતે દારૂના નિશામાં તે ઘેર જવાતું પણ લાન લુટી જવા માંડ્યો, અને રાતનો મોડી રાત સુધી આ હરામખોરાની સાથે પડી રહેવા લાગ્યો. આ વાનની ખબર ખમામખાંને પડતાં તેણે વિચાર કર્યો કે પેલા હરામખોરાની સાથે ધુરા બ્યસનમાં તો નહિ ફર્યો હોયને ! એમ વિચારી તે એક દિવસ રાતે પેલા હરામખોરાને મુકામે છુપી રીતે ગયો, અને જુલે છે તો તેણે ગુલજરને નિશામાં ચકચુર જોયો. ત્યાંથી તેને ઘેર લાવતાં તેણે રસ્તામાં શરાબ ન પીવા માટે ધણુંએક સમજાવી ધર્મના કસમ તેના પાસે ખવાડ્યા. ગુલજરખાંએ આ વાત પોતાની બેરી ચાંદબીખીને નહિ કહેવાની શરતે કસમ ખાધા.

ખમામખાંએ તો પોતાની કચ્છકાત મુજબ આ વાત ચાંદબીખીને જણાવી

નહિ, પણ ગુલઝરમાં પોતાના કસમ પ્રમાણે વર્તી શક્યો નહિ; કારણકે ખીજેજ દિવસે મંડળીમાં જઈ પૃથમતો તેણે શરાબ લેવા ના પાડી, પણ લુચ્ચાએની ઉલટ પાલટ સમજથી તેમ એક જાતના હરામ ચશ્કાથી તે મોઢે લાગેલી ચીજ છોડી શક્યો નહિ અને તેજ દિવસે દારૂ પીધો. અંતે, તે ધુરા બચસનમાં એટલો ચક્રચુર રહેવા લાગ્યોકે પોતાના શરીરનું ભાન પણ તેણે ગુમાવી દીધું. આ પ્રમાણે, દારૂએ જ્યારે, તેના શરીર અને જીભ ઉપર પુગ્તી અસર કરી, ત્યારે તેના મિત્રોએ તેને એક દિવસ વેશ્યાને ત્યાં તેનો નાચ જોવા જવા સમજાવ્યું. 'ગુલઝર જો કે આ વખતે દારૂમાં મસ્ત હતો; તોપણ તે એટલું તો વિચાર કરી શક્યો કે આ એક વ્યસનથી પણ હમામમાં નારાજ થયો છે, ને જો ખીજુ લગાડીશ તો વધારે નારાજ થશે. આમ ધારી તેણે નાચ જોવા જવાનું માંડી વાળ્યું'.

ગુલઝરમાં ગમે તેટલી હોશિયારી ખતાવે, પણ તેના આ મિત્રો હમે તેને છેડે તેમ ન હતા. આથી તેના હરામખોર મિત્રોએ વેશ્યાનું ગાન સંજાવવાની એક ખીજીજ યુક્તિ શોધી કાઢી. ખીજું દિવસે જમીને બધા સાથે એકાં કે તર-તજ પેલી નાનીચી વેશ્યા ગાવાને માટે હાજર થઈ, એટલે ગુલઝરે આંધો લીધો અને જો વેશ્યા ગાણું ગાય તો પોને ત્યાંથી ઉડી જવાનું જણાવ્યું. આ વખતે પેલા ધરડા ફરીર કે જેણે ગુલઝરને શરાબ પીવાનો પ્રથમ ઉપદેશ દીધો હતો, તે પાછો ત્યાં ગાણું સાંભળવાને બદલે આવી બેઠો; અને પેલાઓ, પાસેથી રજા માગી કે તમારી રજા હોય તો! હું ગાણું સાંભળવા બેસુંઃ આ વખતે પેલા બદમાશ મિત્રોએ જણાવ્યું કે, “ગાણું થવા દેવાની તો અમારો આ સોદા-ગર મિત્ર ના કહે છે તો અમારાથી કેમ ગાણું કરાવાય ?” આ વખતે પેલા ધરડા પુરૂષે ગુલઝરને તેનું કારણ પૂછ્યું, તો ગુલઝરે વેશ્યાના ગાનથી નીતિ ભ્રષ્ટ થવાનું જણાવ્યું. આ વખતે પેલા ધરડા માણસે કહ્યું, “લોહાં દરેક જાતના ગાણાં સાંભળવાથી નીતિભ્રષ્ટ થવાનું નથી. બેશક, એવા બદામ ગાયન સાંભળવાથી એવું પરિણામ આવે ખરું; પણ અહિં કાંઈ એમ થવાનું નથી; કારણ કે આ ગાનારી ધણીજ પ્રખ્યાત છે, ને તે ધણુંજ સરસ ગાય છે; તેથી હું પણ તેનું નામ સાંભળી અહિં સુધી આવ્યો છું.” આ ધરડા પુરૂષનું કહેવું સાંભળી ગુલઝરે બેસ્યું, કે આવા ધરડા માણસો પણ જો આવું ગાયન સાંભળવા આવે છે; તો તે સાચું હોવું જોઈએ, આમ વિચારી તેણે પોતાનો વાંધો દૂર કર્યો એટલે તે દિવસે વેશ્યાએ પોતાનું ગાયન ચલાવ્યું.

હવે એવું થયું કે પેહલે દિવસે વેશ્યાએ પોતાનું સાધારણ ગાણું ચલાવ્યું; પણ બીજે દિવસે જોતી વખતે તેણે ધ્રુવની એવી તો દીલ લલચાવનારી વાત ગાયનમાં ઉતારી, કે તેનો છેડો શું આવેછે તે સાંભળવાને શુભજર મોડી રાત સુધી વખતનું જાન બૂલી જમને ત્યાં બેઠા હોતો. આ તરફથી તેની બેરી ચાંદ-બીબીને પ્રમામખાંએ સધળી વાતથી વાકેફ કરી હતી, તેથી તે મંડળીમાં તે કેવી રિયતિમાં રહેછે તે જોવાને ચાંદબીબી ઉતાવળી થઈ રહી હતી. આથી બીજે દિવસે જ્યારે વેશ્યાનું ગાયન લાંબીરાત સુધી ચાલ્યું, ત્યારે ચાંદબીબી પ્રમામખાંની સાથે તેની મંડળીમાં ગઈ, અને જુએ છે તો એક તરફથી વેશ્યાના નાચ તથા ગાણું ચાલી રહ્યું છે, બીજી તરફથી શરાબની ઘેનમાં મસ્ત બનેલા જુવાની-યાઓ તોફાન મસ્તી કરતા પડ્યા છે. આ બધામાં તેણે શુભજરને પણ આજ રિયતિમાં જોયો. આ દેખાવ જોવાથી ચાંદબીબીનું હૃદય ધડકી ઉઠ્યું. આથી તેણે શુભજરને કહ્યું, કે “હવે મોડી રાત થઈ છે માટે ઘેર ચાલો” એમ કહી તેઓ બંને શુભજરખાંને ઘેર લાવ્યા, અને ઘેર લાવી ધણીએ શીખામણ દીધી કે “આ બંને વ્યસનો ઘણાજ ખરાબ છે, અને આંતે તે તારી પાવમાલી કરશે, તારો પૈશો, ખલાશ થતાં એ બધા મિત્રો તને ધક્કા મારશે, માટે જો તે મંડળી અને આ છુરા વ્યસનો જો જલદી નહિ છોડે તો તને પેટને પુરૂ કરવાને વાસ્તે પણ સાંસા પડશે, અને તારા તથા તારા બાપદાદાનું નામ તું બોળશે, માટે તું જેમ બને તેમ જલદી આ મંડળી છોડી તારી આગળની મંડળીમાં જોડા.” શુભજરે આ બધું માન્ય કરી બંને વ્યસનો છોડી દેવા વચન આપ્યું, પણ તેણે તે મંડળી ધીમે ધીમે છોડી દેવા કહ્યું, હાલમાં તો તે મંડળીમાં જવા તેણે રજા લીધી. ચાંદબીબી અને પ્રમામખાંએ જોયું કે જો તે બંને વ્યસનો છોડી દેવા દહે છે, તો હાલ તુરત તો તેને એ મંડળીમાં જવા દેવા શું વાંધો છે, ધીમે ધીમે તે છોડાઈ દઈશું. બીજે દિવસે જ્યારે શુભજરખાં મંડળીમાં જઈ બેઠા ત્યારે તેણે સરાબની તથા ગાણું સાંભળવાની ના પાડી, ને કહ્યું કે “મેં મારી સ્ત્રીને તથા પ્રમામખાં ચાચાને વચન આપ્યું છે.” એમ કહી તેણે હાલ રાતે પોતાની સ્ત્રી તથા પ્રમામખાં સાથે બનેલી બધી વાત કહી. પેલાઓએ જોયું કે આપણે એ પ્રમામખાં ડોસાને અને ચાંદબીબીને જો આપણાં રસ્તામાંથી દૂર નહિ દૂરીએ તો નક્કી તેઓ આપણા દાઢમાં આવેલો શિદાર નસાડી મુકશે. એમ વિચારી તેઓએ એક યુકિત રચી કાઢી, બીજે દિવસે તે અજમાવી જોવા નક્કી કર્યું.

બીજે દિવસે શુભજર જ્યારે મંડળીમાં આવ્યો ત્યારે પેલા લુચ્યા મિત્રોએ કંઈ બાતું કાઢી પૈશા લઈ આવવાને બદલે પેલા જુદાને શુભજરને ઘેર મોકલ્યો.

ખુટે આવી પૈસા દેવાને બહાને ગુલજરખાને એક તરફ લઇ જઇ કહ્યું, “મહેર-
ખાન સાહેબ ! તમારા ઘર માહેનો દેખાવ જોઇ હું ઘણો દીવળીર થયો છું; માટે
મહેરખાની કરી ફરીથી તમારે મને ઘેર મોકલવો નહિ”. આ શબ્દો સાંભળતાંજ
ગુલજરખાં ગભરાટમાં પડ્યો, અને પેલા ડોસાને ઘેરમાં “શું” જોયું એ બાબે પુછવા
લાગ્યો. ડોસ એ એવી તો આવી મઝાવી કે પ્રથમ તો તેણે વાત કરવાનીજ ના પાડી,
પણ જ્યારે ગુલજર આ વાત સાંભળવા બહુજ ઈતેમ્મર થયો; ત્યારે ડોસાએ કહ્યું,
“ વાત મને મારે મોઢેથીજ કહેતાં શરમ આવે છે; માટે તમે એ દેખાવ
તમારી નજરોનજર છુપી રીતે જુઓ, તો તમારી પુરી અને પાટી ખાત્રી
થાય. મારું કહેવું સાંભળી તમે જો કાંઈ કરી નાખો, તો પાછળથી કાંઈક દિવસ
તમને મનમાં વસવસો રહી જાય, કે ઘરડે ખોટું કહીને મારું ઘર ભગાડ્યું;
માટે તમે તમારી નજરે જોઇ કરવું ઘટે તે કરો તો વધારે સારું.” ગુલજરખાં
ઘરડાવું આવું ભેદ ભરેલું બોલાવું સાંભળી ઘણોજ વિચારમાં પડી ગયો,
એટલે તેની મંડળી માહેનો એક હરામખોર તેને બોલાવવાને બહાને ત્યાં ગયો,
અને તેને ઉદાસ જોઇ પુછવા લાગ્યો, એટલે તેણે ઘરડાની વાત તેને કહી. આ
ઉપરથી પેલાએ ડોસાને કહ્યું, કે “ તમે બુલ્લેગ (વયો વૃધ્ધ) અમારી મંડ-
ળીમાં હો તે હમારે શું કાંમના ? તમારે અમને સલાહ આપવાની અને અમારે
તે સલાહ પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ છે. જો તમે તમારી ફરજ અદા નહિ કરો અને
અમારે જીવાનીઆને હાથે કાંઈ આડું અવળું થઇ જશે તો તેનો દોષ તમારે શિર
છે. નહિ તો જો કાંઈ વાત બની હોય તો ખુલ્લે ખુલ્લી અમને જામજવો અને
હવે પછી તેને માટે શું ઉપાય લેવા તે કહો.”

ઘરડાએ જાણ્યું કે હવે ઠીક કહેવાનો લાગ આવ્યો છે. અમ ધારી તેણે
કહ્યું કે, “ જો કે મને મારે મોઢે કહેતાં ઘણી શરમ થાય છે પણ મારી ફરજ
સમજી મારે કહેવું પડે છે. હું જ્યારે સોદાગર સાહેબને ઘેર ગયો ત્યારે મેં
ઘરમાં કાંઈ બે માણસનો-એક સ્ત્રીને અને એક મરદનો-એક બીજા સાથે
બોલવાનો અવાજ સાંભળ્યો. આથી મેં ઘરનાં બારણાં આગળ જઇ જોયું તો
બારણું અંદરથી બંધ દીધું. આથી નવાઇ પામી બારણાની ફાટમાંથી નજર
કરતાં અંદરનો દેખાવ જોઇ હું તો ઘણોજ દુઃખી થયો. એક ઘરડા ડોસાને
પરીના સરખી રૂપાળી, જીવાન નાજનીન સાથે ખ્યાર કરતાં જોયો; આ દેખાવ
જોવાથી હું રૂપિયા લીધા વિનાજ ત્યાંથી ચાલ્યો આવ્યો છું. કદાચ તે જાણે કે
મેં તેમને જોયા છે તો તેઓ કદાચ મારો પ્રાણ પણ લે.” આ હેવાલ સાંભળ-
તાંજ ગુલજરખાંને માથાથી તે પગના અંગુઠા સુધી આગ લાગી. તેવા શરીરમાં

રહેવા દેવા કે જોયી તેનામાં પુરેપુરી અનુભવવાળી પાકીબુદ્ધિ આવે. ચાંદબીબીની આ સમજણ વખાણ કરવા લાયક કહેવાય; કારણ કે એક માણસ જ્યારે પોતાના છુરા-કર્મનું કૃષ્ણ ભોગવતો હોય, અને પોતાના કામ માટે પરતાવે સરખો પણ ન કરતો હોય. ત્યાર પહેલાં તેને મદદ કરવી, કે એ સ્થિતિમાંથી ઉંચકી સારી સ્થિતિમાં લાવવો એ તેને તેના અનુભવમાંથી પાછો હાવવા બરાબર થાય, અને તેથી ફરી પણ કોષ વખત તે એવાં કામો કરવા તરફ લક્ષ્યાય, જેમ કોષ નાનાં બચ્ચાંને હાલતાં શીખવવું હોય તો જહાલને લીધે તે પડીન્ત જાય. માટે તેને ખસે એસાડી, ચકાવવા બરાબરજ થાય. જે બચ્ચાંને આપણે ચાલતાં કરવાં હોય તો તેને ઠેસ પણ ખાવા દેવી જોઈએ, અને પડવા પણ દેવાં જોઈએ. ખત્રીશ ઠોકર ખાય તોજ ખત્રીશ લખણો થઈ શકે.

ચાંદબીબી જ્યારે તેને પરતાવે થયાના ખબરની રાહ જોતી બેઠી હતી, ત્યારે ગુલબરખાનો એક જુવાન મિત્ર તેને પોતાના પંજમાં સપડાવા માટે પ્રપંચ કરી રહ્યો હતો. પ્રથમ તો તેણે પેલા છુરા ઠગારાને ચાંદબીબી પાસે મોકલ્યો. તેણે આવી ચાંદબીબીને આ પ્રમાણે કહ્યું, કે “ તારો ધણી ગુલબરખાં તો જૂખમરાને લીધે શહેર છોડી ચાલ્યો ગયો છે; કારણ કે પેલી વેસ્યાએ તેની માલમિલકત લઈ લેવા છતાં સાથે રાખવા ના પાડી, ખાવા માટે એક પાઇ પણ આપી નહિ. તેમ પેલા ધન લોભી મિત્રો કે જે તેની પાસે ધન હતું, ત્યારે તેને સાહેબ સાહેબ કરતા, તેણે તો પહેરવાને વસ્ત્ર તો નહિ પણ ખાવાને એક ટુકડો પણ આપ્યો નહિ. આથી હતાશ થઈ તે બિચારો શહેર છોડીને ક્યાંય ચાલ્યો ગયો છે.” ચાંદબીબીએ આ સાંભળી કહ્યું, “ એ જુનેરગ ! તારી આ વાત સાંભળી મને કાંઈ થોડો બળાપો થતો નથી, પણ હું શું કરું ? ઉલટું અર્ધી રીતે મને માત્ર શરીરપરના વસ્ત્ર ભરજ કાઢી છે, જોયી મને તો ખાવાપીવા નાથ સાંચા પડે છે.

પેલા છુરા ઠગારો ચાંદબીબી પાસે જઈ આવ્યા પછી ગુલબરખાના પેલા સ્ત્રી મતલબી જુવાન મિત્રે ચાંદબીબી પાસે જઈ તેને ફસાવવા આ પ્રમાણે બળ પાથરી. “તે ચાંદબીબી પાસે જઈ બને આખોમાંથી ચોધારા આંસુ પાડતો બોલ્યો, “ એ નેક જાત પતિવ્રતા ચાંદબીબી ! તારો પ્યારો પતિ અને મારો બગરબન દોસ્ત ગુલબરખાં અતે મરણ પામ્યો છે ! હા ! તે બીચારાની કેવી સુડી દશા થઈ ! જેનો પડ્યો બોલ ઉંચકી લેવા હમરો માણસો તૈયાર રહેતાં તેને ખદસે તે બિચારો જૂખ્યો અને તરસ્યો જંગલી જનાવરના હાથે હાલ બેહાલ થઈ મરણ પામ્યો !! અરે મને તો હમણાંજ ખબર થઈ, કે પેલા છુરા મિત્રાએ,

જે વેશ્યાની સોબનમાં તેને નાખ્યો હતો તે વેશ્યાએ તેની પાસેથી ખૂં લખાવી લઈ એક પાઈ પણ ન આપતાં ઉઘટો ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો, અને તેના હુડારા મિત્રોએ એક ટંક રોટલાનો ટુકડો પણ ન આપતાં ઉઘટી તેની મરકરી કરી તેની માઠી હાલત ઉપર હસવા લાગ્યા. આથી તે બિચારો શરમને ભાર્યો, મારા જેવા બીજા કોઈ પણ મિત્રને મળ્યા વગર બૂખ્યો અને તરસ્યો જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં તેને ગંધબુમેરાતને દિવસે એક વાઘે ફાડી ખાધો !! ઓ સાધવી ચાંદખીખી ! જો મારો પ્યારો મિત્ર મારી સલાહ પ્રમાણે ચાલ્યો હોત, તો તેના આવા છુરા હાલ ન જ થાત, પણ હું શું કરું ? તે લાઠીએ મારી સલાહ ન માની અને હુજતાઈથી આંખે પાટા બાંધી હુચ્યાઓની મંડળીમાં દાખલ થયો, અને સાથે મને પણ લેતો ગયો; પણ જે દિવસે તે પેલી વેશ્યાના ફંદમાં ફસ્યો તે દિવસે મેં તેને તે કામ ન કરવા બહુ સમજાવ્યો, પણ મારું ન માન્યું તેથી હું તેનાથી છુટો પડ્યો; કારણ કે નહિતર દુનિયાના લોકો મારું બદનામ કરે કે એણે સાથે ફેરવીને બગાડ્યો. આ પ્રમાણે, મારી સલાહ ન માન્યાથી અતે તેણે પોતાનો પ્રાણ ખોયો, અને મને તથા તને સદાને માટે એકલાં કરી ચાલ્યો ગયો. ઓ નેકનામ એરત ! મને જ્યારે મારા પ્યારા મિત્ર ના મરણથી આટલું આટલું થાય છે; ત્યારે તારા હૃદયમાં શું થતું હશે તે હું સમજી શકું છું; અને તેથીજ હું તને આ ખબર આપતાં અચકતો હતો, કે આ ખબર સાંભળી તે બિચારીનું શું થશે, પણ મારી જેમ તેના એક મિત્ર તરીકે તેના દહાડો પાણી કરવાની કસર છે તેમ તારી પણ છે. જો કે હું તો મારાથી બનશે તેટલું તેને માટે કરીશ, પણ તારું શું ? એટલા માટેજ હું તારી પાસે આવ્યો છું.” આ ઠગારાની મતલબ ચાંદખીખી ખરાબર સમજી ગઈ, આથી તે વખત વિચારી બોલી કે, “લાઈ ! મને જ્યારે પુરું ખાવાનું પણ મળતું નથી ત્યારે તેના દહાડો પાણી હું ક્યાંથી કરું ? તમે તેના વફાદાર મિત્ર છો, અને તેના દહાડો પાણી કરો છો એ સાંભળી હું સંતોષ પામું છું; નહિતર મને ખમણી બળતરા થાત.”

પેલા ઠગારાએ બહુ કે ચાંદખીખી બહુજ ખરાબ હાલતમાં આવી પડી છે, અને તેથી લાચાર થઈ ગઈ છે; માટે જો હવે હું તેને મીઠું મીઠું બોલી ફેસ-લાવીશ તો નહીં મારા પંજમાં ફસાઈ જશે. આમ વિચારી તે બોલ્યો, કે “ઓ મારા પ્યારા મિત્રની મહોરદાર ? તને આવા ઉજડ જંગલ જેવા ગામમાં છોડી જતા મારું મન માનતું નથી; કારણ કે તારા દીલના કારી જખમને દીલાસો દઈ રૂબરૂનાર કોઈ નથી; માટે તું મારે ઘેર ચાલ, અને મારી બેરીની સાથે રહી - ”

તારા વખત કાઢજે. પરવરદીગાર મને જે દાળ રોટી આપશે તે ખાઈ આપણે તેના હકમાં દુવા ગુનગરથું. ચાંદખીખીએ જવાબ દીધી “ભાઈ ! તમારા જેવા વફાદાર મિત્રો દુનિયામાં કાંઈ જવલેજ મળશે; કારણ કે તમે તમારા મિત્રનું તેના મરતાં સુધી તો બહું ધરજીયું, એટલુંજ નહિ પણ તેના મરણ પછી પણ તેની બેરીને ખંડાય અવસ્થામાં મદદ આપવા છેક અહિં સુધી ચાલીને આવ્યા છો. ‘ખરેખર આ તમારી લાયકીજ બતાવે છે; પણ હું દીલગીર છું કે તમારી સાથે આવી શકતી નથી. મારા પ્યારા ભરથારની જગ્યાએ સઘળી દોલત ફની થઈ અને જગ્યાએ તે પંચુ જયો ત્યારે હવે આ સંસારમાં મારે ભૂખ-મરાથી તે શાને ડરવું જોઈએ. ધણી જેવો ધણી જતાં આ ફાની દુનિયામાં રહી સુખ ભોગવવું એ મારે મન હરામ છે. ઇશ્વરની ઇચ્છાજ જગ્યાએ મને સુખ ભોગવવા દેવાની નથી, ત્યારે તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ થઈ સુખ ભોગવવાના ફાંફાં ખાઈવા એ તો અગ્નિને હાથમાં પકડાવો બરાબર છે, માટે આપે હવે મારી બાબત કશી ચિંતા ન રાખવી. તમોએ મારા તથા તમારા મિત્રને માટે જે તકલીફ ઉઠાવી છે તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું. મને ખુદા જેવા દિવસો આપશે તેવા ભોગની તેની હજુરમાં ચાલી જઈશ.” આ સાંભળી પેલો સ્ત્રીમતલબી પ્રપંચી મિત્ર પોતાની ઇચ્છામાં ન ફાવતાં નાઉમેદ થઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ગુલગરખાના ‘લુચ્ચા મિત્રોએ પેલી વેશ્યા સાથે એવો કરાર કર્યો હતો, કે જો ગુલગરખા આપણી બાજુમાં ફરે અને તેની મિલકત જો આપણાં હાથમાં આવે, તો આપણે બધાએ તે વહેંચી લેવી. આથી દોલત મેળવવાની આશામાં પેલો ઠગારો ‘ચાંદખીખી પાસેથી નિરાશ થઈ વેશ્યાના ઘર તરફ ગયો તો તેનું ઘર ખાલી દીધું; કારણ કે વેશ્યા તો ગુલગરખાનો બંડો તથા ફરનીચર વગેરે વેચી રોકડ નાણું લઈ ત્યાંથી ચાલી ગઈ હતી. આથી પેલો ઠગારો ત્યાંથી પણ નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો. તપાસ કરતાં તેને મુલમ પડ્યું કે પોતે જગ્યાએ ચાંદ-ખીખીને ફેસલાવી લાવવા ગયો હતો ત્યારે પાછળથી તેના મિત્રોએ તથા પેલી વેશ્યાએ બહું વહેંચી લીધું હતું, અને વેશ્યા બધી પુંછમાંથી બરાબર અર્ધો ભાગ લઈ ત્યાંથી ચાલી ગઈ હતી. આ ખબર સાંભળી નિરાશ થઈ પેલો જુવાન ઠગ મિત્ર બોલ્યો કે, “ધાઓ ધાઓ પણ કરમમાં હોય તેજ પાઓ.”

ચાંદખીખી કાંઈ તેનાં ભરથારથી જુદી થઈ બેસી નહોતી રહી. તેણે તેની પાસે છુપા બસુસ ચૂક્યા હતા. તેણે ભીખારીના વેશમાં તેની સાથેજ ફરતા, અને ભીખ માગી લાવવાને બદલે ચાંદખીખી પાસેથી લાવી આપી તેને ખવાડતા; અને તેના ખબર તેણે ચાંદખીખીને આપતા. છુપા બસુસોનો ખરચ ચાંદખીખી

પરદેશ મોકલ્યો હતો. આ છોકરાની વહુનું નામ કાન્તા કરીને હતું. તે ધણી ડાહી, અને પતિવ્રતા ધર્મ પાળનારી હતી. તેની સાસુનું નામ જશોદા કરીને હતું. તે પણ ડાહી, સમજી, અને ઠરેલ હતી. બંને સાસુ વહુ વચ્ચે સારો સંપ હોવાથી કંકાસનું તો ઘરમાં નામ સરખું જ ન હતું. એક દિવસે મંછારામે જાત્રાના સંઘ સાથે પોતાના કુટુંબને લઈ જાત્રાએ જવાનો વિચાર કર્યો. શ્રાવણ માસમાં સંઘ જાત્રાએ જવાનો હોવાથી તેણે પણ જાત્રાએ જવાની તૈયારી કરવા માંડી. જાત્રા મોટી હોવાથી તેમજ સાસુવહુને સારો સંપ હોવાથી જશોદાએ કાન્તાને સાથે આવવા કહ્યું. બે કે હિંદુ સંસારના કુટુંબ બહારથી આ વાત ઉલટીજ હતી. કારણ કે હિંદુઓમાં ધણે ભાગે સાસુ વહુને સાપ અને નાળીયાના જેવો સંબંધ હોય છે. એટલે બે વહુ જાત્રાએ આવવાનું કહે તો અથવા સાસુ જાત્રાએ જતી હોય તો ઉલટો ઘરમાં કંકાસ થાય છે; કારણ કે વહુને નાની ઉંમર છતાં જાત્રા કરવાની હોંસ હોય છે; ત્યારે સાસુ પોતે ધડપણમાં જાત્રા કરતી હોવાથી વહુને નાનપણમાં જ જાત્રા થઈ જાય એ પસંદ કરતી નથી અને આથી જ જાત્રાએ જતાં અગાઉ ઉલટો ઘરમાં કલેશ થાય છે; પણ આ કુટુંબમાં તો તેથી જ ઉલટું હતું. જશોદાએ વહુને જાત્રાએ આવવાનું કહ્યું, એટલે વહુએ કહ્યું, કે “તમે જાત્રાને માટે કહો છો પણ તમારા દીકરા પરદેશ રખડે છે, ત્યારે તેના વિના હું મારો પતિવ્રતા ધર્મ છોડી કેમ જાત્રાએ આવી શકું ! આપ બધાં અમે સમજી છો, એટલે વિવેકની ખાતર કહો તેમાં નવાઈ નહિ, પણ મારાથી મારો ધર્મ છોડી કેમ આવી શકાય. મારે મન તો પતિવ્રતનું પાલન એજ મારે ઘેર બેઠાં ગંગા છે. મન ચંગા તો કથરોટમેં ગંગા. એ કહેવત ચલાવનાર આપણાં વડીલો કાંઈ મૂર્ખ નહિ હોય.” જશોદાને એમ હતું કે અમે બધાં જાત્રાએ જઈએ અને દીકરો બહાર છે તેથી બે વહુને ન તેડી જઈએ તો તેને એણું આવે એમ ધારી તેણે કહ્યું, “વહુજી ! તમે જે વાત કહી તે બરાબર છે; પણ હું તમને વડીલ તરીકેની ફરજ સમજી સાથે આવવા આગ્રહ કરું છું તો એથી તમારા વ્રતને કાંઈ વાંધો આવવાનો નથી; વળી તમે બે ગંગામાતાની જાત્રા કરશો તો તેનું અર્ધું પૂન્ય મારા દીકરાને મળશે; કારણ કે સ્ત્રી એ પુરુષનું અર્ધું અંગ છે; એટલે સ્ત્રી પુરુષ બંને એક બીજાનાં કરેલાં સારાં નરસાં કામના જવાબદાર છે. માટે તમે જાત્રા કરશો તો તેનું અર્ધું ફળ તમારા ધણીને પણ મળશે, આથી, તમે તમારો પતિવ્રતા ધર્મ બરાબર બજાવ્યો ગણાશે.” આમ છતાં વહુએ તો જવા ના કહી અને કહ્યું કે “મારે તો બે મન ચંગા છે તો ઘેર બેઠાં ગંગા છે. તમે બધાં, ખુશીથી જાત્રાએ જાવ હું પાછળથી ઘરબારની સંભાળ રાખીશ.”

સામુએ આ પ્રમાણે સમજાવ્યા છતાં જ્યારે વહુ ન સમજી ત્યારે જશોદાએ ચીડવાધને કહ્યું, કે “વહુ ! તે ઘેર બેઠાં બે ગંગામાતા મળતાં હોત તો કોઈ આટલી હાડમારી વેડીને આટલો પૈશો ખરચી જત્રાએ જાત નહિ; માટે હજી પણ માફ કરેલું માને નહિતર પાછળથી પરતાવો થશે.” આમ છતાં પણ કાન્તાએ પોતાની વાત છોડી નહિ. એટલે કાન્તાને ઘેર રાખી બાકીના બધાં જત્રાએ ગયાં. એ વખતે હાલની માફક આગગાડીની સગવડ ન હોવાથી રસ્તામાં અથડાતા કુટાતા, ટાટું ઉતું ખાતા, ગામે ગામના પાણી પીતાં સંધના માણસો લગભગ પાંચ મહિને ગંગાજીએ એટલે કાશીએ પહોંચ્યા. માગસર, મુદર ને દિવસે સંધના માણસો ગંગામાં નાહવા ઉતર્યા. બનાવ બરાબર એવો બન્યો કે જશોદા જ્યારે ગંગામાં નાહવા ઉતરી તે વખતે તેણે પગનાં લંગર પહેર્યાં હતા તેમાંનું એક લંગર પાણીમાં પડી ગયું અને નદીને તળીએ જઈ બેઠું, બહાર નીકળી જશોદાએ જોયું તો પગમાં માત્ર એક જ લંગર દીડું; આથી તેણે પોતાને ઘણીને કહી પાણીમાં ઘણીએ તપાસ કરાવી પણ લંગર મળ્યું નહીં. આથી તે ઉદાસ થઈ ગઈ અને જત્રામાં તેનું દીઠ બરાબર લાગ્યું નહીં, પછી બધાં કાશીની જત્રા કરી ગોકુળ મથુરાં તરફ વળ્યાં. ત્યાંથી બદ્રીનાથ અને કેદારનાથ તરફ જઈ જગતનાથપુરી તરફ થઈ, સેતબંધુ રામેશ્વરની જત્રા કરી મુંબઈ થઈ પાછા ઘર તરફ વળ્યાં. તો બરાબર બે વરસ અને નવ મહિને જત્રા કરી માણસ દીડ રૂપિયા પાંચસે ખરચી ઘેર આવ્યાં !

હવે ઘેર આગળ એવું બન્યું હતું કે, જે દિવસે કાશીની જત્રા હતી, તેજ દિવસે ઘર આગળ કાન્તા વહુએ સાફ દીવથી પોતાના પતિ તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખી, પાણીની એક કચરોટ ભરી નાહવા બેઠી, અને કચરોટની અંદરના પાણીને ગંગાજી માની તેના વતી પોતાનું શરીર પાક કરવા બેઠી. નેકામ પતિ-પ્રત પાળનારી આ સાધ્વી સ્ત્રીએ જ્યાં ત્રણ કળશીયા ભરી પોતાનું શરીર સાફ કર્યું, અને ચોથો સોટો ભરવા જય છે તો તેને કચરોટમાં સોનાનું લંગર માલમ પડ્યું, તે લઈ બેઠાં પોતાની સાસુના લંગરને બરાબર મળતું આવ્યું. પછી નાદીને શરીર પવિત્ર કરી ધોળાં કપડાં પેદરી ઇશ્વરની બક્ષિત કરવા બેઠી. બરાબર બે એક કલાક એક ચિત્તથી ઇશ્વરની બંદગીમાં લીન થયા પછી ઉઠી તેણે પેલું લંગર કપાટમાં મૂક્યું, જત્રાનો સંધ જ્યારે લગભગ પોણા ત્રણ વરસે જ્યારે રખડતો રખડતો ઘેર આવ્યો, ત્યારે સામુએ વહુને કહ્યું, “વહુ ! અમે તો દગ્ગર રૂપિયાનો ખરચ કરી લાખો રૂપિયાની હાડમારી ભોગવી ઘણું ખૂચ્યું.”

કામ કરી આપ્યા. તમે સાથે હોત તો તમને પણ જાનાનો લાભ મળત.” આ વખતે ચતુર વહુએ જવાબ આપ્યો કે, “પૂજ્ય સાસુજી ! અમારે તો તમારા વડીલોના પ્રતાપે ઘેર બેઠાંજ ગંગા ફળે છે, અને જો તેની ખાત્રી કરવી હોય તો હમણાંજ હું આપને તેની સાબીતી બતાવું છું.” એમ કહી તેણે કપાટમાં મુકેલું લંગર પોતાની સાસુના હાથમાં આપ્યું. જશોદા આ લંગર જોઈ રતબજબ થઈ ગઈ. એટલે કાન્તાએ લંગર કેમ હાથ આવ્યું તેના બધા હેવાલ કહ્યો. આ સાંભળી ધરનાં બધાં માણસો નવાઈ પામ્યાં, અને વહુની આરથા જોઈ તેને ધન્યવાદ આપ્યો અને બધાં એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યા કે “ખરેખર મન ચંગા તો કથરોટમે ગંગા”.

એકીન બડા કે પીર ?

‘આસડાની કબરપર બાદશાહે રાખેલું એકીન.

એક વખત અકબરશાહે ખીરબજાર પૂછ્યું કે “ખીરબલ ! એકીન બડા કે પીર !” ખિરબલે, જવાબ આપ્યો, કે “જહાંપના ! પીર કરતાં એકીન વધારે મોટું.” બાદશાહે કહ્યું “ખીરબલ તું તો દિવાનો થઈ ગયો છે કે શું ? પીર કરતાં તે એકીન મોટું હોય શકે ? જો પીર ન હોય તો માણસને એકીન આવેજ કેમ ?” ખીરબલે કહ્યું, “બંદેનવાજ ! બેઅદબી માફ કરશો પણ જો એકીનજ ન હોય તો પતથરના પીરને માનેજ કાણ ?” આ સાંભળી બાદશાહેને ગુસ્સો ચડ્યો. એટલે તેણે પોતાનું ખાસડું લઈ ખીરબલ તરફ ફેંક્યું. ખિરબલે જોયું કે બાદશાહ તપી ગયો છે, એટલે તેણે શુપચુપ ખાસડું ઉપાડી રૂમાલમાં વીટાળી ત્યાંથી ચાલતો થયો. ખિરબલે નમ્રી કર્યું, કે બાદશાહને બતાવી આપવું જોઈએ કે પીર કરતાં એકીન મોટું છે. આમ વિચારી તેણે ગામ બહાર જઈ ફકીરનો વેશ પહેરી લીધો. પછી ગામથી જરા દૂર આવેલી એકાંત જગ્યાએ એક ઝૂંપડું બાંધી તેની વચ્ચે ખાડો કરી તેમાં પેલું ખાસડું દાટી ઉપર કબરના જેવું કરી બેઠો, અને કાંઈ આદ્યા પીરની કબર હોય એવો ડોળ રાખ્યો. રસ્તેથી જતા આવતા લોકો મારફત આ પીરની વાત ગામમાં ફેલાઈ. ખિરબલે પીરનું નામ

ખાલી ઉપર થએલી નેકીની ફતેહ

કાં નીર ભરે, ધર દીલ ધીરે, ધીરજ વનુ જામે સુખ નહીં.
 ખુશીલ તારી આસાન કરે, યજ્ઞદાન, હરે દુઃખ વિપત કંઈ.
 દીલ હમ ધરી, કર સખર જરી, ભવ સખર વિના તું ભરી હરી.
 હે સખર ઉપર વખાણ જગની, ભણી હે રચાઈ છે જખરી.

વિજયપુર નામે એક ગામમાં છત્રસિંહ નામે રાજા રાજ કરતો હતો. તેના અદલ મંત્રી-સાકને લીધે સઘળો પ્રજા આપાદ અને સંપૂર્ણ રીતે સુખી હતી. ચોર અને લુટારાનું તો તેના રાજમાં નામ સરખુંએ ન હતું. આ રાજા દયાળુ, અને ન્યાયી ધીરજવાળો, અને પરાક્રમી હતો, એટલુંજ નહિ પણ આ બધા ગુણ ઉપરાંત તેને ધર્મ ઉપર સારી આરથા હતી. માણસનામાં બીજા ગમે તેટલા અવગુણો હોય પણ માત્ર એકજ ગુણ-ધર્મમાં શ્રદ્ધાનો-હોય તો ભવિષ્યમાં તેનું આચરણ સુધરવાનો ધણો સંભવ છે. આ રાજા પણ તેના ઉમદા સદગુણોને લીધે દેયતમાં ધણોજ માનીતો થઈ પડ્યો હતો. રાજધની આપાદી ને લીધે તેની આસપાસના બીજા રાજાઓને તેની અદેખાઈ થવા લાગી, અને તેમણે સંપ કરી વિજયપુર ઉપર ચડાઈ લાવવાનું નક્કો કર્યું. આ એકત્ર થએલાં રાજાઓનું એક મોટું લશકર વિજયપુર ઉપર ચડી આવ્યું. છત્રસિંહ આ અણુધારેલી આફત આવી પડવાથી ગભરાઈ ગયો, અને કંઈ તૈયારી ન હોવાથી પોતાનો અર્ધ પ્રજાનો પ્રાણ અચાવવા ખાતર અર્ધ રાતે પોતાની રાણી તથા બે બચ્ચાંઓ સાથે તારી છુટ્યો. દુશ્મનોની બીકને લીધે સવાર થતાં સુધી તેણે પોતાના ઘોડાઓને ગમે તે દિશામાં મારી મુક્યા. સવાર પડતાંજ એક મોટું જંગલ આવ્યું; આ જંગલમાં દાખલ થયા પછી તેમણે વિચાર્યો કેવા તથા કંઈ તરફ જવું એ એ નક્કી કરવા ખાતર ત્યાં મુકામ કર્યો. હજી તો ઘોડા ઉપરથી ઉતરી હાથ પગ ધીક જરા વિચાર્યો કેવાની તૈયારી કરે છે, તેવામાં દશ પંદર હથીઆરખંધ માણસોનું લુટાર ટોળું તેમની પાસે આવીને તેના બંને કુવરો કે જેના શરીર ઉપર ઘણાંજ કિંમતી દરદારીનાઓ હતા તેને ઉપાડીને ચાલતું થયું; અને રાજા રાણી બે કાંઈ ગડબડ કરે તો તેને ત્યાંજ ઠાર કરવા બધાઓ.

ખીકને લીધે આ બંને જણાઓ પોતાના પ્રાણ અચાવવા ખાતર ત્યાંથી નિરાશ ચઢ ચાલતાં થયા.

ખીજ દિવસનું સવાર થતાંજ આ દુર્ભાગી ભેંડું એક શહેરનો નજદીક આવી પહોંચ્યું. આ વખતે તેની રાણી કે જેણે મહેલની બહાર એક પગ પણ મુક્યો ન હતો, તે બખ્ખે દિવસના અવિરત શ્રમને લીધે લુપ્તી અને, તરસી ખેલાન • જેવી થઇ ગઇ; તેને શુદ્ધમાં લાવવા રાજા તેને ત્યાંજ મુકી પાસેના શહેરમાં કંઈ ખાવાનું તથા પાણી લાવવા ગયો. હવે એવું બન્યું કે રાજા શહે-
માં મયા પછી તે શહેરનો એક પઠાણ ફરતો ફરતો રાણી પાસે આવી ચડ્યો. આવી રૂપાળી સુકામળ સ્ત્રીને એકલી જોતાંજ તેની દાઢત બગડી. આથી તે તેને ખભે નાખી માથે કપડું લપેટી છુપી રીતે પોતાને ઘેર લઇ આવ્યો. ઘેર લાવી પાણી છાંટી તેને જાગૃત કરી. હાય ! બિચારી નિરાધાર રાણી પઠાણનું ઘર તથા તેને પોતાની પાસે બેઠેલો જોતાંજ બધું સમજી ગઇ, અને પોતાને જ્યાં હતી ત્યાં મુકી આવવા પઠાણને વિનંતિ કરવા લાગી. પણ આ દુર્ભાગી સ્ત્રીનું કહેવું બધુંજ વ્યર્થ ગયું. અને વળ જેવી કઠોર છાતીવાળા પઠાણ ઉપર તેના કહેવાની જરા પણ અસર થઈ નહિ. રાણીએ જોયું કે પઠાણ ગમે • તેટલું કહ્યા છતાં પણ જરા પણ પીગળતો નથી, માટે હવે જો હિંમતથી યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી આખરની સંજાળ નહિ કરે તો થોડા વખતમાંજ માર પતિવ્રતનો ભંગ થશે, અને મારું જીવન કલંકિત અને વિષમય થઈ જશે. આમ બિચારી તેણે એક યુક્તિ શોધી કાઢી અને પઠાણને કહ્યું, “જો તારી મરજી મને તારા ધરમાંજ રાખવાની હોય તો બલે. તે મને કબુલ છે, કારણ કે આવી નિરાધાર સ્થિતિમાં મને પણ કોઈને આશ્રય લેવાની જરૂર પડશેજ, માટે જો તું મને તારા ઘરમાં સારી રીતે રાખતો હોય તો મને તારી સાથે રહેવામાં કશો વાંધો નથી, પણ તારે મારી એક શરત કબુલ રાખવી જોઈશે. મેં હાલમાં એક વ્રત લીધું છે. તે વ્રતમાં એક એવો નિયમ છે કે એક વરસ સુધી વ્રત કરનાર માણસોએ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. આ શરત મુજબ મારે તારા ઘરમાં રહ્યા છતાં એક વરસ સુધી તો તારાથી અલગજ રહેવું જોઈશે”. પઠાણને આ શરત કંઈબગમી નહિ, પણ રાણીની હક આગળ તેનું કંઈ ચાલ્યું નહિ, એટલે તે એક વરસની અગાધ દિવસો ગણવા લાગ્યો.

હવે આ તરફ એવું બન્યું કે રાણીને બેશુદ્ધ મુકી રાજા શહેરના દરવાજામાં આવ્યો, એટલે પહેરગીરોએ તેને પડપુછ કરીને રાખનો મહેલ બંધાતો હતો ત્યાં કામ કરવા લાઇ ગયા. આ ગામનો રાજા એવો તો જીલમી હતો કે

જે કોઈ નવો માણસ ગામમાં દાખલ થવા આવે તેને પોતાનો એક મહેલ બંધાતો હતો ત્યાં મજૂરી કરવા લાઇ જતો. છત્રસિંહને પણ નવો માણસ સમજી તેને પણ પહેરગીર મહેલ બંધાતો હતો ત્યાં મજૂરી કરવા લાઇ ગયા. છત્રસિંહ તો આ બધું જોતાંજ આવ્યો બની ગયો, અને પેલા પહેરગીરને પોતાને છોડી દેવા આજીજી કરવા લાગ્યો, પણ પહેરગીરે તેને જાણ્યો નહિ. આથી હતાશ થઇ આ રાજ “હુરદમ સખર - ખુદા સખર” એવું વિચારી દીવાસો લઇ કામ કરવા લાગ્યો.

હવે એવું બન્યું કે થોડી મુદતમાંજ શહેરનો આ જુવમી હાકિમ મરણ પામ્યો, પણ તેને કંઈ ફરજ ન હોવાથી તેની ગાદીને માટે ગડબડ આવી. અંતે બધાએ મળી કોઇ લાયક રાજ ચૂંટી કાઢવાનું નક્કી કર્યું. છત્રસિંહ રાજ છુપા વેશમાં એક મજૂરની માફક મજૂરી કરતો હતો, છતાં તેનો રાજવંશી ભવ્ય ચહેરો, વિશાળ છાતી, અખત બાહુ, વગેરે તેના રાજખીજની ખાત્રા આપતા હતાં. અમીર ઉમરાવો એક લાયક રાજખીજની તપાસમાં હતા તે વખતે તપાસ કરતાં કરતાં વજીરની નજર છત્રસિંહ ઉપર પડી. તેના રાજચિહ્નને જોતાંજ વજીરે તેને પોતાની પાસે ખોજાવી ફટલીક હકીકત પુછી. ત્યાર પછી વજીરે બધા અમીર ઉમરાવોની એક સભા ખોજાવી તેની સમક્ષ આ છત્રસિંહને ખોજાવી જરા પણ સંકોચ વિના સાચેસાચી હકીકતે રજુ કરવા જણાવ્યું. છત્રસિંહે પહેલેથી છેલ્લે સુધી પોતાની સર્વ હકીકત બધા સમક્ષ કહી સંભાળાવી. તેની આ દયાળુનક હકીકત સાંભળી બધા ઉમરાવો ચક્રિત થઇ ગયા, અને રાજખીજ છતાં દુઃખ સહેવાની તેની આટલી બધી હિંમત જોઇ તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. અંતે બધાએ મળી તેનેજ રાજ તરીકે પસંદ કર્યો; અને રાજયાલિષેકની સર્વ ક્રિયા વિધિસર કરી તેને ગાદીએ બેસાડ્યો.

જે શુદારાઓ છત્રસિંહના બંને કુંવરોને જંગલમાંથી દ્રવ્ય સહિત ઉંચકી ગયા હતા તેઓએ તેમના દાગીના ઉતારી લઇ આ શહેરના એક સોદાગરને સુલામ દાખલ વેચ્યા હતા. સોદાગર જ્યારે જ્યારે આ છોકરાઓને તેની હકીકત પુછતો ત્યારે તેઓ કહેતા કે અમે છત્રસિંહ રાજના પુત્રો છીએ. છત્રસિંહ ગાદીએ આવતાંજ તેવું નામ આપી પ્રજામાં ગણ ઉઠ્યું, કારણકે તેણે પોતાના સ્થાનપર આવતાંજ રાજમાં બધો ફેરફાર કરી નાખ્યો. જુલમ અને લુટકાટને બદલે સત્ય અને ઇન્સાફનું રાજ ચાલુ થયું. સોદાગરને આ નવા રાજનું નામ સાંભળી અદ્દેશી થયો, કે આ બંને છોકરાઓ આ નવા રાજના તો નહિ હોય? આમ વિચારી તે પેલા બંને છોકરાઓને લઇ છત્રસિંહ રાજની હજુરમાં

મયે, અને ત્યાં જઈ આ છોકરાઓ સંબંધી બંધી હકીકત કહી સંભળાવી રાજ્યએ તરત પોતાના બંને કુમારોને યોગબી પોતાની ગાદમાં લીધા અને પેલા સોદાગરને ધણું દ્રવ્ય આપી ધણો નવાજ્યો.

હવે છત્રસિંહની સચુરીને ત્રીજો બહેનો તેની રાણીને મળવાનો હતો. છત્રસિંહ જો કે રાજ્ય થયો હતો. પણ પોતાની રાણીનું શું થયું હશે એ વિચારથી હમેશાં ગંભીર રહેતો. જો પડાણુ આ ખુબસુરત રાણીને પોતાના કબજામાં રાખી બેઠો હતો તે આ નેકબખ્ત ઓરતની આખર ક્ષેપા ધણો પ્રયત્ન કરતો, નેકબખ્ત પતિવ્રતા રાણી નવી નવી તદ્દખીરો રચી તેને પોતાનાથી દુરજ રાખતી. પડાણુની આ વાત તેના પાડોશીઓના જાણુવામાં આવતાંજ તેઓએ કોટવાલ આગળ ફરીઆદ કરી કે આ પડાણુ એક ખુબસુરત ખાનદાન કુંડુંબની ઘેરીને ક્યાંયથી ઉંચકી લાવ્યો છે, અને તેની આખર ઉપર હાથ નાખવાનો નીચ હુમલો કરવાની તૈયારીમાં છે. કોટવાલે તરતજ આ પડાણુને તથા રાણીને યકડી છત્રસિંહ રાજ્યની હજુરમાં ઉભા કર્યાં. રાજ્ય તો આ સ્ત્રીને જોતાંજ હર્ષધેક્ષા યજ્ઞ ગયો, અને રાજ્ય રાણી બંને એક ખીજને હર્ષથી ભેટ્યાં. કચેરી સહિતના સંધ્યા માણસો આ દેખાવ જોઈ ઘણીજ નવાજ પામ્યાં. પછી ન્યાયની ખાતર તથા લોકોની જાણુ માટે રાજ્યએ આખી પ્રજા સમક્ષ રાણીને પોતાની હકીકત જહેર કરવા ફરમાવ્યું. આ સતી રાણીએ પોતે પોતાની બંધી હકીકત તથા આ પડાણુના હાથથી પોતાના પતિવ્રતનો બચાવ કેવી રીતે કર્યો તે ખુબ પ્રજા સમક્ષ સ્વી સંભળાવ્યું. રાણીની હકીકત સાંજીની શોકો પડાણુ ઉપર તિરસ્કારનો વરસાદ વરસાવવા મંડ્યા અને રાણીની હીકમત તથા બહાદુરી માટે તેના એકી અવાજે વખાણુ કરવા લાગ્યા. અંતે રાજ્યએ પેલા પડાણુને ફાંસીનો હુકમ કર્યો અને રાણીને તેની હીકમત માટે ચાખામી આપી, પોતાની રાણી તરીકે ભારે રાખાન કરી કબુલ રાખી. ત્યાર પછી રાજ્યએ વિજયપુરના પેલા જુદામજાર રાજ્ય ઉપર ફોજ મોકલી તેને ત્યાંથી નસાડી પોતાનું મૂળ રાજ્ય પણ પાછું મેલવ્યું.

આ વાતથી વાંચકોને જણાશે કે દર વખતે દુઃખમાં સચુરી અખત્યાર કર્યાંથી, સર્વ સક્રિયમાન પ્રજા તેનાં કર્તા મીઠાં દુઃખ આપે છે, અને બી ઉપર નેમીની કેરી ફતેહ થાય છે.

પાંચ અસરફીથી મળેલી પાદશાહી.

ભાતી સ્વભાવ

ખરને યુગ જીતન કરી,	મખમલ દીયો મહાય,	
ભુંઝી પડે ભલુતમાં,	ભાતી સ્વભાવ ન ભય.	૧.
ગેર મધુર શબ્દો વદે,	સુણી જન કૌં હરખાય,	
વખન મલે વિખધર ગ્રહે,	ભાતી સ્વભાવ ન ભય.	૨.
શુરો લડે રણ ખેતમાં,	ધુમ્બત લાગે ધાય,	
શીર પડે તો પાણુ લડે,	ભાતી સ્વભાવ ન ભય.	૩

કાશ્મીરમાં મોહનલાલ નામે એક પૈસાદાર સરાફ રહેતો હતો. તેને મોતીલાલ નામે એક દીકરો હતો. મોહનલાલ જો કે સઘળી રીતે સુખી હતો, પણ તેને સંતતિ તરફતું સુખ હતું નહિ; કારણ કે સંતતિમાં માત્ર તેને મોતીલાલ નામના એકજ પુત્ર હતો. તે પણ એવી તો ખરાબ સોખતમાં પડ્યો હતો કે તેણે કાળા અક્ષરે તો કુટીજ માયા હતા, નીતિ અને ધર્મ તો તેનાથી તેર ગાઉ દૂર જતા. ચોરી, ભુગાર, અને વ્યભિચાર એકજ તેની દીનચર્યા (દિવસનું કામકાજ) હતું. મોહનલાલે મોતીલાલને સુધારવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે બધા વ્યર્થજ ગયો, અને મોહનલાલે તેના સુધરવાની આશા છોડી. અંતે પોતે જ્યારે મરણ પથારીએ પડ્યો, ત્યારે તેણે મોતીલાલને છેલ્લી વખત થોડીક શિખામણુ દેવા પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

મોહનલાલે કહ્યું, “બેટા ! હું હવે આ દુનિયામાં માત્ર થોડા દહાડાનોજ મહેમાન છું; આ માદિગીમાંથી હું હવે ઉઠવાનોજ નથી. હવે હું અધુરા કલાકો પુરા કરું છું, તો મરતાં પહેલાં મારે તને કેટલીક શિખામણુ આપવાની જરૂર છે. જો કે તારા દિવસ સુધી આપેલી બધી શિખામણોને તેં સમુદ્રમાંજ પધરાવી છે, છતાં મારા મરણ પછી આ બધી દોલત તારા હાથમાં આવતાં તું તારા જુરા વ્યસનમાં ન ગુમાવી બેસે, અને કદાચ ગુમાવી બેસે તોપણ કદાચ મારી શિખામણુ પ્રમાણે ચાલતાં સુખી થાય; માટે અંતકાલને વખતે અત્યારે હું તને થોડાક શબ્દો કહેવા માગું છું. જો તું તે પ્રમાણે ચાલશે તો ભવિષ્યમાં સુખી થશે, નહિતર દુખ તો છે જ.

આપને મરતી વખતે સારું લગાડવા ખાતર મોતીલાલે કહ્યું, “હે પૂજ્ય પિતા ! આપ જે શિખામણુ આપશે તે પ્રમાણે ચાલવા હું તૈયાર છું”.

મોદનલાલે કહ્યું:—“ બેટા ! મારી પાંચજ શિખામણો તું હૃદયમાં ડોતરી તે પ્રમાણે ચાલીશ તો કદી પણ તને દુઃખ પડવાનું જ નથી.

પહેલું:—લુગાર, બસિયાર, અને ખરાખ સોખતનો ત્યાગ કરજે.

બીજું:—દેવ જોગે કદાચ દુઃખ આવી પડે તો સમુદ્રી રાખી મુસાફરી કરજે.

ત્રીજું:—પરદેશ જાય ત્યારે સાથે કાંઈ જીવ રાખજે, એકસો જોતો ના.

ચોથું:—કાંઈ પાંચ માણસ કહે તેમ કરજે.

પાંચમું અને છેલ્લું:—દોસ્તી કરે તો કાંઈ સારા કુળવાન આપણરની કરજે. ”

આટલું કહ્યા પછી મોદનલાલનો આત્મા પોતાના કામનો જવાબ આપવા કિરતાર દુરુર રવાનો થયો. મોતીલાલે આપના મરણ થતાં જ તેની શિખામણો તેના કદન સાથે બાંધી બાળી મુટી, અને આપનું બાગમું વગેરે ક્રિયા કરી પોતાના હૃદયમાં કાંમે-ગોરી, લુગાર, બસિયાર વગેરે-અગાઉની માફક જ કરવા લાગ્યો, એટલું જ નહિ પણ આપની દોલત હાથમાં આવતાં પૈસાના બજે દુકાથી આ બધાં કામે કરવા લાગ્યો. મોદનલાલની દોલત મોટી હતી, ખુણા મુરો બચ્સનોમાં અને ખરાખ સોખતમાં તેણે સઘળી અરખાદ કાઢી. અંતે થોડા વખતમાં તે ભીખારી જેવી દોલતમાં આવી ગયો. આ વખતે તેના બધા સ્વાર્થી મિત્રો પણ તેનાથી દૂર થયા અને કાંઈક એક પાંચ સરખી પછુ આપી નહિ. આ વખતે મોતીલાલની યુવ અરાક ઢેકાણે આવી, અને તેણે પોતાના આપની વસીઅત મુજબ ચાલવા હરાવ કર્યો.

બીજી શિખામણ પ્રમાણે મોતીલાલે આવી ખરાખ દોલતમાં સમુદ્રી રાખી મુસાફરી કરવાનું નક્કિ કર્યું, અને કાંઈ ન જાણે તેમ શહેરમાંથી જુબી રીને નીકળી ગયો. રસ્તામાં આવતાં તેને આપની ત્રીજી શિખામણ યાદ આવી, કે મુસાફરીમાં કાંઈ પણ જીવ સાથે રાખજે. આ ઉપરથી તેણે નદી કાંઠેથી એક કરચલો લઈ એક માટીના વાસણમાં પુરી સાથે રાખ્યો. આવતાં આવતાં થોડી ગર્બ, ત્યારે તેણે એક ઝાડ નીચે ઉતારો કર્યો, અને થાકને લીધે થોડોક વખત ઉઠી ગયો. ઝાડ ઉપરના જનાવરોએ એક માણસને માટલા સાથે સુતેલો જોઈ દોર મચાવવા માંડ્યો. આ સાંજળી પાસેના એક દરમાંથી ઝેરી અજગર બહાર આવ્યો. તેણે માટલું જોઈ તેમાં મોટું નાખ્યું. અજગરે માટલામાં જેવું મોટું નાખ્યું કે તરત જ કરચલે તેવું મોટું મજબુત પકડી લીધું; અજગરે મોટું છોડવા પછાડા મારવા લાગ્યો. અજગરના પછાડાથી મોતીલાલ જાગી ગયો, અને હુએ છે તો એક ઝેરી અજગરને કરચલાના મોટામાં સપડાવેલો દીઠો. તરત જ તેણે એટલા

પત્થર લાઇ અજગરનો મોક્ષ કરી દીધા ! અને બાપની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવાથી પોતાનો જીવ બચ્યો. માટે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

ત્યાંથી ચાલ્યા રહી મોતીલાલ એક જંગલમાં આવી ગયો. આ જંગલમાં એક ખાવો છુપડી ફેરી રહેતો હતો. તે પાસેના ગામમાંથી કાંઈ માગી લાવી પોતાનું શુશ્રૂષા ચલાવતો. મોતીલાલે જંગલમાં આ છુપડું જોઇ તેમાં રાત ગાળવાનો વિચાર કર્યો. પાસે જઇ જુએ છે તો બારણું અંદરથી બંધ દોડું, એટલે પોતે બાવાને ન જગાડતાં બહાર ઓટલા ઉપર જ પડી રહ્યો. સવાર પડતાં જ પાસેના ગામના પાંચ વાણીઆઓ તે જંગલમાં થઇ બીજે ગામ જતા હતા. તેમણે વિચાર કર્યો કે ખાવો કાલ રાતે ગામમાં આવ્યો નથી, માટે ચાલોને તપાસ કરીએ. એમ ધારી તેઓ છુપડી પાસે આવ્યા તો છુપડું અંદરથી બંધ દોડું. એટલે તેમણે ધણી એક ખૂંખો પાડી પણ કંઈ જવાબ ન મળવાથી તેઓને વધારે શક પડ્યો, આથી તેમણે બારણાનું કમાડ ઉઘાડી અંદર જઇ જોયું તો બાવાને મરેલો દીઠો. પેલાઓએ વિચાર કર્યો કે જો આ બાવાને અગ્નિસ્પંડકાર કરીએ તો ઘણું જ પૂન્ય થાય, પણ તેમનાથી તેટલો બધો વખત રોકાઇ શકાય તેમ ન હોતું; કારણકે સામે ગામ તેમને ઘણું જરૂરી કામ હતું. આથી તેઓએ મોતીલાલ ને ઓટલા ઉપર સુતો હતો તેને કહ્યું, કે “ જો તું આ સાધુને અગ્નિસ્પંડકાર કરે તો અમે પાંચ જણાઓ મળી તને પાંચ રૂપિયા આપીએ.” મોતીલાલે પ્રથમ ના કહી એટલે બિચારાઓ લાચાર થઇ ત્યાંથી ચાલતા થયા. તેઓ થોડેક દૂર ગયા એટલામાં મોતીલાલને બાપની શિખામણ યાદ આવી કે પાંચ માણસનું કહ્યું માનવું. આથી તેણે પેલાઓને પાંચ બોલાવી સાધુને બાળવા હા કહી. એટલે પેલા વાણીઆઓ ખુશી થયા અને તેને પાંચ રૂપિયા આપી ત્યાંથી ચાલતા થયા. મોતીલાલે વિચાર કર્યો કે આથી તો એ પ્રકારનો લાભ થશે. એક તો સાધુને અગ્નિસ્પંડકાર કરવાનું પૂન્ય થશે, અને બીજું આ પાંચ રૂપિયા અત્યાજ્ઞ પાંચ મહોરની ગરજ સારશે. પછી તેણે લાકડાં ભેગાં કરી ચિતા ગોઠવી ઉપર સાધુને સુવાડી તેને માથે ગોદડી. ઢાંકવા તેની ગોદડી હાથમાં લીધી તો ગોદડી ભારે લાગી. આથી બારીકાથી તપાસ કરતાં તેને અંદરથી એક હજાર અસરશી (મહોર) મળી આવી. બાપની શિખામણ પ્રમાણે ચાલ્યાથી આટલી પુણ પાછી મળી તેથી તે ઘણો ખુશી થયો અને સાધુને અગ્નિસ્પંડકાર કર્યા પછી પાસેના શહેરમાં ગયો.

એક હજાર અસરશી (મહોર) મળવાથી મોતીલાલના પગમાં ઘણું જોર આવ્યું, અને તેણે એક સોદાગરની પેઢી નાખવા વિચાર કર્યો. સોદાગરજનમાં

તેણે એક સારી દુકાન ખોલી, અને ધીમે ધીમે તે સારા આયરદાર માણસોની સોજત શોધવા લાગ્યો. એ શહેરમાં એક માત્ર સોદાગર રહેતો હતો. તેની પેઢીએ એક દિવસ મોતીલાલ ગયો. સોદાગરે તેને સારું સન્માન આપી બેસાડ્યો. અને તેની સાથે નીચે મુજબ વાતચિત કરી.

સોદાગર:—કેમ? સાહેબ, આપને શું દામ છે ?

મોતીલાલ:—આ 'શહેરમાં મેં' હમણાંજ એક સોદાગરની દુકાન ખોલી છે, મારા બાપે મરતી વખતે સારા માણસની દોસ્તી કરવાની શિખામણ આપી છે. તે મુજબ આ શહેરમાં આવી તમારી આયર, સાંભળી આજ તમોને સલામ કરવા આવ્યો છું.

સોદાગર:—તમારા બાપનું નામ શું, અને તમે કયા ગામથી આવો છો ?

મોતીલાલ:—મારું વતન કાશ્મીરમાં છે. મારા બાપનું નામ મોહનલાલ છે. તે ધણો દોલતમંદ સરાફ હતો. હું તેનો બેટો થાઉં છું.

સોદાગર:—મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે, કે મોહનલાલનો, છોકરો જુગારી અને બદચાલનો છે.

મોતીલાલ:—આ હું તેજ તમારો સેવક છું. જુરી સંગતથી હું પાપમાલ થઈ ગયો છું, હેવટે લાચારીથી મારે મુસાફરીએ નીકળવું પડ્યું છે. હવે મેં મારા આપની નસીબત મુજબ ચાલવાનો ઠરાવ કર્યો છે, અને તેથીજ તમારા જેવા સાચક ગ્રહસ્થની સોજતથી ફાયદો મેળવવા ઉમેદ રાખું છું.

સોદાગર:—તમારી ચાલચલણમાં આટલો બધો સુધારો થયેલો જોઈ હું ધણાજ ખુશી થયો છું. તમારા બાપ ધણા આયરદાર ગ્રહસ્થ હતા. તેમની સાથે અને મોટી લેવડદેવડ હતી. જેમાંના એક લાખ રૂપિયા તેઓ મારી પાસે માગે છે. જે હું તમોને આપું છું. તમો પ્રસંગોપાત મારી પેઢીએ આવજો, અને હું તમોને સારા સારા ગ્રહસ્થો સાથે પીછાણ કરાવી તમારી સોદાગરીમાં વધારો કરાવી આપીશ.

સોદાગરે એક લાખ રૂપિયાની રકમ આપી, તે લઈ મોતીલાલ પોતાને સુકામે ગયો, અને સારી આયર પ્રમાણે ચાલવાથી તેની સોદાગરીમાં વધારો થયો. છ માસ સુધી આ પ્રમાણે ચાલ્યું, તેટલામાં મોતીલાલે ઘણી સારી પુંછ એકઠી કરી પણ કમખખત મોતીલાલના દિવસ પાછા ભરાઈ આવ્યા, એટલે તેણે પાછો જુગાર રમવો શરૂ કર્યો, અને ધીમે ધીમે પાછલા બધા દામોનો ચાન્સ લેવા માંડ્યો. થોડી મુદતમાં પાછો રસ્તા માંહેના બીખારીની સ્થિતિમાં આવીને ઉભે રહ્યો એટલે બધા સારા માણસોએ તેને પોતાની સોજતમાંથી દૂર કર્યો.

મોતીલાલે સારા વખતમાં એક મહેતો રાખ્યો હતો, તેનો પગાર ધણોજ ચડી ગયો હતો; પણ તે ચુકવવા જેટલા પણ પૈસા તેની પાસે ન હતા. મહેતો પગાર માટે તકાદો અને ફજેતી કરવા લાગ્યો, આથી તેને હાથતાલી આપી બીજે ગામ નાસી જવાનો મોતીલાલે વિચાર કર્યો; પણ મહેતે તેનો પીછો છોડ્યો નહિ. જ્યાં મોતીલાલ જાય ત્યાં મહેતો પણ તેની પુઠે જતો. એક દિવસ મોતીલાલ તથા પેલો મહેતો બંને ચાલતા ચાલતા એક નદી આગળ આવી પહોંચ્યા. આ નદીને સામે પાર જવા માટે એક નાવ (હોડી) માં બેસવું પડતું; પણ હોડી પેલે પાર હોવાથી તેઓ એક ફકીરના તકીયા આગળ વિસામો લેવા બેઠા. ફકીરને જોઇ કુરનેસ બળવી મોતીલાલે કહ્યું, “બાવા ! કાંઇ વાત કરા કે જેથી અમારો વખત જાય.” ફકીરે જવાબ આપ્યો કે “બચ્ચા, વાત કરવાના તો પૈસા પડે છે”. મોતીલાલે કહ્યું, “તમે વાત તો કરો. ઉઠતી વખતે ગાંજના પૈસા આપશું.” ફકીરે કહ્યું, “નહિ બચ્ચા ! એક વાતની તો એક અસરશી પડે છે.” મોતીલાલે પોતાની બાકીની પુલ જે પાધડીમાં છુપાવેલી હતી તેમાંથી એક અસરશી આપી. આ અસરશી લઇ ફકીર બોલ્યો કે. “જ બેટા ! હોડીમાં પેહલો જઇને બેસજે.” આમ કહી ફકીર ચુપ રહ્યો, એટલે મોતીલાલ સમજ્યો કે એક અસરશીની આ એક વાત તો બહુ મોંઘી પડી. આથી તેણે બીજી વાત લંબાવવાને આજીજ કરી, પણ ફકીરે જવાબ દીધાંકે બીજી વાતની બીજી અસરશી પડશે. મોતીલાલે બીજી અસરશી આપી. આ લઇ ફકીર બોલ્યો કે, “નાવમાંથી ઉતરે તો સહુથી છેલ્લો ઉતરજે.” આટલું બોલી ફરી પણ સાંધાવા ચુપ થઇ બેઠા. જેથી મોતીલાલે ત્રીજી અસરશી આપી. ફકીરે ત્રીજી નસીબત કીધી કે “પોતાનો વખત જોઇને વાત કરવી”. આથી અસરશી લઇ કહ્યું, કે “કાઇની એબ ઉવાડતો નહિ”. જેવટે છેલ્લી એક અસરશી મળી તે લઇ ફકીરે શિખામણ દીધી કે “ગમે તેટલું અનૈતેવું કામ હોય પણ જો રજક (અનાજ) મળ્યું તો તે મુકીને જવું નહિ”.

આ પ્રમાણે પાંચ અસરશીની પાંચ વાત ખરીદ કરી એટલામાં હોડી આવી એટલે મોતીલાલ હોડીમાં પહેલો ચડી બેઠા. તેને જોઇ પેલો મહેતોબી બેસી ગયો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે “તું ખરેખર બેવકુફ છે. નકામી પાંચ અસરશી ગુમાવી. તેમાંની બે મને આપી હોત તો તે લઈ હું મારે ઘેર ચાલ્યો જાત, અને તારા જેવા અનાડીની સાથે ન રહત; પણ હવે મારા હોડીના જેટલા તો પૈસા આપજે, કારણકે મારી પાસે એક પાઠ પણ નથી.” મોતીલાલે કહ્યું, “માઠ મારી પાસે પણ કંઈ નથી તો હું તમે તે ક્યાંથી આપું. મારા હોડીના બદલામાં હું આ

મારું કપડું આપવાનો છું.” મહેતો થયો વિચારમાં પણ પછી તેણે એક તાલ શોધી કાઢ્યો. કેમોતીલાલ તો સર્વથી હેલ્સો હતરો, પણ હું કિતાબની બીડમાં સર્વથી પહેલો હતરી જઈશ. એ આપતો મુઝો, અને હું લેતો પણ મુઝો. હોડી કાઢે આવી એટલે પેલો મહેતો ગડબડમાંને ગડબડમાં હતરી આગળ ચાલ્યો, અને રખે તે’ કોઈ ડીઝીટના પૈસા માગે એમ ધારી તે કિતાવો લાંબા પતલા લંચા મંગલો. મોતીલાલે તો ડીઝીટના દરેવા પ્રમાણે છેલ્લું કિતરવાનું રાખ્યું, પણ એવામાં તેની નજર અસરોની થેલી ઉપર પડી. આ થેલી વડાણમાં કોઈ બૂલી ગયું હતું. મોતીલાલે પોતાના નરના (ડીઝીટના) પૈસાના અડધામાં પોતા પાસેની પહેડી (પોતીલું) આપી અને થેલી લઈ જાનેના ગામમાં ચાલ્યો ગયો. નડીને સામે કાઠે, ગામ હતું ત્યાં જઈ એક મહાન ભાડે લઈ વેપાર કરવા લાગ્યો.

થેલી તરફ ગલરાટમાં પડેલા મહેતો એકદમ લાંબા લાંબા ઝાઝા લંચો લંચો આડે રહેતે ચડી ગયો, અને અતે એક નંગલમાં જઈ ગયો, જ્યાં તેણે વિચાર કર્યો કે અહિં આગ્યો તો ખરો, પણ ને હવે અહિંથી લાકડાને ભારો કાપી જઈ તો ગામમાં જતાં કાંઈ પૈસા ઉપજે તેમાંથી કાંઈ લઈ આવું. આમ વિચારી તેણે લાકડાને ભારો આંધ્યો અને સહેર તરફ આવવા રવાના થયો. રસ્તો અનુષ્ઠો હોવાથી અર્ધ રાતે લટકતો બટકતો ગામના દરવાજા પાસે આગ્યો. પણ તે વખતે દરવાજા બંધ હતા. આથી વિચારો નિરાશ થઈ ગામ બહાર સૂઈ રહ્યો, અને સવાર થતાં જ ગામમાં દાખલ થવા દરવાજા પાસે, તૈયાર થઈ રહ્યો.

હવે એવું બન્યું કે તેજ રાતે ગામનો રાજા લાંબી માંદગી મોગવી પોતાની પાછળ કાંઈપણ સંતાન મુઝીયા વગર મરણ પામ્યો. તેણે મરતાં મરતાં પોતાના અનીર ઉમરાવોને ક્રોડું કહેલું કે, “મારે કાંઈ સંતાન નથી; માટે સવારમાં દરવાજા ઉઘાડતાં જ ને માણસ પહેલો ગામમાં પ્રવેશ કરે તેને રાજા તરીકે માનવો”. સવાર પડતાં જ વચ્ચે વગેરે દરવાજા પાસે આવી હાથ અને દરવાજા ખોલ્યો કે તરત પેલો મહેતો માથે લાકડાને ભારો લઈ ગામમાં ચાલ્યો. સિપાઈઓએ વજરના હુકમથી તેને માથેથી ભારો લઈ લીધો અને તેને પોતાની સાથે દરબારમાં લઈ આવ્યા. પેલો મહેતો મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારા, એક તો નંગલમાં રેવાન થઈ ગયો અને મોડ રોટલા ભેગો થાત, ત્યાં આ લેકો વળી કોણ જાણે ક્યાં લઈ જશે અને હું કરશે. વચ્ચે તેને દરબારમાં લઈ જઈ નવજવી ધોતીની રાખને ધોતી એવા

કોણ આગ્યું હતું?" દરવાને કહ્યું, કે "મારી ગફલતીથી દરવાજા ખુલ્લા રહી ગયા હતા અને શહેરનો કોટવાલ અંદર આવી, બહાર નિકળતી વખતે મને દરવાજા બંધ કરવાનું ફરમાવી અહિંથી ચાલ્યો ગયો હતો." રાણીએ દરવાજાને હુકમ કર્યો કે "હમણાંને હમણાં જઈ આ ખજર રાખને આપવી અને તેને કહેવું કે રાણી તમને અત્યારે જ પોતાને મહેલે બોલાવે છે." દરવાજાના કહેવાથી રાજા રાણી પાસે આવ્યો અને આટલી રાતે આવી સ્થિતિમાં બોલાવવાનું કારણ રાણીને પુછવા લાગ્યો. સ્ત્રીચરિત્રમાં પૂછ્યું રાણીએ અત્યંત કદખંડ કરી રાજાને જણાવ્યું કે, "તમારા કોટવાલે મારા મહેલમાં આવી મારા આ હાથ કર્યા છે. રાતને વંખતે મારા મહેલમાં છુપી રીતે આવી તેણે મને ખરાબ કરવા માગણી કરી. પણ મેં છવ સટોસટ આવી સામે થતાં તેણે મારા આવા શુરા હાથ કર્યા. જે નોકર પોતાના ધણીની સ્ત્રી તરફ આટલી બદનજર કરે છે તો ગામમાં શું નહિ કરતો હોય? આવા હરામખોર માણસોને દુન્યામાં જેટલો વખત જીવતા રાખવા એ ખરેખર પાપજ છે. માટે આ કોટવાલને તુરત ને તુરત ફાંસીનો હુકમ કરવો જોઈએ. આમ કરવામાં ને આપ વિશ્વંન કરશો તો હું કટારી વતી મારો જીવ આપીશ." સ્ત્રી ચરિત્રથી રાજા ખીનવાકેશ હોવાથી સવારને સવારે તેને ફાંસીએ ચડાવાનું વચન દઈ પોતે ત્યાંથી ચાલતો થયો.

રાજાના મગજમાં તો ખરેખર એવું જ દસી ગયું, હતું કે આ નિમકકરામ કોટવાલે મારી રાણી સાથે બેઅદબી ચલાવી છે જેથી સવાર પડતાં જ તેણે એક જલ્દાદને બોલાવી કહ્યું, કે "તું શહેરને દરવાજો ઉઘો રહે અને જે માણસ તને આ પત્ર આપવા આવે તેને તું તરતજ કાંઈ પુછપરછ કર્યા વિનાજ ઠાર કરજે. તે માણસ ગમે તેવી મોટા હોય પણ તારે તો તરતજ તેનું માથું ઉડાવી દેવું." જલ્દાદના ગયા પછી રાજાએ કોટવાલને બોલાવ્યો અને કહ્યું, કે "આ પત્ર લઈ તમારે જાતે તુરત તુરત દરવાજા પાસે જવું, ત્યાં એક કાસદ ઉઘો છે, તેને આ પત્ર આપી ત્યાંથી વિદાય કરવો. આ કામ જરૂર છે માટે તમારે હાથે હાથ કરવું." કોટવાલ ઘોડે બેસવા માગતો હતો પણ પાદશાહે હુકમ કર્યો કે પગે ચાલીને જવું આથી તે પગે ચાલતો જવા નિકળ્યો.

એક મહોલ્લામાંથી પસાર થતાં જ કોટવાલને તેનો એક દોસ્ત મળ્યો. તે કોટવાલને પગપાળો જોઈ કહેવા લાગ્યો, કે "સાહેબ! પાલખી, ગાડી, કે ઘોડા વગર આપ તડકામાં ક્યાં જાઓ છો!" કોટવાલે કહ્યું, કે "શહેર બહાર એક કાસદ ઉઘો છે તેને આ પત્ર હાથે હાથ પહોંચાડવો હજુરે કહ્યો છે માટે જાઉં છું." પેસે દોસ્તે નમ્રતાથી અરજ કરી કે "મહેરબાન સાહેબ! ખાજી

તૈયાર છે માટે બે કાળીયા મોઢામાં નાખીને જવ તો ઠીક. રજક મળ્યું માટે તે મેલીને જવું નહીં. આ વખતે કોટવાલને ફકીરની નસીબત યાદ આવી તેથી તેણે પોતાના મિત્રને ત્યાં જઈ ખાણું ખાવા ગયો.

પેલી તરફ સ્ત્રી ચરિત્રા રાણીને ખબર પડી કે કોટવાલનો ઘાટ તો ઘડાઈ ગયો છે; માટે થોડા વખતમાં તેણે માથું દરબારમાં આવી પડશે. ઘણો વખત રાહ જોયા છતાં કોટવાલના કાંઈ ખબર આવ્યા નહિ, આથી આ બ્યભિચારી આરતે પોતાના ચારને આ બધી વાત જણાવી તેને તપાસ કરવા મોકલ્યો. તેણે જઈ જોયું તો દરવાજા આગળ જલ્લાદને ઉભેલો જોયો, પણ કોટવાલનું માથું નહિ દીઠાથી સમજ્યો, કે આણે લાંચ ખાઈ કોટવાલને છટકાવ્યો હશે. આમ ધારી તે જલ્લાદ સાથે મોટી તકરારમાં ઉતર્યો. આથી જલ્લાદને ઘણીજ રીસ ચડવાથી તલવાર વતી. પેલા ખીદમતગારનું માથું ઉડાવી દીધું. થોડા વખત પછી કોટવાલે ત્યાં જઈ જોયું તો જલ્લાદે પાદશાહના હુકમની વાત, તેને કહી સંભળાવી. પાસે જઈ તપાસ કરતાં કોટવાલને માલમ પડ્યું, કે આજ નિમક-હરામ ખીદમતગાર રાતે રાણીની સાથે સુતેલો હતો. આથી તે સમજી ગયો કે આ બધું કરનારી પેલી બેવફા રાણીજ છે. ત્યાર પછી તે એક ગાડામાં ખીદમતગારની લાસ નાખી દરબારમાં હાજર થયો. આ જોઈ રાજા નવાઈ પામ્યો કે કોટવાલ તો સલામત આવી પહોંચ્યો છે. કોટવાલે રાજાને એકાંતમાં લઈ જઈ બધી વાતથી વાકેફ કરીધો, ને જણાવ્યું કે “જહેનવાજી! તમારી હજુરમાં પાંચ અસરશીની પાંચ નસીબત પેલા ફકીર પાંસેથી ચેચાંતી લીધી હતી, તેમાં એથી એ હતી કે કોઈની એજ ઉધાડપી નહિ. તે પ્રમાણે મેં જ્યારે તે બંને ખીન વસ્ત્રે બ્યભિચારમગ્ન દીઠાં, ત્યારે તેમના ઉપર મારી શાલ આઢાડી હતી.”

રાજાની ખાત્રી થવાથી પેલી ચંડાળ નિમકહરામ રાણીને શૂળીએ ચંડાવી. પાદશાહને પરતાવો થયો કે મારો આગલો શેઠ અને નીમકહલાલ નોકર સ્ત્રીચરિત્રથી માર્યો જત અને એ નિર્દોષ માણસના ખુનનો દોષ મારા ઉપર આવત. રાણીની નિમકહરામીથી રાજાનું દીલ એટલું તો ખાટું થઈ ગયું કે તેણે પોતાનું રાજપાટ કોટવાલને સોંપી પોતે બાકીનો વખત ઇશ્વર ભક્તિમાં ગાળવા માંડ્યો.

‘થશે.’ બ્રાહ્મણ ચતુર હોવાથી સમજી ગયો કે સોદાગરને કોઈ અછલવાળો મિત્ર મળ્યો હાજો છે. પછી તેણે વજીરને કહ્યું. “તમોને ‘સાર’ જોઈએ છે; તો ‘હું’ તે તમોને આપીશ.” વજીરે નમસ્કાર કરી જવાબ આપ્યો, “મહારાજ તેના જેટલા પૈસા પડશે તેટલા આપવા હું તૈયાર છું.” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “જો ભાઈ! સાર કાંઈ વેચાતો મળતો નથી. એતો ચતુર અને ડાહ્યા માણસો પોતાના હૃદયમાં રાખે છે.” આટલું બોલી તેણે ખડીયો કલમ લાવી નીચે પ્રમાણે ચાર, “સાર” બોલા વજીરને લખી આપ્યા:—

પહેલો સાર—સાર સાર નર જાગણુતા સાર,

બીજો સાર—વેત્રી આદરણાવ સાર,

ત્રીજો સાર—કોઈ વમાસન સાર,

ચોથો સાર—જી અન્યાય પર માર સાર.

આ પ્રમાણે ચાર સાર લખી તેણે વજીરને આપ્યા. તે લખ વજીર બ્રાહ્મણને પાંચ સોના મહોર દઈ ત્યાંથી ચાલતો થયો. વહાણમાં જઈ લંગર ઉપાડતાજ વહાણુ, ચાલી નિકળ્યું. પવન સારો લાગવાથી વહાણુ થોડાંએક દિવસમાં પંજાબને કાંઠે આવી ઉતર્યું. ઘેર જઈ જમીને વજીર રાગની હજુરમાં ગયો અને તેણે મંગાવેલા ‘સાર’ નું લીધે તેને આપ્યું. રાગએ ચારે સાર વાંચી તે માંહેનો પહેલો સાર, નર જાગણુતા સાર, અજમાવી જોવાનો વિચાર કર્યો. રાતની વખતે પાદશાહ ઘોડેસ્વાર થઈ પોતાના શહેરમાં થું થાય છે તે જાતે જોવા નિકળ્યો. ફરતા ફરતા લગભગ અર્ધ રાતને સમે તે કપરસ્થાનમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં જતાં તેને કાંઈ બે માણસની વાતચિત સંભળાવા લાગી. રાગ વિચારમાં પડ્યો, કે આવા ઘેર અંધકારમાં રાતને વખતે અહિં નિર્જન સ્થાન ભૂમિમાં કોણ વાત કરતું હશે! આમ ધારી તે વાત સંભળવા એક ઝાડની ઓથે છુપાઈ રહ્યો, અને વાત સંભળવા લાગ્યો. એક રાક્ષસી પોતાના ધણીને તેજ દિવસે નવું ડાટેલું મડદું ઓઢીને ખાવાનું કહેવા લાગી. રાક્ષસે જવાબ આપ્યો, આ મડદું એક ગરીબ માણસ જે લાંબા વખતથી બીમારીથી પીડાતો હતો તેનું છે; માટે તેના માંસ કે રૂધિરમાં કંઈ ઝાઝો સ્વાદ નહિ હોય. માટે આજે આપણે મડદાંનું માંસ ખાવાનું છોડી કાંઈ જનાવરોનું ભક્ષણ કરી ચલાવીએ. કાલે આ ગામના રાગને એક સર્પ કરડશે અને તેથી તે મરી જશે એટલે તેનું મડદું જે સારા માંસ અને લોહીથી ભરપૂર હશે તે ખાઈ આપણે આપણી ક્ષુધા શાંત કરીશું.

આટલી વાતચિત કરી તેઓ બંને ત્યાંથી નિકળી ગયા. રાગ તો આ જૂનેની વાત સંભળી વિચારમાં પડ્યો, કે આ લોકોના કહેવા પ્રમાણે તો કાલે

‘મારું’ મોત છે. તે શું ખરું હશે ! જો તેમજ હોય તો તેને માટે શું ઉપાય કરવો. આમ વિચાર કરતો તે પોતાના મહેલમાં તો આવ્યો, પણ ચિંતામાં ને ચિંતામાં તેને આખી રાત ઉંઘ આવી નહિ. બીજો દિવસે સવાર થતાંજ નાહી ધોષ શૌચ ક્રિયા કરી સર્પના દંશનો વિચાર કરવા બેઠો. એવામાં તેની નજર વજીરે આપેલા સારના કાગળીઆ પર પડી હાથમાં લઈ વાંચતા બીજે સ્તર તેની નજરે પડ્યો, અને તે પ્રમાણે વેરી આદરભાવ સાર, સર્પના સંબંધમાં અજમાવી જોવાનો વિચાર કર્યો. સાંજને વખતે જ્યારે સર્પને કંસવાનો વખત હતો; ત્યારે રાજ પોતાના પલંગ ઉપર ખુલ્લી સમશેર લઈ ચડી બેઠો, અને સર્પના આદરભાવ કરવાને વારતે પલંગના ચારે પાસે કેટલાં સુવાસિત દૂધના ચાર કુંડા એકક પાસે મૂક્યાં, અને પાસેજ જાતજાતના સુવાસિત દુધોની એક પથારી કરાવી સર્પની શૈઠ જોતો બેઠો. લગભગ આઠેક વાગ્યાનો સમય થયો કે નાગ અને નાગણી એક દમ વિષ જવાલા ફેંકતા રાજના ચોરડામાં ઢાખલ થયાં. અંદર આવતાંજ દુધોની સુવાસથી તેઓનું મગજ જરા શાંત તો થઈ ગયું હતું. તેવામાં પલંગને પાસે સુવાસિત દૂધનાં કુંડાં બેઠા રાજને કરડવાનું બૂલી જઈ દૂધ પીવા મંડી ગયા. દૂધ પીતાંજ તેઓનો સ્વપ્ન શરૂ થઈ ગયો, અને પછી ખુશ મીઠામાં દુધોની શર્યામાં આળોટવા લાગ્યાં. જતી વખતે રાજએ કરેલા આદરભાવના બદલામાં સર્પે તેને માણસની બોલીમાં કાંઈ માગવા કહ્યું. રાજએ હાથ બેઠી એવી માગણી કરી કે “જો તમે મારા ઉપર ખરેખર પ્રસન્ન થયા હો તો જનાવરોની બોલીમાં તેમને વાતચિત સમજવાની શક્તિ આપો.” નાગે કહ્યું, “જનાવરોની વાતચિત સમજવાથી તને પોતાનેજ કાષ્ટક વખત નુકશાન થશે; માટે તે ન માગતાં બીજું કાંઈ માગી લે.” રાજએ ફરી પણ પોતાની હઠ ન છોડતાં તેજ માગણી કરી. અંતે સર્પે તેને ચેતવણી આપી, કે જો આ બેઠું કાષ્ટના આગળ બોલીશ તો તરતજ તારું મોત થશે. એમ કહી તેણે જનાવરોની બોલી સમજવાનો મંત્ર રાજને આપ્યો, અને પછી બેઠે ત્યાંથી ચાલતા થયા.

સવાર પડતાંજ આદરભાવે વજીરે બોલાવી પોતાની છાંદગી સલામત રહી માટે તે દિવસે આનંદોત્સવમાં પાળવાનો હુકમ કર્યો. ગરીબોને જમાડ્યા, બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી, અને દિવસનો વખત રમતગમતમાં વિતાડ્યો. રાતને વખતે પણ રાજએ લપકાળંબ રોશની કરવાનો તથા તાપકા પાસે નાય કરાવી મોટી ખુશાલી કરવાનો હુકમ કર્યો. રાતને વખતે રાજના હુકમ પ્રમાણે બધી તૈયારી કરવામાં આવી, અને ગામના લોકોને મીઠાલસમાં તેડાવ્યા. જનનાખાનામાં આખર

હતો; કારણ કે તે મંત્રના બળે જનવરોની ભાષા સમજી શકતો. આથી પાદસાદ ને છેલ્લો સાર યાદ આવ્યો કે સ્ત્રી અન્યાય માર સાર. યાદ આવતાની સાથે તેણે રાણીને એક ઝાડ સાથે બાંધી માર મારવાનો હુકમ કર્યો. રાણી આ સાંભળી ધણી ગભરાઈ ગઈ અને તેણે પોતાની જાદુ છોડી દીધી. રાજા આ ચારે સારની વાતથી ધણોજ અભય થયો, અને આ સાર લખનારની શુધ્ધિ માટે તેને પોતાના અંતકરણમાં ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો.

મરદ બેવફા કે ઓરત ?

નારી:—	બેવફાઈ નર જગર માટે	સદા	વાસો	કરે,
	મતલબ કરે સંસારમાં	ના	કંઈ	કર્યે નારી મરે.
નર:—	બેવફા છે નર સદા,	છે	પ્રીત સાચી દીલ ભિતર,	
	નારી જગર છે બેવફા,	આખર	મરે પર નર ઉપર.	

હેંદ્રાબાદ નામે એક શહેરમાં ગમનંદ નામે એક જમીનદાર રહેતો હતો. તેની બેરીતું નામ 'ગંગા' કરીને હતું. આ બંને સ્ત્રી પુરુષને કેદ કરવાની ટેવ હતી. તેથી તેઓ બંને ઘડી ઘડીમાં એક બીજાની બેડે લડી મરતાં. એક દિવસ ગાંત્રે પીધા મજી તેઓ બંને બેઠાં હતાં. એવામાં વાત પરથી વાત કાઢતાં બેરી જાણી કે “મરદ જાત નિમકહરામી, બેવચની, નાપાક, અને નચુણી છે.” પુરુષે કહ્યું, “સ્ત્રી જાત જ લપટ, વિપથી, અને કદરહીન છે.” આમ બોલતાં બોલતાં બંને જણાં લડી પડ્યાં, અને જીલની લડાઈમાંથી અંતે મારામારી ઉપર આવ્યા. આથી ઘરમાં મોટો કોલાહલ મચી રહ્યો. આ શોરબકોર સાંભળી આડોશીપાડોશી તથા દરબારી સીપાઈઓ અંદર દોડી આવ્યા અને તેઓ બંનેને પકડી મેજસ્ટ્રેટ આગળ ઉભા કર્યા. મેજસ્ટ્રેટે તેમને ટપો કરવાનું કારણ પૂછતાં તેની બેરી ગંગાએ કહ્યું, “સાહેબ ! મારા ભરથાર ગમનંદને મારું કહેવું એમ હતું, કે મરદ જાત સ્વાર્થી, અને લપટ છે. તે પોતાની સ્ત્રીથી બેવફાઈ કરતાં વાર લગાડતો નથી. મેં આવા ઘણા અંનાવ જોયા અને સાંસળ્યા છે; જ્યોતી તે બાજત મને પુરી ખાતરી થયેલી છે. જો આપ કહેા તો તેમાંની એકાદ વાત આપને કહી અંભાળાવું.” મેજસ્ટ્રેટના કહેવાથી ગંગાએ નીચે પ્રમાણે એક વાત કહેવી શરૂ કરી:—

લકનો શહેરના એક પાદશાહને ચાર કુંવરો હતા. તે કુંવરો એવા તો ખૂબસુરત અને રૂપાળા હતા કે તેઓની ખૂબસુરતી જોઈ સાક્ષાત કામદેવનો પણ ગર્વ ગળી જાય ! આ ચારે શાહજાદાઓ એક દિવસ શિકારગાહમાં નિકળ્યા, અને એક સુંદર હરણને જોઈ તેની પાછળ પડ્યા. હરણ દોડતું દોડતું પેલા ચારે કુમારોને ઘણે દૂર ખેંચી ગયું, અને અંતે એક ઝાડીમાં ભરાઈ ગયું. ભૂખ અને શ્રમને લીધે પેલા સુકોમળ-કુમારો ઘણાજ કાયર થઈ ગયા. આથી તેઓ તેને પડતું મુકી પાછા ફર્યા, પરંતુ તેઓ વિજૂળ થઈ જવાથી રસ્તો પણ ભૂલી ગયા, અને આડે રસ્તે ચડી ગયા. અંતે ભૂખ અને તરસથી જ્યારે તેઓમાં ચાલવાની શક્તિ ન રહી ત્યારે તેઓ એક ઝાંડ નીચે ઊભા રહ્યા અને તેમાંનો એક પાણીની શોધમાં ગયો. થોડેક દૂર જતાં એક પહાડ પાસે મહેલ જેવું સુંદર નાણુક મકાન તેની નજરે પડ્યું. આથી તેણે પોતાના ભાઈઓને પાસે બોલાવી ત્યાં જવા માટે કહ્યું, જેથી તેઓએ ઝડપથી પોતાના ઘોડા દોડાવ્યા અને તે તરફ જઈ પહોંચ્યા. દરવાજા પાસે જઈ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી અંદર જતાં ઘણાજ વિચિત્ર દેખાવ નજરે પડ્યો. અંદરથી જોતાં આ મહેલ એક બેઠસ્તના બાગ જેવો શણુગારેલો હતો. અંદર જાતજાતના ફલફુલના ઝાડ ખીલી રહ્યાં હતાં. અનેક જાતના ઝાડો અડગ અધ્યાવાળા કોઈ યોગીની પેઠે સ્થિર હોતાં હતાં. ઝાડો ઉપર જાતજાતનાં પંખીઓ કલરવ કરી રહ્યાં હતાં. બાગની વચ્ચે ધ્રુવારા તથા હોળે છુટી રહ્યા હતા. આ પ્રમાણે અંદરની શોભા જોતાં તેઓ આગળ ચાલ્યા, તો એક સુંદર દિવાનખાતું ઇંદ્રના શ્રૃંગાર ગૃહની માફક શણુગારેલું હતું. તેની વચ્ચે એક ગોળ ટેબલ ઉપર બુદ્ધી બુદ્ધી જાતના મિષ્ટ પકવાનો તથા હિંચી જાતના શિરાણ સરાઓ ગોઠવી મૂક્યા હતા. આમ છતાં એક નવાઈની વાત તો એ હતી કે આ બધું જોતાં તેમાં માણસનું નામ સ્વરખુંએ નજરે પડતું ન હતું. આ જાતજાતના પકવાનો જોતાંજ પેલા ભૂખ્યા થયેલા ચારે ભાઈઓ ખુદાતું નામ લઈ, આવું ખાણું આપવા માટે તેનો ઉપકાર માની, ખાણું ઉપર બેસી ગયા. એવામાં એક જગ્યાએથી બેઠસ્તની પરીઓ જેવી ચાર નાજનીનો આવીને એકએક શાહજાદાની બેડે બેસી ગઈ. આ દેખાવ જોઈ શહજાદાઓ તો હાથ ખેંચી બેસી રહ્યા. તે જોઈ તે ચારે પરીઓ ઘંટડી સરખા અવાજે આજીજી કરતી બોલી કે, “ આ મિષ્ટાન્ન તમારા માટેજ બનાવ્યું છે. તમારી સુંદરતા જોઈ અમારાં હૃદય તમારે કબજે થઈ ગયાં છે. અમે ચારે જોતો છીએ, અને તમારી માથુકો દાખલ તમારી સેવા ઉઠાવવાને હાજર છીએ. ” આ સાંભળી પેલા નવજવાન શાહજાદાઓ તો ખુશખુશ થઈ ગયા, અને તેઓ પેલી સ્વર્ગની પરીઓને હાથે પકવાનો ખાવા

લાગ્યા અને ઊંચી શિરાજી શરાબોના જમ તેમને હાથે પોતાના પેટમાં રેડવા લાગ્યા. આ બેહસ્તની પરીઓની મહોબતમાં આ શાહજહાંઓ એવો એક તાર થઈ ગયા કે પોતાના માઆપ, વતન, મિત્રો અને બેરી છોકરાં સહિતને પણ ભૂલી ગયા.

આ પ્રમાણે એક વરસ એશઆરામમાં ગાળ્યું, પણ તેઓએ પાછા ફરવાની વાત કોઈ દિવસ કાઢી નહિ. તેમાં નાનો શાહજહાં સર્વથી ડાહ્યા હતો તેણે પોતાના હાથઓને કહ્યું, ‘હાથઓ ! આપણે અહિં બાર બાર મહિનાં થયા, એશઆરામમાં મડયા છીએ. પાછળ આપણાં માઆપ, હાથઓ, અને બેરાં છોકરાંની શું સ્થિતિ હશે તેનો આપણે વિચાર કરતા નથી. જો કે આપણાં માઆપ પાદશાહી કુટુંબના છે, પણ તેઓ આપણા ચારેના શુભ થવાને લીધે ઘણાં જ દુઃખી થઈ ગયા હશે; માટે આપણે હવે જેમ અને તેમ જલદી ઘેર પહોંચવું જોઈએ.’ આ નાનાહાથની વાત બધાને પસંદ આવી, તેથી તેઓએ પરીઓ પાસેથી જવાની રજા માગી, અને જવાને માટે એક દિવસ નક્કી કર્યો. જે દિવસની રાત્રે જવાનું હતું, તે દિવસ આવી પહોંચ્યો, પણ પેલાઓને પરીઓના એવો તે: મોહ લાગ્યો હતો, કે માઆપ પાસે જવા તેઓ આવડતા હતા; છતાં પરીઓને છોડી જવું તેઓને ગમતું નહિ. આથી તેઓ પરીઓ પાસેથી નિકળી થોડે દૂર જઈ પાછા આવ્યા. પરીઓ તેને પાછા આવેલા જોઈ પાછાં આવવાનું કારણ પૂછવા લાગી, તો તેઓએ કહ્યું, ‘અમને તમારો એટલો તો મોહ લાગ્યો છે, કે તમારા વિયોગથી અમને ઘણું દુઃખ થાય છે માટે આજ રાત તમારી સાથે રહી સવારે અમારા દેશ તરફ જઈશું.’ બીજે દિવસે પણ તેઓ થોડે દૂર જઈ પાછા આવ્યા. આ પ્રમાણે તેઓ પરીઓના મોહમાં એવા તો ફસાઈ ગયા હતા કે છ મુસ સુધી, આ પ્રમાણે રોજ થોડે જઈ પાછા આવતા રહે. એક દિવસ તેમણે પાછા આવી કહ્યું, કે “તમે અમને એવા તો તમારા પાશમાં બાંધ્યા છે, કે અમે તમને છોડી શકતા નથી, માટે હવે કાંઈ એવો ઉપાય કરો કે જેથી અમે અમારે ઘેર જઈ શકીએ. આ વાત સાંભળી સૌથી નાની પરી હતી, તેણે હળવેથી પોતાની બેનો ન સાંભળે તેમ પોતાના નાના શાહજહાંના કાનમાં કહ્યું કે “હું એક ડાળી આપું તે લઈને જો તમે જવ તો તમારા મનમાંથી અમારી મહોબત નિકળી જાય, નહિતર નિકળશે નહિ.” આ વાત તેણે પોતાની બેનોને ન કહેવાની સખ્ત મનાઈ કરી. બીજે દિવસે સવારે જ્યારે આ લોકો ઘેર જવા નિકળ્યા ત્યારે પેલી નાની ઓછી એક ડાળી આપી તે સાથે તેઓ લેતા ગયા, આ શાહજહાંઓને પાછા ન આવેલા જોઈ પેલી ચારે પરીઓ આશ્ચર્યમાં હોવા લાગી. એવામાં તેમાંની એકની નજર પેલી રાજ

ઉપર પડી, ઐટલે તેમણે તેઓને ઉભા રાખી કહ્યું, “ નામવર શાહજાદાઓ ! તમોને આ કાળ ક્યાંથી મળી તે જો અમોને જણાવશો તો અમારા ઉપર મોટે ઉપકાર થશે. અમે આટલા દિવસમાં કાઠ દિવસ તમોને આપું આવવા દીધું નથી. માટે આ બાબત ખરેખરી કહી સંભળાવશો તો અમારા ઉપર મોટે ઉપકાર થશે.” આ સંભળી પેલા ચાર માંહેનો એક જે ધણો ઉતાવળીઓ હતો તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો, કે “ તમારામાંની સાથી નાની સુંદરીએ અમારા ઉપર આ ઉપકાર કર્યો છે.” તેનું નામ સંભળતાંજ ખીજી ત્રણેએ મળી તેને લોય-પર પટકી નાખી અને પેલા ચારેના જેવા છતાં, તેને થોડા વખતમાં માર મારી તેનો જીવ લીધો. આ હૃદયભેદક બનાવ તેઓ દૂર ઉભા રહી જેવા લાગ્યા, અને પછી ત્યાંથી નિકળી આગળ ચાલ્યા. જુઓ સાહેબ ! આ મમાણે મરદનતે બેવકાઈ બતાવી કે નહિ ? એક તો તેમણે પોતાનું આપેલું વચન તોડ્યું, અને ખીજી એ કે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનાર ત્રીણે મરતાં જોઈ છતાં એક નામરદ હીચકારાની માફક દૂર ઉભા રહ્યા. તેઓ હૃદયીઆરબંધ હતા, તેથી જો તેઓ ચાહત તો તે પરીના જન બચાવી શકત. આ પ્રમાણે મેં આવા ઘણાક તમાશા જોયા છે જેથી કહું છું કે મરદ જાત બેવકા છે.

મેજસ્ટ્રેટે ગળનંદ તરફ જોઈ પૂછ્યું, “ તું શા ઉપરથી કહે છે કે સ્ત્રી જાત બેમમાન અને બેમરવત છે ? ” ગળનંદે કહ્યું, “ સાહેબ મને પણ જો રજા આપો તો હું પણ એક આરતની બેવકાઈની વાત કહી સંભળાવું.” ન્યાયાધિશના હુકમથી ગળનંદે નીચે પ્રમાણે પોતાની વાતનું બ્યાન કરવા માંડ્યું:-

દોલતાબાદ નામે એક શહેરમાં એક ધણોજ પૈસાદાર અમીર રહેતો હતો. તેને સંતતિમાં માત્ર એકજ દીકરો હતો. તેનું નામ સીકંદરસૂર કરીને હતું. અમીરે પોતાના દીકરા સીકંદરસૂરને શુદ્ધનાર નામની એક પૂજ્યસુરત અમીરજાદી સાથે ધામધુમથી પરણાવ્યો હતો. સીકંદર અને શુદ્ધનાર એક બીજાને બહુજ ખારથી ચાહતાં. તેમો સીકંદરનો ખ્યાર શુદ્ધનાર ઉપર એવો તો હતો, કે તે તેને એક પણ વીલી મુકી શકતો નહિ, અને તેનું દીલ જરા પણ દુલ્લવતો નહિ. આ પ્રમાણે લગલગ એકાદ વરસ થઈ ગયું. એવામાં એક એવો બનાવ બન્યો, કે શુદ્ધનાર એકદમ બિમાર પડી ગઈ. અમીરે લાગે રૂપિયા ખરચી કાબેલ તખીયા પાસે તેની દવા કરાવી, પણ જરા ફેર પડ્યો નહિ. સીકંદરે એવી તો સરસ સેવા બજાવી કે તે રાત દિવસ તેના ખાટલા પાસેથી ખસ્યો નહિ, પણ તે બધું બ્યર્થ ગયું. તુટીની ખુટી મળીજ નહિ, અને અંતે શુદ્ધનાર મરણ પામી. શુદ્ધનારના મરણથી સીકંદરનો વિલાંપ

કોષથી સંભળાયો નહિ. તે ગુફનારની લાશને ખોળામાં મુકી બેઝર થઈ રડવા લાગ્યો. તેને માળાપે, સગાં વહાલાંઓએ તથા મિત્રોએ ધણો સમજાવ્યો કે હવે મરેલું માણસ જીવતું થવાનું નથી, માટે જો હું તેની લાશ હેડી મુકે, તો તેની ધર્મક્રિયા વગેરે કરી ઠેકાણે પાડીએ; પણ સીકંદર કોષ ઉપાયથી સમજાયો નહિ, અને દિવાનાની માફક બોલવા લાગ્યો કે ‘જેના વિના હું જીવી શકવાનોજ નથી, માટે કોષપણુ ઉપાયે તેને જીવતી કરો; નહિતર મને પણ સાથે મરવા દો.’ અમીરે જોયું કે મારો આ એકનો એક પૂત્ર છે, માટે જો તેને વધારે કહેવામાં આવશે તો કદાચ તે પોતાના જાન બરબાદ કરશે. આથી તેણે પોતાના સગા સંબંધીઓને પાસે બોલાવી કહ્યું, ‘હાલ દુરત તો આપણે તેનાથી દૂર બેસો અને તેના હૃદયનો ઉભરો તેને ખાલી કરવા દો; પછીથી તેની લાશને ઠેકાણે પાડવામાં આવશે.’ અમીરની આ વાર્તા બધાને પસંદ પડનાથી તેઓ રાતનો વખત હોવાથી પાસેના દીવાનખાનામાં થોડો આરામ લેવાને જરા સુતા. મધરાતને વખતે સીકંદર રડતાં રડતાં થાક્યો, ત્યારે પોતાની આસપાસ કોષપણુ આદમી ન જોવાથી ગુફનારના શયને ખાંધે ઉપાડી શહેર બહારના જંગલ તરફ ચાલ્યો ગયો. આખી રાત તેણે ચાલ્યાં કર્યું, તો સવારના વખતે તે એક પહાડ પાસે આવી પહોંચ્યો. એકાંત સ્થળ જોઈ વિસામો લેવાના વિચારથી તે ગુફનારની લાશ ખોળામાં મુકી પોકપોક રડવા લાગ્યો. તેનું આ હૃદયદ્રાવક રૂદન સાંભળી આસપાસના જંગલી માણીઓ પણ તેના તરફ દીક્ષાજીવિત થતાવવા ત્યાં થંભી ગયાં. પવન વાતો અંધ થઈ ગયો. નિર્જીવ વૃક્ષો પણ શોક દર્શાવી પાન રૂપી આંશુ પાડવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે તેનું રડવું એક તપસ્વી જે પહાડની તળેટીમાં સમાધિમાં હતો, તેના સાંભળવામાં આવ્યું. તેણે આ અવાજ સાંભળી સીકંદર પાસે આવી જોયું, તો તેના ખોળામાં એક સ્ત્રીનું શબ હતું, અને તેને અત્યંત રૂદન કરતો જોયો. પેલા તપસ્વીએ તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું તો તેણે જણાવ્યું કે, “ બાવાજી! આ મારી નેકનામ પ્યારી સ્ત્રી હતી. હું તેને એક ઘડી પણ વીલી મુકતો નહિ. આજે એના મરણથી મને આ દુનિયા ખારી લાગે છે, અને તેના વિના હું રહી શકું તેમ નથી. મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે, આ જીવતી થાય તો ભલે, નહિતર ત્યારે પણ તેની સાથેજ મરી જાયું. મધરાતના મારી માથુકતી આ લાશને જાનીમાની ઉઠાવી જંગલમાં ભટકતો હું અહિં આવ્યો છું; કે કોષ ખુદનો લાલ તેને જીવતી કરે.” તપસ્વીએ જોયું કે આ કોષ પવિત્ર પ્રેમ ધરાવનારો માણસ છે, માટે તેની ઉપર દયા કરવી જોઈએ. તેણે સીકંદરને જણાવ્યું કે “ તારી આછીની આપુપમાંથી જો અર્ધી તેને આપે

તો તે જીવતી થાય.” સીકંદરે ઘણીજ ખુશી સાથે આ વાત કબુલ કરી, બાવાની પાસે પોતાની સ્ત્રીનું શખ મૂક્યું. તપસ્વીએ પાણીની અંજલી ભરી, અને ઇશ્વર પાસે એવી માગણી કરી કે, “હે સચ્ચાચર અવિનાશી પ્રભુ ! તું ચાહે તે કરે છે, માટે મારી ગરીબતી આ એકજ વિનતી કબુલ કર, અને આ છોકરીને જીવતદાન આપ.” એમ મનમાં ઇશ્વર પ્રાર્થના કરી સીકંદરને કહ્યું, “તારી અર્ધી જીંદગી ખુશીથી તેને અર્પણ કરી છે એમ ત્રણ વખત તું ખેાલ.” એ પ્રમાણે ત્રણ વખત સીકંદરસર પાસે બોલાવી એક, બે, અને ત્રણ વખત પાણીની અંજલી ઇશ્વર સ્મરણ કરી તે સ્ત્રીના શખ પર છાંટી, કે ગુદનાર આળસ મરડી બેઠી થઈ. ત્યાર પછી તપેશ્વરી પોતાની ગુફામાં પાછો સ્વમાધિમાં આશ્વેા ગયો.

ગુદનાર સજીવન થતાંજ પોતે પોતાના ધણી સાથે આ જંગલમાં કેમ આવી પડી તેના વિચાર આવતાંજ સીકંદરને પૂછવા લાગી કે, ‘હું’ રાતને વખતે આપણા મહેલમાં હતી ને તું અહિં મને આ જંગલમાં શા માટે ધસડી લાવ્યો !!’ સીકંદરે પહેલેથી તે છેલ્લે મુઠી બધી વાત તેને કહી સંભળાવી, અને તપસ્વીએ કેવી રીતે તેને સજીવન કરી તે પણ કહી સંભળાવ્યું. ગુદનાર બોલી કે ક્ષતમે તો દિવાના થઈ ગયેલા જણાવ્યો છો. મૂએલું માણસ તે કદી જીવતું થઈ શકતું હશે ? નક્કી તમે મને ગાંડપણમાંજ અહિં ધસડી લાવ્યા કાગો છો.’ ગુદનારને તુરતમાંજ જીવતી થએલી જોઈ થોડો વખત તેને શાંત રાખવાના વિચારથી સીકંદરે તેને કહ્યું, કે ‘અતિશય થાકથી મારું શરીર થાકી ગયું છે; માટે તારાં બોળામાં માથું રાખી મને થોડો વખત સુષ રહેવા દે.’ ગુદનારે તે કબુલ કર્યાંથી સીકંદરે તેના બોળામાં માથું મુકી બેસીકર થઈ સુષ ગયો. અતિશય થાક તથા ચિંતાને લીધે તે ઉંઘમાં ચકચુર થઈ સુતો હતો, એવામાં એવું બન્યું કે આ ખૂનસુરત નવખુવાન રાજકુમાર શિકાર કરતો કરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. તે એક ખૂનસુરત સ્ત્રીને, બોળામાં પુરવતું માથું રાખીને બેઠેલી જોતાંજ તેના ઉપર મોહી પડ્યો. પેલી તરફ ગુદનારની નજર પણ તરૂણ શાહજાદા ઉપર પડતાંજ તેના હૃદયમાં ઇશ્કનો કારી જખમ લાગ્યો. તેણે વિચાર કર્યો, કે મારો ભરથાર તો ગાંડો થઈ ગયો છે, અને મને જંગલે જંગલ લાઇ ભટકતો ફરે છે તો તેના હાથમાંથી છટકી જવાની આ સારી તક છે. એમ વિચાર કરી તેણે પેલા રાજકુમારને લલચાવવા નયન બાણ મારી તેના હૃદયમાં ઇશ્કનો કારી જખમ લગાડ્યો. પછી તેણે સીકંદરના માથા નીચે પથ્થર ગોઠવી પોતે ત્યાંથી પેલા શાહજાદા જોડે પલાયન કરી ગઈ.

સીકંદરે ઉંઘમાંથી જાગીને જોયું તો પોતાની સ્ત્રીને દીઠી નહિ. આથી તે અગાઉની માફકજ દીવાના જેવો બની ગયો, અને ત્યાંથી રડતો રડતો આગળ

આલ્યો, તો તેને એક રખારીએ પત્તો આપ્યો કે એક ખૂબસુરત ચારતને ગુલબર શહેરના પાદશાહના દીકરા સાથે નાસી જતી મેં જોય છે. આ સાંભળી રડતો રડતો સીકંદર પેલા તપસ્વીની ગુફાએ પાછો આવ્યો, અને તેને સઘળી હકીકત કહી તેની સલાહ માગી. તપસ્વીએ કહ્યું, કે 'તારે તારી સ્ત્રીનો પત્તો મેળવી તારી સાથે આવવા કહેવું.' જો તારી સાથે આવવા ના પૂડે તો કહેવું, કે મેં તને આપેલી મારી અર્ધી ઉંમર પાછી આપ. આથી તે તને તારી અર્ધી ઉંમર પાછી આપશે એટલે તે મડદું થઈ પડશે.' આ પ્રમાણે તપસ્વીની સલાહ લઈ સીકંદર ગુલબર શહેરના પાદશાહની કચેરીમાં જઈ પોકેપોક મૂકી રડવા લાગ્યો, કે 'હું પાદશાહના તારો શાહજાદો મારી ચારત લઈ આવ્યો છે; માટે તે પાછી અપાવ; નહિતર મારો પ્રાણ હું તને અર્પણ કરીશ.' પાદશાહ ડાહ્યો હતો એટલે તેણે તપાસ કરી ન્યાય આપવાનું કહી, ધીરજ આપી બેસાડ્યો, અને પોતે મહેલમાં જઈ શાહજાદાને દમ ભરાવ્યો કે 'કોઈ માણસની ચારતને લઈ જો તું આવ્યો હોય તો તેને તુરત હાજર કર.' શાહજાદે ગભરાઈને ગુલબરને હાજર કરી, એટલે તેને કચેરીમાં લાવી પાદશાહે સીકંદરને પૂછ્યું કે 'આ સ્ત્રી તારી છે? સીકંદરે તુરત તેને ઓળખી જવાળ આપ્યો. 'હા નામદાર' એજ મારી પરણેલી ચારત છે.' આ સાંભળી ગુલબર તરતજ બોલી ઉઠી, 'અરે દિવાના આદમી ! આ તું શું બોલે છે ! તારા જેવા હીન્દુસ્તાને હું મારા ખાવંદ તરીકે કબુલ કરું એ બનવા જોગજ નથી. તને તો હું મારા ખાસગાં બરાબરજ ગણું છું.' આમ કહી તેણે પાદશાહને અરજ કરી કે 'જહાંપનાહ ! આ દિવાનો ખરેખર કોઈ ગળે-પહુજ છે. મારે કોઈ ધણી છે નહિ તેમ હજી સુધી મેં કોઈ ધણી ક્યો પણ્ય નથી.' આ સાંભળી સીકંદરે કહ્યું, 'ગરીબ પરવર ! એજ મારી ચારત છે, પણ એ મને ખાસદું દેખાડે છે તો ખેર, મારે પણ હવે તે ન જ જોઈએ. હું કહું તે કબુલ કરે તો હું હમણાંજ અહિંથી ચાલ્યો જઈ.' ગુલબરના કહેવાથી સીકંદરે કહ્યું, કે 'મેં તને જો મારી અર્ધી ઉંમર બક્ષી છે તે જો પાછી આપવાનું કહે એટલે હું અહિંથી ચાલ્યો જઈ છું.' ગુલબર બોલી કે 'તે' જો મને તારી અર્ધી ઉંમર બક્ષિશ કરી હોય તો હું તે તને પાછી ખુશીથી અર્પણ કરું છું.' આ છેલ્લા શબ્દો નિકળતાંજ ગુલબર એકદમ મુડદું થઈ નીચે પડી. આ તમાશો જોઈ બધા અજબ થયા અને આ વાતનો ખૂબસો પૂછ્યો. સીકંદરે પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી બધી હકીકત કહી સાંભળાવી એટલે બધા આ નાપાક ચારત પર શીટકાર કરવા લાગ્યા. મહેરબાન જજ સાહેબ ! મરદે આ પ્રમાણે પોતાની જાંદગી સુધ્ધાંત આપ્યા છતાં પણ ચારત જાતે બેધમાની તથા બેવકાઈ કીધી છે."

જળે ગળનંદ તથા ગંગાને શિખામણુ આપી કે આ દુનિયા દોરંગી છે, તેના તકતા ઉપર અનેક પચરંગી તમાશા થતાજ આવે છે, તેમ પાંચે આંગળી-ઓ સરખી પણ નથી; માટે મરદ બેવફા છે કે શ્રીમત એવો કશે નકમો વાદવિવાદ કરવોજ નહિ, અને હંમેશાં સુલેહસંપત્તિ પાક પરવરદિગારને માથે રાખી ચાલવું,

હંસની ચાલ ચાલવા જતાં કાગડાની પણ ભૂલી ગયો !

પર ધન પત્થર સમ બણજે, પરનારી માત સમાન,
જે ના મઠે ધરા એટલે, તે રોશન છે જમાન.

કાશીમાં એક બ્રાહ્મણને શ્રીનિવાસ નામે એક છોકરો હતો. શ્રીનિવાસ ધણું બણેલો અને વિદ્વાન હતો. તેણે જુદા જુદા વિષયો જેવાકે ગણિતશાસ્ત્ર, તર્કશાસ્ત્ર, ભસ્તર વિદ્યા, તથા જ્યોતિષ શાસ્ત્ર વગેરેમાં ધણીજ પ્રવિણતા મેળવી હતી. તે પોતાની બાહોશીને લીધે આખા ગામમાં ધણોજ વખણાઈ ગયો હતો. એક દિવસ એક માણસે શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીની મુલાકાત લઈ જણાવ્યું, કે “મહારાજ ! આપ ધણું બુદ્ધિશાળી અને વિદ્વાન છો, પણ વિદ્યા એ તો એક સાગર છે, ધધમ એ એક દરિયાવ છે. તેમાંથી જેટલું મેળવીએ તેટલું ઓછું છે. ગમે તેવો પંડિત માણસ ધણી વિદ્યા જાણી શકતો નથી. મુલતાન શહેરમાં એક સુતાર છે, તે એવો તો હિસ્તાદ છે કે આપણા મનની વાત પારખી આપણા મનમાં શું છે તે કહી દે છે.” શ્રીનિવાસે જવાબ દીધો, “ભાઈ ! આ દુનિયામાં વિદ્યાનો તો કાંઈ પાર નથી. ધણુએક માઈના પુત પડ્યા છે કે તે એક ખીખથી ચડે.” આટલી વાતચિત કરી પેલો માણસ શાસ્ત્રીઆવાને નવરંકાર કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. શ્રીનિવાસને આ સુતારની વાત સાંભળી તેની વિદ્યા શીખવાની હોંસ થઈ. આથી તે જુવાન શાસ્ત્રીએ પોતાના માઆપની રજા લઈ મુલતાન જવાને રસ્તો પકડ્યો. કેટલેક દિવસે તેણે મુલતાન જઈ પેલા સુતારનું, ઘર આપેલી નિશાનીથી શોધી કાઢ્યું. શ્રીનિવાસે સુતારનું ઘર રાતનો વખત હોવાથી અંધ બેયુ એટલે શાસ્ત્રીએ બારણું ઠોકવા માંડ્યું. સુતારે અંદરથી જવાબ દીધો, કે “મહારાજ ! હિમા રહો બારણું ઉઘાડું છું.” શ્રીનિવાસની આટલેથી ખત્રી થઈ કે મને જોયા વિનાજ સુતારે મારી નાત જાત કહી દીધી છે, માટે પેલા માણસનું કહેવું અર,

કરે છે. સુતારે દરવાજો ઉઘાડી શાસ્ત્રીજીનો આદરસત્કાર કરી કાશીથી આટલે બધે દૂર આવવાનું કારણ પૂછ્યું. શાસ્ત્રીજીએ જવાબ આપ્યો કે “તમારી પાસેની વિદ્યા શીખવા હું આટલે લાંબા પંથ ચાલી આપની પાસે આવ્યો છું.” સુતારે કહ્યું, “આપારે તો રાત્ર પડી છે માટે રસોઇ પાણી કરો. સવાર થતાં બધું સારું થઇ રહેશે.”

સવારમાં નાહી ધોઈ પુખ્તપાઠ કરી સુતારે શાસ્ત્રીજીને કહ્યું, “મંહારાજ ! હાલ તો તમને આ લાકડાના કકડામાંથી પાવડી ઘડતાં હું શીખવું. તે શીખો અને પાવડી વેચી તમે તમારું જીવનચર ચલાવો.” શાસ્ત્રીજીને વિદ્યા ભણવાની ધણી હેંસ હતી એટલે તેણે ધણી સારી પાવડી ઘડી અને તેના આવેશ પૈસા સુતારને આપી તેના ભેગો રહેવા લાગ્યો. થોડી મુદત ગયા પછી શ્રીનિવાસે કરી આજીજી કરી, કે “શેઠજી હવે તમે મને તમારી વિદ્યા શીખવો તો સારું.” સુતારે કહ્યું, “મારી વિદ્યા શીખતા પહેલાં ચાર નિયમો સખત રીતે પાળવા પડે છે, જે તે ચાર નિયમો બંધબંધ પાળો તો મારી વિદ્યા શીખેલીજ સમજાશે. એ ચાર નિયમો નીચે પ્રમાણે છે.

૧ છું:—પોતાની મહેનતથી પરસેવો ઉતરતાં જે મળે તેજ ખાવું; પરાધ

દોલતની આશા રાખવી નહિ.

૨ છું:—કદી પણ ચોરી કરવી નહિં.

૩ છું:—કોઇ પણ દિવસ જીવું બોલવું નહિ.

૪ છું:—બીજાની સ્ત્રી ગમે તેવી ખૂબસુરત અને રૂપાળી હોય તોપણ તેની ઉપર નજર બગાડવી નહિ.

આ ચાર નિયમોનું જે સખત રીતે પાલન થશે તો મારી વિદ્યા તુરત ફળશે.” શ્રીનિવાસે આમમંચમ રાખી આ પ્રમાણે ચાલવા માંડ્યું. એક વરસ પુરું ન થયું એટલામાં તેને પણ સુતારની માફક બધું ભવિષ્ય જણાવા લાગ્યું, વખત જતાં તે સુતારથી પણ વિશેષ ચતુરાઇ ખતાવવા લાગ્યો. જે કોઇ બ્રાહ્મણની વાત સાંભળતા તેઓ સુતારને આગળ તારીફ કરતા, કે “શેઠજી તમારો એવો તો ઘણો હોશિયાર થયો છે.” આ પ્રમાણે બે વરસ પુરાં થયાં એટલે શાસ્ત્રીજીએ સુતાર પાસે રમ્મ માગી. જતી વખતે સુતારે શિખામણ આપી, કે “ મારા ચાર નિયમો બુદ્ધતો ના. જે એકાદો નિયમ પણ તોડીને આડે રસ્તે જશે તો વિદ્યા ફળશે નહિ.” ઉરતાદને પગે લાગી શ્રીનિવાસે પોતાના વતન કાશી તરફ જવાનો રસ્તો પકડ્યો.

રસ્તામાં ચાલતાં યાત્રતાં તે પોતાના ગામના સગા સંબંધીઓ અત્યારે અને આ વખતે દરેક યુગ્મ કરે છે તેની અગમચેતી જાતો ગયો, અને તારીખવાર બધું એક કાગળની નોંધપોથી કરી તેમાં જાણતા ગયો, કે જેથી ઘેર જઇ તરત પોતાની

વિદ્યાનો અમરકાર ખતલાવાય. ચાલતાં ચાલતાં જ્યારે કાશી ચારેક દોસ ખાટી રહ્યું, ત્યારે રાત પડી અને ત્યાં એક ગામ આવ્યું. આથી ત્યાં રાત ગાળવા શ્રીનિવાસ એક ધર્મશાળામાં જઈ ગયો; ત્યાર પછી તેની પાસે એક નવોઢા-ખૂનસુરત સ્વર્ગની પરી જેવી સુંદરી, અંગે સોળે શણગાર સજી, જરીઆનની સાડી તથા બગદાડી મખમલની છુટાવાળી, તસતસતી ચોળીથી યોવનના ખીલી રહેલા પુલોને છુપાવતી, સિંહગામી કેડ, મીન સરીખાં નેત્ર, અને પ્રવાલસમ હોડવાલી, હાથમાં સોના મહોરથી ભરેલો રૂપાનો થાળ લઈ ધર્મશાળા પાસે જ્યાં શ્રીનિવાસ સુતો હતો ત્યાં આવી ઉભી રહી. શ્રીનિવાસે પાસું બદલતાં જરા નજર કરી તો તે સ્ત્રીનું લાવણ્ય જોઈ દીગમૂઢ થઈ ગયો, છતાં હૃદયમાં હિંમત રાખી તેને પૂછવા લાગ્યો કે “હે સુંદરી ! તું કોણ છે ? ક્યાંથી આવી છે ? અને અત્યારે અહીં રાતે ક્યાં જવા માગે છે ?” પેલી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે “હું મારા ધણીથી રીસાર્થ કુવામાં પડી આપઘાત કરવા જઈ છું”. આ સાંભળી શ્રીનિવાસનું બેલું ખસી ગયું. શાસ્ત્રીજી ઉસ્તાદની શિક્ષા ભૂલી ગયા, અને સુંદરીની મોહનળમાં સપડાયા. તેણે વિચાર કર્યો કે આટલી વિદ્યાની સાથે જો આ સુંદરી અને તેની પાસેનું સર્વ કવેરાત મળે, તો મને કોઈ જાતની પછી ખોટ રહે નહિ. તેણે પેલી સ્ત્રીને કહ્યું, “તું આપઘાત શા માટે કરે છે ? જો તું મારી સાથે આવશે તો હું તને ધણીજ સન્માનથી રાખીશ.” પેલી સ્ત્રીએ આ વાત ક્યુલ કરી એટલે શાસ્ત્રીજીએ તેના જવેરાનની એક પોટલી ખાંધી પોતાના માથા નીચે મૂકી. પેલી એરતને પોતાના પાસામાં સુવાડી પોતે ઉઘી ગયો. સવાર પડતાં લુચ્ચે તો પેલી સ્ત્રીએ ન મળે, અને પોટલીએ ન મળે. એટલે શાસ્ત્રીજી ગાંડા જેવા બની ગયા અને પારકી સ્ત્રીને માટે આખા ગામમાં તથા આખા જંગલમાં શોધ કરી થાક્યા; પણ કંઈ પતો ન મળવાથી આખરે થાકીને ધર્મશાળામાં આવી સુતા. બીજા દિવસનું સવાર થતાંજ ત્યાંથી ઉઠી તેઓએ પોતાના ગામનો રસ્તો લીધો.

શ્રીનિવાસે પોતાને ગામ આવી પોતે બીજાના મનની વાત જાણવાની વિદ્યા શીખી લાવ્યો છે, એવાં બહુમાં પુરુષ મંડેલો. તેની આ વાત સાંભળી તરતજ તેના સ્નેહિત્રો પત્રિકા કચ્છાની ખાતર પોતાના મનની વાત પૂછવા લાગ્યા; પણ શાસ્ત્રી તે અહીં વાતોમાં લુહા પડ્યા ગયા. એટલે જો દુહાડા પહેલાંની પોતાની પાસેની અગાઉથી કરી રાખેલી રીપ બતાવી, તો તે ખરી પડી. આથી ગામના દોઢાએ જાણ્યું કે ઉસ્તાદે પહેલાં વિદ્યા શીખી છે તો ખરી; પણ પાછળથી તે ભૂલી ગયો લાગે છે. શ્રીનિવાસ મનમાં મનમાં સુતારને ગાળો દેવા લાગ્યો. પણ તે કમજબત એવકુદ સાધ્યથુને પોતાની ભૂલ માલમ પડી નહિ. આથી

તે બાપની રજા લઇ ફરી પાછો સુતાર પાસે જવા તૈયાર થયો. પહેલાં માફક રાતને વખતે જઇ સુતારના ઘરનું બારણું ઠોક્યું, એટલે સુતારે કહ્યું, “ મહારાજ ! જેવા આવ્યા. તેવા પાછા ચાલ્યા જાવ. ” શાસ્ત્રીએ સુતારને એટલો બધો યુરસો કરવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે સુતારે કહ્યું, “ મહારાજ ! પેલી ધર્મશાળામાં ખૂબ સુરત-સ્ત્રીની લાલચમાં તથા સોના મહોરથી ભરેલા ચાળથી તપટાયા હતા તે તમેજ કેતી ? ” આ સાંભળી શાસ્ત્રીજીનાં ગાત્ર ગળી ગયાં, અને બીજી વખતે એવી ભૂલ ન કરવા કબજાત આપી; પણ સુતારે કહ્યું, “ મહારાજ ! મારા ઘરમાં પણ વહુ દીકરી છે; માટે હવે તમારો વિશ્વાસ નહિ કરું. જાવ જેમ કરતા હો તેમ કરો. હું સતી ચાલ ચાલવા જતાં કાગડાની પછી ભૂલી જશો. ” શાસ્ત્રી બાપા આ સાંભળી હતાશ ચઇ ત્યાંથી ચાલતા થયા.

ધણીને ખાસડાં મારવાની શરતથી પરણેલી નવાબની બે કુંવરીઓ.

ચંદ્રનગર નામે એક શહેમાં જુદીકારખાં નામે એક નવાબ રાજ કરતો હતો. આ પાદશાહ જે કે રાજપાટ ચલાવવામાં ધણો હોશીયાર અને બાહોશ હતો; પણ સ્વભાવે ધણો નમ્ર અને જલાલુદ્દીન ખીલજ જેવો દયાળુ હતો. આથી તેની આ નરમાશખી લાલ લેવા લુચ્ચા, હરામખોર માણસો સુકતા નહિ. જુદીકારખાંની બેગમ તેનાથી તદ્દન ઉલટાજ સ્વભાવની હતી. તેણી એવી તો કમઅકલ અને હઠીલી હતી કે પોતાની લીધેલી જીદ તે કદી છોડતી નહિ, તેમ કોઇને ગણકારતી પણ નહિ. તે નવાબને બે કુંવરીઓ હતી, તેને પણ એ બેગમે એવુંજ શિક્ષણ આપી લાડમાં ને લીડમાં ઉછેરી હતી. તેણે પોતાની કુંવરીઓને સારી ટેવ ખાડવાને બદલે ખરાબ ટેવોનુંજ ઉત્તેજન આપ્યું હતું. વળી તેણે નાનપણથીજ પોતાની છોકરીઓને એવું શીખવ્યું હતું કે કોઇ તમારી સાથે શાદી કરવા માગે તો પ્રથમ એવી શરત કરાવજો, કે જે ધણી દિવસે અને રાતે મળી અમારા હાથનાં બસો ખાસડાં ખાવા તૈયાર હોય, તેનીજ સાથેજ અમે અમારી શાદી કરશું. લાંબી મુદતે નવાબની કુંવરીઓ જયારે પરણાવવા લાયક થઇ ત્યારે આસપાસના રાજા રજવાડામાંથી તેમજ અમીર ઉમરાવો તરફથી તેનાં માર્ગાં આવવા લાગ્યાં. આથી નવાબે પોતાની કુંવરીઓની મરજી બાંધવા માટે તેમને

પૂછાવ્યું તો તેઓએ પોતાની માની આપેલી શિખામણ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે, “જે ખાવંદ સવાર સાંજના મળી બસો ખાસડાં ખાવા તૈયાર હોય તેમનેજ અમે તો પરણ્યું.” નવાબ આ સાંભળી ધણોજ દીલગીર થયો, અને આવી શરત ન કરવા માટે પોતાની દીકરીઓને સમજાવવા લાગ્યો, કે જોઈતી પાસેથી આપણાથી એવી શરત કરાવાય નહિ અને કોઈ એવી શરત કરે પણ નહિ. ઉલટું તેમ કરતાં મારી આબરના કંકરો થાય; વળી ખાવંદને તો પૂજવો જોઈએ તેને બદલે ખાસડાં મારવાં એ તો ધણુંજ નીચ અને હલકું દોજખમાં નાખનારું કામ ગણાય. નવાબે આ પ્રમાણે ધણું ધણું સમજાવ્યા છતાં આ કમબખ્ત છોકરીઓ કશું પણ સમજી નહિ. આથી બાદશાહ નિરાશ થયો. આખા ગામમાં આ વાત ફેલાતાં આસપાસના રાજ રજવાડાએ-જેમણે તેઓને માટે, માગાં કર્યા હતાં, તેમણે પોતાની માગણી પાછી ખેંચી લીધી.

હવે બનાવ બરાબર એવો બન્યો કે નવાબની કુંવરીઓ પચીશ પચીશ વર્ષની ભરજીવાન થઈ, પણ તેની શરત કબુલ કરનારો કોઈ ખાવંદ તેઓને મળ્યો નહિ. આથી બાદશાહ પોતાની છોકરીઓને હઠથી કંટાળી ગયો અને તેણે નંકી કેયું કે ગમે તેવો ભિખારી આવે તોપણ તેની સાથે આ કમજોતોને પરણાવી દઉં. પાદશાહ આ પ્રમાણે ચિંતામાં હતો. એવામાં જે પરદેશી ગરીબ મુસલમાનો ત્રીશ પાંત્રીશ વર્ષની ઉંમરના થયા છતાં જેમને ઘેરી મળી ન હતી; તેઓ ગામમાં આવી ચડ્યા. જેઓ નવાબની દીકરીઓની વાત સાંભળી તેમની શરત કબુલ રાખી પરણવા તૈયાર થયા. તેમણે પાદશાહને આ વાત કહેવરાવી એટલે બાદશાહે તેમને બોલાવી તેમની પાસેથી બસો ખાસડાં ખાવાની શરત લખાવી લઈ, બંને કુંવરીઓ એક એક ભાઈને પરણાવી દીધી. આ જે ભાઈમાં મોટો ભાઈ ચાલાક અને હુંશિયાર હતો. નાનો ભાઈ જરા સરળ મનનો અને લાંબી નજર વિનાનો હતો. આથી તે તો પોતાની ઘેરીના આગ્રહથી નવાબના મહેલમાં રહેવા લાગ્યો, અને દરરોજના બુર્સી ખાસડાં ખાવા લાગ્યો. મોટો ભાઈ કળેજ હતો જેથી તેણે લગ્ન કર્યા પછી તરતજ પોતાની ઘેરીને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું. નવાબજીદીએ તેને પોતાના બાપના બીજા મહેલમાં રહેવા સમજાવ્યો; પણ તેણે પોતાની ઘેરીને દમ ભરાવ્યો, કે “તું નવાબની દીકરી થઈ એટલે શું થયું? તારા બાપે તને મારી સાથે પરણાવી છે, માટે હું તારો ધણી છું તું મારી ધણી નથી. હું કહીશ ત્યાં તારે આવવુંજ પડશે. તારા બાપના બંગલા કરતાં મારી ઝુંપડી મારે મન તો વધારે સારી છે, માટે તારે મારી સાથે આવવુંજ પડશે. પેલી છોકરી તો મીયાંનો રોડ જોઈ થયરીજ ગઈ અને મનમાં બોલવા લાગી કે મિયાંનો મીઠાજ તો આડરો છે. તેણી તેની સાથે જવા

તૈયાર થઈ. પેલો મિયા ગામમાંથી એક ગાડું ભાડે કરી આવ્યો, અને સાથે શહેરમાંથી એક કુકડી, બિલાડી, માટલું અને સાદડી લઈ આવ્યો, અને ગાડાં સાથે તે બધું બાંધ્યું. ગાડું ચાલતાં ચાલતાં માટલું ખખડખખડ થવા લાગ્યું, એટલે મિંઆએ ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “બદમાશ! સમજ સાથ ખખડ ખખડ કરતા, ચાર મેરી સાથ પણ ખખડખખડ લગાછ.” એમ કહી માટલાને હાથમાં લઈ જોરથી રસ્તામાં ફેંકી દીધું. એવામાં સાદડી ખસર ખસર થવા લાગી, એટલે મીયાંએ તેનાં પણ પાંદડે પાંદડા છુટાં કરી ફેંકી દીધી. પેલી છોકરી તો મીયાંના મીનજ નેઈ લયલીત થઈ ગઈ કે આ તો મારો પીટયો ગાડા જેવો લાગે છે. એટલામાં પેલી મરઘી દબાણમાં આવ્યાથી કુકડ કુકડ કરવા લાગી, એટલે મીયાંએ મીનજ ખોઈ તેના પણ બે પગ ઝાલી તેને ચીરી નાખી બાલ્યો, “સખડે સાથ કેકો કરતે ચાર મેરે સાથ પણ કેકો કરકે લગાછ.” આગળ ચાલતાં બિલાડી મિંઆઉ! મિંઆઉ! એવો અવાજ કરવા લાગી, એટલે મીયાંએ કહ્યું, “મિંઆ એ મિંઆઉ, ને પીંજરા એ મિંઆઉ.” એમ કહી તેને પણ ગાડા ઉપરથી નાંચી ફેંકી દીધી. ગાડાવાળો પણ આ જોઈ આભોજ બની ગયો. પેલી છોકરી તો ડ્રુજવા લાગી. એવામાં મિંઆએ વખત જોઈ ગાડાવાળાને પણ ઉધડો લીધો અને કહ્યું કે “ગાડું ઝટ ચલાવ.” આ પ્રમાણે મિંઆએ ઘેર આવી, ખાણું ખાઈ આરામ કર્યો. સુતી વખતે મિંઆએ એક નાગી તરવાર ખીંટીએ લટકાવો ચોરતને જણાવ્યું કે “ખબરદાર! સમજીને ચાલજે, ને કાંઈ આડી ભવળી ચાલી તો ધ્યાન રાખજે કે આ તરવાર તારા માટેજ તૈયાર છે.” આથી છોકરી ખાસડાં મારવાતું તો લુલી ગઈ, પણ ઉલટી ગરીબ થઈ રહેવા લાગી. આ પ્રમાણે મોટાભાઈનો સંસાર સુખી નિવડ્યો, અને નાના ભાઈ બિચારો દરેજનાં બસે ખાસડાનો માર ખાવા લાગ્યો.

કેટલે વખતે બંને ભાઈઓની એક ગામમાં મુલાકાત થઈ જે વખતે તેઓએ અરસપરસ પોતા પોતાના ઘરની વાત કહી. મોટાભાઈની, બેરીને વશ કરવાની રીત જોઈ નાના ભાઈ પણ કહેવા લાગ્યો, કે જો મેં પણ તમારી પ્રમાણે પહેલેથીજ ધાક ખેસાડ્યો હોત તો મારે ખાસડાં ખાવાનો વખત ન રખાવત. આ ઉપરથી તેણે પણ મોટા ભાઈની યુક્તિ અજમાવી જોવાને વિચાર કર્યો. મોટાભાઈએ કહ્યું, હવે તે વાત બનવી મુશ્કેલ છે. જો પહેલેથીજ એવી છાપ પાડી હોત તો પડત; છતાં હજી પણ કાંઈ યુક્તિ કરી જો. નાનાભાઈએ તેનાથી છુટા પડી ગામમાં આવી એક મરઘી, એક બિલાડી, અને એક સાદરી તથા માટલું ખરીદ કર્યાં. રાતને વખતે જ્યારે તે સુવા ગયો ત્યારે તે બધાં પતંગને પાંચે બાંધ્યાં. ત્યાર પછી કાંઈને કાંઈ અહા-

ના બતાવી ચારેના દાલ બેદાલ બનાવી દીધા. જેથી તેની ધેરી આ બધો મામલો જોઈ હસવા લાગી એટલે મીંયાંએ શંક મારી કહ્યું, “જસ વક્ત મેરેકુ ગુસ્સા આયા, ઈસ વક્ત તું મુઝે હરતી હૈ. કમખખત ચૂપ ! દેખતી નહી કે બિલી ઝોર મુરઘેકા ઝેને કેશા દાલ કીઆ ?” આ સાંભળી મીંયાંની બલીમ ઝોરતે જવાબ દીધો, કે, “મીંયાં અળી ચેઇએ તો ઇદર બાધ લાકે બાંધ, પણ તેરેસે ડરતી નહી હું. મુરઘી ઝોર બિલ્લીકા કયા બીસાત હૈ !” આ પ્રમાણે સામે હમ બારાવી સુતી વખતે સીરસ્તા પ્રમાણે સોને જદેએ એકસોને એક ખાસડાં માયાં. આ જોઈ મીંયાં લાઇ જોલ્યા, “આજે તેં મુજકુ એક છુતા જદે કાપકુ મારા ?” પેલી ઝોરતે જવાબ આપ્યો “આજે” તુંમને મેરી સાથ ઢોંગ મચાયા ઇસ વારતે એક છુતી વધારે લગાયા કે શીર ઝેસા ઢોંગ નહી મચાવે.” આ જોઈ મીંયાં થયરી જયો કે વળી કાંઇ યુક્તિ કરીશ તો વધારે ખાસડાં ખાવાં પડશે; માટે હવે તો દરરોજ મુંગા મુંગા બસો ખાસડાં ખાવાંજ, બહેતર છે. આ બાબતની પ્રજને તથા નવાબને ખબર પડતાં તેઓએ જાણ્યું કે જે મરદે પોતાની ઝોરત પર પહેલેથીજ ધાક રાખ્યો તે ફાળ્યો છે. પછીથી ધાક રાખવા જનાર પ્રાવી શકતો નથી ને દરરોજના બસે ખાસડાંનો ખર લાચારીએ ખાવો પડે છે.

ધણીને મુએલો સમજ તેની પીઠ ઉપર ઉભી, રહી પૈાંઆ ખાનારી ઝોરત.

નાતરસ નારી રહે, ના મરેતોં તે પર જાણ,
આ વારતા વિચારી, રાખી લેજે ધ્યાન.

નેપાલના રાજના દરબારમાં એક મરકરો અમીર હતો. આ અમીર દરરોજ પુરસદની વખતે રમુજ વાતો કરી રાજનું દીલ રંજન કરતો. એક દિવસ આ હસમુખાએ બાદશાહને કહ્યું, કે સ્ત્રી અને પુરુષ પોતાની ચતુરાઇ અને લાયકી દેખાડવા અનેક જાતના ઢોંગી ચરીત્રો કરી એક બીજાને છેતરે છે. તે માંહેની એકાદ બે વાતો જો આપ હુકમ ફરમાવો તો કહી સંભળાવું. રાજાએ હુકમ કરવાથી પેલા મરકરાએ નીચેની બે વાતો રાજને કહી સંભળાવી.

મીરત શહેરમાં રહેનારી એક સ્ત્રી એવી તો લુચ્ચી અને હરામખોર હતી કે રાતના પોતાના ઘરમાંથી નિકળી પોતાના ધણીને સુતો મુકી બાહરે રખડવા જતી. આ ઝોરત આમ છતાં પોતાના ધણીને મોઢે કહેતી કે “હું તો ખરે-ખર પતિવ્રતા છું. તમારા બાધા વિના ખાતી નથી. તમને જોઈનેજ તમારા દર્શન કર્યા પછીજ ઘરનાં બધાં કામો કરું છું. તમને ખૂબડાવીને ખાઉં છું. તમારા સુતા પછી સુઉં છું. તમારા પેહેલા સવારમાં જાગી ઊઠું છું. તમને બંધારે ન જોઉં ત્યારે મને બિલકુલ સ્વેન પડતું નથી. ખરેખર ! તમારાં ધનભાગ્ય કે તમને મારા જેવી સતી સ્ત્રી મળી.” આ પ્રમાણે રોજ તે પોતાના ધણીને મોઢે ડંકાસ મારતી. એક વખત તેના ધણીએ તેની પરીક્ષા જોવાનો વિચાર કર્યો. આથી પોતે આગલે દિવસે રાતે બિમાર હોવાનો ઢોંગ કરી પડ્યો. બીજી સવાર થતાંજ મરી ગયાનો ઢોંગ કરી ગુપચુપ પડી રહ્યો. પેલી સ્ત્રીએ સવારે આવી જોયું તો મરી ગયા જેવો લાગ્યો. આથી તે બોલી કે “પીટયો કાલનો કહેતો હતો કે મારો જીવ મુંઝાય છે તો રખેને તે મરી ગયો હોય ! જો હમણાંજ કુટુંબીઓને બોલાવી એકઠા કરીશ તો ખાવાનું સાંજે મળશે ન ભૂખ્યા આખો દિવસ હેરાન થવું પડશે; માટે ચાલને હમણાંજ આ પૌંઆ દુધમાં પલાળ્યા છે તે ખાઈ લઉં.” સીંકા ઉપરથી દુધ ને પૌંઆ ઉતારવા ગઈ, પણ પોતે પહોંચી શકી નહિ. આથી ધણીને મુવેલો સમજી તેના ઉપર પગ દબ પૌંઆ ઉતારી બાધા. તેના ધણી તો આ બધા દેખાવ ગુપચુપ ચુકે ચાં કર્યા વિના જતો હતો. છેવટે તેની જનોઈએથી ચાવી છોડી બધું દ્રવ્ય પણ પોતાને સ્વાધિન કરી લીધું.

પોતાના ધણીના બધા દાગીના ઉતારી લીધા પછી તેણે ધણીના દાંતમાં સોનાની રેખો દીધી. એટલે લોભને વશ થઈ તે પણ કાઢી લેવાનો તેણે વિચાર કર્યો. રેખો દાંતમાં મજબુત બેસાડેલી હોવાથી તે કાઢવા માટે દાંતજ કાઢી લેવાનું ચોગ્ય ધારી દાંત પાડવા માટે એક હથોડી લઈ આવી. તેના ધણી જે અત્યાર સુધી આ બધા બનાવ જાનો માનો જોતો ઢોંગ કરીને પડ્યો હતો, તેણે વિચાર્યું કે જો હવે આમને આમ ઢોંગ કરીને પડ્યો રહીશ તો આ રાંડ હમણાં મારા દાંત પાડી નાખશે. આમ વિચાર કરી જેવી તેની સ્ત્રી હથોડી લઈ આવી કે તરતજ તેણે તેના હાથ પકડી લીધો ને કહ્યું, કે “બસ, હવે બધું થયું. તારા જેવી સતી સ્ત્રીઓ દુનિયામાં ઘણીજ થોડી હશે. આવુંજ તારું પ્રતિવ્રતન ?” પેલી સ્ત્રી તો ગભરાટની મારી દીગમુઢ થઈ ગઈ ને શરમની મારી મોઢું નીચું કરી પોતાના પાપનો પસ્તાવો કરવા લાગી.

ખીજી વાત એ છે, કે મધુરા નગરીમાં બહાદુરખાં નામે સિપાઈ રહેતો હતો. તેની ખીખી તેને હંમેશા કહેતી કે “હું તમારા વિના એક થી પછી એકથી રહી શકતી નથી. તમારા વિનાનો એક દિવસ મને એક વરસ જેવડો લાગે છે. જેમ માછલી પાણી વિના તરકડે છે તેમ હું પણ તમારા વિના તમારી ગેરહાજરીમાં તરકડું છું. વળી તમારી છુપી વાત છવ જતાં પણ કોઈને કહેતી નથી”. આ પ્રમાણે ખીખી દરરોજ અંતઃકરિય કરી બહાદુરખાંને બતાવતી. બહાદુરખાં દુઃખદેશી હતો; તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે એક દિવસ ખીખીના શબ્દોની પરીક્ષા કરવી ખરી. આમ વિચાર કરી તેણે એક દિવસ એવું કયું, કે તે શહેરના રાજાનો કુંવર જે બહાદુરખાંનો દોસ્ત હતો, તેને એક ટેકાણે છુપી રીતે કોઈ ન જાણે તેમ ધણીજ સારી સગવડવાળી જગામાં રાખ્યો; અને પોતે બજારમાં જઈ એક ભુરાકોણું લાવી તેની ઝીંદર લાલ રંગનું પાણી ભરી એક રૂમાલમાં વીંટળાવી ઘેર લાગ્યો. ભુરાકોણું ગોળ તથા માથુસના માથા જેવડું મોટું હતું, તેમજ તેમાંથી લાલ રંગનું પાણી ટપકતું હોવાથી જાણે માથુસનું માથું કાપી રૂમાલમાં વીંટળાવ્યું ન હોય એવો દેખાવ જણાતો હતો. ઘેર આવી બેસીને કહ્યું, કે જો મારે રાજાના કુંવર સાથે બાઈબંધી હતી તે તો તું જાણે છે. આજે મારે તેની સાથે તરત થવાથી તેનું માથું કાપી આ રૂમાલમાં હું વીંટી લાગ્યો છું; મારે તું કોઈને કહેતી ના. બેસીએ આ વાત કોઈને પણ ન જણાવવા કહ્યુંલાત, આખી. પછી ખીખે દિવસે રાજાનો કુંવર ચમ થવાથી આખા શહેરમાં તેની તપાસ ચાલી. જ્યારે શહેરમાં એક તરફથી તપાસ ચાલી રહી હતી ત્યારે બહાદુરખાંએ ઘરમાં કાંઈક બદલું કાઢી ધરાદાપુર્વક ખીખી સાથે મોટો કહ્યો કર્યો. આ કહ્યાથી ખીખીનું જોર વધ્યું ને તેણે પોતાના ધણીને શિક્ષા કરાવવા, તેમજ પોતાની સાથે કદી પણ કહ્યો ન કરે એવા હેતુથી તે રાજાના સિપાઈ પાસે ગઈ, અને પોતાના ધણીએ રાજાના કુંવરનું ખૂન કયું છે એ વાત રાજા પાસે જાહેર કરી. નિશાની દાખલ જો પોતાના ધણીને પરહેજ કરવામાં આવે તો કુંવરનું માથું જ્યુ ઘરમાંથી લાવી આપવા તેણે જણાવ્યું. રાજાના હુકમથી સિપાઈઓએ બહાદુરખાંને પરહેજ કર્યો, ને તેને મુઠ્ઠેટાટ બાંધી રાજાની હજીરમાં લઈ ગયા. નિશાની દાખલ કપડામાં વિંટળેલું પેલા માથાના દેખાવનું કોણું પણ લઈ ગયા. રાજાએ રૂમાલમાં વિંટળેલી વસ્તુ જોતાજ બહારના દેખાવથી તેને કુંવરનું માથું માની લીધું; અને કોઈ પણ જાતની તપાસ કર્યા વિના બહાદુરખાંને ફાંસીની શિક્ષા જાહેર કરી દીધી. બહાદુરખાંએ જતાં જતાં રાજાને પોતાની એક અરજ સંભળવા લાગ્યા કાલાવાલા કર્યા. તેણે કાથ જોડી કહ્યું, “જહાંપનાહ! હું ફાંસીએ ચડવા તૈયાર

આપણા કરાર પ્રમાણે તમે મારી એ જોડો દરચુગર કરવા કહ્યું છે. તેમાં ની પહેલી જોડ તો રસોઈ સંબંધીજ છે.” સોદાગર પણ વિચારમાં પડ્યો કે આ પણ કીક. પછી સોદાગરે રસોઈ કરી એટલે જ ને જણા જમ્યા. પછી સોદાગરે પેલા નોકરને વાસણ માંજવા કહ્યું, એટલે તેણે જવાબ આપ્યો “શેઠ ! માફ કરજો. મારી જીજી, જોડ એ છે કે હું જમ્યા પછી કાંઈ કામ કરી શકતો નથી.” એમ કહી માથે પછેડી ઝાઢી સુઈ રહ્યો. શેઠ રાંધે અને નોકર જમે, ને શેઠ વાસણ માંજે ને, નોકર આરામ લે. આ પણ મારા માથાનો ખરો. મને પણ શેરને માથે સવાશેર મળ્યો. આ નોકરની આવી રીતભાતથી શેઠની પણ અક્રુદ ઠેકાણે આવી ગઈ અને ત્યારથી કાંઈપણ નોકર હોય પણ તેને મહેનતનો બદલો પૂરેપૂરો આપવાનો ઠરાવ કર્યો. આ છત્રીશ લક્ષણા માણસનું એક વરસ પુરું થયું, એટલે તેના પગારના સંબંધો પૈસા ચુકાવી આપી તેને વિદાય કર્યો.

મહેનત ઉપર નશીબનું કાવતું:

કર્મ હસાવે, કર્મ રસાવે, કર્મ હોય તો રાજ કરે,
લખ્યા લેખ ના ટળે કર્મના, ક્ષીરને સરતાજ કરે.

મીરજપુરમાં એ ભાઈઓ રહેતા હતા. તેઓ એક ખીખરને ધણાજ હેતથી આહતા. એક દિવસ તે બંનેને એક બાગતમાં ભત લેઈ પડ્યો. મોટાભાઈએ કહ્યું, કે “પ્રારબ્ધ-નશીબ હંમેશાં બળવાન છે અને તેના આગળ માણસનો બધો મયત્ન બ્યર્થ જાય છે”, ત્યારે નાનાભાઈનું કહેવું એવું હતું કે “પુરુષાર્થ” આગળ નશીબનું કાંઈ કાવતું નથી, ને મનુષ્ય જે ધારે તો પ્રયત્નથી, નશીબને શેરવી શકે છે.” આ વાત બહુ રસાકસી ઉપર આવી, એટલે બંનેએ તે બાગત ખાત્રો કરી લેવા નિશ્ચય કર્યો, અને તેઓ બંને ખાલી હાથે ઘેરથી નિકળી ખીખર ગયા. ત્યાં જઈ તેઓએ ધર્મશાળામાં સુકામ કર્યો, એટલે નાનાભાઈએ કહ્યું, “ભાઈ ! જે આપણે કાંઈ પ્રયત્ન કરીશું તોજ ખાવા ભેળા થઈશું.” આ સાંભળી મોટાભાઈએ જવાબ આપ્યો, “ના ભાઈ ! મારે કાંઈજ પુરુષાર્થ કરવો મથી, જે મારા નશીબમાંજ હશે તો મને અહીં જેઠા મળી રહેશે.” મોટાભાઈનું કહેવું સાંભળી નાનાભાઈ હાથમાં કળશીયો લઈ નદી તરફ ગયો. ત્યાં જઈ કળશીયામાં પાણી ભરતાં ભરતાં

નદીમાં નજર કરી તો એક દડીયો તણાતો જોયો. તે નદીમાં જઈ દડીયો હાથમાં
 પકડી કાઢી આવ્યો; અને કાઢી આવી અંદર જોયું તો તેમાં એક મીઠાઈનો લાડવો દીઠો.
 તે લાડવો જોઈ નાનાભાઈને ધણો હર્ષ થયો, કે અંતે મારી વાત ખરી કરી. મેં
 જો અહીં આવી દડીયો અંદરથી લાવવાનો શ્રમ કર્યો તો આ મીઠાઈનો લાડુ
 મળ્યો; માટે ચાલ હવે આ લાડુ લઈ જઈ મારા ભાઈ સાથે બેસી ખાઉં, ને
 પછી તેને કહું કે પ્રારબ્ધ બળવાન કે પ્રયત્ન ? આમ તવિચાર કરી તે લાડવો લઈ
 મોટાભાઈ આમંત્રણ આપ્યો ને તેને ખાવા માટે અર્ધો લાડવો ધણા આમંત્રણથી
 આપ્યો. મોટાભાઈ લાડવો લઈ ખાતો હતો તેવામાં ખાતાં ખાતાં તેના ભાગના
 અર્ધા લાડવામાંથી એક સોનામહેર નિકળી. આ સોનામહેર નાનો ન જણે તેમ
 મોટાએ પોતાની કેડે ચડાવી દીધી. ખાઈ રહ્યા પછી નાનો બોલ્યો, “કેમ ભાઈ !
 જો મેં શ્રમ કર્યો તો તેનું આ ફળ મીઠાઈના લાડવા રૂપે મળ્યું, ને સુખેથી
 આપણને આરામ મળ્યો, પણ જો ખરેખર હું તમારા કહેવા પ્રમાણેજ આલ્યો
 હોત તો આપણું બંનેને લુખે મરવું પડત.” આ સાંભળી મોટાભાઈ બોલ્યો,
 “ના ભાઈ ના. હું કંઈ તારી પાસે ખાવાતુ માગવા નહોતો આવ્યો; એતે મારા
 નશીબતુ હતું તે મને મળ્યું.” આ સાંભળી નાનાને બહુ રીસ ચડી એટલે
 બંને વચ્ચે મોટી તકરાર ઉઠી, જેથી દરબારના સિપાઈઓ ત્યાં આવી તેમને રાજ
 પાસે પકડી લઈ ગયા. રાજાએ બંનેને તકરાર થવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે નાનાભાઈએ
 કહ્યું, “સાહેબ આ મારા મોટાભાઈનું કહેવું એમ હતું કે પ્રયત્ન કરતાં પ્રારબ્ધ
 મોટું છે. આ બાબતનો નિશ્ચય કરવા અમે અમારે ગામથી નિકળી આપના
 ગામની ધર્મશાળામાં ઉતર્યા. અહિં આવી હું નદી કાંઠે ગયો, તો ત્યાં
 એક દડીયો પાણીમાં તરતો દીઠો. અંદર જઈ તે દડીયો બહાર લાવી જોયું તો
 તેમાંથી એક લાડવો નિકળ્યો. તે અમે બંને ભાઈઓએ અર્ધા અર્ધા વેંચી ને
 ખાધા. હજુ મારો ભાઈ કહે છે કે ‘મારા નશીબમાં હતો તો મળ્યો હું ક્યાં
 તારી પાસે માગવા આવ્યો હતો.’ સાહેબ, ‘જો મેં નદીએ જવો કે પાણીમાં
 જઈ દડીયો કાઢી લાવવાનો શ્રમજ ન કર્યો હોત તો એ શું ખાત ?’ આ
 સાંભળી મોટાભાઈએ કહ્યું, “નામદાર ! હું કંઈ મારા ભાઈ પાસે માગવા ગયો
 ન હતો. મારા નશીબમાં હતો તેથીજ મને, ભાગ આપવાની શુદ્ધિ તેને સુઝ; વળી
 જો મારા નશીબમાં હતો તો મારા ભાગના અર્ધા લાડવામાંથી આ સોના મહેર
 નિકળી. જો મારા નશીબમાંજ ન હોત તો સોના મહેરવાળો ભાગ તેના દિવસમાં
 આવત, પણ મારા નશીબમાં સોનામહેર અને લાડુ બંને હતાં તો મને અના-
 પાસે આવી મળ્યા.” રાજાને મોટાભાઈની વાત બાજબી લાગી, કારણકે રાજા

પોતેજ દરોજ દહીયાની અંદર લાડવો મુકી તેની અંદર એક સોના મહોર નાખી દહીયો નદીમાં તરતો મુકતો હતો. આથી રાજાએ નાનાભાઈને સમજાવીને કહ્યું, “આઈ, પ્રયત્ન કરતાં મારખંજ હંમેશાં વધારે બળવાન છે. તું નગરે જોઈ શકે છે કે તારા ભાઈના નથીજમાં સોના મહોર હતી” તેથી તેના લાડવામાંથી તે નિકળી જો તેમ જ હોત તો તે દિસે તારા ભાગમાં આવત. આથીજ સોડાએ કહ્યું, છે કે થાઓ થાઓ પણ કરમમાં હોય તેજ પાઓ.

કંજુસનો બાદશાહ

અમે મનકુ સકાયત્ત રહેતા તું કબ વક,
 ન દીક એક દોડી, ન દીલવાઈ અબ વક,
 તમના અમર તેરે દીકમે હય જુરખી,
 અમસ છાડ દે આસ આખીરક થકી.

બગદાદ શહેરમાં સલીમ નામે એક પૈસાદાર વેપારી રહેતો હતો. તેની પાસે પૈસો ખણો હતો પણ તે એવો તો કંજુસ હતો કે કંજુસાઈ માટે તે આખા ગામમાં પ્રસિદ્ધ હતો. અહીં એટલો અહીં કંજુસ હતો કે પોતાના તેમજ બેરો હાકરાંના શરીર પર પહેરવા એક સારું કપડું પણ રાખતો નહિ તેમજ સારું ખાતો પીતો પણ નહિ. અહાં માણસો તેની આવી કંજુસ પ્રકૃતિ જોઈ તેને હંમેશાં ધીકારતા. કોઈ સારો માણસ તો કોઈ દિવસ તેની સોજતજ કરતો નહિ. એક વખત એવું બન્યું કે એક મુસાફર બસરાથી નિકળી બગદાદ આવ્યો. તેણે ગામમાં સલીમની કંજુસાઈ વિષે વાતો સાંભળી. એક દિવસ અધ્યાનક આ મુસાફરનો સલીમસાની સાથે રસ્તામાં મેળાપ થયો. આથી પૈસાં મુસાફરે તેને સલામ આપેક્રમ કરી કહ્યું, “શૈક સાહેબ! તમે ઘણા પૈસાદાર માણસ છો, છતાં ગામમાં કોઈ તમારું સારું બેઝલું નથી. કંજુસાઈ માટે આખા શહેરમાં તમારી વાતો થાયછે. કોઈપણ સારો માણસ તમારે ત્યાં આવવા કે તમારી સોજત કરવા રાહ નથી; તો આટલી મોટી પુણી છતાં બેખાગર થઈ શા માટે ફરોડો? જો ખુદાતાઆએ તમને પૈસો આપ્યો છે, તો ખાઓ પીઓ, ને ખેરાત કરો. જગતમાં તમારી આગરમાં વધારો કરો. પૈસો કાંઈ સાથે આવવાનો નથી; માટે મરીબ ગરબાને આપી આવતા જન્મનું સાર્થક તો કરી લ્યોને.” આ સાંભળી કંજુસ

સલીમે કહ્યું, “લાઇ સાંભળ, જગતના મોઢે આડા હાથ કાંઈ દેવાતા નથી. દુનિયા દોરંગી છે તેથી એ માણસ સાડું એ બોલે ને એ નરસુંએ બોલે. તેમાં આપણું થું જવાનું હતું. છો ને જેને જેમ ફાવે તેમ બોલે, હું તો માર કામ ક્યો જાઉં છું.” આ સાંભળી મુસાફરે કહ્યું, “શેઠ ! જેવી તમારી મરજી, પણ એ ખેરાતનું કામ કરશે તો ફાઈ દિવસ આડું આવશે. બસરા શહેરમાં તમારૂં કરતાંએ વધારે કંજુસ રહેશે. તેનું નામ મુરાદ કરીને છે, પણ તે એટલો તો કંજુસ છે કે તેની કંજુસાઇ બેઠ જામના લોકોએ તેનું નામ “કંગાલનો પાદશાહ” એવું રાખ્યું છે, માટે શેઠ ઝાઝો લોભ કરવો સારો નથી.” એમ કહી તે મુસાફર તેનાથી છુટો પડ્યો. પેલાના છુટી પડ્યા પછી સલીમ વિચાર કરવા લાગ્યો, કે મારા કરતાં એ વધારે કંજુસાઇ બસરાનો મુરાદ કેવી રીતે કરતો હશે, તે મારે જોવું બેઠ્યું ! આમ વિચારી પોતે તેની કંજુસાઇ જોવા ચાલતો ચાલતો કેટલેક દિવસે બસરા શહેરમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં જઈ પેલા “કંગાળના પાદશાહ”ને ત્યાં પેરાણા દાખલ ઉતર્યો. પેલો કંજુસ મુરાદ તો મનમાં ને મનમાં બળવા લાગ્યો, કે આ તે પાપ ક્યાંથી આવી ભરાણું. પણ શીકર નહિ. એને મારી કંજુસાઇનો એવો તો સ્તાદ ચખાડું કે બીજે દિવસે ઉભોજ ન રહે. મુરાદ મનમાં તો સલીમને ગુણો આપતો હતો, પણ મોઢેથી મીઠું મીઠું બોલી સલીમનો આદર સત્કાર ક્યો, કે “લાઇ ! ભલે પધાર્યા. તમારા આવવાથી મારું ઘર પવિત્ર થયું છે. તમને પગલાં મારા જેવા ગરીબને ત્યાં ક્યાંથી હોય. ખરેખર ! આજ તો મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે તમારા જેવા પેરાણાનાં પગલાં મારે ત્યાં થયાં. આમ મીઠું બોલી જમવાનો વખત થયો એટલે મુસલમાન લોકોના રિવાજ પ્રમાણે ગામમાંથી કાંઈ ખાવાનું ખરીદવા બજારમાં ગયા. ત્યાંજ મુરાદે એક દુકાનદારને પૂછ્યું, ભાઈ, તારે ત્યાં સારી રોટલીઓ છે કે નહિ ?” દુકાનદારે કહ્યું, “શેઠ જેવી બેઠ્યે તેવી મજાની સ્તખણુ જેવી રોટલી આપું.” આ સાંભળી મુરાદે સલીમને હળવેથી કહ્યું, “જેવું, દુકાનદાર માખણની તારીફ કરે છે; વળી આ ગામમાં રોટી કરતાં માખણ ઘણું સસ્તું મળે છે, માટે આપણે માખણ જ લઈને ખાઈએ કે જેથી એક તો વધારે પૈસા પણ ન આપવા પડે ને વળી ખાવાનું પણ સાડું મળે.” આમ વિચાર કરી તે કંજુસ સલીમને માખણવાળાની દુકાને લઈ ગયો ને માખણનું પૂછ્યું એટલે માખણ વાળે કહ્યું, “શેઠ ! એવું તો સરસ માખણ મારે ત્યાં છે કે જાણે નરુ” ચોક્કસ ખસખસતું તેલ.” આ સાંભળી વળી મુરાદે સલીમને જણાવ્યું, “ભાઈ ! હવે મને યાદ આવે છે કે આ ગામમાં તેલ ઘણું જ સરસ મળે છે; વળી તે સસ્તું પણ મળે છે. આ માખણવાળો પણ તેલની તારીફ

કરેછે, તો નકામા ચા વારસે વધારે પૈસા ખરચી નાખવા." સહીમને પાણુ આ વિચાર પસંદ પડ્યો એટલે જ ને જણાવ્યો તેણની ખરીદી કરવા તેણીની દુકાને ગયા. ત્યાં જઈ તેણે સાચું છે કે નહીં એમ પૂછ્યું, એટલે તેણીએ જવાબ આપ્યો કે "શેઠ તેણે એવું તો ચોકસું છે કે તને જે બિચારી પડ્યી." પાણી શબ્દ સાંભ- તાજ સુરાદ વળેા ખુશી થયો, અને બોલ્યો મોઢ, "દવે જે આપણને જોઈતું હતું તે મળી ગયું છે." આજે આપણે ત્યાં જઈ જોઈએ તેટલું પાણી પી, તમે તમારી જૂઝ ઝાંત કરો." એમ કહી સહીમને ઘેર લઈ જઈ પાણીનો કુંડો અને ગ્લાસ આપી કહ્યું, "ભાઈ ! હવે તમારાથી પીવાય તેટલું પાણી પીઓ. આપણે ત્યાં ખુદાનો મતાવડે જેથી કુંડોસામનું નામ સરખુંએ નથી." આ પ્રમાણે સહીમને કુંડો પાણી પાઈ રહ્યો આપી. સહીમ સમજ્યો કે તેનો ફેરો ફાટતો ગયો નથી. મારા કરતાં પણ વધારે કુંડોસ મને મળ્યો ખરો. ઘેર જઈ તેણે પાણુ જોયું હતું તેમ કરવા માંડ્યું. એટલે છતે પૈસે તે દેરાન થવા લાગ્યો. અંતે આ પ્રમાણે દેરાન થતા થતા તે મરી ગયો. તેના એકઠો ફરેલા બધો પૈસો-માલમિ-લકત દવે સખી હાતાદાને હાથ આવી. જેથી તેણી સુખચેનથી એક આરામ અને ખરખેરાતમાં ખરચવા લાગ્યા.

મહાબતની લંપટમાં ચાર જનની ખુવારી.

પ્રિય હતામ જે એવી કાતીલ, જે કાઢ તેની ઉપર મરે
પરો દુલ્લખંદ ખંજર ખાઈ, નકવાસમાં લઈ પડે.

દોહતાયાગમાં ધુલ્લખંદ અને શુલાગચંદ નામે જે લુલાન મિત્રો રહતા હતા તેઓનો એક બીજા સાથે એવો તો ફેનેદ બંધાયો હતો કે સગા ભાઈ કરતાં પણ એક બીજાને તેઓ વધારે હેતથી ચાહતા. કરવા કરવામાં, ખાવા પીવામાં, અને રમત ગમતમાં તેઓ હંમેશા સાથેજ રહેતા; વળી સુખદુઃખમાં પણ એક બીજાના સાથી હતા. આ પ્રમાણે તે બંને વચ્ચે ધણીજ ગાઢ પ્રિતિ હતી. શુલાગચંદ થોડો વખત ચપાંજ પરણ્યો હતો. તેની બેરી ધણીજ રૂપાળી, ખૂબસુરત, મોઢા-મળ અને બેદરતની પરીજેરી સ્વરૂપવાન હતી. આ બેરી શુલાગચંદ તરતમાંજ પરણ્યો હતો જેથી ધુલ્લખંદે તેને જોઈ પણ ન હતી. એક વખત એવું બન્યું કે શુલા-ગચંદ અને ધુલ્લખંદ રસ્તામાં ચાલ્યા જતા હતા, તેણામાં શુલાગચંદની સ્ત્રી

રતન ત્યાંથી નિકળી, પુલયંદ રતનને જોઈ દીવાના સરીખા બની ગયો. તેને ખખર નહતી કે આ રતન ખીજી કાંઈ નહિ પણ તેના જીવનના દોસ્ત ગુલાબચંદની જ પરણેલ સ્ત્રી હતી. પુલયંદના મનમાં ધ્રુવનો અંકુર એવો તો જોરથી ફુટી નિકળ્યો કે તેણે પોતાનો બેઠ ગુલાબચંદ આગળ ખોલી કહ્યું, “ભાઈ ! પેલી ખૂબસૂરત સ્ત્રીને જોતાં જ મારું દીવ ચૂરેચૂરા થઈ ગયું છે, એવું જૈવન જોતાં જ મારા દીલમાં કારી જખમ થયો છે. બહા ! શું એવું રૂપાં કેવું સુકોમળ પુનેમના ચંદ્ર જેવું હરેવું મોહું ! પ્રવાલ સરીખા હોઠ ! સિંહના સરખી પતેલી કમર ! હાથ તો જાણે દાથીની સુંઠ ! શું એની રંગાના સરખી ચાલ ! ખરેખર ભાઈ હવે હું તેના વિના જીવી શકીશ જ નહિ. મારી છાંદગી હવે વિષમય બની જશે. માટે હું ભાઈ ! જો તું મને ખરેખર ચાહતો જ હોય તો તે નાજનીન સાથે એક વખત મારી મેળાપ કરાવી આપ.” ગુલાબચંદે જોયું કે આ તો ખરેખર ધર્મ સંકટ આવી પડ્યું. પુલયંદ મારી સ્ત્રીને પીછાણતો નથી, તેથી જ તેની સાથે મહોબત કરવાની વાત કરે છે, પણ તેમાં તેનો કાંઈ હોય નથી. ગમે તે થાય પણ મારે તો મિત્ર તરીકે કાંઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તેનો જાન બચાવવો જોઈએ. આમ વિચાર કરી ગુલાબચંદે તેને દિલાસો આપ્યો કે “કાંઈ શીકર નહિ. તું વધારે ચિંતા ન કર. તારા કામમાં હું મારાથી બનતી મદદ તને આપીશ. આવતી કાલે રોજે યાત્રાતનો જવાબ હું તને લાવી આપીશ.” આમ કહી ગુલાબચંદે પોતાના ઘર તરફ વળ્યો, તે પુલયંદ પણ તે નાજનીનના વિચારમાં તેનાથી છુટી પડ્યો.

ગુલાબચંદે ઘેર આવ્યો પણ આજ ચિંતાને લીધે તે ધણી જ ગમગીન દેખાતો હતો. નહિતર ગુલાબચંદે જ્યારે પણ ઘેર આવે ત્યારે હંમેશા હસ્તે ચહેરે જ આવતો. ગુલાબચંદેને ઉદાશ જોઈ તેની સ્ત્રી રતને પૂછ્યું, “વહાલા આજે તમે આટલા બધા દિવાલ કેમ દેખાઓ છો ? એવું તે મોહું શું કુખ આવી પડ્યું છે, કે જેથી આટલી બધી ચિંતા કરવાનું કારણ હોય !” ગુલાબચંદે આ સાંભળી તેને શું જવાબ દેવો એના વિચારમાં પડ્યો. રતનને ખરી હકીકત જણાવવાની ગુલાબચંદની કિંમત ચાલી નહિ. નેક મતિમતા રતને જ્યારે બહુ જ આજીજ કરી સાચી વાત જણાવવા આગ્રહ કર્યો, ત્યારે ગુલાબચંદે કહ્યું, “મારું દરમાન ઇશુલ રાખવાનું જો તું વચન આપે તો જ હું ખરેખરી વાતથી વાકેફ કરું.” પોતાના ખાતરના હુકમ પર જાન કુર્યાન કરવા તૈયાર છું એમ જણાવી રતને જ્યારે વચન આપ્યું; એટલે ગુલાબચંદે પુલયંદવાળી વાતનો ખુલાસો કરી કહ્યું, “મારા કરતાં હું મારા દોસ્તનો જાન વધારે કિંમતી ગણું

ધુ. તેણે મને દુઃખના વખતમાં ધણીએ મદદ કરી છે, અને અનેકવાર મોતના મોઢામાંથી મને ઉગારી લીધા છે; માટે મારે ખાતર મારા મિત્રનું કહેવું તારે કશું રાખવું નેહ્યું." સતી સાધ્વી પ્રતિવ્રતા રતન આ સાંભળી વિચારમાં પડી અઘ. એક તરફથી પોતાના સતીત્વનો વિચાર અને બીજી તરફથી પોતાના પતિનો દુઃખ. આ બંને વિચારથી તે ધર્મ સંકટમાં આવી પડી. તેના ચહેરા શીઘ્ર પડી ગયો, ગાલ ઉપરથી ઘુલ્મળી સૂરખા ઉડી અઘ, અને એક પુતળીની માફક વિચારમાંજ લીન થઈ ગઈ. બંને તેણે વિચાર કર્યો, કે મારા ધણીનું કર્મનિ બેઆખર દરાવનાર છે; પણ મારે તેના દુઃખ માનવો નેહ્યું. ઇશ્વરે આજ સુધી મારી આખર રાખી છે તો તેજ સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ આ વખતે પણ મારી આખર લગવશે, અને મારા સતીત્વને ડાઘ લાગતો અટકાવશે. આ પ્રમાણે ઇશ્વર ઉપર બંને આધાર રાખી તેણે પોતાના પતિનું કહેવું કશું રાખ્યું.

શુદાખચંદ્ર બીજે દિવસે પુલ્લચંદને મળ્યો, અને ખચર આપ્યાં કે જે આરતની મહોત્સવમાં તું લપટાયો છે તેની સાથે મેળાપ કરવાનો આજે મેં બંદોબસ્ત કર્યો છે. આ સાંભળી પુલ્લચંદ ધણેજ ખુશ થયો. સાંજ પડી એટલે શુદાખચંદ પોતાના મિત્ર પુલ્લચંદને પોતાને મુકામે મૂકી આવ્યો. નવાઈની વાત તો એ છે કે પુલ્લચંદને દલ પછુ ખચર નથી પડતી કે આ મકાન તો તેના મિત્રનું છે. ખરેખર ! ઇશ્વર આંધળોજ છે ! જે માણસના ગગનમાં કામ, કોષ, લોભ, મોહ, મદ, અને મત્સરનો પવન જ્યારે બરાબ છે ત્યારે તે ખરેખર આંધળોજ બની જાય છે. આજુગાજુ શું છે, કે શું થાય છે તેમ તેને લાગજ રહેતું નથી. બ્યભિચારી, ખુની વગેરે માણસો જ્યારે પોતાનો સ્વાર્થ સાંધે છે ત્યારે એમજ સમજે છે કે અદિ તે કાંઈજ નથી, પણ તે છતી આંખે આંધળાઓને તેઓનું પાપ જ્યારે ખુલ્લું થાય છે ત્યારેજ ખચર પડે છે કે આપણે છતી આંખે કંઈ નેહ શક્યાજ ન હતા. સર્વ શક્તિમાન સચરાચર બાપી વિંભુ સઘળે કંઠાણે રહેલો છે, એવો તેઓ તદ્દનજ ભુલી જાય છે. આ પ્રમાણે પુલ્લચંદ પણ પોતાના મિત્ર શુદાખચંદના મકાનને પીછાણી શક્યો નહિ. જોડો તે ઘરમાં ગયો. કે પ્રતિવ્રતા રતને તેને ખુશી આપી આદરમાન સાથે બેસાડ્યો, અને જનનજત નાં પકવાનો તેની આગળ ખાવા મૂક્યાં. જમી રહ્યા પછી નેકબખ્ત રતન પાસી લેવા બીજા આરકામાં ગઈ. આ વખતે બૂખ શાંત થવાથી, તેમજ પોતાની ઈચ્છેલી વસ્તુ પામેજ હોવાથી પુલ્લચંદનું મગજ જરાક દંડુ થયું તેણે દિવાનખાના સામું બેસું તો પોતાના મિત્રના મકાન જેવુંજ તેને લાગ્યું. દિવાનખાનાની અંદરની સઘળી ચીજો શુદાખચંદની હોય તેમ લાગ્યું; આ બૂધું નેહ આસપાસ નંજર.

કરતાંજ તેને નક્કી થયું કે ખરેખર આ મહાન શુભાખ્યદંતુજ છે, અને આ સ્ત્રી બીજી કોઈ નહીં પણ તેનીજ નવપરિણિતા છે. ગમે તેમ હોય પણ શુભાખ્યદંતુ જાણી બોધને મારો જન આવવા ખાતરજ પોતાની પત્નીનું સતીત્વ હુટાવો તૈયાર થયો છે. આ ભેદી પુલકચંદ્ર ધણેજ જખવાણો પડી ગયો, અને પોતાની નિત્ય વાસનાથી પોતે કેવું પાપ કરવા તૈયાર થયો છે એ ખ્યાલ આવતાંજ, તેણે જીવતા રહી કલંકિત મોહું દેખાડવા કરતાં મરવું વધારે બહેતર માન્યું ને તરતજ ખીંટીએ ટાંગેલું ખંજર હાથમાં લઈ પોતાની છાતીમાં મારી બેળન થૂંક પડ્યો. થોડા વખતમાં રતન પાણી લખને આવી અને જીએ છે તો પુલકચંદ્રને આપઘાત કરી મુએલો દીઠો. રતન આ ભેદ ગલરાઈ ગઈ. તેણે વિચાર્યું કે જો મારો ધણી આ ભેદે તો તે એમજ સમજશે કે મેંજ આ ખૂન કર્યું છે માટે તેવો આરાપ આવવા દેવો તેના કરતાં મરવું એજ ઉત્તમ ઉપાય છે. એમ ધારી તેણે પણ એજ કટારથી પોતાનો જન ધથરને ચરણે ધર્યો. આ તરફ આ બંને મરેલાં પડ્યાં હતાં તેવામાં નેકબખ્ત રતનની દારી ઓરડામાં આવી અને જીએ છે તો પોતાની શેઠાણીને અને એક મરદને ઓરડામાં મુએલાં દીઠાં. દારી બિચારી ઉદાસ થઈ વિચારમાં પડી કે હવે મારે શું કરવું ! હું તો આ બિનાથી તદન અજાણી છું. ધરતો ધણી આવી પુછશે તો શું જવાબ દમશ. અંતે આ બંને જીનનો આરાપ મારી ફિરક આવશે ને મારે ફાંસીએ ચડવું પડશે. તેના કરતાં બહેતર છે કે આત્મારેજ મરણ પામવું. આમ વિચારી તેણે પણ તેજ કટારી વડે પોતાનો ઘાત કર્યો. શુભાખ્યદંતુ પોતાના મિત્રને પોતાનું મહાન અતાવ્યા પછી આરામ લેવા મુસાફરખાનામાં ગયો હતો. તે બીજે દિવસે સવાર થતાં પહેલાંજ ઘેર આવ્યો અને દીવાનખાનામાં આવી જીએ છે તો જીગરજન દોસ્ત, ખારી ખૂબસુરત પતિવ્રતા પત્ની, અને નિમકહલાલ દારી, એ ત્રણેને મરેલાં દીઠાં. આ બનાવ કેમ બન્યો તેની ખુલાસો કરનારે ત્યાં કોઈ હાજર ન હતું. એક તો પોતાનો જીગરનો હાર બેળન થઈ પડ્યો હતો, બીજી તરફ નેકબખ્ત નાર પુદાના ચરણમાં લોટલી હતી. આ ભેદ શુભાખ્યદંતુને પશુ હવે પછી આ દુનિયામાં રહી જીવવું જોર જોતું લાગ્યું; વળી સરકારને જવાબ પણ દેવાનો હતો. આથી અંતે તેણે ધરના દરવાજા બંધ કરી આપઘાત કર્યો. દિવસ બેણે ચડી ગયો પણ શુભાખ્યદંતુના ધરના દરવાજા ઉધડ્યાજ નહીં. હાય ! એ દરવાજાને અંદરથી ઉધાડનાર કોઈ આ દુનિયામાં રહ્યુંજ ન હતું ! આજીવાજીના પાડોશીઓ આવી દરવાજા ઠોકવા લાગ્યા પણ દરવાજા કોણ ઉધારે ! અંતે ગામના માણસોએ સરકારમાં ખબર આપી. પોલિસે આવી દરવાજા ભંગાવ્યા, તો અંદર ચાર જીવ સૂખની નિદ્રામાં સુતેલાં જ્યા !

આ જોઈ ગામમાં હાહાકાર વ્યાપી ગયો, અને લોકો પોતપોતાની ધારણા પ્રમાણે અનેક ગપો ચલાવવા લાગ્યા. છેવટે કયો પણ પત્તો ન મળવાથી સરકારના હુકમથી એ ચારે મુઠ્ઠાઓને ઠેકાણે પાડવામાં આવ્યાં. આ પ્રમાણે જોરતની મહોબતમાં ચાર જાનની ખુવારી થઈ. આ ચારેની મહોબતમાં કાણું ચડે, એવો સવાલ જો કાઢને થાય તો તેણે પ્રથમ એ નક્કી કરવું કે કયો, સુનો, સોપારી, અને પાન એ ચારેમાં ઉત્તમ કાણું? .

ગધેડો ગંગાજીમાં નહાય તો શું પવિત્ર થાય ?

તિરથે ગયા કાસી ગંગા, મનમાં કાર અધાર.
પાપ ઘટ્યું રતી ભર નહીં, દસ મણુ વધિયું ઐશ.

જામનગરમાં નાગરદાસ નામે વાણીયા રહેતો હતો. તે ધણો પૈસાદાર અને મોટા વેપારવણુજ સાથે તેટલીજ આબરૂ ધરાવતો હતો, પણ તેનામાં વ્યભિચારનું એક છુડું વ્યસન હતું. એક વખત નાગરદાસ મોટો સંઘ લઈ જત્રા કરવા નિકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ જ્યાં રાત પડે તે જો ગામ આવે ત્યાં રાતવાસો કરતાં, અને સવારના પાછા વહેલા રસ્તે પડતા. નાગરદાસ પૈસાવાળો હોવાથી પચ્ચસ ગાંધિની આસપાસમાં તેનું નામ જાણીતું હતું. આથી તેઓ જે ગામમાં રાતવાસો કરતા ત્યાં તેની સારી ખરદાસ થતી; વળી નાગરદાસનું નામ સાંભળી ધણું ગરીબ ગરબાઓ, આહાણો, તથા અનાથો જે પૈસાની આશાએ તેમ યાચવા આવતા. એક વખત એક આવો તેનું નામ સાંભળી તેની પાસે આવ્યો, તેણે હાથ જોડી કહ્યું, “શેઠ સાહેબ ! તમે હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરી, જત્રા કરવા નિકળ્યા છો, તો મને પણ આપની સાથે રાખી જત્રા કરાવશો તો તમને સાધુના દીકરાને જત્રા કરાવ્યા બદલ ધણું પુન્ય થશે. મારી પાસે એટલા પૈસા નથી, કે જેથી હું ગંગામાં જત્રા કરી શકું.” નાગરદાસે વિચાર કર્યો કે, જો સાંઘ બાવાનું કહેવું ખરું છે. પરમેશ્વરની સેવામાં પોતાનું જીવન અર્પી દેનાર સાધુને જો આપણે જત્રા કરાવશું તો ધણુંજ પુન્ય મળશે. આમ વિચારી તેણે જો સાંઘ બાવાને સંઘમાં સામેલ કર્યાં.

અગાઉ કહેવા પ્રમાણે નાગરદાસ સ્ત્રી લંપટ હતો, તેથી જત્રામાં નિકળ્યા છતાં પણ તે પોતાના યુર કામથી અટક્યો ન હતો, નાગરદાસના પાડોશમાં .

નરોત્તમ નામે શરાદ રહેતો હતો, તેની બેરી લક્ષ્મી ધણીજ સુકામળ અને બેહશ્તની પરી જેવી ખૂંચસુરત હતી. નાગરદાસ આ જીવાન છોકરાંની સાથે ગામમાંતો આડો વ્યવહાર રાખતો; પણ જાત્રીના સંઘમાં પણ તેણે તેના ધણીને સમજાવી પોતાને ખર્ચે જાત્રા કરાવવાને બહાને તેને સાથે રાખી હતી. લક્ષ્મી જેવો રૂપાળો હતી તેવીજ વ્યભિચારિણી પણ હતી. તે નાગરદાસની સાથે ધણીજ ખુશીથી જાત્રા ગઈ હતી, લક્ષ્મી ઉપરાંત નાગરદાસે ગામની કેટલીક જીવાન વિધવાઓને પોતાને ખર્ચે જાત્રા કરાવવાને બહાને સાથે રાખી હતી. તેઓ રાત્રે જ્યાં રાતવાસો કરતા ત્યાં સંગના બધા માણસોના ઉંઘી ગયા પછી નાગરદાસ લક્ષ્મી સાથે તેમજ પેલી જીવાન વિધવાઓ સાથે પોતાનું ખુર્ચી વર્તન ચલાવતો. આ વાત ગોસાંધ બાવો સારી પેઠે જાણતો, કારણ કે બધા માણસો તો ચાક્યાપાક્યા ઉંઘી જતા; પણ બાવો સુતો નહિ, અને તેથીજ તે નાગરદાસના ખરાબ કૃત્ય નજરે ભેતો; છતાં કાંઈ બોલતો નહિ. જાત્રા કરી બધા પાછા પોતાને ગામ આવી પહોંચ્યા પણ બાવો નાગરદાસને પીછા છોડ્યો નહિ. તે તો નાગરદાસના ચોટલા ઉપર પથારી કરી પડી રહેવા લાગ્યો. આ બેંધ નાગરદાસને ધણીજ ગુસ્સો ચડ્યો, કે આ બાવાને તિથિ કરાવ્યું છતાં જાણે બાપનું કાંઈ દાટ્યું હોય તેમ અંદિ પથારી કરી બેઠો છે. એક દિવસ રીસે ભરાઉ તેણે બાવાને કહ્યું, “કેમ બાવા ! તિથિ કરાવ્યું, હવે કાંઈ માગો છો ? તમારા બ.પની શાપણ બાપણ દાટી છે તે અંદિ બારણે પથારી કરી બેઠો છો ? ઉઠો, રહેા પકડો, નહિતર પોલાસને બોલવી જળરજસ્તીથી બહાર કઢાવીશ.” ગોસાંધબાવે ધીરજથી જવાબ આપ્યો, “સાંભળુ ભાઈ !

તિરથ ગયા ત્રણે જણ, ચીત ચંચળ મન ચેર.

રતિ ખાર પાપ ધટ્યું નહિ, દશ મણ વધ્યું આર.”

આ સાંભળી નાગરદાસને વધારે ગુસ્સો ચડ્યો; તેથી તેણે ગુસ્સામાંને ગુસ્સામાં કહ્યું, “એા ઠગારા ! મેં તને તિથિ કરાવ્યું તેમાં મને ઉલટું દશ મણ વધારે પાપ થયું ?” ગોસાંધએ ઠંડે પેટે “જવાબ આપ્યો, “ભાઈ ! તું જો કે પુન્યનું કામ કરવા નિકળ્યો હતો, પણ તારી દાનત સારી ન હતી. તિથિ કરવા નિકળી તું પાર્શ્વે આંખો સાથે તેમજ અનાય વિધવા ઓરતો સાથે વ્યભિચાર કરતો. આથી તું પુન્ય કરતાં પાપજ વધારે બાંધી લાગ્યો છે. કહ્યું છે, કે ગધેડો ગંગામાં નહાયા તો શું પવિત્ર થાય ?” આ સાંભળતાંજ નાગરદાસ ચોંક્યો, કે બાવે મારાં છિદ્ર બેવાં છે ખરા; માટે જો હવે તેને વધારે ક્ષીણ તો ગામમાં મારી ફેંજી કરી જેટલી આખર મેળવી છે તેને માથે ધૂળ વાળી દેશે. આમ વિચારી તે બાવાને, એકાંતમાં લઈ ગયો, અને ત્યાં જઈ પડી કહ્યું,

“આવાજી ! એ વાત કોઇને જણાવતા ના. તમે જીવશો ત્યાં સુધી હું તમને સીધું આપ્યા કરીશ; પણ મહેરબાની કરી આ વાત કોઇને કહેતા ના.” આવાજી તે કશું કયું, અને જીવ્યો ત્યાં સુધી નાગરદાસને ત્યાં રહી મનગમતું ખાઈ મેળ મળ કરી. આડી ચાલ ચાલવાથી નાગરદાસ જેવો પૈસાવાળો પણ ગોંસાઈ જેવો એક સાધુડાનો ઓશીઆળો થઈ ગયો. અરે હિન્દુ સમાજ, તારી આ શી દશા ! આ ઉપરથી સમજવાતું કે તિર્થ કરવાથી કાંઈ પાપ ધોવાઈ જતાં નથી. નિતિ પોતાની સામુત રાખી નિતિને રસ્તે ચાલે તો ઘેર બેઠા ગંગાજ છે.

પુંજઆની માએ ગૌત્રાટ ઉજવ્યો !

વિંશતગરમાં પીતાંબર નામે એક વાણિયો રહેતો હતો. તેને એક નાથી નામે ઓરત હતી. તે આધાની ધણી લોભીયણ હતી, તેથી આધાની ચીજ હર-ધડી પોતાના મોહકામાં નાખ્યા કરે. એક દિવસ પીતાંબરદાસને પોતાની સ્ત્રી પાસે ગૌત્રાટનું વ્રત કરાવાની મરજી થઈ. તે વ્રતમાં ત્રણ દિવસ સુધી લાગત નકારડા ઉપવાસ કરવા પડે છે, ને પછી ચોથે દિવસે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તે વ્રતનું ઉત્થાપન કર્યા પછી, બ્રહ્મભોજન કરાવ્યા બાદ તે વ્રત કરનાર જમે એવી રીત છે. તે વ્રત પીતાંબરદાસની આજ્ઞાથી તેની ઓરતે આદર્યું તો ખરું; પણ તેને પોતાનું મોહકું વશ રાખતું ધણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. તેણે એક દિવસ તો જેમ તેમ ખઈ ખઈ કરતાં મહા દુઃખેથી કહાડ્યો ને બીજે દિવસે તે વ્રતની પુજા કરતાં સ્થાપનમાં નેવેલું એક કેલું મૂક્યું હતું, તે ગૌરની નજર ચુકાવીને ઝડપથી લઈ લીધું. પછી એકાંતે જઈ છુપીથી તે કેલું ખાવા લાગી, નાથીને રસ્તે જતાં પીતાંબરદાસના એક મિત્રે પાછલી બારીમાં બેઠ કે તાકીદથી તે બોલવા લાગ્યો કે “ઓ પીતાંબરદાસ ! ઓ પીતાંબરદાસ ! જરા આખે તો આવો.” તેણે જવાબ દીધો કે “આજ તો અમે ગૌત્રાટની ગડબડમાં છીએ, ને તેથી આ અમારો છોકરો પુંજઆ આવે છે, તેને જે કહેવું હોય તે કહેજે.” ત્યારે તેણે મોટે અવાજે જવાબ દીધો કે “શું કહું, તમારું કપાળ ? તમારા પુંજઆની માએ ગૌત્રાટ ઉજવ્યો.”

મસીદમાં દીવો કરવાની ફિકર.

કર્તાર ગામના ખંજરચંદ રાજાની દરબારમાં દુલદુલ મીયા નામનો એક મુસ-લમાન, મલ ધણોજી જેરાવર હતો. તે એટલું તો જોર ધરાવતો હતો, કે રાજા ખંજરચંદ વટીક તેનાથી પીતો હતો, કે કેઈ દિવસ તે રખે દરબારને ભારી પડે ! ખંજરચંદે વિચાર કરી પોતાના વજર મીઠા ખટપટલાલને ખાનગી પૂછ્યું, કે, “આ દુલદુલમીયાના શરીરમાં આટલું બધું જોર કેમ આવ્યું હશે ?” ખટપટલાલે જવાબ દીધો “મહારાજ દુલદુલમીયાને કાંઈપી ફિકર ચિંતા નહિ હોવી જોઈએ.”

આ શબ્દો રાજાના ધ્યાનમાં ધર કરી બેઠા. તેણે વજરના બોલો ઉપરથી દુલદુલમા ‘જોર’ ઉપર ફિકરની અસર કેવી થાય છે, તે તપાસવાનો ઠરાવ કરી, દુલદુલમીયાને પોતાની દરબારમાં બોલાવ્યો, અને તેને એવો હુકમ કીધો કે, મોહતા મોહલમાં જે મસીદ છે, તે મસીદમાં દરરોજ અમુક કલાકે જઈ તારે એક દીવો સલગાવવો, અને જો તે કામમાં ગફલતી થશે યા દીવો સલગાવતાં અસુરે થશે. તો તને સખત સજા કરવામાં આવશે.”

આ હુકમ સાંભળી દુલદુલમીયા પોતાને ફરમાવેલું કામ નિયમિત વખતસર રાજા બંજવતો રહ્યો; પરંતુ અમુક કલાકે મસીદમાં જવાની અને ત્યાં જતાં મોડું થાય તેની મોટી ફિકરમાં તે સદા રહેવા લાગ્યો, કેમકે ગફલતી થતાંજ સખત સજાને તે પાત્ર થશે એવી તેને શીકર પડી હતી.

દુલદુલમીયા આખો દિવસ ખાતો પીતો અને મોજ કરતો, મગર સમી સાંજ પડતાંજ સધલી મોજ-મજાહને પડતી મુકવાની અને રખે મસીદે જતાં તેને મોડું થાય તેની શીકર રાજા કરતો હોવાને લીધે, તેના શરીર મહિયું જોર ધીમે ધીમે ઝેલું થતું જતું હતું, જેની ખખર દુલદુલને પણ પડી નહી.

અંતે લાંબે વખતે ખંજરચંદ રાજાએ એક દિવસે પોતાના દુલદુલ મલના જોરની પરીક્ષા લેવા માટે એક મોટો અખાડો કીધો અને તે અખાડામાં દુલદુલમીયાની કસોટી કરતાં રાજા ખંજરચંદની ખાતી થઈ, કે શીકરથી માણસ બેરાક નાતવાન અને નિર્બળ બની ગય છે.

ઉસકો તો એક ટાંગ થી !

એક ટાંગવાળી મરઘી.

એક મરઘીખાઉ શોખીને એક દિવસ બનરમાંથી એક સારી જેવી ફરએ મરઘી ખરીદી લાવી પોતાના બબરચીને આપી અને સારી રીતે તેને પકાવવા ફરમાવ્યું. આ નોકરની નજર તે મરઘીની ટાંગમાં ભરાઈ ગયેલી, હોવાને કીધે, જ્યારે મરઘી શેઠના ખાણાની ટેબલ ઉપર મોકલવામાં આવી, ત્યારે તેની એક ટાંગ તે બબરચી ખાઈ ગયો.

ખાણાની ટેબલ ઉપર જ્યારે શેઠ પોતાના કુટુંબ સાથે ખાવા બેઠો, ત્યારે મરઘીની એકજ ટાંગ વેને જણાઈ, જેથી બીજી ટાંગ માટે તે રકાખીમાં ફાંફાં મારવા લાગ્યો. અંતે જ્યારે બીજી ટાંગ શેઠને રકાખીમાં જણાઈ નહીં ત્યારે તેણે બબરચીને બોલાવી સવાલ કીધો, કે “મરઘીની બીજી ટાંગ ક્યાં છે?”

બબરચીએ તુરતજ હાજર જવાબ દીધો કે:- “સાહેબ, ઉસકો તો એક હી ટાંગ થી.” બબરચીનો આવો જવાબ શેઠના ધ્યાનમાં ઉતર્યો નહીં અને તે ઉપરથી બબરચીની સારી રીતે તેણે ઝાટકણી કહાડી. તેમજ તેને ભવિષ્યમાં પ્રમાણિકપણે નોકરી કરવાની તાકીદ આપી.

આ બનાવને થોડાક દિવસ વિત્યા પછી, એક દિવસ બબરચી પોતાના શેઠની પાસે દીવાનખાનામાં દોડતો આવી અરજ કરવા લાગ્યો કે:- “જનાબ જરા દિવાનખાનાની બહાર રરતા ઉપર નજર કરો અને જુઓ, કે એક ટાંગવાળી મરઘી સામેના ઘરના ઓટલા ઉપર ઉભેલી છે.”, એમ કહી સામેના ઘરના ઓટલા ઉપર એક મરઘી પોતાનો પગ પેટમાં ખોસી દઈ, બીજા પગ ઉપર ઢીલી દત્તી તે દેખાડવા લાગ્યો.

આ દેખાવ જોતાંજ પેલા શેઠે તુરતજ ‘હાટ-હુશ’ નો પુકાર કરી તે મરઘીને મડકાવી, ઓટલે તેજ વખત તે મરઘીએ પોતાનો બીજો પગ જમીન ઉપર મૂકી ઝડપથી નાહસવા માડ્યું. મરઘીને બે પગે નાસતી જોઈ શેઠે પોતાના બબરચીને તે દેખાડી કહ્યું, “જે પેલી મરઘીને એક પગ છે કે બે?” બબરચીએ તેજ વખત હાજર જવાબ દીધો, કે:- “કહુર, તે દહાડે તો તમે ‘હાટ-હુશ’ નહીં કીધું! જો તે દહાડે હાટ-હુશ કીધું હોતે, તો તુરતજ મરઘીની બીજી ટાંગ તમને તેજ વખતે જણાઈ જતે.”

બબરચીની આવી હાજર જવાબી સાંભળી તેનો મરઘીખાઉ શેઠ અપ ધમ્મ ગયો.

કરતા હોય સો કીજીએ, આર ન કીજીએ કંગ;
માથુ રહ્યું શેવાલમાં 'ને ઉંચા થઈ ગયા પગ.

બગલો પક્ષી દેખાવમાં સોહામણો અને નિર્દોશ હોય છે. નદી યા દરિયા કિનારે પોતાના ખોરાક માટે—માછલાં પકડવા માટે, એક પગ પોતાના 'પેટમાં' ખોસી દઈ, બીજો કાંઈ બાજુતો નહિ હોય તેમ પોતે ખુદાઈ વિચારમાં મશ્ગુલ હોય એવી રીતે ઉભો રહે છે, પરંતુ તેનું ધ્યાન તો માછલાં પકડી ખાવામાં રહે છે અને જેવું કાંઈ માછલું પાણીની સપાટી ઉપર દેખાય છે, તેવોજ તેને પોતાની લાંબી ચાંચ વડે પકડી ખાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે તેમને માછલાં ધણીજ સહેલાઈથી અપોચપ પકડી ખાઈ જતાં, કાંગડાઓના એક ટોળાએ દીઠાં. બગલાઓને આવી રીતે રાહજાંઓનો સહેલથી શીકાર કરતાં જોઈ, પોતાનું 'પેટ ભરવા માટે' એના જેવું કિંમતી બીજું સાધન તેમને કાંઈ જણાયું નહિ. કાંગડાઓના મનમાં એવું આવ્યું, કે તેઓએ પણ બગલાની માફક નદી કિનારે પાણીમાંથી પોતાની ચાંચ વડે માંછલાં પકડી તેમનું 'પેટ ભરવું', અને શા માટે વસ્તીમાં વસી અજાણા ખોરાકના 'ટુકડા' માટે વેઠ કરી 'પેટ ભરવું' નેમજી.

આવો વિચાર કરી, કાંગડાઓ, પોતાનો ઠરાવ અમલમાં મુકવાના ઇરાદાથી નદી કિનારે ગયા, અને ત્યાં પાણીની સપાટી ઉપર આવતાં માછલાઓને પકડવાની રાહ જોતા બેઠા. પણ બગલાના જેવી સગવડ ભરી જોગવાઈ અને તક કાંગડાઓને મળી નહિ. કેટલેક વખતે જ માછલી પાણીની સપાટી ઉપર આવતી કાંગડાને જણાય, કે તુરત તેઓ માંહેલો એક કાંગડો પોતાની ચાંચ વડે તે માછલીને પકડી ઉઠે, પણ તે માછલી કાંગડાના કરતાં વધારે મોટી હોવાથી તે તેનાથી ઉંચકાય નહિ, અને તે જોર કરી તેની ચાંચમાંથી છુટી નિકલી જાય. આવી રીતે કાંગડાની ટુંડી નદીના પાણીમાં ધસડાટી જાય જેથી પાણીની અંદર બાજેલી લીલ અને ઝાડીમાં ચુંચવાઈ જવાથી તેના પગ ઉપર રહી જતા.

ઉપર પ્રમાણે કાંગડાઓનો રકાસ થયેલો જોઈ, બગલાભાઈઓએ ઉપલી શિખામણના શબ્દો કાંગડાઓને કહી સંજાળાવ્યા કે:—

“ કરતા હોય સો કીજીએ, આર ન કીજીએ કંગ;
માથુ રહ્યું શેવાલમાં, ને ઉંચા થઈ ગયા પગ. ”

દો હવેરી, દો સવેરી, ઓર દો મદનગોપાલા,
એ તીનોમેં જો જોટ હોવે, તો હે તેરી જપમાલા.

એક શખસ એક ગુર પાસે તેનો ચેલો થવા ગયો. ગુરએ તેના હાથમાં એક માળા આપી તેને જપ કરવા ફરમાવ્યું, અને તે સાથે અપવાસ કરવાની આજ્ઞા કરી. થોડાક દિવસ તો પેલા નવા ચેલાજીએ તેમ ચલણ્યું, પણ આખરે શૂખ ને સહેવાયાથી તેણે પેલી માળા ગુરજીને પાછી સ્વાધિન કરી, અને કહ્યું કે “ખે રાટલી સદવારે, જોખપોરે, ને એ સાંજે હોય તોજ તેનાથી ભક્તિ થઈ શકશે. બાકી શૂખ્યે પેટે તો ભક્તિ નહિ થાય.” આ ઉપરથી જ્યારે કોઈ પોતાના નોકરને પેટ પૂરતું ખાવાતું આપ્યા વિના, તેની ઉપર સાહેબી ચલાવવા નિર્દેશ છે, ત્યારે ઉપરની કહેવત વપરાય છે.

મિયાં ચોરે મુઠે, ને અહલા ચોરે ઉઠે.

એક મુસલમાન ખેતી કરતો હતો. તેના ખેતરમાં ઘઉં તૈયાર થયા કે તેનો ખજાનો લાવી તેણે ઢગલો કર્યો. તેની સાથે એક બીજા ખેડુતે પણ પોતાના ઘઉંનો ઢગલો કર્યો હતો. ખજા ઉપર જે વખતે કોઈ ન હોય ત્યારે પેલા મિયાંભાઈ પાસેના ઢગલામાંથી ઘઉં લઈ પોતાના ઢગલામાં મુકા ભરી ભરીને નાખે. એમ કરતાં કેટલાએ દિવસ વિતી ગયા. એક દિવસ રાતે તે ઠેકાણે મિયાંભાઈ ન હતા, તેમજ બીજા કોઈ પણ આદમી ન હતું, તે વખતે ચાર પાંચ ઉઠ લઈને કોઈ છુટારોના દારૂલો તે રસ્તે થઈને જતો હતો. પેલા મિયાંના ઘઉંનો ઢગલો રસ્તા ઉપર નજ દીક હોવાથી, તે ઘઉં પોતાના ઉઠ ઉપર ભરીને છુટારાઓ તારીદથી તે લઈ ગયા. હવે બીજે દિવસે સવારમાં પેલી મિયાં ને બીજા ખેડુત લોકો ખેતરમાં આવ્યા બુઝ્યા છે તો મિયાંના ઘઉંનો ઢગલો મળે નહિ ને ત્યાં ઉઠનાં પગલાં પડેલાં સોએ દીઠાં. તે બેઠા બીજા ખેડુતોએ મિયાંને તે બાબત પૂછ્યું, કે “મિયાં તમારા ઘઉં ક્યાં ગયા?” મિયાંએ મનમાં સમજીનેજ અફસોસ કરતાં જવાબ દીધો કે,

“મિયાં ચોરે મુઠે, ને અહલા ચોરે ઉઠે.”

કંકોરીમાં કીરા પરા, સબુરી સરી ગઈ,
લોહ ચુવા ખાઈ ગયા, હુરખાઈને બગલા લે ગયા.

તનસુખરામ મનસુખરામ નામનો એક વેપારી લોખંડનો મોટો વેપાર કરતો હતો. ધંધાના કામ અર્થે તનસુખરામને થોડાક માસ પરદેશ જવું પડવાને લીધે, પોતાની પાસે પડેલું એકસો મણુ લોહું તેણે પોતાના એક વિશ્વાસુ દોસ્તને સ્વાધિન કરી કહ્યું કે “ભાઈ આટલું મારૂં લોહું તમે તમારે સ્વાધિન લઈ તપાસ રાખશો. હું કામને અર્થે થોડો વખત પરદેશ જઈ છું, ત્યાંથી આવતાંજ હું તે પાછું મારે સ્વાધિન લઈશ.” પેલા મિત્રે પોતાના દોસ્તનો સુખન તુરંતજ કબુલ રાખી તેનું લોહું પોતાને સ્વાધિન લીધું અને “તનસુખરામ પોતાના ધંધાને માટે પરદેશ ગયો.

તનસુખરામ થોડાક મહિના બહારગામ રહી જ્યારે પોતાને વતન પાછો ફર્યો, ત્યારે તેણે પોતાના દોસ્ત પાસે જઈ તેનો ઉપકાર માનતાં કહ્યું કે:—“ભાઈ માફ કરજો, તમારો મોટો ઉપકાર થયો છે. તમારા જેવા લોકો દોસ્ત, આ દુનિયામાં ઘણાજ થોડા હશે કે વિના સ્વાર્થે પારકો માણ પોતાને સ્વાધિન લઈ; તેને જાળવી રાખે. તમને પડેલી તકલીફ માફ કરજો, અને પેરું લોહું હવે મને આપો.”

પણ તનસુખરામનો દોસ્ત તનસુખના જેવો ભક્તો અને પ્રમાણિક નહીં હતો. તેના વિચાર તનસુખરામનું લોહું પચાવી જવાનો હતો. ખરું જોતાં તો તેણે તનસુખરામની ગેરહાજરીનો લાભ લેઈ તેનું લોહું બધું વેચી તેના પૈસા હજમ કરી ગયો હતો, એકરો લોહું પાછું ક્યાંથી આપે. તેણે તનસુખની હાલત ઉપર દયા કરવા જેવું ડાળ ધાલી જવાય દીધો, “ભાઈ લાંબે વખતે તમે પરદેશથી પાછા પધાર્યાં તે જોઈ હું ઘણાજ ખુશી છું, પણ કહેવાને દિલગીર છું કે તમારું લોહું ખુદલી જગ્યામાં પડી રહેવારે લીધું, તે સઘળું ઉંદરો ખાઈ ગયા.”

તનસુખરામ પોતાના અપ્રમાણિક દોસ્તના દીલ માંહેલી વાતનો ખરો ભેદ તુરંત સમજી ગયો, અને વધું બીગાડ કરી દુસ્મનાઈ કરવા કરતાં તે ત્યાંથી ઉડી ગુપચુપ ચાલી ગયો, અને પોતાનું લોહું કેમ વસુલ કરવું તેની તદખીર રચવામાં ગુંથાયો.

એક દહાડો તનસુખરામ રસ્તેથી જતો હતો, તેવામાં તેના પેલા અપ્રમાણિક દોસ્તની નહાની હુરખાઈ નામની દીકરી રસ્તામાં રમતી દેખાઈ. તનસુખરામને આ છોકરી નજરે ઓલખતી હતી. તેથી તનસુખ તેણીને પોતાની

પાસે તેડી, કાંઈક મીઠાઈ મેલો ખાવાની લાલચ દેખાડી પોતાને ત્યાં લઇ ગયો, અને તેણીને ત્યાં છુપાવી રાખી. તનસુખના અપ્રમાણિક દોસ્તે જ્યારે પોતાના બાળકને ગુમ થયેલું જાણ્યું, ત્યારે તે ઘેલા જેવો બની બાળકની શોધમાં નિકળી રહ્યા પીટવા લાગ્યો. તેની તેવી તંગ હાલતમાં તનસુખ તેને રસ્તામાં મળ્યો. તનસુખે તેને સલાહ કીધી કે, “કેમ ભાઈ શું ગરબડમાં છો?” પેલા અપ્રમાણિક દોસ્તે દયાજનક ચેહરે જવાબ દીધો, “અરે, ભાઈ તમે મારી હુરબાઈને દીડી છે, સ્તે ગુમ થઈ ગઈ છે?”

તનસુખરામ દયા કરવા જેવું ડાળ ધાલી બોલ્યો, “તમારી દીકરી ! હા, મેં એક બાળકની આસપાસ કેટલાંક બગલાંને લમતાં બેયાં હતાં ખરં કદાચ તેઓ તેને ઉપાડી ગયાં હોય?”

પેલા અપ્રમાણિક દોસ્તે તુરતજ જવાબ દીધો, “ભાઈ, હું મારા દુઃખમાં કુબેલો છું, અને તને મસ્કરી સુએ છે ! બગલાં તે કાંઈ છોકરું ઉંચકી જતા હશે વાર ?”

તનસુખે તુરતજ મેણુ મારવા જેવા અવાજે જવાબ દીધો, “અરે ભાઈ એમાં તે શું કાંઈ નવાઈ જેવું છે ? જે ગામમાં ઉંદરો એક સો મથક લોહું સહેલાઈથી ખાઈ જાય, તે ગામમાં બગલાંઓ તમારી નાની બાળકને હુરબાઈને ઉંચકી જાય, એમાં અજબ થવા જેવું શું છે ?”

તનસુખરામના આવા માર્મિક શબ્દો સાંભળી પેલા હુઆ દોસ્ત તુરત સમજી ગયો, કે તેની બાળકીને એજ વેપારી અચ્ચાએ છુપાવી છે. તેણે તુરતજ પાંધડી ઉતારી તનસુખની ખાશી માગી, અને તેણે વેચી ખાધેલાં લોખંડ કિંમતનાં સઘળાં નાણાં દોકડે દોકડો પાછાં ભરપાઈ કરી દીધાં. જેથી તનસુખરામે તુરતજ તેની બાળકીને તેને સ્વાધીન કરી દીધી.

ચિચોરા વિણતી ચિચકાબાઈ, ને વાંકા ફલકા નામ કયાઈ ?

એક મુઢલેસીમા ઉછરેલી ઝોરત જે પોતાનું પેટ ભરવા માટે, આમ-લીના ઝાડ હેઠળ પડેલા ચિચોરા વિણી ખાતી હતી, અને એ કારણથી લોકો તેણીને ચિચકાબાઈને નામે ઓલખતાં હતાં.

આ સ્ત્રીના નસીબ સંભેજે અંધેર નગરનો અનધડ રાજ તેણીને પરણી ગયો. રાજના ધરમાં જઈ સુખમાં વસી પોતાના દિવસો તે ગુજારવા લાગી, એટલે પોતાની આગલી મુશ્કેલી અને દલદરી હાલત તે બિલકુલ ભૂલી ગઈ. એક દિવસ પેલો અનધડ રાજ, જે તેણીને ધણેજ ચાહતો હતો, તેની સાથે આ ચિચકાખાઈ બાગમાં ફરવા નિકળી હતી. ફરતાં ફરતાં ચિચકાખાઈ બાગ માંહેલા એક આમલીના ઝાડ આગલ પોતાના અનધડ ધણી, સાથે જઈ પહોંચી. આ આમલીના ઝાડને જોતાંજ તે આરત પોતાની આગલી હાલત બિલકુલ ભૂલી ગઈ, અને આમલીના ઝાડ ઉપર ફેલી આમલીને દેખાડી રાજને પૂછવા લાગી કે, “આ વાંકા ફલનું નામ શું?”

આ બનાવ ઉપરથી ઉપલી કહેવત નિકળી છે. જે કાષ્ટ પોતાની એક વખતની ગરિબી અને મુશ્કેલી ભૂલી જઈ વડાધના બધાં “પુકડી, પોતાની મોટાઈ દેખાડે ત્યારે તેવા ભેળંવાણંઓને માટે ઉપરની કહેવત વપરાય છે.

જે ખોલે તે ધી પર જાય.

આલસુ અને હઠીલાઓને અર્પણ.

ચાર સાથુ સુકાલિયા મિત્રો ખાનપાન કરવાના તૃથી મુસાફરીએ નિકળ્યા. શહેરથી લાંબે છેટે નિકળી ગયા પછી એકાંત જગે રાહમાં તેઓએ પડાવ નાખી કાંઈક રાંધીને ખાઈ લેવાની તૈયારી કરી. ખાણું પકાવવાની તૈયારી કરતાં માંસ પડયું કે તેઓ પાસ ધી બિલકુલ હતું નહીં; અને ધી વગર તેઓ ખાણું તૈયાર કરી શકે એમ લાગ્યું નહીં. આ ઉપરથી એક જણે ફરમાસ કરી, કે એકાદ જણે પડાસમાં આવેલા ગામમાં જઈ થોડું ધી લઈ આવવું; પણ ચાર માંહેલા કોઈએથી ધી લાવવાનું કામ માથે લીધું નહીં. અને અંતે ચારે જણાંએ એક મંતે એવો ઠરાવ કરીધો, કે હારમાંથી જેની પેઢલાં ચુપકીદી તોડે, તેણે ગામમાં જઈ ધી લઈ આવવું.

આ ઠરાવ ચારે જણે એક મતે મંજૂર કરીધો પછી ચારે દોઢ ચતુરો ચુપકીદી પકડી ચુપચુપ બેઠા, અને જ્ય જતે પણ ચુપકીદી છોડી બોલવું નહીં, એવી હઠીલાઈ પકડી બેઠા!

ચારે જણુ એવી મુગી હાલતમાં એક બીજા સામે જોતા બેઠા હતા, તેવામાં એક સિપાઈ ત્યાંથી પસાર થતો હતો, તેની આ લાલ બુત્તેગોંતી વિચીત્ર હાલત ઉપર નજર પડતાં તેણે તેમની પાસે જઈ ગુપ્તરૂપે બેસી રહેવાનું કારણ પૂછ્યું, પણ જવાબ કાણુ આપે જે કાંઈ જવાબ આપે, તેને ગામમાં જઈ ધી લાવવું પડે, તેની ધાસ્તીને લીધે તેઓમાંથી કોઈની કાંઈ બોલ્યું નહીં !

આ ઉપરથી તે સિપાઈ ચારે જણુને પકડી પોતાની સાથે ચોટી ઉપર લઈ ગયો, અને પોલીસના વડા અમલદાર રૂબરૂ ચારે જણુને હિમા કીધા. અમલદારે સવળી હકીકત સાંભળી તેણે તેઓને અનેક સવાલો કીધા, પણ પેલા ચારે જણુમાંથી એકેપણુ કાંઈપણ જવાબ આપ્યો નહીં. જેથી વડા અમલદારે ચારે જણુને બાંધી મારવાની સજા કરવાનો હુકમ કીધો. આ સજા બચારે અમલમાં મુકાઈ, અને ચારે જણુને વડા અમલદારના હુકમ પ્રમાણે ફટા ફટ ફટકા બચારે પડવા લાગ્યા, ત્યારે એક જણુ, જેનાથી માર નહીં ખગાયો, તેનાથી ખૂબ પડાઈ ગઈ, ત્યારે બાકીના ત્રણ જણુ તેજ વખતે ઉપલી કહેવત બોલી ઉઠ્યા, કે “ જે બોલે, તે ધી પર જાય.”

કાચળ કુચળ મહા પરમેશ્વર,
હું વાત કરું જરા બહાર નિસર.
નાઈ ઘોઘ હમો જળમાં પેઠા,
વાત કહેા તમે બહારજ બેઠા.

કોહલું પોતાની હુચ્યાઈમાં ગમે એવું પ્રવિણ ગણાય છે, છતાં શેરને માથે સવાશેર બી જગતમાં ધણા પેડેલા મળી આવે છે. આ ઉપલી દેહવત ઉપરથી તે જણાઈ આવે છે.

જંગલમાં ભટકતું એક કોહિલું જુખ્યું થવાથી એક તસાવ ફાંદે કાંઈ ઘોરાકની શોધમાં જઈ લાગ્યું. બારીકીથી તસાવમાં નજર કરતાં, કોહલાંની નજર પાણીમાં એક કાચળા ઉપર પડી. કોહલાંએ આ કાચળાને દ્રસાની મારી ખાવાની મતલબથી તસાવને કિનારે હિમા રહી કહ્યું કે:—

કાચળ કુચળ મહા પરમેશ્વર
હું વાત કરું જરા બહાર નિસર.

આવા મિઠા બોલો બોલી કોહલાંએ કાચબાને કહ્યું, કે ભાઈ તું જરા બહાર નિકળે તો હું તારી સાથે જરા વાત કરું. કોહલાંની મતલબ એવી હતી, કે કાચબો જે પાણીમાંથી બહાર આવે તો તેને તરાપ મારી ખાઈ જાય !

પણ કાચબો જખરો ઠાવકો અને 'શરને માથે સવાશેર' જેવો હતો. તે હુમ્મ્યા કોહલાંની મતલબ સમજી ગયો, અને ધીરે રહી, પાણીમાંથી કોહલાંને જવાબ દીધો કે:—

નાહી ઘોષ હમો જળમાં પેઠા,

વાત કહો તમે બહારજ બેઠા.

કાચબાએ ઠાવકો જવાબ દીધો, કે હું નાહી ઘોષ બેઠો છું માટે મારાથી હવે પાણીની બહાર આવી શકાય એમ નથી, માટે હે ભાઈ કોહલાં તારે જે કાંઈ કેહવું હોય તે બહાર બેઠા બેઠા કહે. હું બધું સાંભળું છું.

ખીખી સબસે બાંકી, નદીસેખી બાંકી. ?

એક મુસલમાન ચોર તે સ્વભાવે ધણીજ કડક અને કઠ્ઠો કરવામાં ધણીજ હુશિયાર હતો. તે ચોર એક દિવસ સાસરેથી પોતાની માતાને ઘેર જવા નિકળ્યો. પણ રસ્તામાં વચ્ચે નાની જેવી નદી આડી હોવાને લીધે, લોકો ચોરને વખતે છાલકાં પાણીમાંથી ચાલી જતાં, અને ભરતીનો સમય હોય તો કિનારે થોભી જતાં હતાં. આ સ્ત્રી ઉઝટમાં અને માતાને ઘેર જવા ઉતાવળમાં પડેલી હોવાને લીધે ભરતી કે ચોરના સમાની દરકાર ન કરતાં નદીના છાલકાં પાણીને ચોર સમજી સામે કિનારે જવા નદીમાં ઉતરી. શરૂઆતમાં તેણીને ઝાંઝી અડચણ લાગી નહીં, પણ ધીમે ધીમે ભરતીનાં પાણીનો વેગ વધતો જવાથી, નદીમાં પૂર આવવા લાગ્યું. અને પાણી વધી જતાં, તે સ્ત્રી રેલમાં તણાઈ જવા લાગી. પોતાને કુખી જતી બેઠી, તેણીએ એવી માનતા લીધી, કે અગર જે નદીનાં પાણી ઉતરી જાય, અને હું સહીસલામત સામે કિનારે પહોંચું, તો બે બકરાનો ભોગ હું આ નદી માતાને આપીશ. બનાવ પણ કાંઈક તેવોજ બનવા લાગ્યો. પવનનું ભેર જરા નરમ પડ્યું. અને તે સમયને લીધે, નદીમાં ધસી આવતાં પાણીનું ભેર પણ નરમ પડવા લાગ્યું, જેથી પેલી સ્ત્રીને ખાતરી થઈ, કે હવે પાણી ઓછા થવા લાગ્યું છે, એટલે હું જલદી સામે કિનારે થોડા સમયમાં પહોંચી જઈશ. હું કુખી બની જઈશ. પોતાને થોડી વધી સલામત છાલકાં બેઠી તેણીએ લીધેલી માનતા

ઉપર પાણી ફેરવવાનો વિચાર કર્યો, અને મનમાં એવી ગોઠવણ કરી કે, દિનારો કાંઈ દૂર નથી. પાણી તો હવે બાલકાં થઈ ગયાં છે, અને હું હવે તણાઈ જવાની નથી. ત્યારે શા માટે બે બકરાને માટે ખર્ચ કરી, બે જીવનો ભોગ આપું ! તેના કરતાં તો મારા માથાની બે બુડિંના પશુ એજ જીવજં છે, માટે બે બકરાના બે જીવ કરતાં, મારા માથા માંહેની બે બુડિંના જીવનો ભોગ આપીશ. જેથી તે એવા વિચાર ઉપર આવી કે દિનારે જતાંજ તેણે પોતાના માથામાંથી બુડિં દેહાડી નદીમાં નાંખીશ અને તેથી પીડા પતશે.

ઉપરના ઠરાવ ઉપર આવ્યા પછી, એકએક સમો ફેરવાઈ ગયો. પવનનું જોર જે નરમ પડી ગયું હતું, તે એકદમ જોરમાં પાછું ફાટી નિકળ્યું, અને જોતજોતામાં નદીમાં પાણીનો વેગ ધસારાપંથ એવો તો વધી જવા લાગ્યો, કે પેલી સ્ત્રી નદીમાં ધસડાવા લાગી. દિનારે ઉમેલાં લોકોને તેણીએ ધુમે પાડી પોતાને અચાચવા ધણાંજ પુકાર કીધા. પણ ભરતીના પાણી વધી જતાં જોઈ કાંઈએથી તેણીને અચાચવાની હિંમત કરી નહીં, અને અંતે તે સ્ત્રી ભરતીના પાણીમાં ધસડાઈ ડુબી મરી ગઈ.

એકાદ કલાંટ રવભાવનું માણસ સવળાની સાથે જેમાં તેમાં ખટપટ કરી ફાવી જાય છે, પણ જ્યારે કોઈને કાંઈ છક્કડ ખાય છે, ત્યારે તેની ખાંચતમાં ઉપરની કેફવતનો ઉપયોગ થાય છે.

મામા, ઇશાની ! ' ને કોથળી ઘેર વિસરાણી. '

ગાજરગામમાં એક સાલ વરસાદ ન પડવાને લીધે, લોકો દુકાલની ધાસ્તીથી મરવા પડ્યાં. લોકોની ચિંતા અને ફિકરનો પાર રહ્યો નહીં. ગામના 'લોકોની કંદોડી હાલત જોઈ, હેમચંદ અને જૈમચંદ નામના બે વેપારી જે સેજ ગામમાં અનાજનો વેપાર કરતા હતા. તેઓ અનાજની ખરીદી કરવા બહારગામ જવા નિકળ્યા. આ બંને વેપારી વચ્ચે મીમા-ભાણેજની સગાઈ હતી. તેઓની મૂલમૂતલબ સરસે ભાવે બહારગામથી અનાજ પોતાના ગામમાં લાવી, માથે ભાવે વેચી પૂરતો નફો કરવાની હતી.

લાંબી મુસાફરી કરી, આ બંને-મામા ભાણેજ ખુશાલનગર નામના શહેરમાં જઈ લાગ્યા. જ્યાં વરસાદ સારો પડેલો હોવાને લીધે અનાજના ભાવ ઘણા સસ્તા હતા. ખુશાલનગરના એક મોટા વેપારી સાથે આ બંને મામા

ભાણેજી અનાજનો એક અતી મોટો મોટો જથ્થો ખરીદ કરવાનું સાટું કાઢ્યું, અને તેની કિંમતનાં નાણાં બીજે દિવસે ભરપાઈ કરવા કબ્જેદારી.

બીજો દિવસ થતાંજ, બંને-મામાભાણેજી પેલા વેપારીની દુકાને રૂપિયા ભરપાઈ કરવા, અને અનાજનો જથ્થો પોતાને હસ્તક લેવા ગયા. વેપારી નાણાંની પહોંચ લખતો હતો, તેવામાં આકાશમાં, ઇશાન ખુણામાંથી વિજલીના ચમકારા થતા જણાયા જે હેમચંદના ભાણેજી એમચંદને જાણ્યા. એમચંદ જાણ્યો હતો; કે જ્યારે આકાશમાં ઇશાન ખુણામાંથી વિજલી ચમકતી દેખાય, ત્યારે વરસાદ જરૂર પડવો જોઈએ. આ ઉપરથી એમચંદે વિચાર્યું કે વરસાદ પડવાના દરેક સંભવ છે. અને જો વરસાદ પડ્યો, તો દુકાનની ધારતી મટી જશે. અને ખરીદેલો માલ મન માનતે બાંધે દેવાશે નહીં; કેમકે અનાજના ભાવ સસતા થઈ જાય. જેથી ભાણેજી એમચંદે પોતાના મામા હેમચંદને માર્મિક ઇશારો કર્યો કે, “મામા, ઇશાની!” (એટલે ઇશાન ખુણામાંથી વિજલી પડે છે.) મામા હેમચંદે પોતાના ભાણેજીના આ માર્મિક ઇશારો તુરતજ સમજી ગયો, અને પેલા વેપારી સાથે કરેલા કબાલાનાં નાણાં ભરવાનો વખત થતાંજ, તે વેપારીને કહેવા લાગ્યો કે, “કાથળી ધરે વિસરાણી!” એટલે તેણે બંને, માલના નાણાં આપવાની રૂપિયાની કાથળી ધરે વિસરી આપ્યા હતા. એવી હિલગમરડી આ મામા ભાણેજી પેલા અનાજના વેપારીને દેખાડી પોતાને ગામ પાછા ફર્યા, અને ત્યાં પહોંચતાંની સાથે એટલો વરસાદ વરસ્યો, કે દુકાનની ધારતી મટી મધ.

લાખ ખુદ્ધિ તે લંગાણું, સહસ્ર ખુદ્ધિ તે તંગાણું.
એક ખુદ્ધિ એવી, કે નહસાણું તો જવાણું.

એક ડરોમણા જંગલમાં, સાપ, વાદર, અને કોહલો મળી ત્રણે સાથે વસતા હતાં. એ ત્રણે વચ્ચે સારો સંપ હતો. અને હમેશાં તેઓ એક બીજાને મલતા ભેટતા હતાં. તેઓ ત્રણેના કમનસીબે તે જંગલમાં એક મોટી આગ લાગી અને ત્રણે મિત્રો ધારતી બરી હાલનમાં આવી પડ્યાં,

તે વખતે કોહલાએ પોતાના દોસ્ત સાપને પૂછ્યું કે “ભાઈ, આગ તો અર્પા વેરાનને બાળી ભસ્મ કરશે. હવે કેમ કરવું?”

સાપે જ્યાં દીધા, કે “ભાઈ મારી પાસે એક લાખ બુદ્ધિ છે, તેથી મને તો કંઈની માસતી કે શીકર નથી. હું તો સેદજમાં બચી રાહીસ.” એમ કહી સાપ પોતે પોતાના દરમાં ભરાઈ ગયો. !

સાપને એવી રીતે દરમાં ભરાઈ ગયેલાં જોઈ, વાંદરાંએ પેલા દોહલાને કહ્યું કે:— “મારી પાસે તો, સદજ (દળર) બુદ્ધિ છે, તેથી હું પણ સેદજમાં જ બચી જમશ”. એમ કહી વાંદરાં ગુરતજ એક મોટાં ઝાડ ઉપર ચઢી બેઠો.

આ જાનેનો આવો દાલ જોઈ, દોહલાએ કહ્યું:— “ભાઈ મારી પાસે તો એકજ બુદ્ધિ છે, તે એ કે નદસાણું, તો છવાણું.”

એમ કહી દોહલા તે જંગલમાંથી પોતાનો છવ જગ્યાવવા નહાસી ગયો. જંગલમાં લાગેલી આગ ધીમે ધીમે ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ, અને તે આગના સપાટામાં સાપ અને વાંદર જાને બળી મુવા, પણ દોહલા કે જોણે પોતાની એકજ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાથી તે બચી જવા પામ્યો હતો.

વરસ માહરા મેઘ, માહરા ભાઈને ખેત.

‘ને ભાભીએ કાટલે કુટલે ભરીયાં મેટ.

પોતાના મા જ્યાં ભાઈ જગનને ધરે, લાંબી મુદ્દે તેની બેઠન લક્ષ્મી મળવા ગઈ. ધણી લાંબી મુદ્દે ભાઈને બેઠવા કાજ લક્ષ્મી બેઠનને અજવેલી જોઈ જગન-ભાઈ ધણો ખુશી થયો, અને તેણીને આવકાર આપી, તેની પુરતી આગતા સ્વાગતા કરવા લાગ્યો. જગનભાઈનો ધંધો ખેતીનો હતો એટલે ધંધાનો વખત થતાં તે ખેતરે જવા તૈયાર થયો. તે ધરની બાહર જતી વખતે પોતાની બાઈનીને કહ્યો ગયો, કે “લક્ષ્મી જ્યારે પોતાને ધરે જાય, ત્યારે તેને” ‘પાંચ શેર દસ શેર’ આપજો.” જગનભાઈએ પોતાની બાઈનીને જણાવ્યું કે લક્ષ્મીબેઠન જ્યારે તેને ધરે જાય, ત્યારે તેણીને ‘પાંચ શેર દસ શેર અનાજ’ આપજો એ પ્રમાણે કહી તે ખેતરે ગયો હતો. લક્ષ્મી અને તેની ભોભાઈએ જાનેને ખીયાબાર હોવાને લીધે, જ્યારે લક્ષ્મી પોતાને ધરે જવા નિકળી, ત્યારે તેની ભોભાઈએ દસ શેર અનાજ આપવાને બદલ પોતાના ધણીના બોલવાનો ઉલટો અર્થ કરી, દસ શેર વજનના પથરા તેને બાંધી આપ્યા.

લક્ષ્મી ડાહી અને સચ્ચીરીવાલી હતી, જેથી ભાભીના આપેલા દસ શેર વજનના પથરા તે પોતાના સાથે લઈ પોતાની ઘરે જવા નિકળી. રસ્તામાં જતાં પોતાના ખેતરમાંથી તે પસાર થઈ હતી, તેટલામાં તેની નજર તેના ભાઈ છત્રનના ઉપર પડતાં તે બોલી કે:—

“વરસ માહરા મેઘ, માહરા ભાઈને ખેત;
ને ભાભીએ કાટલે કુટલે ભરિયાં ખેટ.”

આ વાય તો અંતજ વાય,
પણ આંખ પડીને ઢગલો કેમ થાય.

કોહલાંની ધુઆઈ અને તેની ચતુરાઈના અનેક દાખલા વારતા રૂપે નોંધાયા છે. એક કોહલું એક ખેડૂતના વજ્રમાં પેદું પડેલું હતું. એ વજ્રે ફલ-ફલાદિના ઝાડોથી ભરપુર હતો. સઘળાં ઝાડોમાં સર્વથી વધારે રસાલ એક આંખાતુ ઝાડ હતું. આ ઝાડ ઉપર ઉગેલા આંખા-કરીઓ ઉપર પેલા કોહલાંની નજર બગડેલી હોવાથી, તે દરરોજ રાત્રે વજ્રમાં દાખલ થઈ આંખાનો ઘાંચુ કઢાડી, પોતે મોજ મારતું હતું. ખેડૂતે જ્યારે પોતાના કિંમતી આંખા, એવી રીતે ખવાઈ જતા જોયા, ત્યારે આ કોહલાંને સપડાવવાના હેતુથી, તેણે એક દિવસ આંખાનો-કરીઓનો મોટો ઢગલો કરી વજ્રમાં એક ઝાડ નીચે મૂક્યો, અને પોતે હાથમાં એક મજાશુત ડાંગ લઈ સૂતો.

રાખેતા પ્રમાણે પેલું કોહલું રાત પડતાંજ વજ્રમાં આંખા ખાવા દાખલ થયું, પણ આંખાનો મોટો જેવો ઢગ પડેલો જોઈ તે ચોકધું, અને ઘુરત તે સમજી ગયું કે તેને પકડવા માટે કોઈ એ છટકું માંડ્યું છે. કારણકે વા વાયાથી, કે પવનના સપાટથી આવી રીતે આંખા, ઝાડ ઉપરથી બધા ખરી પડી ઢગલો બને નહી. એવી રીતે ચમકી, તે હુશિયાર બની ગયું, અને આસપાસ નજર કરવા લાગ્યું. નજર કરતાં તેણે પેલા ખેડૂતને ડાંગ લઈ મુલેલા આદમી જેવો દેખાવ કરી સૂતેલો જોયો; એટલે તે પામી ગયું કે આ સઘળી દગલખાઈ તેને પકડવા માટેજ રચાય છે. એવી ખાતરી થતાંજ, આંખાને તેની જગ્યાએજ પડતા મુઠી પોતાનો જીવ બચાવવા તે વજ્રમાંથી એકદમ નહાસી ગયું. નાહસ્તાં નાહસ્તાં તે બોલ્યું કે:

“વા વાય તો અંતજ વાય,
પણુ આખ પડી દગલા કેમ ચાય.
માણુસ મરે તો, મોતે મરે,
પણુ કાખમાં ડાંગ લાઇ કેમ મરે.”

વાઘનાં કુંદાડામાં આખલો કમાય !

એક સાંઠ હરામખોરીમાં પુર મસ્ત હતો. પોતાના, જિર અને અનુનના પ્રતાપે ગામની પાદરે આવેલા ખેતરોમાં તે એકઠક ધુસી જઈ, ખાઈ પીઈ ખેતરમાં નુકસાન કરતો અને ત્યાંજ પડી રહેતો, તે કેમે કરી ખેતરમાંથી અહાર નિકળતો નહી. એવી રીતે ઘણાંક ખેતરો તે એકઠક રીતે ખરાબ કરી ત્યાંજ પડી રહેતો, અને જ્યારે તે ખેતરનો ઘણી પોતાની ખેતીનું આવી રીતે નુકસાન કરનારની શોધમાં ખેતરમાં જતો, ત્યારે આ હરામખોર સાંઠ જિરથી કુંદાડામાં મારતો. જેથી ખેતરનો માલિક વાઘનો કુંદાડો સમજી ખેતરની ઝાડીમાં વાઘ, છુપાયો છે એમ જાણી, તે નાહસી જતો હતો.

આવા બનાવ ઉપરથી ઉપલી દેહવત ઉત્પન્ન થયલી લાગેછે. જ્યારે કોઈ માણુસ કોઈને નામે મારી ખાય, ત્યારે તેના સંબંધમાં તે દેહવત 'વાર્પરવામાં' આવેછે.

સુઠ ઉઠ્યા, તે તમે કેમ જાણ્યું !

ગુજરાતના ડાકી આજુના જમણા ખુંણાની ધરાન દિશા તરફ લાડુનગર નામે એક મોટું ગામ હતું ! આ ગામના લોકોની વસ્તિના પ્રમાણમાં દરજીઓની ફેટકીક દુકાનો પણ ત્યાં હતી. આ સઘલા દરજીઓની લાડુનગરમાં સારી રીતે આવતી હતી. એક દિવસ આ સઘલા દરજીઓએ ભેગા મળી પોતાને દેશ જવાનો ફરાવ કર્યો, સઘલાઓએ એવો ઠરાવ કર્યો કે માર્ગમાં ચોરાઈ-લુટાઈ જવાનો સંભવ હોવાને લીધે, સરવે જનોએ સિપાઈના પોશાકમાં હથિયાર સજી મુસાફરી કરવી; કે જેથી લુટારાઓ તેમને લસકરના સિપાઈઓ સમજી લુંટે નહી.

એ વાત સઘલા દરજીઓએ પોતાની સઘામતી માટે પસંદ કરી, અને સઘલાઓએ સિપાઈનો વેશ પહેરી, ભેગા મળી મુસાફરીએ નિકળ્યા.

મુસાફરીના થાક ચઢેલો હોવાને લીધે, મારગમાં તેઓએ એક મોટા ઝાડના છાંયડા હેઠલ વિતારો લીધા, અને થાક-ઉંઘ તેઓને મસ્તકે ચઢેલી હોવાને લીધે, સધલા દરજીઓ આરામ લેવા માટે ત્યાંજ સુઇ ગયા.

એવામાં લુટારાઓની એક ટોળી, પોતાના ધંધા અર્થે ત્યાં આવી લાગી, અને આ સધળા સિપાઈઓને સુતેલા જોઇ વિચારમાં પડી ! ચોર માહેલા એક ચતુર માણસો પોતાની અકલ્પ યલાવી : એવા છેવટ ઉપર તેઓએ, કે આ સધલા જણા જે કે સિપાઈના વેશમાં સુતેલા છે ખરા; પરંતુ તેઓ ખરેખરા સિપાઈ હોય એમ લાગતું નથી. તેઓ જે સધલા સિપાઈ હોતે, તે સિપાઈગીરીના કાયદા પ્રમાણે તેઓ માંહેલો એક રાખેતાના નિયમ પ્રમાણે ચોક્કી કરવા માટે જાગૃત રહેવો જોઈતો હતો, પણ તેને બદલે એ સધળા જણ સુઇ ગયા છે, તેથી નક્કી જણાય છે, કે તેઓ સિપાઈ નથી, પણ વેશધારી પુરુષો છે.

એવો વિચાર કરી, તે ચતુર ચોરે, સુતેલા દરજી માહેલા એકને જાગૃત થયેલો જોઈ, તેની પાસે જઇ સવાલ કર્યો :—

“ સુઇ ઉઠ્યા ? ” (‘સુઇ’ નો અર્થ દરજી પણ થતો હોવાને લીધે, પેલા દરજીએ તેનો જવાબ દીધો, કે “ હા ભાઈ અમે સુઈ ઉઠ્યા, પણ તમે કેમ જાણ્યું, કે અમે દરજીઓ છીએ.”

આ વાતચીત ઉપરથી ચોરોની ખાતરી થઈ, કે તેઓ ખરા સિપાઈ હતાંજ નહીં પણ સધલા સિપાઈના પોશાકમાં વેશધારી શખ્સો હતા, અને તેથી તે સધલાઓને તેઓએ ધણી સેહલાઈથી ઘેરી લઇ લુટી લીધા.

૦ પાણીના પૈસા પાણીમાં.

એક ‘પરદેશી’ ગવલીએ પરદેશમાં જઈને દુધ વેચવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. ધણી વર્ષો સુધી તેના વેપાર સારી રીતે ચાલ્યો એટલે તેની પાસે ખુબકણ દ્રવ્ય એકઠું થયું. પરંતુ તેની એકે ખાસ ટેવ હતી કે તે રૂપિયા અને સોના મહોરો જ એકઠી કરતો. નોટોનાં કાગળીયાં તે કદી લેતો નહિ. આ પ્રમાણે તેણે રૂપિયા અને સોનામહોરોથી એક થેલો ભર્યો હતો, અને તેને પોતાના જીવની પેટે સાચવતો હતો. ધરડો ચવાયી તે એકઠું કરેલું દ્રવ્ય સાથે લઇ પોતાના દેશમાં જવા નિકળ્યો. તે એક વહાણમાં બેઠો અને પોતાના વતન તરફ સફર કરવા મંડ્યો. પોતાનો થેલો તે પાસેને પાસેજ રાખતો. હવે આ વહાણના ખલાસીએ એક મોટો

વાંદરો પાળ્યો હતો. તે વાંદરાની નજર આમનેમ કુદતાં કુદતાં પરદેશીના થેલા ઉપર પડી. આ થેલામાં કાંઈક આવતું હશે એમ વાંદરાના મનને થયું; અને એક દિવસ ગરજીની નજર ચુકાવી તેણે તે થેલા કપાડી લીધો. તે લઇને કુટ્ટો મારી ને તે વહાણની અંદર ઉંચા પાડીઆ ઉપર ચઢી ગયો, અને કાંઈ મિષ્ટાન્ન ખાવાની આશામાંને આશામાં થેલા છોડ્યો; પરંતુ તેને નતો કાંઈ મિષ્ટાન્ન મળ્યું કે ન કાંઈ ફળ મળ્યાં. તેની અંદર તો દાંતની સાથે કુરતી કરે એવા રોતા અને રપાના કટકા હતા. વાનરજાતિના રવચાર પ્રમાણે આ વાંદરો પથ્ય ચંદાઈ ગયો અને રામચંદ્રના નામ ઉપર સમુદ્રને આહુતિ આપવા તે દાયળી ઉંચી ફેંકી; ફેંકતી વખતે તેણે દાયળીને નળાંગ્રેથી ઉંચકી એટલે દાયળી કંધી વળતજ અરધા સિક્કા વહાણમાંજ પડ્યા અને બાકીના સિક્કા સદિન દાયળી સમુદ્રને નળીયે બમ્બેડી. ગરજીની કેમીન આ પાડીયાની નીચેજ હતી. જેથી તે તરતજ ખડાર આવ્યો અને પોતાના હવ જેવા વહાણ દ્રવ્યની આ સ્થિતિ જોઈને બુમાબુમ કરવા મુંડ્યો. વહાણના બધા હિતાર્થે ત્યાં ભેગા મળી તેને આશ્વાસન આપવા લાગ્યાં. ગંવડીએ પોતાના તુકડાન માટે એક દરતાં બધા હિતાર્થે સમક્ષ હતું, “ભાઈઓ! ખુદાની લાકડીને અવાજ નથી. જેનો મને આજે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. જેટલું દુધ મેં આજ સુધીમાં વેચ્યું છે તેમાં અરધા અરધ પાણી લેવાનું હતું. એટલે તમે બધા જુઓ છો તેમ દુધના પૈસા મારા બાકી હતા તેમ રહ્યા છે અને પાણીના પૈસા પાણીમાં ગયા”.

અગમ છુદ્ધિ વાણીઓ, પછમ છુદ્ધિ 'બ્રહ્મ,
તુરત છુદ્ધિ તરકડો, મુક્તી મારે ધનમ્.

એક દિવસ એક ગામથી જીજે ગામ જતાં રસ્તામાં, વાણીઓ, બ્રાહ્મણ અને એક મુસલમાન જમાદાર એકઠા થઇ ગયા. જેઓને અરસપરસ વાણીતનો પ્રસંગ મળતાં પોતાનો રસ્તો જલદી કપાય તે ખાતર તેઓ સાથે સાં આલવા લાગ્યા. થોડાક વખત વિત્યા બાદ રસ્તે આલતાં, એક ખેતરની વાડમાં દુલથી માતાનું પવિત્ર ઝાડ આવ્યું, જેને જોઇ આ બંને-બ્રાહ્મણ વાણીઆને પવિત્ર લાવ ઉત્પન્ન થયો જેથી બ્રાહ્મણ તો તે વૃક્ષને લાંબો થઇ પગે લાગ્યો. આ દેખાવ જોઇ પેલા આપણા જમાદાર સાહેબ તો નવાઈ પામ્યા અને ગુસ્સે થઈ બ્રાહ્મણને ,

પૂછવા લાગ્યો કે “ભાઈ ? તું કેમ આ જાડને પગે લાગે છે?” તો બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો કે, “અમારામાં પવિત્રમાં પવિત્ર વસ્તુ તે છે, જે સર્વને પાવન કરનારી છે; જેથી હું પગે લાગ્યો છું, જેને તમારાથી અડકાય પણ નહિ.” આમ કહેતાંની સાથેજ જમાદાર સાહેબ તો ગુસ્સે થઈ ગયા અને તુરતજ તે બ્રાહ્મણને મુકી, લપડાકે લગાવી દાઢી અને કહ્યું:—“હનમખોર ! જમાદારકુ પીછાનતા નહિ ને એ તેરી અમ્માકુ પગે લાગતા હે । જબ તો દેખ, મેં અર્બી, તેરી સાંમને તેરી અમ્માકુ ધસડ ધસડ કર કે જાડ પી ખ કર ફેંક દેતા હું ।” એમ કહી તુળશીના ડાળાં પાંખડાં તોડી તોડીને તેને મૂળમાંથી હખેડી નાંખી અને તેનાં પાંદડાં તોડી તોડી પોતાના આખા શરીરે ધસ્યાં, બાણે કે તે બધી તુળશીને નાપાક કરતો હોયની । બ્રાહ્મણને માર ખાધેલો જેમ વાણીઆએ મનમાંને મનમાં વિચાર કર્યો કે ઠીક છે બચ્ચા મુસલમાન ! આગળ તારી વાત છે. એમ સમજી ત્યાંથી તેઓ આગળ ચાલ્યા. આગળ ચાલતાં ચાલતાં એક વાડમાં દોવચનો વેલો જેતાંજ પેલો વાણીઆ અગમ જેલી વાપરી તેને એકદમ દોડતો દોડતો જમ પગે લાગ્યો અને વારે ધડીએ લાંબો લખેલ થકે પ્રણામ કરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો, કે “હે મહારાજ ! જેમ તુળશી માતા થાય તેમ આ પણ અમારા મોટા દેવ છે; જેને અમારાથી પણ અડકાય નહિ, કારણ કે તે અપવિત્ર થાય. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ મહારાજ સાથે વાત કરતો હતો તે સાંભળતાંજ વળી મુસલમાન જમાદાર સાહેબનો પિતો પાછો ખસ્યો અને વાણીઆને કહેવા લાગ્યો કે “અરે બનીયા ! તુમલોક મેરેકુ કાયકુ ગુરૂસા દરારે હો, મેં સચ્ચ ખોલતા હું કે અર્બી કિસકુ પણ મેં ખરાબ કર દઉંગા.” આથી વાણીઆ ભાકએ વધારે આશ્ચર્ય કરતાં કહ્યું કે “ના જમાદાર સાહેબ તમારાથી તો તેને અડકાયજ નહિ માટે કૃપા કરી તમે અડકશો નહિ.” આમ કહેતાં તો જમાદાર સાહેબે તુરંતજ પ્રથમની માફક તેનું સપાનાશ વાળી આખે શરીરે તેને ધસવા મંડી પડ્યા. જેમ વાણીઆ ના કહે તેમ જમાદાર વધારે ને વધારે તેને તોડી તોડી આખા શરીરે ધસડતા જાય. થોડીજ વાર થતાંની સાથે જમાદાર સાહેબને દોવચ તું ફળ મળવા લાગ્યું, અને આખે શરીરે તેને કીડ કીડ-ખુઝ ખુઝ ખુનલી આવવા લાગી. તેમજ આખા શરીરે તેને ફેલતા ફેલતા થવા લાગ્યા. જેથી તે ગાંડા માણસની માફક ધમપછાડ કરવા મંડ્યો. પછી દોવચની વાત તો શી પૂછવી ! આ ઉપરથી બ્રાહ્મણ, જે ડાલો અને અમરુ હતો તેણે વિચાર કર્યો કે અજંજ હું છે. કે,

અગમ શુદ્ધિ વાણીઆ, પછમ શુદ્ધિ થલ,

તુરંત શુદ્ધિ તંકડો, મુકડા મારે ધમ્મ.

બુદ્ધી બીગરી તે હોઝથી સુધરે

એક ચંદ્રનગર નામે શહેર હતું. ત્યાંનો રાજા ખૂબ ભલો અને માયાળુ હતો. તેને એક રાણી ધણીજ ખૂબસુરત હતી જેનાં ઉપર તે ધણીજ ભાવ રાખતો; છતાં રાણી બદલાયલી હોવાથી તે એક વોડેસ્તારની સાથે પ્યારમાં હતી અને તેનાથી તેને જન્મ પણ રહ્યો હતો. જેના પરિણામે એક છોકરો રાણીનો પેદા થયો હતો, જે છોકરો રાજાના મરી ગયા બાદ ગાદીનો વારસ હતો. હવે જ્યારે રાજા આ દુનિયાંની મુસાફરી પૂરી કરી પરલોકવાસી થયો, કે પેલા કુમારને ગાદી મળી. ગાદી મળ્યા પછી એક દિવસ પેલા રાજા પાસે એક સુગંધી વેચનાર ખુશખોશવાસો દરબારમાં આવ્યો અને રાજાજીને જાત જાતનાં અત્તર, તેલ વિગેરે સુગંધી પદાર્થો બતાવ્યા પણ તેમાંથી એક પણ ચીજ રાજા ખરીદ કરી શક્યો નહિ, કારણકે તેના ભાવ તેને ધણા ભારે પડ્યા. વેપારી આથી ધણો દિલગીર થઇ ગયો અને પોતાની ચીજો સમેટી જવાને તૈયાર થયો; તેવામાં એક અત્તરની શીશી બંધ કરતાં તેમાંના અત્તરનાં એકાદ બે ટીપાં ભિંપ પર પડી ગયાં. રાજાએ તે નીચે જમીન ઉપર પડેલાં સુગંધી અત્તરનાં ટીપાં-ખૂંદ પોતાની આંગળીએ આંગળીએ લઇ મક્કતનું મળ્યું સમજી વાપર્યાં. આથી જાતનો તેનો હલકટ સ્વભાવ અને જેખૂનીયાદ જોઇ દરબારના ધણા માણસોને તે વખતે હસવું આવ્યું. આવો દેખાવ થવાથી રાજા પણ મનમાં ગ્રમજયો કે તેની આજરૂ હર દરબારમાં ગઈ, જેથી તે શરમીંદો થઇ ગયો અને ગયલી આજરૂ પાછી મેળવવા માટે તેણે તે ખુશખોશવાસા પામેથી, પોતાનું ઉદાર દીલ બતાવવા માટે તેજ જાતનું અત્તર ધણા મોટા જથ્થામાં લીધું, અને તેનાથી એક હોઝ (કુવોરો) ભરાવ્યો; જે પોતાની રેંચતને વાપરવા માટે ખુલ્લો મૂક્યો કે જેથી પોતાની નામોશી બૂસાઇ જાય. અત્તરવાલાએ આ ઉપરથી ત્યાર બાદ જવાણ આપ્યો કે “હે નામદાર ! બુદ્ધી બગડી તે હોઝથી સુધરે ?” એટલે એક ટીપ્પ જમીન ઉપરથી ઉઠેડી લેતાં રાજાએ જે પત ગુમાવી તે હવે કંઈ, આવા અનેક હોઝ ભરવાથી નહિ મળે.

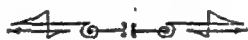
અલી મા જઈશ પીટયા જઈશ !

એક વાણિયાની રી ઉલટા સ્વભાવની હતી. જેમ ધરાની જેઠાં પહેલવાન રસ્તે દેવોની ખાસીયત પીછાણી હતી કે કહે તેનાથી ઉલટું કરે અને તેથીજ તેણે લઘ નહાસ્તા સફેદ દેવને તેણે કહ્યું હતું કે મને દરિયામાં ના નાખતો પણ મોટા પહાડ પર નાંખજે કે મારા મુઆ બાદ મારાં હાડકાં સચવાય અને તેથી સફેદ દેવે તેને તેની માગણીથી ઉલટોજ દરિયામાં નાખ્યો કે જેથી તે પાણીમાંથી તૂરીને આખરે બહાર નિહાયો. જો તેને મોટા પર્વત પર સફેદ દેવે નાંખ્યો હોત તો તેનાં હાડકાંના ચુરેચુરા ઘષ જાત. ધરાની જેઠાં પહેલવાન રસ્તે દેવેલી ઉંઘી અને ઉલટી રીતે કામ કરવાની ખાસીયત પીછાણી હતી, તેમ આપણા વાણિયાએ પણ પોતાની સ્ત્રીની ઉલટી રીત સારી રીતે સમજમાં લીધી હતી અને બરાબર સમજાયો હતો. જે દિવસે તેને ખીચડી ખાવાનો વિચાર થાય ત્યારે તે પોતાની સ્ત્રીને કહે કે આજે દાળ ભાત અને બે શાક ધરજે, કે તુરત પેકો સ્ત્રી ચોખાને દાળ ભુટી કરવાને બદલે એકઠી કરી રાંધે અને ખીચડી તૈયાર કરી મૂકે. જ્યારે તેનો વિચાર દુધપાક પુરી ખાવાનો થાય ત્યારે ખાસ કરીને પોતાની સ્ત્રીને તે નજ કરવા કહે કે જે ખાધાથી પેટમાં બાદો થાય મોટે ભાગે ખોરાક ન ખવાય, એમ સમજના બે શબ્દો કહેતાની સાથેજ તે તેજ સ્ત્રીને રોકી મૂકે. આવી જાતનો તેનો સ્વભાવ હોવાથી પેલા બિચારો વાણિયો “નાક લાકડે વાંકો વેઠ” એ પ્રમાણે વસ્તતો. તે બિચારો ગમે તેટલો ડાહ્યો અને ધોળો હોવા છતાં પોતાની સ્ત્રીની આડી આલથી-ઉલટા સ્વભાવથી ધણોજ કંટાળી ગયો હતો, અને તેનો ધાટ ધડી કાઢ પણ રીતે તે ગળે પડેલી બલાને કાઢવા માગતો હતો એક વખત આવજી માસમાં સાંમંતારનો દિવસ હતો, જેથી બંને સ્ત્રી ધણીઆણી ગંગા સ્નાન કરવા ગયાં. જ્યાં પેલી વાણિયાણી ન્હાતાં ન્હાતા હંડા પાણીમાં ચાલી, જે વાણિયાના બેવામાં આવ્યું, જેથી તેણે પિચાર્યું કે વાણિયા તો દુખીને મરી જશે. તેમજ તેનો ઉલટો સ્વભાવ જ્ઞાનમાં રાખી તેણે જણાવ્યું કે “અલી, પાણીમાં આગળ મા જઈશ નહિ તો કુળી મરીશ”. આ સાંભળતાંજ તે સ્ત્રી તો ઉલટા સ્વભાવનીજ હતી તેથી બોલી “પીટયા, જઈશ, જઈશ જઈશ”. વાણિયા એ ફરીથી કહ્યું; “અલી મા જઈશ”. તો પેલીએ ફરીથી જવાબ આપ્યો કે હું તો જઈશ જઈશ. એમ રકતક કરતાં કરતાં તે હંડા પાણીમાં જવા લાગી અને આખરે જેમ વાણિયાએ કાસર કાઢવા ધાર્યું હતું તેજ થયું અને પેલી ઉલટા સ્વભાવની કમ અકસ્માતથી વાણિયાજી બિચારી કુળી મરી. જેથી વાણિયો રાંધ્યો કે “જા રાંડ ટાઢે, પાણીએ ખસ કાસર ગઈ.”

હગને ત્યાં હગ પરોણો.

એક ગામમાં એ હગ રહેતા હતા. તેમાંનો એક દુધી તરફનો અને એક સુરતી બાલુનો હતો. તેઓ બંને જણા નહોતજ રડતા, જેથી તેમને અરસ-પરસમાં પ્રિય થઈ દામી. એક વખત એવો બતાવ બન્યો. કે પેલો દિલ્હીવાન સુરતીની બેરીને ફેસલાની નસાડી ગયો, જેથી સુરતી મનમાં ને મનમાં ઘણો ગીદગોયો પણ શું કરે ! લોચાર ચમ્મ થોડો વખત તે થોભી ગયો. થોડા દિવસ બાદ પેલો દિલ્હીવાન પાછો આવી પોતાના જુના દોસ્તને કહે છે કે "તે પ્રારા જીવન દોસ્ત, તારી આંખે દિલ્હી બતાવવા લાગ્યો હતો તે લે પાછો" આ ઉપરથી સુરતીએ વાણિયા બુધ્ધિ વાપરી, અને તેને ધજોળ આમદ કરી આદરમાન સાથે તે દિવસે પોતાને ત્યાં રોક્યો, જેથી સુરતીને ત્યાં પેલો દિલ્હીવાન હમ એક દિવસ માટે તેનો ધજોળ આમદ હોવાથી રોકાયો. દરે સુરતીએ પોતે મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો કે દિલ્હીવાલો પણ મારા જેવો હમ છે અને મારા કરતાં ધજોળ નાગો છે, માટે એવી કોઈ તરફીય શોધી કાઢવી કે તેણે એકદુ કહેણું બધું જ દ્રવ્ય મને મળે અને તેની સ્ત્રી વગેરે આ કાની દુનિયાં છોડી તેનાજ દાયે ચાલ્યાં બનવ. એવો વિચાર કરી તેણે એક યુક્તિ શોધી કાઢી. સુરતીએ પોતાની બેરીને બજાવી રાખી અને એક રશ્મનો દવા બરવાનો પુકડો લઈ તેમાં 'ખંકરીનું' લોહી ભર્યું અને તે તેણે પોતાની બેરીના પેદા ઉપર બાંધ્યું; જેના ઉપર સાર્ફલો આવવાથી તે કોષ બેઠ શકતું નહિ. હવે સાંજ પડવાના વખતે જ્યારે દિલ્હીવાન હમ પાછો ઘેર આવ્યો તે વખતે કંઈને કંઈ ખદાતું કાઢી સુરતીએ પોતાની બેરી સાથે તકશર કરી અને એક તૈયાર કરી રાખેણું જે ચાકુ હતું તે લઈ પોતાની સ્ત્રીને જેમ મારતો હોય તેમ ઠોંગ કરી તેના પેદામાં માર્યું; મારતાંની સાથેજ પેલો પુકડો પુરી જવાથી તેમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું અને પેલી બેરી, ખૂન ખૂનની ખૂમ મારે ઠોંગે કરતી, જાણે મુર્છા આવી હોય તેમ જમીન ઉપર એકદમ પડી ગઈ. આ ઉપરથી પેલો દિલ્હીવાન સમજ્યો કે સ્ત્રી મરી ગઈ હતી. એમ સમજી તે ગમસે, આ દેખાવથી સુરતીએ કહ્યું, "શેઠ તમારે ન ગભરાવું, હું છું ને એ છે. એવી તો હું" હજાર વખત અને મારું છું અને તે સાજી ચાલ છે; છતાં એને લાજ કયાં છે ! એ નકરીને તો પાંસરીજ કરવાનો. દહાડામાં એને પચાસ વાર મારી લાખવાનો અને સાડી ચુંવેતેરવાર જીવતી કરવાનો !" ત્યાર બાદ કબાટ માંથી એક ઝાંડી આ લઈ અરઠમ પરઠમ બમડીને પેલીને લગાડ્યો કે તુરતજ તે સ્ત્રી આળસ મરડી

હોય". આ ઉપરથી યમરાજએ તેનો ચોપડો તપાસવા એક દૂતને ફરમાવ્યું જે ઉપરથી ચોપડો જોના તેના અવરદામાં દશ વરસ બાકી નિકળ્યાં. જેથી યમરાજ પણ વિમાસણમાં, પડી ગયા કે હવે એને મૃત્યુ લોકમાં મોકલાય કે ન તેને અત્રે રખાય. જ્યાં તેને મૃત્યુ લોકમાં મોકલે તો બધી વાત તે વૃષ્ટિના લોકને કહી દે; આથી યમરાજ તો ધણા ગભરાયા પણ એટલામાં આપણા ખટપટી નરદમુનિત્યાં આવી ચઢ્યા. તેમણે રસ્તો બતલાવ્યો કે તેને ન તો મૃત્યુ લોકમાં મોકલો કે ન તો અત્રે રાખો. તેને બન્નેની વચ્ચે અધર દસ વરસ લટકતો રાખો અને તેની આયુષ્ય પુરી થાય ત્યારે તેનો જવાબ લેવા અત્રે લાવજો. આ ઉપરથી નરદમુનિની સલાહ માની શેને, અમરલોક અને મૃત્યુ લોકની વચ્ચે અધરતાલ લટકાવી રાખ્યો. આ રીતે ઠગના ટાટયા ઠગને ગળે ઓળવાયા; કારણ કે આખરે "સત્યનો જય" *Vincit Omnia Veritas* સમ્યક્ સઘળું જીતી શકે છે. (સત્ય પોતે એક ખડકના જેવી ચ્છત છે.)

ચોર કે જમાઇ ?

એક દીપચંદ નામનો લક્ષાધિપતી સોદાગર હતો તેનો એકનો એક દિકરો રૂપચંદ નામનો ધણેજ દારૂડીઆ અને રંડીબાજ તથા જીગારી હતો રૂપચંદ રખાવો સ્વચ્છંદી હોવાથી તેનો બાપ તેનાથી ધણુંજ કંટાળતો અને તેની કુટેવો, ભુલાવો માટે તેણે ધણા ધણા પ્રયત્નો પણ કર્યા તે સઘળા ફેલટ ગયા. અંતે ધડપણમાં એક દિવસ રૂપચંદ વિચાર કર્યો કે દિકરો એવો પાક્યો કે તે સમ્રાજી હોલત ઉઠાવી દેશે પણ જો તે મારી એક શિખામણ સાંભળી-સમજી સાચું બોલવાની ટેવ બાબશે તો વખતે તે પોતાની બનિષ્યની લંદગી સુધારી શકે. આ ઉપરથી તેણે મરતાં મરતાં પોતાની પાસે રૂપચંદને બોલાવી એક શિખામણ આપી કે "દિકરો, જો તું તારી કુટેવો સુધારે તો સાઈ કે તેથી તારી લંદગી સુધરે અને એમ જો તારાથી ન બને તો છેવટે એટલું તો કરજે કે, ગમે તેવાં સંકટો પડે પણ જીકું કોઈ દિવસ બોલવું નહિ, હમેશાં સાચુંજ બોલવું" જેથી રૂપચંદે બાપને વચન આપ્યું; "બાપુ હું જીકું કોઈ દિવસ બોલીશ નહિ અને હમેશાં સાચુંજ બોલીશ." ત્યારબાદ દીપચંદ તો આયુષ્ય પૂરું થવાથી આ દુનિયાની મુસાફરી પુરી કરી પરલોકવાસી થયો. હવે આપણા છેલ્લાણી ૩૦ રૂપચંદનામ

પાસે બાપની સમજી મિલકત આવી જે ઉપરથી તેમણે તો પોતાની કુટુંબને પાપવા મહેલી સમજી મિલકતનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. એમ કરતાં કરતાં તેણે તો બાપની મજબૂત સમજી મિલકત સદા, જુગાર, રેસ અને હાડ તથા રંડીબાણ વગેરેમાં ચુમવી અને છેવટે પોતે બિખારી પથ્થુ ચક્ર ગયો. પાસે એક પાષ પથ્થુ રહી નહિ કે જેથી પોતે પોતાનું પેટ ભરી શકે. આવી સ્થિતિ થતાં તેને તેનાં સવળા દોરતદોરે જોયો હાડ તથા રંડીબાણ વગેરે દામોમાં સામેલ થતા હતા, તેઓએ તેને છોડી દીધા. હવે આપણા રૂપચંદ ભાષ્ટ્રા થા હોવાલા જગાદે બાપની પથ્થુ તેની પાસે પાષ સરખી ન રહી ત્યારે તેણે એક અધમમાં અધમ કામ કરવા તિયાર કર્યો તે એ કે રાજના દરબારમાં જઈ ચોરી કરવી અને ત્યાંથી મિલકત મારી લાવી પોતાનું મુજબન ચલાવવું. જે દિવસે આપણા સોદાગરના દિકરા, રૂપચંદ ભાષ્ટ્ર ચોરીના વિચાર ઉપર આપ્યા છે તે દિવસ તે ગામના દરબાર સાહેબનો જન્મ દિવસ હોવાથી ગામમાં પથ્થુ ધણીજ ધામધુમ થઈ હતી અને દરબારમાં પથ્થુ નોકર આક્રે ને મોટા ઉમેદ દત્તી કે રાજ પાસેથી બેટ શિરપાવ વિગેરે વિગેરે આવશે. સવળે સવળે તે દિવસ ગસઆનંદ આનંદ થઈ રહ્યો હતોજ. સવળા લોક તે દિવસ આનંદનો હોવાથી કામ ધંધો છોડી એકઆરામ તથા નિશાપાણી કરી તેમાં મશગુલ બન્યા હતા. ખુદ રાજ સાહેબ પથ્થુ તે દિવસે તો આનંદમાં એવા મગ્ન થયા હતા કે હમેશના કરતાં બમણું, કાળીઉં (આરીણ) ચઢાવી પોતાના છત્રપલંગ પર પડ્યા હતા. સાથે બાણમાં નીચે ખાસગીરો “બાપુને ખમ્મા ! બાપુને ખમ્મા !” કરતા કરતા પગચાળી કરતા હતા. જેવા બાપુ નિશામાં મશગુલ હતા તેવાજ તેમના ખાસગીરો પથ્થુ ચક્રચુર હતાજ.

ઉપર પ્રમાણેનો વિચાર આપણા રૂપચંદે કર્યો, અને તે તો ઝપાટા બંધ દરબાર મહેલના મોટા દરવાજા આગળ ગયો. ત્યાં જતાંજ પહેરગીર દરવાજે તેને પૂછ્યું ? “અરે દોણુ હવેરે,” માથે આપેલી સાચું બોલવાની શિખામેણુ ધ્યાનમાં આવતાં તેણે જવાબ દીધો, “ચોર.”

પહેરગીર:— કિધર જતા, હે ?

રૂપચંદ:— મહેલમેં.

પહેરગીર:— કાચકું ?

રૂપચંદ:— ચોરી કરનેકું.

દરવાજે વિચાર કર્યો કે ચોર ચોરી કરવા માટે મહેલમાં જાય અને તે પાછો સાચે સાચું બોલે એવો નજ બને. દેખાય છે કેમ અખીર કુટુંબી અને ત્યા

તો મારી સરકરી કરે છે માટે તેને જવા દો. આથી આપણા રૂપચંદ્ર એક ઠેકાણેથી તો સાચું બોલતાં ફરી ગયા અને આગળ દરબાર સાહેબ જ્યાં પત્રંગ ઉપર પોઢ્યા છે, સાથે બેચાર ખાસદાર-ખીજમતદારો બેઠા બેઠા “હયુર” કરી મરકો લઈ રહ્યા છે, ત્યાં સુધી તો આપણા સોદાગરમદદ પહોંચી ગયા. ત્યાં જઈ જુએ છે તો મહીપતિ સહેજ સાજ જગૃત અવસ્થામાં છે અને સાથે સાથે અશીષુની ગોઠીની ગણના પણ ચઢેલી દેખાય છે.

દરબાર સહિએ ઢોકાં ખાતાં ખાતાં બેચાર બગાસા ચઢાવી ત્રણ પાંચ કાયાં વકાસી આળસ ખાતાં ખાતાં પૂછ્યું:—કાણુ છેરે?

રૂપચંદ્ર:—ચોર, ઝનાખ.

રાજા અશીષુની ઘેનમાં કંઈ સમજ્યો નહિ. પણ નેતે એમ માલુમ પડ્યું કે તેને ભાટચારણુ વાતો કરી તેને ખુશ કરવા અને અન્નનો આનંદનો દિવસ છે માટે પહેરામણી લેવા આવ્યો હશે.

રાજા:—એક અમ્મણસા કિરસા બોલો.

રૂપચંદ્ર:—પીતાના પર ત્રિતેકી સઘળી વાત તેણે રાજાને અથ ઇતિ કહી સંભળાવી અને સાથે સાથે પોતે ત્યાં ચોરી કરવા આવ્યો છે તે પણ કહી દીધું.

રાજા:—દેર કાપકી!

રાજા તેમજ તેના ખીજમતદારો પણ આ બધી ખીના અમલની બેલાન અવસ્થામાં પડ્યા પડ્યા સંભળતા હતા અને જવાબ દેતા હતા. છેવટે રૂપચંદ્રે આ વખતને લાલ લઈ રાજાના હાથેથી હીરાફરશીત વીંટી તથા ગળામાંથી નવસરો હાર જે તેનીસ લાખનો હતો, તે બન્ને તફાવી પોતે ત્યાંથી ચઢાવી ગયો. રાજા તથા તેના ખીજમતદારો તો ઘેનમાં ઘેનમાં ત્યાં લડું બની પડ્યા હતા. મોટા દરવાજે પાછા આવતાં ચેલો પહેરાવાળો જે ઉભો હતો તેણે પૂછ્યું કે:—

“કાણુ હયરે?”

રૂપચંદ્ર:—ચોર.

પહેરેગીર:—કીધરસે આયા?

રૂપચંદ્ર:—રાજાકે દિવાનખાનામેસે.

પહેરેગીર:—એ બગલમે કયા છુપાયા હે?

રૂપચંદ્ર:—તેનીસ લાખનો નવસરો હાર અને હજુરની વીંટી.

પહેરેગીરે વિચાર કર્યો કે આતો વળી પેલો ચેબ્ટા ખોર, હમણા જ ગયો હતો, તેજ પાછો આવ્યો છે માટે તેને તો જવા દો, કારણ કે કંઈ ચોરી કરનાર માલમુદા કહી બતાવી દે નહિ, એમ વિચારી તેને ત્યાંથી જવા દીધો.

આપણા રૂપચંદ્ર ભાષ તો હવે જગ છળ્યા. તેમણે હારમાંથી એકેએક મોતી કાઢી તેને વેચી પોતાનું ગુજરાન આસને આસને કાઢ ન જાણે તેમ ગુલાવવા લાગ્યા. હવે દરબારમાં તો ખીજે દિવસે ચોરી થયા બાળતની બૂમ પડી અને વજીરો, દરબારીઓ તેમજ ખીજમતકારો તથા પહેરજીરોને બરાબર ચોક્કસાઈ ન રાખવા માટે તો તેમાંથી કેટલાકના તો બાર વગી ગયા; કેટલાક તો ડંડાયા, કેટલાક તો ફાંસીએ ગયા અને કેટલાકને તો ઘણીમાં ઘણીને પીસાચ્છા, છતાં પણ ચોરી કરનારનો પતો તો કાઢને ન મળ્યો. છેવટે રાજાનેજ-પોતાનેજ આંતી આવી કે તે દિવસે રાતના જે માણસ વાત કરતો હતો તેજ ચોરી ગયો. લાગે છે. કેવો ઉસ્તાદ ! કેવો ચાલાક ! કે તેણે મારી મંજુરી લઈ ચોરી કરી, અને શાહકારી સાથે પાછો ચાલ્યો ગયો. આ ઉપરથી રાજાએ વિચાર કર્યો કે તે ઘણો ઉસ્તાદ અને ચતુર હોય છે જોઈએ. માટે આ મારી જે એકની એક પુત્રી છે તે તેને પરણાવવી; જોઈએ જેથી તે જમાઈ મારી પાછળ આ રાજ્યનો માલિક થાય. આવા નિર્ણય પર આવ્યા પછી તેણે શહેરમાં ઢાંડી પીટારી કે “રાજાના મહેલમાંથી ચોરી કરનાર ચોર જે જાતે આવી હાજર થશે તો તેને માંસી સાથે મોટું ઇનામ મળશે”. આ ઉપરથી આપણો સોદાગર ગયો. રૂપચંદ્ર ભાષ રાજાના દરબારમાં ચોર તરીકે હાજર થયો અને બધો દત્તિકાસ જણાવ્યો. તેનું રૂપ જોઈ. રાજા ખુશ થયો અને તેનો ચુંદો તો માફ કર્યો પણ સાથે તેની જે એકની એક દિકરી હતી તે પરણાવી અને ઘર જમાઈ કરી રાખ્યો. રૂપચંદ્ર ભાષાએ સાચું બોલવાનું વચન પોતાના પિતાને મરતાં જે આપ્યું હતું, તે ખરી બતાવ્યું અને તેજ પરિણામ રૂપે પોતાની અગ્નિ આબરૂ થઈ વગેરે હતું તેના કરતાં વધુ મેળવી સાથે સાથે સ્ત્રી રૂપી લક્ષ્મી પણ મેલવી અને રાજાના મરણ પછી રાજપાટ પણ પોતે ભોગવ્યું. વ્હાલા વાંચક ! જોઈ, કે ‘સાચને આંચ નહિ.’ એ કહેલી પ્રમાણે આ તે ચોર કે જમાઈ !

કોહલોની કરામત !

એક જંગલમાં કોઈ હોશિયાર બહાદુર શિકારીએ એક સિંહને છવતો પકડી તેને એક લોખંડી પાંજરામાં પુર્યો હતો, જેથી આ વનનો વનરાજ ઘણોજ મરીબ જેવો દેખાતો હતો. અને તે ઘણોજ લાચાર બની ગયો હતો; કારણ કે તેને ખાવાનું પણ પુરતું મળતું નહિ. આ પ્રમાણે તેને કેટલાક દિવસના ઉપવાસ પણ

થયા હતા. હવે એક વખત એવું બન્યું કે, તે જગ્યાએથી એક લાલેલા ગણેલા
 આલેણ મહારાજ જતા હતા. તેમના મગજમાં તો સંસ્કૃત શ્લોક અને અધ્યયનના
 જ મનન થયા કરતાં હતાં. જતાં જતાં તેમની નજર પેલા લીખડી પાંજરા તરફ
 પડી જે ભેતાંજ તે વનરાજ તરફ એક દસે જેવા લાગ્યા અને પોતે વિચાર કરવા
 લાગ્યા કે, એક જે વનનો વનરાજ ગણાય છે તેના ઉપર ઉપકાર કરવાનો આ ખરો
 લાગ છે, જેનાથી આખી સૃષ્ટિ માંહેના મનુષ્ય પણ પાક્ષિ ત્રિગેરે ધ્રુવ
 તે આજ આ પિંજરામાં કેવો ગરીબ સરખો દેખાય છે ! માટે લાવ, તેના ઉપર
 ઉપકાર કરે. એમ વિચારી આલેખાપણએતો તે પિંજર ઉઘાડી નાખ્યું.
 ઉઘાડતાની સાથે આપણા વનરાજે બહાર નિકળીને તુરત પરાપકાર કરનાર આલેણ
 નેજ કહેવા માંડ્યું, કે હું ધણા દિવસનો બૂખ્યો છું તો લાવ તારૂં માંસ, તે
 ધણા દિવસ લાડુ વિગેરે ધીના માદક પદાર્થો ખાઈ પાસેકું છે તો મને ખાવાને
 ધણુંજ સારૂં લાગશે અને મારી લુખ પણ લાગશે. આથી આપણા આલેણ બાઈ
 તો ગભરાઈ ગયા અને સિંહને આજીજી સાથે કહેવા લાગ્યા કે “ભલા વનરાજ !
 મેં તને બંધનમુક્ત કર્યો તેનો બદલો તું આ આપવા માગે છે ? જે તારો
 એવોજ વિચાર હોય તો પહેલાં આ બાબતનો ન્યાય આપણે કાઢી પાસે કરાવીએ
 કે ઉપકાર કરનારની સાથે કેમ વરતાય !” આ ઉપરથી બન્ને-સિંહ અને આલેણ
 ત્યાંથી ન્યાય કરાવવા માટે આગળ ચાલ્યા, આગળ ચાલતાં તેમને એક ગોધા-
 સાંઠ મળ્યો જેના આગળ આલેણે બધી વાત કહી. હવે ગોધાએ વિચાર્યું કે જે
 ન્યાયની વાત કહેવા જઈશ તો આ બૂખ્યો વનરાજ પછી મારી ચટણી કરી
 જશે. તેણે તો વનરાજના તરફેણનીજ વાત કહી અને સિંહ, પોતે તેમ વરતવા
 માં સાચા છે એમ પણ કહ્યું, સખજ કે મનુષ્ય જાતી એવી સ્વાર્થી છે, કારણ કે જ્યાર
 થી અમે નાનાં વાછરડાં હતાં. ત્યારે પણ અમને-વાછરડાંને પેટ પુરવું દુધ ન આપતાં
 પોતે મનુષ્યો ખાય છે અને અમે મોટા થતાંજ પોતાના સ્વાર્થ માટે અમાને ખાસી
 કરી બળદ બનાવે છે અને અમારી ખાંધ ધરી જાય ત્યાં સુધી કામ કરાવે છે;
 તે ઉપરાંત શરીરની ચામકના છોડે છોડાં ઉખડી જાય ત્યાં સુધી અમારા ઉપર
 માર મારે છે જેથી મનુષ્યની એકદમ એકલ પેટું છે અને વનરાજનું કામ મુદલ
 વ્યાજખી છે. આ ઉપરથી આલેણે આ ન્યાય તો એક તરફી જણાવ્યો, કારણ
 કે ચારે પક્ષે જનવર ચાર પક્ષ કરેજ. હવે ત્યાંથી તેઓ આગળ ચાલતાં
 એક કાંઠડું-શિયાળવું મળ્યું તેને સર્વ હકિકત સવિસ્તર સંજ્ઞાવી, આપણા આલેણ
 બાઈએ અપીલ કરી; જેથી કાંઠડું બોલ્યું, કે “તમે બન્ને મારી વાત પર રાજી છો !”
 જ્યારે બે જણાએ હા લાગી કે તરતજ તેણે જવાબ આપ્યો કે “જ્યાં આગળ

આ બનાવ બન્યો, છે ત્યાં ચાલો". એમ કરી તેઓ ત્રણ જગ્યા પેલા લોખંડી પાંજરા આગળ ગયાં દાદરે મનમાં વિચાર કર્યો કે શા માટે ગળે પડ્યાં આકૃત ન દાળવી? એમ વિચારી તેણે પાખંડી છીનેકહ્યું, "અહ્યા આભણુ! તે' શી રીતે આ આપણા વનરાજને દાદ્યા, તે દેવી રીતે એ'દર દના, તે મને ગરાબર બતાવ". આ ઉપરથી સિંદ પોતાની ડોક દક્ષવતા દલાવતા તે પાંજરામાં પડેલા દતા તે સ્થિતિમાં જઈ જિહ્વા અને આંખો દરવાજો, પડેલાં દંતો તેજ સ્થિતિમાં બંધ કરી બતાવ્યો. ત્યાર બાદ જેવો પેલો પ્રહાણ દરવાજો ઉઘાડી પાછો સિંદ ને બહાર કાઢવા જાય છે કે દુરતજ આપણા કરામતી કાદલાએ કહ્યું, "અહ્યા મૂરખ આભણુ! તારે રસ્તે તું મુંગો મુંગો ચાલ્યો નાં. નદી તો વળી પાછો મોતના મોંમાં સપડામસ. એક વાર તો જે તને ખાવા તૈયાર થયો, તેના ઉપર ઉપકાર કરનાર, એ કીની આંખે અંધ બનેલા વિપ્ર! જા, સમજ અને ધ્યાન રાખ જે કે ભવિષ્યમાં પણ ' પાન વિના દાન' ન કરતો". બહાલા વાંચક, તમે પણ સમજાવો કે ઉપકાર કેના ઉપર કરવો, નદી તો આપણા પ્રાણચુભાળના જેવા દાસ! નદીબના જગરા કે કપડી કેલ્યું મળ્યું અને તેણે તેને બચાવ્યો.

કુત્તેડી માફક એ કયા કરતા હું ?

એક નાનું સરખું શહેર જે પર્વતની તળેડીમાં આવ્યું હતું, જ્યાં દંમેશાં વાધુ તથા જંગલી કાડી ખાનારા જનરોનો ત્રાસ વિશેષ દના. તેથી ત્યાંના રાજાએ એક ભારે ઈનામ, વધ માનનાર માટે કદાચુ' હતું, હવે ત્યાં એનું બન્યું કે, એક ગરીબ રજપુત જે પરગામથી પોતાને ઘેર આવતો હતો, તેને વાધના ઈનામની વાત તો ખબર નહોતી, પણ તેને પેલા વરાધનો અચાનક ભેટો થવાથી તેણે તેને મારી નાંખ્યો, અને તેની નિશાની દાખલ તે તેની પુછણી કાનું અને નખ હેતો આવ્યો. તેની ખબર રાજાના સેનાપતિને પડતાંજ તે નિશાનીઓ રજપુતના ધરંમથી રતોર્વે ચોરાની લીધી, અને રાજા પાસે જઈ વધાઈ ખાધી કે "વાધનો શિકાર કરનાર પોતે બહાદર જવાન છે, એટલે તે ઈનામ મને મલકું ભેંદ્યો. " આ બાબતની ખબર પેલા રજપુતને થતાંજ તેણે રાજાને ફરીબાદ કરી કે " સેનાપતિ જુઠ્ઠો. છે અને વાધને તો મેં માર્યો છે". આ ઉપરથી રાજાને ન્યાય આપવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો તેથી તેણે પોતાના વજર સાથે મસલત કરી રાજાએ આ બંને દાવાદારોને, એક એક જુદી જુદી કાટડીમાં પૂર્યા અને રાત પડતાં પહેલ, પહેલા,

તેઓ સેનાપતિની કાઠડી આગલ ગયા. ત્યાં એક માણસને—જેને કુતરાની માફક રડતાં આવડતું હતું તેને મોકલી તેની પાસે પોકાર કરાવ્યો, “ઉખેઆ ઉ ઉ !” આ પ્રમાણેની ખૂમ સાલગતાંજ સેનાપતિ તો “ઓ બાપ મુઝારે” કરી ખૂમ પાડી ઉડ્યો ને ધ્રુજવા લાગ્યો. ત્યાંથી રાજા તથા વજીર રજપૂતવાદી આરડી આગલ ગયા અને ત્યાં પણ પ્રથમની માફક પેલા માણસ પાસે ખૂમ મરાવી, એટલે એકદમ રજપૂત પથારીમાંથી ઉઠી કુદકો મારમાં જે માણસ બોલતો હતો તેને જોરમાં એક એવી તો લપડાક લગાવતાં બોલ્યો કે, “કયા રે એ કુત્તેડી માફક કયા કરતા હે !” કે જેથી બોલનારના મોમાંથી અને નાકમાંથી લોહી નીકળવા લાગ્યું. આ ઉપરથી રાજા અને વજીર નક્કિ કયું કે જરૂર સેનાપતિ જુઠ્ઠો છે અને આ રજપૂતજ વાધ માયો છે. પેલા બિંકલુ સેનાપતિ તદ્દન જુઠ્ઠોજ માલમ પડે છે. કારણ કે જેને દીકરી મરે તેનાં માયાં શું મરે? એમ કહી સેનાપતિને કાઢી મૂકી અતરફ કરી તેની જગ્યાએ, પેલા બહાદુર રજપૂતની નીમણુંક કરી અને તેને વાધ મારવાનું ધનામ ઉપરાંત જાગીર તથા મોટા શિરપાવથી નવાજ દીધો.

બોલું તો મા મારી જાય.

એક શહેરના રાજા ઉપર તેનો દુશ્મન એકાએક ચઢાઇ લઇ આવ્યો જેથી તે બિચારાને લાંચાર થઈ નાશી છુતીયા સિવાય બીજો રસ્તો રહ્યો નહિ. રાજા પોતાનાં બાગ બગ્યાં સાથે રતોવી પોતે જંગલમાં નાશી છુટ્યો અને જંગલમાંના એક વિશાળ વડના આડ નીચે એક ઝુંપડી બાંધી ત્યાં રહેવા લાગ્યો. તેને એ દિકરા તથા એક દિકરી હતી, તે પોતે જંગલમાંથી ફળ ફળાદિ તથા કંઈ શકાર મળતો તે લાવી ગુજરાન ચલાવતો. આ પ્રમાણે તે ગરીબાઈમાં પોતાના દિવસો ગુજારતો હતો. એક દિવસ રાજા પોતે ઝુંપડી બહાર ચૂતો હતો, તે વખતે તેનું તિર કામઠું પણ સાથેજ હતું. તેનાં છોકરાં દૂર વહેતાં પાણીનાં નિમોળ ઝરા આગળ રમતાં હતાં. એ વખતે રાજાને એક સ્વપ્ન આવ્યું કે વડ ઉપર એક હીરામણ પોપટ છે, જેને મારીને ડોકનો ભાગ ખાવાની રાજપદ મળશે અને પેટ તરફનો ભાગ જે ખાશે તે નગરશેઠ થશે અને ઘણાજ શાવદો થશે, કારણ કે તેના બન્ને ભાગમાં અઝમતી મહારાની અરકત છે. આ ઉપરથી તે એકદમ ઝબકી ઉડ્યો અને જુલે છે તો સાચેસાચ એક પોપટ વડ ઉપર બેઠેલો જોયો. તેણે તુરંજ તેના શિકાર કર્યો અને તેની

રાણીને બોલાવી તેણે સખત તાકીદ કરી કે આ ચીજ તેના એકલો માટેજ છે. માટે જલદીથી રાંધી આપ. આ મમાણે કહી તે પોતાના છોકરાને માટે ખીન્ને સિકાર લેવા ગયો. ત્યાર બાદ એવું બન્યું કે રાણી જરા ઘર કામમાં પડી તેટલામાં પેલાં છોકરાં રમતાં રમતાં ઘેર લુખ્યાં યાત્રી આળ્યાં અને રાજના બન્ને કુંવરોએ પકાવેલું પોપટનું માંસ ખાધું. તેમાં મોટાને ડોક તરફનો ભાગ ખાવા મળ્યો અને નાનાને પેટ તરફનો ભાગ ખાવામાં ગયો. એટલામાં તે તેની માતા જોવામાં આવવાથી તે બિચારી ધણીજ ગભરાઇ ગઈ અને મનમાં વિચાર કર્યો કે રાજ ધણીજ તિખા મગજનો છે, જેથી જરૂરજ છોકરાંને મારી નાંખશે. તેથી તેણે પોતાનાં છોકરાંને કહ્યું કે “તમે અગ્રેથી આવ્યા જાવ, નહીં તો તમારો આપ તમને મારી નાંખશે.” આ ઉપરથી છોકરાઓ બન્ને ત્યાંથી આવ્યા ગયા; જતાં જતાં તેઓ એક શહેરમાં ગયા, જ્યાંના રાજને તથા ત્યાંના નગર-શેઠને છોકરા નહોતા, તેઓ દત્તક લેવાના વિચારમાં હતા, તેમણે આ બન્ને સ્વપંત્ર છોકરાઓ લિખારીના વેપમાં જોતાંજ કુદરતી પ્યાર થયો અને રાજ તથા નગર શેઠ મોટા અને નાનો એમ એક એક છોકરા વહેંચી શ્રીકૃત વખત જતાં મોટો ભાઈ રાજ થયો અને નાનો નગરશેઠ થયો. હવે આ બાબુ બિચારી રાણી વિચારમાં પડી કે હવે રાજ ન જાણે તેમ તેને માટે ખાવાનું તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ જેથી તેણે એક બોડમાં તરતની એક કુતરી વિચાર્યેલી હતી, તેના એક બચ્ચાને લાવી તેને રાંધી રાજ માટે ખાવાનું તૈયાર રાખ્યું. આ બિના રાજની નાની છોકરી જોઈ રહી હતી તેણે વિચાર કર્યો કે, “જો બાંહેધું તો મા મારી જાય છે, અને જો ન બાંહેધું તો આપ કુતા ખાય છે.” તેથી હાથમાં એક કોડી લઈ તેની અણી પોતાની છાતી ઉપર મૂકી, તેનો આપ જ્યારે આળ્યો ત્યારે તેની આગળ જમને કહ્યું, “જો તમોએ માર કહ્યું કાંઈ તો ઠીક, નહિ તો ખંજરથી આપવાત કરીશ અને તમોને બાળકાયા, તથા સ્ત્રી હત્યા લાગશે.” આ ઉપરથી તેના બાપે કહ્યું “જા, માર કાંઈ.” જેથી પ્રથમની સર્વે વાત તેણે તેના બાપને કહી દીધી. આ ઉપરથી રાજએ કહ્યું “હું નહિ તો મારાં ચર્ચા સુખી તો થશે.” એમ બોલી પેલા પોપટની અઝમતની વાત કહી દીધી. થોડા વખત બાદ તેના દિકરાઓ વાજતે ગાજતે લાવ લશ્કર લઈ, પોતાના બાપ પાસે આળ્યા અને ત્યાંથી તેઓએ પોતાના બાપના દુશ્મન પાસેથી, લડાઈ કરી પોતાનું રાજ પાછું જીતી લીધું. પોતાના હકનું વતન તથા રાજ મળેલું જોઈ રાજ બોલ્યો કે, “સહુરીનો બદલો સાહેબે આપ્યો ! જો મેં ગરમ થઈ અને તેમજ છોકરાંઓની પ્રક પકડી તેમને કતલ કર્યો હોત તો આ શુભ અવસર જોવા ન મળત !”

જાહેરાત દેશના શુરા સારા, જે પરદેશીનાં કચે ખિત,
પાખનાં કીધાં. પાતરાં, દીવનાં કીધાં ખીછ.

એક શખ્સ ઉઘાડે પગે ગરમીની રૂતમાં મુસાફરી કરતો હતો. તેના પગ
ધણા બલવા લાગ્યા, પણ આશરો મલે એવું એક પણ ઝાડ તેને જણાયું નહિ.
એવાંમાં એક મરી ગયેલાં સુકાં ઝાડનું થડ તેને દેખાયું તેની આંખો તે ઉભો
રહેવા ગયો. થડનો ધણો થોડોજ ઊંચો પડતો હતો, જેથી તેના પગ સેહજસાજ
છાંયામાં ઢંકાયા. તે ઝાડની ઉપર એક શુરો પોપટ બેઠો હતો. તેણે પોતાની
પાંખ ધાંધલી કરીને માથાંનાં પીછરાં ઉભાં કીધાં, એટલે પેલા મુસાફરના મોઢાં
ઉપર છાંયડો થયો. ત્યારે તે મુસાફરે જાયું નેયું કે એ કેમ બન્યું. તે વખતે
તે પોપટ બોલ્યે કે “હું તહારાં દેશનો શુરો છું. મેં તાહરી ઉપર ઊંચો
કીધો છે.”

૩૪૩૨૭

ધરનો ધુણિયાં ને ધરનાં ડાંડનિયાં.

એવો વેહમ છે. કે માણસનાં દિલમાં ભુત જીવ વગેરે ભરાવાથી તે
ધુણવા માંડે છે, અને તેવે વખતે તે ધણીએક બનનારી વાતો કહી આપે છે, અને
એ વતરોગે ખર્ચાં સૂણાં પ્રાર્થના કરે છે. જ્યારે આવી રીતે માણસ ધુણવા માંડે છે,
ત્યારે તેની આસપાસનાં તેના રનેહીઆં, તેનાં દિલમાં ભરાયેલા ભુત અથવા
જીવ વગેરેને જહાર કહડવા, અથવા તેમને રાજી રાખવા, અથવા તો તેઓને
પ્રશ્નો કહી જોઈતા ઉત્તરો મેલવવા, ઢોલ ઉપર ડાંડ્યાં વગડે છે, અને ધુણનાર
માણસની આસપાસ નાચે છે. એવી રીતે કેટલાએકો ભોલામુથી કરે છે, અને
કેટલાએકો લોકોને ઠગીને પોતાની મતલબ હાંસલ કરવા કરે છે. એ ઉપરથી
જ્યારે કોઈ વાતમાં તે વાતનો સંબંધ ધરાવનારા એક ખીખની તરફથી જેએ,
અને પોત પોતામાં ટેકા આપે ત્યારે આ દેહકત વપરાય છે.

હિન્દુસ્તાની સંગીત, તેની ભેદી શક્તિ અને તેના જુદા જુદા રાગોથી માણસના મન ઉપર થતો જુદો જુદો અસરો, જુદો જુદો મિઠના ગાયનો અને તેની સમજ આપતું

કંષાંત

યાને

હિન્દુસ્તાની સંગીત શાસ્ત્ર

સુંધારેલી વધારેલી ખીજ અંતી

મી૦ ડી. એન. પટેલજી

પુસ્તક સંગીત વિદ્યાના શોખીનોની ખાસ પસંદગી પામ્યું અને સુંબઈ તેમજ દેશાવરોના જાહેર છાપાએ તેને માટે એક અવાજે ઉંચી કિંમતના મત દરશાવ્યા છે.

ક્રી આવૃત્તીમાં પ્રગટ થયા પછી આ નવી આવૃત્તીમાં કૃતિઓ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી તરફથી આપેલાં નિમ્ણ ભારાણીવાલી બાબદો અને દંતકથાનો વધારો કરી શોધે છે. ગરબા અને તેની ઉત્પત્તિ તેની દંતકથા અને આગલા અને હાલના થોડાક કવીઓ.

નૃત્ય કળા.

ઇરાંની સંગીત વિદ્યા

અભિનય (દંતકથા).

જ્ઞાના શોખીનોને આ પુસ્તકમાં સમાયેલી કેટલીક દંતકથા

વાંચવાની ખાસ લલામણ કરવામાં આવે છે.

પ્રગટ કરનાર:—

હોશંગ તે. અંકલેસરીયા.

૧, પારસી બજાર સીટ, કાટ, સુંબઈ.

કીમત રૂ૦ ૨.

વી. પી. સાથે. રૂ૦ ૨-૪-૦